

ZÜBDETÜ'L-HAKÂİK

Hakikatlerin Özü

ŞEKVA'L-GARÎB

Garibin Şikâyeti

AYNÜLKUDÂT EL-HEMEDÂNÎ

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 72

- Dini İlimler Serisi* : 9
- Kitabın Adı* : ZÜBDETÜ'L-HAKÂİK
Hakikatlerin Özü
ŞEKVA'L-GARİB ANİ'L-EVTÂN İLÂ ULEMÂ'L-BULDÂN
Garibin Şikâyeti
- Müellifi* : Aynükkudât el-Hemedânî (ö. 525/1131)
- Özgün Dili* : Arapça
- Eleştirmeli Metin - Çeviri* : Prof. Dr. Ahmet Kamil Cihan
Erciyes Üniv., İlahiyat Fak., (İslam Felsefesi), Öğretim Üyesi
Yrd. Doç. Dr. Salih Yalın
Erciyes Üniv., İlahiyat Fak., (İslam Felsefesi), Öğretim Üyesi
Arş. Gör. Mesut Sandıkçı
Erciyes Üniv., İlahiyat Fak., (Tasavvuf)
Arşan Taher
- Editör* : Prof. Dr. Ahmet Kamil Cihan
- Arşiv Kayıt* : Süleymaniye Yazma Eser Kütüp., Şehit Ali Paşa, No.1209
- Kitap Tasarım* : AS-64 Basın-Yayın Tanıtım, Org. ve Paz. Ltd. Şti.
Divanyolu Cad. Erçevik İşhanı, No: 203, Sultanahmet-İstanbul
Tel: 0212 513 39 90 / www.as64.org • info@as64.org
- Baskı* : Bilnet Matbaacılık ve Ambalaj Sanayi A.Ş.
Dudullu OSB 1. Cadde No. 16 Ümraniye / İstanbul
Tel: 444 44 03 www.bilnet.net.tr / Sertifika No. 31345
- Baskı Yeri ve Yılı* : İstanbul 2016
- Baskı Miktarı* : 1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Aynükkudât el-Hemedânî
Hakikatlerin Özü, *Zübdetü'l-Hakâik*
Garibin Şikâyeti, *Şekva'l-Garib*
1. Tasavvuf, 2. Metafizik, 3. Aynükkudât el-Hemedânî, 4. Zübdetü'l-Hakâik, 5. Şekva'l-Garib
ISBN: 978-975-17-3847-9

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.
Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mah. Kanuni Medresesi Sok. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

ZÜBDETÜ'L-HAKÂİK

HAKİKATLERİN ÖZÜ

ŞEKVA'L-GARÎB

GARİBİN ŞİKÂYETİ

(ELEŞTİRMELİ METİN - ÇEVİRİ)

AYNÜLKUDÂT EL-HEMEDÂNÎ

(ö. 1131)

Eleştirmeli Metin - Çeviri

Ahmet Kamil Cihan - Salih Yalın

Mesut Sandıkçı - Arsan Taher

Editör

Ahmet Kamil Cihan

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşa edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gökkubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kahire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu öreceк değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanların geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşa edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan

Cumhurbaşkanı

SUNUŞ

Tarihte her büyük medeniyet, sosyal, kültürel ve bilimsel alanda kendi dünya görüşüne uygun, özgün terkipler ortaya koyarak hayatını sürdürmüştür. Yaşamın her alanında kendini belli eden ve medeniyetleri birbirinden farklı kılan bu sosyo-kültürel ve bilimsel faaliyetler, medeniyetler arası etkileşimleri canlandırarak insanlık tarihinin renkliliğini artırmıştır. Bu etkileşimler sonucu ortaya çıkan -gerek sözlü, gerek yazılı- eserler insanlığın hafızasını temsil etmektedir.

İnsanlık tarihinde benzeri görülmemiş bir şekilde sözlü ve yazılı kültüre damgasını vurmuş olan İslâm medeniyeti, adeta insanlığın hafızasını yazıya geçirme görevini üstlenmiştir. Okumayı, yazmayı ve öğrenip öğretmeyi her bireyin birincil gayesi olarak gören İslam medeniyeti, kültürel ve bilimsel etkileşime daima açık olmuştur. Bunun tabii bir neticesi olarak hem bilimsel alanda hem de sosyal ve kültürel alanda İslam medeniyeti pek çok özgün sentezler yakalamayı başarabilmiştir.

Bu sentezin doğal bir neticesi olarak ortaya çıkan pek çok devlet, özellikle Selçuklular ve Osmanlılar İslam medeniyetinin birikimini tevarüs etmiş, yeni fethedilen bölgelere İslam dünya görüşünü yine özgün terkiplerle götürmüşlerdir. Sadece bilimsel alanda değil, hayata ve insana dokunan her alanda bu katkı gözlemlenmektedir. Mimariden sanata, edebiyattan bilime, felsefeden tıbbı, pek çok çeşitli sahada İslam medeniyetinin ürünleri ortaya konmuştur.

Bu mirasın yazılı kayıtları hükmünde olan yazma eserlerimizin bilinçli şekilde korunması, çağın gerektirdiği şekilde insanların hizmetine sunulması ve gelecek nesillere sağlıklı şekilde aktarılmasını temin etmek, şüphesiz hayati önem arz etmektedir.

Kültür ve Turizm Bakanlığımıza bağlı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı; bilim, sanat ve edebiyat alanındaki nadide eserleri ilmî usullere uygun olarak neşretmenin yanında, gerek katalog bilgilerinin güncellenmesi, gerek yazma eserlerin restore edilerek yeniden ilim dünyasına kazandırılması gibi kültürel açıdan oldukça mühim görevleri yerine getirmektedir. Bu kıymetli eserlerin gün yüzüne çıkartılması, ilim, hikmet ve irfanla yoğrulmuş olan kadim medeniyetimizi daha doğru şekilde anlamlandırmamızı ve gelecek nesillerin kendilerinden daha emin bir şekilde tarihlerine sahip çıkmalarını sağlayacaktır.

Kültür ve medeniyetimizin bu çok renkli ve özgün tarihini, yazma eserleri neşretmenin yanında, kataloglama ve restorasyon faaliyetleriyle de gün yüzüne çıkartarak ilim dünyasına sunmak, hem kültürel bilincimizi artıracak, hem de gelecek nesillerin dünya görüşlerini en sağlam şekilde inşa etmelerine katkı sağlayacaktır.

Binali Yıldırım

Başbakan

ÖNSÖZ

Kültür ve Turizm Bakanlığımıza bağlı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, kültür ve medeniyet mirasımızın nadide eserlerini; çeviri, çeviri yazı ve tıpkıbasım şeklinde neşretmenin yanında, mevcut yazma eserleri ayrıntılı olarak kataloglamak ve hasarlı eserleri restorasyona tabi tutmak suretiyle ilim dünyasının istifadesine sunmaktadır. Ülke olarak kültürel kimlik ve bilincimizi daha doğru ve sağlam temeller üzerine inşa etmek yolunda bu eserlerin gün yüzüne çıkartılması şüphesiz yapılması gereken öncelikli işlerdendir.

Asya'dan Amerika'ya, Avrupa'dan, Afrika'ya hatta Avustralya'ya kadar dünya kütüphanelerine yayılmış olan bu nadide ecdat eserlerini daha iyi anlayıp kavramak, bizleri ve gelecek nesilleri hikmetin aydınlığına biraz daha yaklaştıracaktır.

Nabi Avcı

Kültür ve Turizm Bakanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	4
SUNUŞ	6
ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	19
Aynülkudât el-Hemedânî'nin Hayatı	19
Aynülkudât el-Hemedânî'nin Eserleri	25
Zübdetü'l-Hakaik Üzerine	27
Neşir ve Çeviri Üzerine	33

ZÜBDETÜ'L-HAKÂİK

Mukaddime	42
Bu Eseri Yazmaya Sevk Eden Temel Sebebin Açıklanması	42
Birinci Fasıll	
Uhrevî Mutluluğu Talep Edenlerin Kısımları	54
İkinci Fasıll	
Varlık Yoluyla Kadîm Varlığın İspatı	58
Üçüncü Fasıll	
Varlığın Kaynağı	62
Dördüncü Fasıll	
Varlığın Kısımları	64
Beşinci Fasıll	
Allah'ın Sıfatlarının Çok Oluşunun Sebebi	66
Altıncı Fasıll	
Allah'ın İsimleri İle Sıfatları Arasındaki Fark	68
Yedinci Fasıll	
Allah Lafzının Zorunlu Varlığa Özel İsim Oluşu	68
Sekizinci Fasıll	
Vâcib, Muhâl ve Mümkinin Tarifi	70

Dokuzuncu Fasl	
Allah Niçin Yarattı?	72
Onuncu Fasl	
Allah'ı Bilme Noktasında Aklın Sınırı	74
On Birinci Fasl	
Varlıkların Allah'ın İlmine Olan Nispeti	76
On İkinci Fasl	
Allah'ın Bilmesi	76
Ön Üçüncü Fasl	
Allah'ın Sıfatlarının Varlıkla İlişkisine Dair Bir Misâl	80
On Dördüncü Fasl	
Sıfatların Tecellîsi Alan İçin Kemâldir	80
On Beşinci Fasl	
Allah'ın Cüz'iyâtı Bilmesi	82
On Altıncı Fasl	
Ezelî İlmin Hakikatinin Tasdiki	86
On Yedinci Fasl	
Aklın İşlevi	88
On Sekizinci Fasl	
Aklın İşlevinin Misâlle İzahı	90
On Dokuzuncu Fasl	
Akıl Ötesi Tavrın Başlangıcı	90
Yirminci Fasl	
Aklın Hazzı İle Akıl Ötesi Tavrın Hazzı	92
Yirmi Birinci Fasl	
Akıl Ötesi Tavrın İlâhi Âleme Olan Ünsiyeti	94
Yirmi İkinci Fasl	
Nübüvvete İman Akıl Ötesi Tavrı Gerçekleşir	94
Yirmi Üçüncü Fasl	
Nübüvvete İman Gayba İmandır.	96

Yirmi Dördüncü Fasıf	
Nübüvvete İmanı Güçlendirmenin Yolu	96
Yirmi Beşinci Fasıf	
Akıl Ve Basiret Sahipleri Nazarında Allah'ın Sıfatları	98
Yirmi Altıncı Fasıf	
Akıl Ötesi Tavrın Özelliklerinden Biri Olarak Aşk	98
Yirmi Yedinci Fasıf	
Aşkın Hakikati	100
Yirmi Sekizinci Fasıf	
Aklın Sınırđ, Akıl Ötesi Tavrın Başlangıcıdır	104
Yirmi Dokuzuncu Fasıf	
Aklın Ve Vehmin Âcizliklerini İdrak Etmede Benzer Oluşu	104
Otuzuncu Fasıf	
Allah'ın Sıfatları Ve Kısımları	106
Otuz Birinci Fasıf	
Sıfatlar, Zâtın Ne Aynıdır Ne Gayrıdır	106
Otuz İkinci Fasıf	
Zâtın Birliğini Bozmadan Sıfatların Çoğalmasının İzahı	108
Otuz Üçüncü Fasıf	
Sıfatlar Konusunda Selefin Görüşü	112
Otuz Dördüncü Fasıf	
Sıfatların Çokluğuna Dair Kur'an'dan Âyetler	112
Otuz Beşinci Fasıf	
Bir Kısım Sıfatların Tahlili	114
Otuz Altıncı Fasıf	
Çokluğun Vâcib İçin Muhâl Oluşu	116
Otuz Yedinci Fasıf	
Mevcut İle Ma'dûmun Allah'a Nispeti, Aynıdır	116
Otuz Sekizinci Fasıf	
Her Varlığın Sebebi Allah'tır	118

Otuz Dokuzuncu Fasil	
Sudûr Nazariyesi Hakkında	120
Kırkıncı Fasil	
Yaratma Sıfatı Vâcibe Mahsustur.	122
Kırk Birinci Fasil	
Vâcib Sebeplilikte Tam İse Sebeplinin Varlığı Niçin Gecikmiştir?	124
Kırk İkinci Fasil	
Varlıkta Olan Her Şey, Hakikatte Fânîdir	126
Kırk Üçüncü Fasil	
Aynayı Düşünmenin Faydaları	126
Kırk Dördüncü Fasil	
Aynadaki Sûretin Varlığı	128
Kırk Beşinci Fasil	
Akıl Sınırlı Şeyleri İdrak Eder	128
Kırk Altıncı Fasil	
Âlemin Varlığı Aynadaki Sûret Gibidir	132
Kırk Yedinci Fasil	
Şart Yokken Şart Koşulan Şey Hâsıl Olmaz	134
Kırk Sekizinci Fasil	
İmkânsızın Ezeli Kudretle İlişkisi	134
Kırk Dokuzuncu Fasil	
“Mümkünün İmkânı Zâtındandır.” Sözü'nün Mânâsı	136
Ellinci Fasil	
Allah Varlığı Ne Zaman Yarattı	138
Elli Birinci Fasil	
“Âlem Zaman İtibarıyla Kadîmdir.” Sözü Ne Söyler?	140
Elli İkinci Fasil	
Âlemin Kıdemi Ve Hudûsu Meselesine Ârifin Bakışı	140
Elli Üçüncü Fasil	
Allah'ın Ezeliyyeti, Ebediyyeti İle Birlikte Hâzırdır.	144

Elli Dördüncü Fasıll	
Ezeliyyetin Mânâsı	146
Elli Beşinci Fasıll	
Varlıkların Varlıktaki Devamlılığı Yaratmanın Devamlılığındandır	148
Elli Altıncı Fasıll	
Varlıkların Devamlılığı Ezeli Kudrete Nispetlerinden Dolayıdır	150
Elli Yedinci Fasıll	
Varlığın 'Bir'den Hâsil Olması Ve Çoğalması	154
Elli Sekizinci Fasıll	
Vâcib İle İlk Felek Arasındaki Vasıtalar	156
Elli Dokuzuncu Fasıll	
Her Mevcudun Varlıkça Devamlı Oluşu Hayy ve Kayyum'un Etkisiyledir	158
Altmışınıc Fasıll	
Âlim ve Ârife Göre Varlıkların Tertibi	160
Altmış Birinci Fasıll	
İlim ve Mârifet Arasındaki Fark	162
Altmış İkinci Fasıll	
Allah'ın Öğretmesi	164
Altmış Üçüncü Fasıll	
Aklı Meselelerin kısımları	166
Altmış Dördüncü Fasıll	
Öğrenmede En Verimli Yolu	168
Altmış Beşinci Fasıll	
Kemâl Ehlinden İstifade Etmek	168
Altmış Altıncı Fasıll	
Zevk Ehli ile Arkadaşlık Kalp Tasfiyesine Yardımcıdır	170
Altmış Yedinci Fasıll	
Talibin En Büyük Mutluluğu	170

Altmış Sekizinci Fası	
Kemâl Ehlinden Alınan Faydalar	170
Altmış Dokuzuncu Fası	
Sâlik, Kemâl Ehlini Nasıl Bilebilir?	172
Yetmişinci Fası	
İddia Sahiplerinin Alametleri	172
Yetmiş Birinci Fası	
Âlimlerin Kendini Beğenmişliği ve Ârife İhtiyaç Duymamaları	174
Yetmiş İkinci Fası	
Allah'ın İlk Varlık Karşısındaki Önceliği Zât ve Şeref İtibarıyladır	176
Yetmiş Üçüncü Fası	
Her Varlık Vâcibin Varlığı İle Varlıkça Beraber Değildir	178
Yetmiş Dördüncü Fası	
Yakınlık Ve Uzaklığın Kısımları	180
Yetmiş Beşinci Fası	
Âhret Gününün Hakikati	182
Yetmiş Altıncı Fası	
Nefsin Bedenden Önce Oluşu	184
Yetmiş Yedinci Fası	
İnsani Nefsin Bekâsı	186
Yetmiş Sekizinci Fası	
Ruhların Cisimlerden Önce Oluşu	188
Yetmiş Dokuzuncu Fası	
Nefsin Varlığını Gerektiren Sebep	188
Sekseninci Fası	
Her Bir Nefis, Belli Bir Bedene Hastır	190
Seksen Birinci Fası	
Nefislerin Farklı Olmasının Sebebi	192
Seksen İkinci Fası	
Ezelî Hüviyetin İstiğrakı	194

Seksen Üçüncü Fası	
Ezelî Hüviyetin İstiğrakına Duyulan Özlem	196
Seksen Dördüncü Fası	
Ezel Sultanının Huzurunda	196
Seksen Beşinci Fası	
Ezel Sultanının Huzurunda Yaşananlar	196
Seksen Altıncı Fası	
Mârifeti Tatmanın Yolu Dünyadan Yüz Çevirmekle Olur	198
Seksen Yedinci Fası	
Değerli Nefis, Bittabi Allah'a Yönelir	198
Seksen Sekizinci Fası	
Nefsin Hâlleri Konusuna Az Yer Verilmesinin Sebebi	200
Seksen Dokuzuncu Fası	
Âhiret İşleri Hissedilir Ve Akledilir Şeye Uygun Düşmez	202
Doksanıncı Fası	
Âhiret Sırlarına Olan İman	206
Doksan Birinci Fası	
Gaybı Tasdik Etmenin Bittabi Olması İçin Gereken Şeyler	206
Doksan İkinci Fası	
Akıl Ötesi Tavrın Algıladıkları	208
Doksan Üçüncü Fası	
Bu Tavrın Algıladıkları İlim ve Akıl İçin Sırdır	208
Doksan Dördüncü Fası	
İnsani Bilgi Açısından Kıyamet Hâllerinin Sır Olması	210
Doksan Beşinci Fası	
Her Akıllı, Akıl Ötesi Tavra Bu Dünyada Ulaşabilir Mi?	214
Doksan Altıncı Fası	
Aklın, Akıl Ötesi Tavra Konumu, Bedenin Nefse Konumu Gibidir	216
Doksan Yedinci Fası	
Akıl Terazisi İle Her Şey Ölçülmez	218

Doksan Sekizinci Fasl	
Mârifet Yoluna Girme vakti	218
Doksan Dokuzuncu Fasl	
Ezel Âlemine Gidiş	220
Yüzüncü Fasl	
Faslların Hâtimesi	222
ŞEKVA'L-GARÎB ANÎ'L-EVTÂN ÎLÂ ULEMÂÎ'L-BULDÂN	
Birinci Fasl	
Allah'a ve Sifatlarına İman Hakkında	302
İkinci Fasl	
Nübüvvete İman Hakkında	306
Üçüncü Fasl	
Âhirete İman Hakkında	308
DİZİN	317

GİRİŞ

1. Aynülkudât el-Hemedânî'nin Hayatı

Aynülkudât el-Hemedânî (d. 492/1098 - ö. 525/1131), Büyük Selçuklu Devleti idaresi, Berkıaruk ve Mehmet Tapar çekışmesi içerisindeyken Hemedân'da dünyaya gelir ve gençlik yıllarını Selçuklu Devleti II. Mahmud ve Sencer yönetimi altında geçirir.

Aynülkudât'ın yaşadığı dönem İslam Medeniyeti açısından önemli ve zengin bir dönemdir. Çünkü bu dönemde Sünnî düşüncenin oluşmasında önemli bir yeri olan Nizâmülmülk medreseleri kurulmuş ve yaygınlaştırılmıştı. Bu medreselerde dinî ve aklî ilimlerde dersler veren, şiir ve edebiyatta yetişmiş büyük âlimler vardı. XI. ve XII asırda Selçuklu topraklarında ve diğer İslâmî bölgelerde canlı bir ilmî hayat gözlenmektedir. O dönemde medreselerin baş müderrisi, Ebû Hâmid Muhammed Gazzâlî (ö.505/1111) idi. Yine o dönemde Şehristânî (ö. 548/1153), İbnü'l-Cevzî (ö. 508/1114), Behmenyâr b. Merzûbân'ın öğrencisi Ebu'l-Abbâs Levkerî gibi büyük şahsiyetler yaşadı. Aynı zamanda Aynülkudât'ın da ders aldığı matematikçi-astronomi bilgini Ömer Hayyâm (ö. 526/1132) da bu dönemde yaşayanlar arasındaydı. Bunların dışında bu dönemde yaşamış daha birçok önemli kişiyi de saymak mümkündür. İşte Aynülkudât böyle zengin bir ilmî ortamda dünyaya gelmiştir. Aynülkudât, döneminin birikiminden istifade etmiş ve İslam düşüncesinde önemli bir yer edinmiş biridir. Kendisinden sonra gelen birçok kişiyi etkilemiş olup, Osmanlı ilim ve irfan dünyasında tanınan ve *Temhîdât* adlı eseri Osmanlı Türkçesine aktarılan bir şahsiyettir. Fakat Aynülkudât'ın hayatı hakkında kaynaklara baktığımız zaman fazla bir bilgiye rastlamamaktayız. Onun hayatı hakkındaki bilgileri daha çok onun kendi eserlerinde bulmaktayız. Aynülkudât, *Mektûbât*, *Temhîdât* ve özellikle de *Şekva'l-Garîb*'de hayatı hakkında bilgiler vermektedir.

Aynülkudât el-Hemedânî'nin tam adı Ebu'l-Me'âli Abdullah b. Ebû Bekr Muhammed b. Ali b. Hasan b. Ali el-Miyâne'ci'dir.¹ Hicrî 492/1098 tarihinde doğmuştur.² Kaynakların çoğu onun doğum yerini Hemedân olarak verirken Sübkî³ Horasan ehlinde olduğunu söyler. Daha çok "Aynülkudât el-Hemedânî" diye meşhur olmuştur. Aynülkudât eserlerinde özellikle *Temhidât*'da bu sıfatı kendi için kullandığı gibi, şeyhi Ahmed Gaz-zâlî ona gönderdiği mektuplarda onun için "Aynülkudât" sıfatını kullanır.

Aynülkudât gençlik yıllarında güçlü bir eğitim alır ve dönemin ilimle-rini tahsil eder. Ömer Hayyâm ve Şeyh Hameveyh'den kelâm, matematik, astronomi, felsefe ve edebiyat dersleri okur. Genç yaşında olağanüstü ka-biliyetleri sonucu bu ilimlerde derinleşir. Aynülkudât ilimlerde derinleş-tikçe kendisinde bir takım fikrî şüpheler oluşmaya başlar. Bir dönem bu şüpheleri gidermek için Ebû Hâmid Gazzâlî'nin eserlerini okumaya başlar. Daha sonra bu şüphelerden kurtularak fikrî dönüşümler geçirir ve bunun akabinde manevî değişimler de yaşar. Gençlik yıllarında yaşadığı bu fikrî dönüşümü ve yazım serüvenini *Zübdetü'l-Hakâik*'te anlatır. Mukaddime-deki ifadesiyle miladî 1118'de ilk risâlesi *el-Alâiyye*'yi yazar. Bu risâlede tevhd, nübüvvet ve âhret bahislerini anlatır ve bunu selef-i salihîn mez-hebine göre yazdığını belirtir. *el-Alâiyye* risâlesinden sonra 21 yaşında arka-daşlarının isteği üzerine *Gâye* risâlesini yazar. Bu risâlede de aynı konuları işlemesine rağmen üslubunu değiştirerek felsefî bir dil kullanır. Yirmi dört yaşında ise *Zübdetü'l-Hakâik*'i yazar.⁴ Bu eserde yine önceki iki risâlede ele aldığı konulara benzer konuları ele alsa da burada kullandığı dil daha

-
- 1 İmâdüddin el-İsfehânî, *Harîdetü'l-Kasr ve Cerîdetü'l-Asr*, nşr. Adnan Muham-med, Tahran, 1999, c. 3, s. 137; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, nşr. Mahmud Mu-hammed Tanâhî-Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire, 1964, c. 7, s. 128; Emîn Ahmed Râzî, *Heft İklîm*, nşr. Cevâd Fazıl, Tahran, 1341, c. 2, s. 532; Hidâyet, *Riyâzü'l-Arifîn*, nşr. Mihr Ali-yi Gurgânî, Tahran, 1344, s. 108.
  - 2 Afif Useyrân, "Şerh-i Hâl-i Aynülkudât", Aynülkudât el-Hemedânî, *Temhidât*, nşr. Afif Useyrân, Tahran, 1386, s. 45; Abdülhüseyn Zerrinkub, *Custecu der Tasavvuf*, Tahran, 1386, s. 198. Bazıları doğum tarihini 490 olarak verir. Bkz. Ali Nakî Münzevî, *Nâmehâ-i Aynülkudât*, Tahran, 1377, c. 3, s. 24.
  - 3 Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, c. 7, s. 128.
  - 4 Aynülkudât Hemedânî, *Zübdetü'l-Hakâik*, nşr. A. Useyrân, Paris, 2005, s. 6.

çok tasavvufî bir dildir. Bu üç risâlede aynı konuları işlemesine rağmen kullandığı dili değiştirmesi yani fikhî bir dille başlayıp felsefî ve daha sonra da tasavvufî bir dile geçmesi bize onun fikrî bir dönüşüm içinde olduğunu gösterir.⁵ Yine *Zübdetü'l-Hakâik*'te anlattığına göre ilk iki risâleyi yazdığı dönemde fikrî ve itikadî buhranlara düşer. Bu fikrî ve itikadî buhranlardan kurtulmak ve maksûda erişebilmek için kelâm kitaplarını okumaya başlar. Fakat kelâmda elde ettiği bu derinlemesine bilgi onu buhranlardan kurtaramaz. Aksine iyice yolunu kaybeder.

Gazzâlî'nin eserleri Aynülkudât'ın buhranlardan kurtulmasını sağlar. Bu kitapları mütâlaa esnasında anlatamayacağı bir takım hâllerin de kendisine vâkî olduğunu söyler. Bu dört senenin sonunda şüphelerden kurtulur ve maksadına ulaştığını zanneder. Fakat ikinci kısa bir buhran dönemi daha yaşar. Bu hâl üzereyken İmam Gazzâlî'nin kardeşi Ahmed Gazzâlî'nin Hemedân'a gelmesi ve Aynülkudât'la görüşmesi onun için adeta bir dönüm noktası olur. Aynülkudât, Ahmed Gazzâlî ile yaklaşık yirmi gün görüşür ve bu buluşma süresince ona -kendi tabiriyle- hakikat perdeleri açılır. Artık bütün şüphelerden kurtulmuş ve hakikatin inceliklerine vâkıf olmuştur.⁶ Ahmed Gazzâlî, Hemedân'dan ayrılrsa bile Aynülkudât onunla ilişkisini mektuplaşarak devam ettirecektir.⁷ Ahmed Gazzâlî ise Hallâc, Bayezid-i Bistâmî, Râbiatü'l-Adeviyye, Şiblî ve Deylemî gibi sûfîlerde görülen aşk, vecd, sekr hâli ağır basan tasavvufî anlayışın temsilcilerindendir. Aynülkudât da Ahmed Gazzâlî üzerinden, tasavvufun aşk tarafını oluşturan bu geleneğe katılmış olur. Ahmed Gazzâlî özellikle soyut aşk üzerine yazdığı *Sevânihü'l-Uşşâk* adlı eseriyle Aynülkudât üzerinde büyük bir tesir oluşturur. Aynülkudât da bir aşk risâlesi yazmasa da *Temhîdât* adlı eserinin altıncı temhîdini aşk konusuna ayırır. Ahmed Gazzâlî âlemi aşkın bir tecellisi olarak görür. Âlemde her ne varsa onda aşktan bir güzellik vardır ve Cenâb-ı

5 Hâmid Debâsî, "Aynülkudât el-Hemedânî ve Zamanın Entelektüel İklimi", (*İslam Felsefesi Tarihi* içinde) ed. S. Hüseyin Nasr-O. Leaman, İstanbul 2007, c. 2, s. 35.

6 Aynülkudât, *Zübde*, s. 72.

7 Zerrinkub, *Custecu der Tasavvuf*, s. 199.

Hak'tan da sâdır olan şey aşktan başka bir şey değildir. Ahmed Gazzâlî'ye göre İblis de aşkın bir tecellîsidir.⁸ Ahmed Gazzâlî'nin aşk ve İblis hakkında söylediği bu düşünceler Aynülküdat'ta da görülür. Aynülküdat, Hallâc ve Ahmed Gazzâlî gibi, İblisin secde etmemesini, aşkının yüceliğine bağlayarak bir bakıma İblis'i mâzur gösterir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Aynülküdat'ın ilmî ve fikrî anlamda yetişmesinde Ebû Hâmid Gazzâlî'nin kitapları, manevî anlamda yetişmesi ve keşfinin açılmasında ise Ahmed Gazzâlî'nin önemli bir yeri vardır. Aynülküdat'ın Gazzâlî kardeşlerin dışında başka hocaları da olmuştur. Özellikle kendisi eserlerinde Şeyh Bereke Hemedânî, Muhammed b Hameveyh, Muhammed Ma'sûk ve Şeyh Fethâ'dan bahseder. Şeyh Bereke, Aynülküdat'ın önemli şeyhlerindedir. Şeyh Bereke hakkında pek bilgi bulunmasa da Aynülküdat, ondan eserlerinde çokça bahseder. Şeyh Bereke tasavvufta yüce makamlara ulaşmış ve bâtinî ilimlere vâkıf olmuş bir kişi olmasına rağmen okuma yazma bilmiyordu. Aynülküdat onun Kur'ân'dan sadece birkaç sûre bildiğini ve bu bildiklerini okuduğunda da pek çok yanlışı çıkmasına rağmen Kur'ân'ı onun bildiğini, kendisinin ise bilmediğini söyler. Hatta Kur'ân'ın tefsirini ondan öğrendiğini ifade eder.⁹

Aynülküdat erken yaşlarda kadı olur. Kadılık ettiği sürece devlet ricâliyle ilişkiler kurmaya başlar. İlminin geniş, zekâsının keskin ve hitabetinin güçlü olması hasebiyle hem ilim ve hem de saray çevresinden dostlar edinir. Saray ve ilim çevreleriyle ilişkisi olduğu gibi aynı zamanda sûfî çevrelerle de ilişkisi vardı. Kendi deyimiyle birçok sûfî meclislerine katılır ve vaaz ederdi. Aynülküdat'ın çevresinin genişlemesi ve dostlarının artmasının yanı sıra onu çekemeyen ve sevmeyen kimseler de çoğalmıştı. Bu durum onun erken yaşta idam edilmesine sebep olacaktır. Onu idama götüren sebebin, devlet bürokratlarıyla kurduğu yakın ilişki olduğu söylenebilir.

Selçuklu vezirlerinden Azizüddin Müstevfi Aynülküdat'a bağlıydı ve onu çok severdi. Aynülküdat'ın şöhretinin artması ve Müstevfi ile ilişki-

8 Annemarie Schimmel, *İslam'ın Mistik Boyutları*, çev. Ergun Kocabıyık, İstanbul, 2004, s. 312.

9 Ali Nakî Münzevî, a.g.e., c.2, s. 50.

lerinin sağlam olması Hemedân sarayında bulunan Müstevfî'nin rakibi Kıvâmüddin Dergezîni'yi korkutur. Dergezîni bir şekilde siyasî rakibini bertaraf etmek için fırsatlar kollar ve bu fırsatı Sultan Sencer ve II. Mahmut'un arasında çıkan mali bir kriz nedeniyle yakalar.¹⁰ O dönemde Sultan Sencer Selçuklu devletinin başındadır ve yeğeni II. Mahmud ise Hemedân'ı yönetmektedir. Azizüddin Müstevfî de II. Mahmud'un hazineden sorumlu veziridir. Sencer, yeğeni Mahmut ile olan politik hesaplar nedeniyle kızı Mahmâlik Hatun'u Mahmut ile evlendirir. Sencer kızı için yüklü miktarda çeyiz verir. Mahmut'un Mahmâlik Hatun'dan bir erkek çocuğu olur ve Mahmâlik Hatun vefat eder. Sencer yine bir takım politik hesaplar nedeniyle ikinci kızını da Mahmut ile evlendirir. Fakat Sencer ilk kızına verdiği yüklü miktardaki çeyizini Mahmut'dan geri ister. Çeyizle birlikte alınan paralar harcanmış olduğundan, Mahmut bunları geri veremez. Hazineden sorumlu olan Müstevfî de bu paraların çarçur edildiğini bilir. Tam bu sırada Dergezîni devreye girer ve işin suçlusunun zorunlu olarak hazine işlerinden sorumlu olan Müstevfî olacağını söyler. Böylece Müstevfî tutuklanarak hapsedilir.¹¹ Müstevfî'nin tutuklanmasıyla Aynülkudât için o korkunç süreç başlar. Dergezîni Aynülkudât'ı yargılayabilmek ve hapse attırmak için fikirlerini bahane ederek dönemin ulemâsından fetva alır.

Dergezîni durumu Sultan Mahmut'a iletir ve tutuklanması için ondan izin alır. Aynülkudât tutuklanarak Dergezîni tarafından Bağdat'a gönderilip hapse atılır. Burada kendine yapılan ithamlara cevap vermek için "Şekvâ'l-Garîb"i yazar ve kendisini suçlayan âlimlere de gönderir. Fakat bu yazdıkları işe yaramaz ve Dergezîni tarafından Hemedân'a geri götürülerek burada 525 yılında 7 Cemâziyelâhir/16 Mayıs 1131 geci yakılarak öldürülür. Cesedi medresenin kapısında birkaç gün asılı tutulur.¹²

10 Hâmid Debâşi, a.g.e., s. 22; Süleyman Uludağ-Nurettin Bayburtlugil, "Aynülkudât el-Hemedâni", *DİA*, c. 2, s. 281.

11 Ali Nakî Münzevî, *Nâmehâ-i Aynülkudât*, c.3, s. 98; Cevat Maksut, *Ahvâl Ve Âsâr Ve Du Beyhthâyi Baba Tâbir-i Uryân*, Tahran 1975, s. 197; Hâmid Debâşi, a.g.e., s. 23.

12 İsfehânî, *Harîdetü'l-Kasr ve Cerîdetü'l-Asr*, c. 3, s. 138; Sübkî, *Tabakâtü'sh-Şâfi'iyeye*, c.7, s. 129; Hidâyet, *Riyâzü'l-Arifîn*, s. 109; Zebihullah Safa, *İran Edebiyatı*

Aynülkudât, kendisine isnad edilen suçları hapisteyken yazdığı *Şekva'l-Garib*'de tek tek ele alıp, onlara cevaplar vermektedir. Savunmasına bir iç burukluğuyla başlar ve dönemin âlimlerine sert eleştiriler yönelir. Kendisini suçlayan âlimlerin gençlik döneminde yazmış olduğu risâlelerdeki cümleleri, adeta cımbızlayarak aleyhinde kullandıklarını, oysa kendisinin o risâlelerdeki amacının sûfilerin yaşamış oldukları hâllerin akıl tarafından anlaşılamayacağı ve o hakikatlerin aklın üstünde daha yüksek bir şeye bağlı olduklarını göstermek olduğunu ifade eder. Aynülkudât'a itham edilen bu suçlama “nübüvveti imanın önüne set çekmiş olduğu” iddiasıdır. Oysa Aynülkudât burada aklın sınırlarını göstermeye çalıştığını belirtir. Nübüvveti imanın, aklın dar sınırları içerisinde kalarak değil de, aklı aşarak, akıl ötesi bir idrakle anlaşılması gerektiğini vurgular. Aynülkudât burada aklın alanını tayin ederek, aklın bir sınırı olduğunu, o sınırdan sonra da velâyetin geldiğini ve velâyetten sonra da onu nübüvvetin takip ettiğini ifade eder. Dolayısıyla nübüvveti, hakiki anlamda idrak etmek aklı aşan bir şeydir. Onu anlamak için akıl ötesi bir idrak gerekmektedir.

Aynülkudât'a yönelik diğer bir suçlama da “âlemin kıdemi” meselesidir. Aynülkudât'ı yargılayanlar Allah'ı “varlığın masdarı ve kaynağı” görmesinden hareketle âlemin kadîm olduğunu savunduğunu iddia etmişler; o da bu ithamın yanlış olduğunu, hiçbir zaman âlemin kadîm olduğundan bahsetmediğini, hatta zikri geçen ithamın dayanak edildiği kitabının on varğa yakın kısmında âlemin hâdis olduğunu anlattığını söyler.

Aynülkudât'ın “doğru yola iletcek şeyhe/imama ihtiyaç olduğunu” ile ri sürmesi Şiîlik propagandası olarak algılanmış ve onun “masum imam” fikrinde olduğunu iddia etmişlerdir. O da bahsettiği şeyh veya imam kavramı Şiîlikteki anlamıyla değil de tasavvufî anlamda kullandığını belirterek, İmâmiyye'nin akli delil ve burhanlara iltifat etmediklerini, kendisinin de eserinde birçok burhana yer vermesinden hareketle muhaliflerinin tutarsızlığını ve tarafgir davranışlarını ortaya koymak ister. Yine o, bir şeyh

---

Tarihi, s. 258; Cevat Maksut, *Abvâl Ve Âsâr Ve Du Beythâyi Baba Tâhir-i Uryân*, s. 223-9; Ali Nakî Münzevî, *Nâme-hâ-i Aynülkudât*, s. 118-20; Ahmed Râzî, *Heft İklim*, nşr. Cevad Fâzıl, Tahran, 1341, s. 53; Hâmid Debâşî, a.g.e., s. 23.

ve pîrin gerekliliğini sadece kendisinin söylemediğini bu düşüncenin tasavvufî bir anlayış olduğunu, daha önceki sûfilerin de bunu çokça dile getirdiklerini ifade eder. Bu konuda özellikle İmam Gazzâlî'yi ve onun *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, *Mişkâtü'l-Envâr* ve *el-Munkız Mine'd-Dalâl* adlı eserlerini zikreder. Nitekim *Zübde* ve *Şekvâ* adlı eseri birlikte okunduğunda Aynülkudât'ın haklı olduğu görülecektir.

2. Aynülkudât el-Hemedânî'nin Eserleri

Aynülkudât yazma faaliyetine erken yaşlarda başlar. İlk risâlesini yirmili yaşlarda yazar. Daha sonra da birçok eser kaleme alır. *Şekvâ'l-Garîb* adlı eserinde, yazmış olduğu eserlerden bahseder. Ama bunlardan bazıları günümüze ulaşmamıştır. Bir de yazmayı planladığı eserleri zikretmektedir ki, bunları gerçekleştirilmeye ömrü yetmemiştir. Günümüze ulaşan eserleri şunlardır:

1. Zübdetü'l-Hakâik: Aynülkudât bu eserini yirmi dört yaşındayken yazar. Bu eserde Aynülkudât; Allah'ın zâtı, sıfatları, isimleri, isimler ve sıfatlar arasındaki farkı, Allah'ın cüzleri bilip bilmemesi, nübüvvet ve âhiretin hakikati gibi konuları yüz fasılda ele almaktadır. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde *Zübdetü'l-Hakâik* olarak görünen mevcut kayıtların bazıları aslında Aynülkudât'ın *Tembîdât* adlı diğer bir eseridir. *Tembîdât* adlı eserin *Zübdetü'l-Hakâik*'in farsça tercümesi olduğu zannedilmiş ve kayıtlara o şekilde geçmiştir. *Zübdetü'l-Hakâik*'in nüshaları Tahran Üniversitesi Kütüphanesi, Kahire'de Mecâmî'u Tal'a ve Timur Kütüphaneleri, Berlin Kütüphanesi'nde ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Afif Useyrân ve Kasım Ensârî tarafından neşri yapılmış ve Farsçaya çevrilmiştir (*Güzâde-i Hakâik*, Tahran 1961). Yine, Afif Useyrân tarafından tekrar neşredilmiştir (Paris: Dâr Byblion 2005). Aynı eser, Dr. Asım İbrahim al-Keyyâlî tarafından (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut) 2008 yılında neşredilmiştir.

2. Tembîdât: Aynülkudât bu eserini ömrünün sonlarına doğru yazar. Bu eser diğer eserlere nazaran daha tasavvufî ağırlıklıdır. İlim, ilhâm, sülûk,

insan fıtratı, mârifet, İslam'ın beş şartı, aşk, ruh ve kalp, iman, küfür, semâ-arz, Ahmed-İblis konularını temhîd olarak ele almıştır. Bu eser yukarıda da belirtildiği gibi Süleymaniye Kütüphanesi'nde *Zübdetü'l-Hakâik* olarak kaydedilmiştir. Eser Osmanlı döneminde Aşkî tarafından bazı yerler kısaltılarak tercüme edilmiştir.¹³ *Temhîdât* nüshaları, Süleymaniye Kütüphanesi, Paris Milli Kütüphanesi, Biritish Müze Kütüphanesi, Tahran Üniversitesi ve Tahran Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ciştî şeyhlerinden Hintli Muhammed Gîsûdirâz tarafından tercüme ve şerh edilmiştir (*Şerh-i Temhîdât*, nşr. Hâfız Seyyid Atâ Hüseyin, Haydarâbad, 1324/1906). Gîsûdirâz'ın bu tercümesi ve şerhini Bîcâpûrlu Mîrân Hüseyin Şah (ö. 1669) Urduca'ya tercüme etmiştir. *Temhîdât* Gîsûdirâz şerhiyle birlikte İran'da Afif Useyrân tarafından tahkik edilip basılmıştır. Christiane Tortel ise *Temhîdât*'ı 1992 yılında Fransızcaya çevirmiştir.

3. Mektûbât: Bu eser Aynülkudât'ın 517/1123 ve 525/1130 tarihleri arasında arkadaşları, dostları ve talebelerine yazdığı mektuplardan oluşur. Aynülkudât birçok mektubu da sâdık ve faal iki arkadaşı Kâmilü'd-Devle ve Aziz el-Müstevfî için yazmıştır. Ayrıca Ahmed Gazzâlî ile mektuplaşmaları da vardır. Aynülkudât'ın Ahmed Gazzâlî ile mektuplaşmalarını Nasrullah Pûrcevâdî tenkitli basımını yapmıştır.¹⁴ Aynülkudât'ın mektupları on üçüncü yüzyıldan başlayarak mecmua hâline getirilmeye başlanmıştır. En eski mecmua da Tahran'daki Sipahsalar Kütüphanesi'nde bulunan 1240 istinsah tarihli mecmuadır.¹⁵ *Mektûbât*'ın nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi, Paris Milli Kütüphanesi, British Müze Kütüphanesi, Tahran Üniversitesi, Tahran Milli Kütüphanesi ve Tahran Sipahsalar Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan birçok nüsha tarihsiz olup bazılarında 127 mektup (Murad Buhari, no. 1576) gözükmektedir. Ali Nakî Münzevî ve Afif Useryân tarafından 1969 yılında tenkitli neşri yapılmıştır.

13 Bkz. "Aynülkudât Hemedânî'nin Hayatı, Eserleri ve Temhîdât Tercümeleri (inceleme-metin)", Haz: Mesut Sandıkçı, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

14 Hâmid Debâşî, *Aynülkudât el-Hemedânî ve Zamanın Entelektüel İklimi*, s. 47.

15 Hâmid Debâşî, *a.g.e.*, s. 47.

4. Risâletu Şekva'l-Garîbi Anil-Evtân ilâ Ulemâi'l-Buldân: Aynülkudât, kendisine yöneltilen ithamlara karşı düşüncelerini savunmak için bu eseri kaleme almıştır. Bir tür müdafaanâme gibi olan bu eserini Bağdat'ta hapisanedeyken otuz üç yaşında yazmıştır. Sübkî bu savunma için: “*Bu eser taşta okunsa taş bile çatlardı.*”¹⁶ der. Aynülkudât bu eseri Arapça olarak kaleme alır. Eserin bilinen iki nüshası Alman Tübinggen Kütüphanesi (no. 2076) ve Tahran Melik kütüphanesindedir (no. 4657).

Eserin ilk neşri Tübingen Kütüphanesi'ndeki nüshaya dayanılarak, uzun bir girişle Muhammed b. Abdülcelîl tarafından 1930 yılında İran'da yapılmıştır. Abdülcelîl bu eseri notlandırarak Fransızca çevirisiyle birlikte neşretmiştir. (*Journal Asiatique* 1930; 1-75, 193-297) Daha sonra Afif Useyrân *Musannefât-ı Aynülkudât* (Tahran, 1962) adlı eserin içinde sonra da (Paris: Dâr Byblion, 2005) tekrar neşretmiştir. Kasım Ensârî de eseri Farsçaya *Difâyyât-ı Aynülkudât* (Tahran, 1961) diye çevirmiştir. A. J. Arberry ise İngilizceye *A sufi martyr: the apologia of Ain al-Qudat al-Hamadhânî* (London, 1969) ismi ile çevirmiştir. Aynı eser, Dr. Asım İbrahim al-Keyyâlî tarafından, (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut) 2008 yılında da neşredilmiştir

Aynülkudât'ın bu eserleri dışında ilk yazdığı risâleleri *olan er-Risâletu'l-Alâtiyye* ve *Gâyetu'l-Bahs An Me'âni'l-Ba's* günümüze ulaşmamıştır. *Yazdânşinâht*, *Levâ'ih*, *Gâyetu'l-İmkân*, *Şerb-i Kelimât-ı Baba Tâbir* gibi eserler Aynülkudât'a nispet edilmiştir. Fakat daha sonra bu eserlerin ona ait olmadığı anlaşılmıştır.

3. Zübdetü'l-Hakaik Üzerine

Zübdetü'l-Hakaik, nihâi anlamda olmasa da Aynülkudât'ın metafizik düşüncesini birçok bakımdan tanıtan bir eserdir. Aynülkudât, kendisine intikal eden felsefi, kelâmî ve sûfî mirasın farkında olarak nazarî araştırmada kullanılan metotlar, bunların birbirleriyle ilişkisi ve değeri, metafizik konuları ifade etmede dilin imkân ve sınırlarını fasıllar hâlinde tasvir eder.

16 Afif Useyrân, *Ma'arrafi Aynül'l-Kudât*, s. 33.

Izutsu'ya göre *Zübde*, Aynülkudât'ın mistik bir filozof olarak nitelenmesine imkân sağlayan temel bir felsefi eseridir. Aynülkudât'ın düşünceleri, bir bakıma kendinden sonra gelen iki önemli simanın, yani işrâk filozofu Sühreverdî ile İbnü'l-Arabî'nin habercisidir. Şöyle ki, rasyonel bakış ile sûfî bakışı karşılaştırarak aralarındaki ilgi, sınır ve farklılığa dikkat çekmesi itibariyle Sühreverdî'yi müjdeler gibidir.¹⁷ Nitekim Sühreverdî *Hikmetül-İşrâk*'ta eserini hem sezgisel felsefe hem de bahsî felsefenin ikisini de talep ve tahsil edenler için yazdığını kaydeder.¹⁸ Diğer taraftan Aynülkudât “metafizik açıdan İbnü'l-Arabî'ye en yakın kişidir. Bu yakınlık, Hemedânî'nin yaklaşımının İbnü'l-Arabî'nin kendi mistik metafizik binası üzerine kurduğu vahdet-i vücûd tezine çarpıcı bir benzerlik arz ettiği anlamındadır. Bu bakımdan Hemedânî, tartışmasız olarak İbnü'l-Arabî'nin bir müjdecisi ve selefidir.”¹⁹

Aynülkudât'ın ifadelerinden, ağırlıklı olarak Şâfiî-Eş'arî çizgisinde bir tahsil aldığı anlaşılmaktadır. Fakat bu tahsil onun için yeterli ve doyurucu olmamış; Ebû Hâmid Gazzalî'nin yaşadığı tecrübeler ve eserleri, Ahmed Gazzalî'nin ve diğer şeyhlerin irşadları onun nazarî konularla ilgilenen ulemânın yolundan ayrılmasını ve farklı bir tavır içine girmesini sağlamıştır. Bu tecrübesiyle, metafizik konularda yazan âlimlerin ulaştığı sonuçlar ile sûfîlerin ulaştıkları sonuçları karşılaştırma imkânı bulmuş ve tercihini ortaya koymuştur. Onun verdiği misalle “arslanın pençesinde olmayı bilmek” ile “arslanın pençesinde olmak” aynı şey değildir. Aynülkudât'ın da ulaşmak istediği tam da “olmak” ile tadılan şeydir. Bu tada “akıl” ile değil “akıl ötesi” bir tavırla ulaşılır. Daha eserinin en başında uhrevî mutluluğa ulaşmak isteyenleri sıralarken en üst mertebeyi burhanı yetersiz görüp susuzluklarını akıl ötesi tavırla, zevkî keşifle hakikate muttalî olanlara tah-

17 Toshiko Izutsu, “Yaratma ve Şeylerin Zamansız Nizamı: Aynül-Kudât Hemedânî'nin Mistik Felsefesi Üzerine Bir Çalışma”, *İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler*, çev. Ramazan Ertürk, Ankara, 2001, s. 136.

18 Şihabüddin Sühreverdî, *Hikmetül-İşrâk*, çev. Eyüp Bekiryazıcı-Üsmetullah Sami, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 14.

19 Izutsu, *a.g.e.*, s. 136.

sis eder. Aynülkudât'ın zevkî keşif adını verdiği epistemolojik görüş şöyle açıklanabilir:

Her bir idrak gücünün sınırlı bir kavrama sahası vardır ve kendi sahasına giren objeleri kavrar. Mesela görme duyusu renkleri, işitme duyusu işitilir şeyleri idrak eder. Yine, vehim gücü kendi sahasına giren şeyleri kavrar fakat aklın alanına giren konuları idrak edemez. Vehmin tabiatında, alanına girmeyen objeler yok hükmündedir. Fakat bu onun haklı olduğunu göstermez. Yine akıl, ilk bilgileri (evveliyât) ve mâkul konuları idrak eder. Fakat bu, her şeyin aklen bilineceği anlamına gelmez. Nasıl ki renk, görülür bir obje iken görmeyen biri tarafından idrak edilmiyor ve bu rengin olmadığı anlamına gelmiyorsa, bazı konular da vardır ki, akıl onu idrak edemez. Aklın onu idrak edemeyişi onun kavranamayacağı anlamına gelmez. Aklın, idrak edemediği konular karşısındaki konumu, anadan doğma körün renk karşısındaki konumu gibidir. Bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere, Aynülkudât aklın faaliyet alanının sınırlı olduğunu, onun da idrak edemeyeceği şeyler olduğunu düşünür. Aklın idrak alanına girmeyen konular “akıl ötesi tavır” adı verilen bilme şekliyle elde edilir. Aynülkudât'a göre bir şeyin varlığını kabul etmekle onun hakikatini bilmek aynı şey değildir. Tıpkı, doğuştan körün rengin varlığını kabul ve itiraf etmesiyle rengi gören kişinin aynı olmayışı gibi. Allah'ın sıfatları, nübüvvetin hakikati ve âhiret hâlleri gibi konular, akıl ötesi tavırla idrak edilir. Onun misaliyle, şiir zevkine sahip olmayan biri ile bu zevke sahip olan kişi bir tutulmaz. İlki, ikincinin varlığını itiraf eder fakat bu zevkin hakikatini bilemez. Aklın, akıl ötesi tavır karşısındaki durumu da bunun gibidir. Bu, ikisinin birbirinden ayrı olduğu anlamına da gelmez. Aksine, birincinin sonu ikincinin başlangıcını teşkil eder anlamına gelir.²⁰

Aynülkudât'a göre, akıl ötesi için birçok tavır varsa da onu iki kısımda incelemek mümkündür. İlki velâyet basamağıdır, âriflere özgüdür; diğeri de nübüvvet basamağıdır, peygamberlere özgüdür. Üst basamakta olan, aşağı basamakta olanın idrak ettiğini kavrar fakat alttaki üsttekinin idrak

---

20 İzutsu, a.g.m., s. 138.

ettiğini kavrayamaz. Bu ayırımla âlim, ârif ve nebî arasındaki farklar ortaya çıkar. Mutlak olmamakla birlikte, âlim ilme'l-yakîn, ârif ayne'l-yakîn, peygamber de hakka'l-yakîn mertebesine tekabül eder. Aynülkudât, akıl ötesi tavra ulaşmak için çok çaba sarf etmek, mesela bu tavra sahip olanların sohbetine katılmak gerektiğini ifade eder. Zira onlar bâtinleri pırıl pırıl ve kötü huylardan uzak oldukları için ilâhî latifelere mazhar olurlar. Zamanla onların arasına karışma ihtimali vardır. Akılla akıl ötesi tavır arasındaki farklardan biri de objesini idrak etmekten alınan hazdır. Akıl Cenâb-ı Hakk'ın varlığını idrak eder ve bundan haz duyar fakat onun hazzı objeyi bilmiş olmanın verdiği bir hazdır. Diğer ilimlerde objeleri bilmekten de böyle haz duyulur. Gerçi onlardan alınan hazla Cenâb-ı Hakk'ı bilmekten alınan haz arasında değer farkı olsa da temelde aynıdır. Oysa akıl ötesi tavrıla Cenâb-ı Hakk'ın cemâli idrak edilir. Bu idrakin doğurduğu aşk ve şevk insanı O'na doğru çeker. Melekût âleminde birçok latife feyzân eder ve insanın ilâhî âleme yükselişi derece derece artar.

Aynülkudât'ın *Zübde*'de açıklığa kavuşturmak istediği konulardan biri de Allah'ın sıfatları meselesidir. Allah bir olduğu hâlde nasıl oluyor da sıfatlar çoğalıyor? Nasıl oluyor da sıfatlar hem zâtın ta kendisi hem de ondan başka oluyor? Sıfatlar konusuna bağlı olarak, zâtı değişmeden Allah'ın cüz'îyyâtı bilmesi nasıl gerçekleşmektedir? İlk konuyla ilgili olarak sıfatları ikiye ayırır: Birincisi celâl, kibriyâ, azamet, cemâl sıfatı gibi herhangi bir mevcuda ilişmeyen, doğrudan zâtıyla ilgili sıfatlardır. Akıl onların hakikatini idrak edemez; bunlar akıl ötesi tavrıla idrak edilir. İkincisi de hâkim, hâlik ve sâni' gibi, bir mevcuda ilişen sıfatlardır. Bu da nazar yoluyla bilinir. Burası aynı zamanda zâtın sıfatlardan ayrı olup olmadığının da açığa çıktığı yerdir. Şöyle ki; bir şeyin, hem kendisi hem de başkası olması aklen imkânsızdır. Fakat bu, tek yön düşünüldüğünde geçerlidir, iki yön düşünülürse geçerli olmaz. Mesela bir şey bir yönden mevcut, bir başka yönden ma'dûm olur. Bir mümkünün, Allah'ın zâtına itibarı dikkate alınırma ma'dûmdur; onun kayyûmiyetiyle varoluşu itibara alınırma mevcuttur. Sıfatlar da böyledir. Allah'ın zâtını izleyen yönü itibara alınırma sıfatlar zâttan ayrı değildir, birçok kısma ayrılan varlığı itibara alırsak sıfatlar ayrılır ve çoğalır. Mesela

10 sayısı zâtında birdir fakat 5'e nispet edildiğinde "iki kat", 20'ye nispet edildiğinde "yarım", 40'a nispet edildiğinde "çeyrek" adını alır. Allah'ın değişik isim ve sıfatlarla nitelenmesi de bunun gibidir. 10 sayısında çoğalma olmadığı hâlde nispetlerin farklılığından dolayı çeşitli isimler almaktadır. Sıfatlar da böyle olup, mesela "Muhyî" bir varlığa hayatı vermesi, "Mumît" de bir varlıktan hayatı alması itibarıyla ortaya çıkan sıfatlardır. Bunun gibi kudret de yaratılan varlığa nispetle, irade istenilen varlığa, ilim de bilinen varlığa nispetle ortaya çıkar. Nispet ortadan kalkınca geriye aynı zât kalır. Sıfatların çoğalmasına yol açan şey, nispetlerdir. Vacip zâtta hiçbir şekilde çokluk düşünülemez.

Allah'ın cüz'iyâtı bilmesi ise şöyle açıklanabilir: İnsanın bir şeyi bilmesi objeye bağlıdır. Objeye olmasaydı biz onu bilmezdik. Fakat Allah'ın bilmesi insanınki gibi değildir. Aksine O'nun bilmesi var olan şeylerin başlangıcını oluşturur. Şöyle ki; var olan bir şey, ilâhî kudretin ilişmiş olduğu bir mümkündür. Kudretin mümkününe ilişmesi, onun istendiğinin işaretidir. İstenmeseydi kudret ona ilişmezdi. O şeyin istenmesi bilinmesinin işaretidir. Zira bilinmeyen şey istenmez. Aynülkudât'ın bundan çıkardığı sonuç tek tek var olan şeylerin daha icat edilmeden önce Yaratıcısı tarafından bilindiğidir. Bir başka açıdan, eşya O'ndan aldığı varlık sayesinde var olmuştur. Bu itibarla O, var olan her şeyle beraberdir. Var olan her şey O'nun huzurundadır. Allah da huzurunda olan şeyi bilir. Aynülkudât'a göre bu konuda kafa karışıklığına yol açan sebeplerden biri de insanın bilmesi ile Allah'ın bilmesinin karıştırılmasıdır. Bunun da sebebi aynı terimin, yani bilme teriminin kullanılmasıdır. Allah'ın kudreti ile insanın kudretini düşündüğümüzde arada dağlar kadar fark görürüz. Fakat bilme konusunda bu fark hiç aklımıza gelmez. Cüz'iyâtın bilinmesinde de durum böyledir. Diğer taraftan, Allah'ın ilmi mutlak bir bilgidir. Yani tüm zamana ve mekâna nispeti aynıdır. O'nun hakkında "bildi-biliyor" ifadesi geçmiş veya şimdiki zamana nispetlidir. Mutlak ilimde herhangi bir değişme söz konusu değildir. Öncelik ve sonralık ifade eden bu kelimeler dilden kaynaklanan bir zorluktur. Geçmiş, şimdi ve geleceğe dair yapılan nispetlerin O'nun için eşit oluşu, ebediyetinin ezeliyeti ile birlikte hazır olmasına da-

yanır. Zira Allah için zaman söz konusu değildir. Bu sebeple zaman ifade eden “ O vardı, hiçbir şey yoktu. O var **olacak**, onunla birlikte hiçbir şey var **olmayacak**.” ifadesi bile hoş değildir. “Vardı; var olacak” şeklindeki ifadeler, zamanın O’nunla birlikte olduğunu gösterdiği için müteşâbihdir. Allah bütün zamanı ihata eder. O’nun varlığı maziye nispet edildiğinde “ezeli”, geleceğe nispet edildiğinde “ebedî” sözcüğü mecâzen kullanılır. O’nun zâtı geçmişi ihata ettiği gibi geleceği de bir fark olmadan ihata eder. Farklı nispetten dolayı ayrı terimin kullanılması gerekli olmuştur. “Bildi-biliyor” ifadesi de aynen bunun gibidir. Nispetin değişmesi O’nda bir değişme meydana getirmez.

Aynülkudât’ın *Zübde*’de belirtmek istediği bir konu da nübüvvetin hakikati konusudur. Ona göre filozoflar, peygamberi akıl derecesinin en üst mertebesine yerleştirmiştir. Oysa bu büyük bir hatadır. Zira peygamberlik akıl ötesi tavrın da ötesinde bulunan bir tavra dayanır. Bu, bilgi görüşünde de geçtiği üzere, aklın sınırını bilmemekten kaynaklanır. Akıl bu konuda peygamberliğin sabit olduğunu itiraf eder. Fakat onun hakikatine dair bir şey ortaya koymaz. Akıl yoluyla nübüvveti iman, gerçek mânada bir iman değildir. Gerçek iman akıl ötesi tavrı elde edilir.

Aynülkudât’ın *Zübde*’de değinme gereği duyduğu bir diğer konu da âhîret hâllerine ilişkindir. İnsan nefsi bedenle birlikte olduğu müddetçe dünya hayatındadır ve bu, nefse ait bir tavidir. İnsan nefsi bedeni terk ettiği zaman başka bir tavır içinde olur. Bu da âhîret hâllerinden biridir. Bu itibarla âhîret hâlleri nefsin bedenle ilişkisine göre değerlendirilir. Nefis konusunda Aynülkudât’ın farklı olduğu bir husus vardır. O da nefsin bedenden önce mevcut oluşudur. Bu hem İbn Sînâ gibi filozoflar hem de Gazzâlî gibi düşünürlerin aksine bir görüştür. Aynülkudât bu görüşünü henüz temellendiremediğini fakat şüphe de duymadığını belirtir. Aynülkudât’ın, ismi yukarıda geçenlere göre farklı durduğu hususlardan biri de nefsin kaynağı ile ilgili görüşüdür. Ona göre nefisler farklı kaynaklardan gelir. Her nefis geldiği kaynağın özelliğini gösterir. Mesela doğrudan Allah tarafından yaratılmış olan nefisler vardır. Onların kaynağına yönelmesi külfetle olmaz bittabi olur. Kimileri de başka

kaynaktan sadır olduğu için onların Allah'a yönelişleri bittabi değil cehd ve çabayla olur.

4. Neşir ve Çeviri Üzerine

Zübde'nin; biri Afif Useyrân tarafından diğeri de Asım İbrahim Keyyâlî tarafından yapılan, tahkiksiz iki neşri vardır. İkisi de hangi nüshaya dayandığını belirtmez. Keyyâlî tarafından yapılan neşir, hemen hemen Useyrân neşrinin aynısıdır. Metne ilave edilen fasıl başlıkları bile aynıdır. Farklı olan yönü hadislerin tahric edilmesi ile beyitlerin hangi şaire ait oluşunun belirlenmesidir.

Müellif, *Zübde*'yi 100 fasıl hâlinde tertip etmiş fakat fasıl başlıkları koymamıştır. Bu sebeple fasıllarda hangi konunun incelendiğine dair fikir vermesi için başlıklar tarafımızdan verildi ve köşeli paranteze alındı. Genellikle metin içinde geçen cümleler başlık yapıldı. Metinde geçen âyetler çiçekli parantez içine alındı. Âyetlerin tercümesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın resmi web sitesinde (<http://mushaf.diyaret.gov.tr/>) kayıtlı olan *Kur'ân Yolu* adlı meâl kullanıldı. Hadis olarak rivâyet edilen sözler “ ” tırnak işareti ile ayırt edildi. Şiirler metin ortasına alınarak belirgin hâle getirildi. Çeviride büyük ölçüde anlaşılabilirliğe dikkat edildi. Kimi terimler olduğu hâliyle bırakıldı. Kimi terimlerin ise Arapçaları parantez içinde verildi.

Yapılan bu neşirde üç nüsha mukabele edildi. İlki Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, No. 1209'da kayıtlı nüshadır. Bu nüsha tek cilt halinde, 106 varak olup, her varakta 13 satır vardır. Fasılların ve önemli konuların kırmızı mürekkeple yazıldığı, okunaklı ve tam bir nüshadır. Eserin kayıt tarihi belli değildir. İkincisi, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, No. 2023/1'de kayıtlı nüsha olup, içinde birçok felsefî ve tasavvufî risâlelerin kayıtlı olduğu “Mecmûat-ı Resâil” adlı cildin ilk risâlesidir. Bu nüsha da tam ve okunaklı olup 37 varaktır ve her varakta 21 satır bulunmaktadır. Mecmuanın kayıt bölümünün bulunduğu sayfada 933 tarihli Hicaz yolculuğu kaydı vardır. Üçüncüsü ise Tahran Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî'de “Mecmûa-i 12 Risâle-i İrfân” adıyla

la 10190/3 numarada kayıtlıdır. Bu da tam ve okunaklı bir nüsha olup, 49 varaktan ibarettir; her varakta 22 satır bulunmaktadır. Eserin sonunda Şevvâl 1014 tarihinde Şiraz'da tamamlandığı belirtilmekte ve 633 tarihli bir nüshadan yazıldığı kaydedilmektedir. Bu sebeple Tahran nüshası asıl alınarak tahkik yapıldı.

Şehit Ali Paşa nüshası ش harfi, Bağdatlı Vehbi nüshası da ب harfi ile gösterildi. Anlam bütünlüğünden dolayı, iki yerde asıl nüsha aşağıya alındı ve belirtildi. + işareti ilaveyi, - işareti ise eksikliği göstermektedir.

Şekva'l-Garib adlı eser, Useyrân ve Keyyâlî neşri dikkate alınarak hazırlanmış ve çevrilmiştir. Metinlerde geçen beyitlerin çevirisindeki katkılarından dolayı Doç. Dr. Muammer Sarıkaya'ya, neşir ve çevirideki tashihlerinden dolayı Ülkücan Velioğlu'na, baskı ve dizimde emeği geçenlere ve bu eserin gün yüzüne çıkmasındaki katkısından dolayı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'na teşekkür borçluyuz.

Prof. Dr. Ahmet Kamil Cihan
Araş. Gör. Mesut Sandıkçı

ZÜBDETÜ'L-HAKÂİK

AYNÜLKUDÂT EL-HEMEDÂNÎ

Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun

زبدة الحقائق

عين القضاة الهمداني
رحمة الله عليه

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

Gündüzleri, bahçelerinde rızıklandığım sürekli nimetleri, geceler boyunca havzalarına vardığım bol ihsanları için Allah'a hamdolsun. Âdemoğlunun efendisi, güzelliğiyle âlemi tezyin edenlerin en hayırlısı, İslâm şariatının sahibi ve insanlarla cinleri barış yurduna (cennete) çağıran Muhammed'e selâm olsun. Yine, onun nuruyla hidâyete eren ailesine ve sünnetine uyan arkadaşlarına selâm olsun.

İmdi, hakikatlerin özü (*Zübdetü'l-Hakâik*) diye adlandırılan bu eser, cümle yaratılmışların, sayesinde taabbüdde buldukları üç esas üzerindeki perdenin kaldırılmasını içermektedir. Bu kitabı yüz fasla ayırdım ve her faslı ince nüktelerle süsledim. Bu, usûl-i din talipleri için yeterli, ilmeli yakînden aynel yakîne sülûk edenlerin maksatları için kâfidir. Selef-i salihin mezhebi üzere -Allah onlardan ve onların izinden gidenlerden razı olsun- yazdığım *er-Risâletü'l-Alâiyye*'de bu temel konularda avam için gerekli olan itikadî hususları yazdım. Havâssın susuzluğuna şifa verecek hususların beyanını da bu fasıllarda açıkladım.

Bu fasılların yazımıyla ilgili olarak Allah'tan yol göstermesini talep ettim. O da yerine getirmekten başka çaremin olmadığı hâtırları bende hâkim kıldı. Şâyet bu hayırlı olmasaydı, kader beni buna sevk etmezdi. Din ve dünya işlerinden birinde kul Allah'tan istihârede bulunduğu anda ona en yüksek dereceye ulaşma sebepleri kolaylaştırılır.

İlim tahsili ile meşgul olurken, gece ve gündüz ilmimi ve istifademi artırmaya çalışırken dostlarım benden bunu bekliyorlardı. Sonra, ben bir müddet ilim tahsilini bırakıp onu ihmal edince onlar da bundan ümitlerini kestiler. Kalbim ilimden o derece soğudu ki, telife başlamak veya tasnifle meşgul olmak için bir günümü bile tahsis etmek bana oldukça uzak bir şeymiş gibi gelmeye başlamıştı. Kalbim, sahili olmayan bir denizin derinliklerindedeydi.

بسم الله الرحمن الرحيم

أحمدُ اللهُ على نعم متواصلة أرعى أطراف النهار رياضها، ومنح مترادفة أرد
أناء الليل حياضها، وأصلّي على سيّد ولد آدم وخير من زَيْنَ بجماله العالم،
محمّد صلّى الله عليه وسلّم صاحب شريعة الإسلام وداعي الثقلين إلى دار
السلام، وعلى آله المهتدين بأنواره وأصحابه المقتدين بآثاره. ٥

وبعد؛ فهذه اللمعة موسومة بزبدة الحقائق مشتملة على كشف الغطاء عن
الأصول الثلاثة التي تعبد بها كآفة الخلائق، وقد أودعتها مائة فصل، ووشحتها
بنكت دقيقة من كلّ أصلٍ. وهي عدة كاملة للطالبيين في أصول الدين، وغنية
وافية بمقاصد السالكين من علم اليقين إلى عين اليقين. وقد ذكرت في الرسالة
العلائقية التي عملتها في مذهب السلف الصالحين رضي الله عنهم وعمّن سلك
طريقهم أجمعين ما لا يستغني عن اعتقاده العوام في تلك الأصول، وأمّا الذي
يشفي غليل الخواص فقد أعربت عن بيانه في هذه الفصول.

وقد استخرت الله عزّ وجلّ في إملائها فسلبت عليّ خواطر لم أجد بدا من
إمضائها، ولو أنّ الخيرة كانت في ذلك لما انتهج بي القدر هذه المسالك. فما
استخار عبداً في أمرٍ من أمور الدين والدنيا إلا يُسّرّ له فيه أسباب الوصول إلى
درجته العليا. ١٥

ولقد كان إخواني يتوقّعون ذلك منّي إذ كنت مشغلاً بتحصيل العلم
واستفادته وقد أكببت طول الليل والنهار على استزادته. ثمّ انقطع طمعهم عن
ذلك بعدما أضربت عن طلب العلم صفحا وطويت دون الإقبال عليه كشحا.
فصارت نفرة القلب عنه إلى حدّ كنت أستبعد معه من نفسي أن أتفرّغ يوماً
لتمهيد تأليفٍ أو أشغل بتأسيس تصنيف. وكان القلب في لجة بحر لا ساحل له ٢٠

١ ب، ش: الحمد لله

٢ ب: باعتقادها.

Nitekim o denizde öncekiler ve sonrakiler çoktan boğulmuştu ki, ne tutacakları bir dal ne de sığınacakları bir yer vardı. İhlaslı bir dostumu, âlimlerin usûl-i dinde ulaştığı son noktayı ve burhan yolunu tutanların geldiği yeri bilme arzusunda gördüm.

- 5 Talep ettiği konuda ihtiyaç sahibi olduğunu anlayınca birkaç günümü buna vakfettim. Bu sebeple, kalbimin hâlleri karmakarışık oldu. Fakat talebindeki samimiyete binaen bu işi üstlendim. Allah'tan yol göstermesini istemem üzerine, beni bu işten uzaklaştıran havâtırı kendi takdiri ile kesip, beni bu işe sevk etti. Ben de kendimi bundan alamadım. Dahası
- 10 kalbim, Hz. Peygamber'in: "Allah'tan yol göstermesini dileyen kişi hüsrâna uğramaz. İstişâre eden pişman olmaz." sözüyle mutmain hâle geldi ve bu fasılları yazmaya başladım. Bu kitabın yazılmasına sevk eden asıl sebebi açıklayan bir giriş; mütâlaasındaki faydası büyük olsun diye bu kitabı inceleyen kişide bulunması gereken özellikleri içine alan bir hatime yazdım.
- 15 Allah Teâlâ bunu inceleyen herkesi onlarla faydalandırır; mânâsını içine alacak saflıkla batınını destekler ve onu yeterli kılar. O nimetleriyle kendisine sığınılan, tamama erdirmesi ve kemâliyle her işte yardımını istenilendir. O bana yeter ve O ne güzel vekildir.

وقد غرق فيه الأولون والآخرون، وليس لهم معتصم يعول عليه ولا متمسك يلجئ إليه. ثمَّ إنِّي رأيت بعض المخلصين من أخواني تتشوّق^٣ نفسه إلى الإحاطة بمنتهى نظر العلماء في أصول الدين وموقف أقدام السالكين في طريق البراهين.

٥ فلَمَّا رأيتُه محتاجًا في طريقه الذي هو بصدده إليه وفتت بضع أيّام من العمر عليه. وقد تشوّشت عليّ أحوال القلب بسببه، ولكن وطن نفسي على احتمال ذلك صدق طلبه. على أنِّي لما استخرتُ الله عزَّ وجلَّ قطعَ الخواطر الدافعة عني بتقديره وسخَّرني لهذا الأمر فلم أجد مدفعًا لتسخيره. ثمَّ كان القلب يطمئنُّ إلى قوله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «ما خاب من استخار»، ولا ندم من استشار.»^٤ فابتدأت بإملاء هذه الفصول وقد قدّمت عليها مقدِّمةً تتضمَّن بيانَ الباعث الأصلي على إملائها، وأختمها بخاتمة يشتمل^٥ على ذكر الوظائف التي لا بدَّ للناظر في هذا الكتاب من أن تكونَ موجودةً فيه، حتى تعظم فائدته من مطالعته. والله عزَّ وجلَّ ينفع به كلُّ من ينظر فيه، ويؤيِّد باطنه بصفاء يستوعب به معناه ويستوفيه. فهو المستمسك بعروة أنعامه والمستعان في كلِّ أمرٍ على كماله

١٠ وإتمامه وهو حسبي ونعم الوكيل.

١٥

٣ ش: تشوق.

٤ ط- ولا ندم من استشار.

٥ رواه الطبراني في الأوسط [٦/٣٦٥]

٦ ب: يتضمَّن.

Mukaddime

Bu Eseri Yazmaya Sevk Eden Temel Sebebin Açıklanması

İki önemli sebep beni bu kitabı yazmaya sevk etti.

Birinci Sebep:

5 Dostlarımdan bir kısmı –Allah sadakat ve arkadaşlık hakkını yerine getirmemde ve yoldaşlıklarında üzerime düşen işin edasında beni muvaffak eylesin- Allah'ın zâtı ve sıfatları, nübüvvetin hakikatine ve âhiret gününe iman hususunda aklî düşüncenin ulaştığı hususları belirteceğim ve i'câzı fesahat ehlinin hoşuna giden; i'câzı da sadece nazarla bakanı hayran bırakan bu mânâları kelimelere dökerek fasıllar yazmamı istedi. Zamanın getirdiği engeller ve olayların akışı, beni onların arzularını ve niyetlerini yerine getirmekten alıkoydu. Dahası, özellikle nübüvvetinin hakikatine, yerin ve göklerin yaratıcısının nitelendiği sıfatların hakikatine son derece muhtaç olduklarını gördüğüm için, bunun açıklamasına özen göstermeyi en önemli iş olarak gördüm.

Esasında ben nübüvvet ve onunla ilgili ilmî mukaddimeler hakkında müstefid öğrencinin susuzluğunu giderecek, isabetli bakışıyla bağımsız düşünene yeterli olacak hususu, *Gâyetu'l-Bahs an Ma'nel-Ba's* diye isimlendirilen risâlemde belirtmişim. Fakat orada nübüvvetin hakikatine iman konusu, ilm-i yakîne bağlı ve burhan yolundan alınma idi. Aklın, nübüvvetin hakikatinden idrak ettiği şeyin sonucu, o şeyin hakikat ve mâhiyetinden bir şey idrak etmeksizin nebiye ait bir şeyin varlığını icmâlî olarak ispat etmektir. Bu iman, nübüvvetin hakikatini zevk yoluyla elde edenin imanından çok uzaktır. Nübüvvetin hakikatini ilim yoluyla tasdik etmek, şiir zevki olmayan birinin (şiirde) icmâlî olarak bir şeyin varlığını tasdik etmesine benzer. Bazen, şiir zevkinden mahrum biri, zevk sahibi nezdinde bulunan bir şeyin varlığına inanabilir. Fakat bu inanç, zevk sahibine özgü hasletin hakikatinden uzaktır.

مقدّمة

في بيان الباعث الأصلي على إملاء هذه اللمعة

اعلم أنّ الذي دعاني إلى ذلك غرضان مهمّان:

الغرض الأول:

إنّ جماعةً من إخواني، وفّقني الله للقيام بحقوق صحبتهم وصدّاقتهم ونهض بي لأداء ما يجب عليّ في رفاقهم، كانوا يقترحون عليّ أن أملّي فصولا أذكر فيها ما ينتهي إليه نظر العقول في العلم في ذات الله عزّ وجلّ وصفاته والإيمان بحقيقة النبوّة وباليوم الآخر. وأنّ^٧ أنظّم هذه المعاني في سلك ألفاظ يروق الفصيح إيجازها ويروع الناظر المستقلّ^٨ بالنظر إعجازها. وكانت عوائق الزمان وصرّوف الحدّثان تشغلني عن القيام بما حامت رغباتهم عليه وتوجّهت همهم إليه. ثمّ لما رأيتهم يحتاجون إلى ذلك غاية الاحتياج خصوصاً في الإيمان بحقيقة النبوّة وحقيقة الصفات الموصوف بها فاطر السماوات والأرض رأيت صرف^٩ العناية إلى بيان ذلك من أهمّ الأمور.

ولقد ذكرت في النبوّة وما يتعلّق بها من المقدمات العلمية في رسالتي الموسومة «بغاية البحث عن معنى البعث» ما يشفي غليل الطالب المستفيد وكفي الناظر المستبد بنظره السديد. ولكن لما كان الإيمان بحقيقة النبوّة إذ ذاك مستندا إلى علم اليقين ومتلقّى من طرق البراهين، وحاصل ما يدركه^{١٠} العقل من حقيقة النبوّة يرجع إلى إثبات وجود شيء لنبي بطريق جملي من غير إدراك شيء من حقيقة ذلك الشيء وماهيته. وهذا الإيمان بعيد جدّاً من الإيمان الذي يحصل لصاحب الذوق بحقيقة النبوّة. ويكاد يكون التصديق المستفاد من العلم بحقيقة النبوّة شبيهاً بتصديق يحصل لمن لا ذوق له في الشعر بوجود شيء مجمل، فإنّ من لم يرزق ذوق الشعر قد يتمكّن أيضاً من تحصيل اعتقاد ما بوجود شيء لصاحب الذوق، ولكن يكون ذلك الاعتقاد بعيداً عن حقيقة الخاصية التي يختصّ بها صاحب الذوق.

٧ ش + في.

٨ ب: المشتغل.

٩ ش: صروف.

١٠ ب: يذكره.

Ben o risâleyi 21 yaşında iken yazmıştım. Şimdi ise 24 yaşındayım. Üç sene içinde ezeli rahmet, şerhi ve vasfı imkânsız olan gaybî mârifet türlerini ve değerli keşif hâllerini üzerime yağdırdı. Harflerle ve seslerle konuşanlar dünyasında bundan fazlasını ifâde etmek imkânsızdır. Ben onların ancak bir kısmını en iyi işaret ve ibare ile bu fasıllarda açıklamaya çalışacağım. Açık olan hakikat şu ki, bu kitapta belirtilen kelimeler son derecede müteşâbihdir. Orada kalıba dökülen mânânın hakkını eda etmeyen bir lafız gördüğünde itiraz etme; zira bu hususta açık iki mazeretim vardır:

1. Ben bu mânâları belirtirken lafızları tashih etmekten alıkoyan bir meşguliyet içindeydim, bu sebeple onları iyi bir ifadeye büründüremedim. Gerçi bu mânâların kapalılık/teşâbüh olmadan uygun bir şekilde belirtilmesi neredeyse imkânsızdı. Hatta yakîn ve kat'î olarak durum böyleydi.

2. Bu fasılları, lafızlardaki kapalılığın/teşâbühün, mânânın hakikatini anlamasına engel olmadığı bir topluluğa yazdım. Aklî hakikatlere âşinâ oldukları için, mülk âleminde olmaları, melekût âlemiyle olan ünsiyet yolunu onlardan kesmedi.

İkinci Sebep:

Allah'a (a.c) giden yol zor ve bu yolda sülûk çetindir. Bu yolda sayılmayacak ölçüde derin deryalar, yakıcı ateşler, geçit vermez dağlar, yıldırımlarla dolu ovalar, gözleri korkutan ve tasviri imkânsız olan dolambaçlı yollar vardır. Bu yola giren herkes kendisini (Hakk'a) ulaşanlardan sanır. Allah'ın fazıl ve keremiyle koruyup da sırât-ı müstakîme ve sahih anlayışa eriştirdikleri hariç, dalâlet herkesi kaplamıştır. Allah, yollardaki serabın parıltısına kanmaktan bizi korusun, en tatlı şerbet gelinceye dek bu yolda saptırıcı engellerden bizi muhafaza eylesin. O her şeye kadirdir.

وكنت إذ أملت تلك^{١١} الرسالة ابن احدى وعشرين سنة، وأنا الآن ابن أربع وعشرين سنة. ولقد أفاضت عليّ الرحمة الأزليّة في هذه السنين الثلاث من أنواع المعارف الغيبية ونفائس الأحوال الكشفية ما يتعذّر عليّ شرحه ووصفه، وأكثر ذلك ممّا^{١٢} يستحيل التعبير عنه في عالم المتناطقين بالحروف والأصوات. وأنا أجتهد غاية الاجتهاد أن أذكرَ منها طرفاً في هذه الفصول بأحسن إشارة وأرشق عبارة. والحقّ الصريح أنّ أكثرَ الكلمات المذكورة في هذا الكتاب متشابهة غاية التشابه، فمهما رأيت فيها لفظاً لم يؤدِّ حقّ المعنى المسبوك في قلبه فلا تبسطنّ لسان الاعتراض؛ فلي في ذلك عذارن واضحان:

أحدهما: أنّي كنت من ذكر المعاني في شغل شاغل عن تنقيح الألفاظ فلم أوردتها على أحسن وجوه الإيراد؛ مع أنّ ذكر تلك المعاني بعبارات تطابقها من غير تشابه فيها يكاد يكون محالاً، لا بل هو كذلك قطعاً وقيناً.

والثاني: أنّي أملت هذه الفصول لقوم لا يشغلهم تشابه الألفاظ عن درك حقائق المعاني فمن كثرة ممارستهم للحقائق العقلية صاروا بحيث لا يقطع عليهم^{١٣} طريق الأُنس بالملكوت الفهم مع عالم الملك.

الغرض الثاني: ١٥

إنّ الطريقَ إلى الله عزَّ جلاً وعزّاً، وسلوكه صعبٌ، وفيه ما لا يحصى من البحار المغرقة والنيران المحرقة والجبال الشواهد والفلوات المملوءة بالصواعق، والعقبات^{١٤} التي تستعصي على الأعين ويمتنع وصفها على الألسن، وكلُّ واحدٍ من السالكين يظنُّ بنفسه أنه من الواصلين. وقد عمّ الضلالُ جميعَ الخلق إلا من عصمه الله بفضلِه وكرمه حتى اهتدى إلى الصراط المستقيم والمنهج القويم. والله عزَّ وجلَّ يعيذنا من الإغترار بلامع السراب في المسارب يعصمنا في الطريق عن القواطع المضلّة حتى يرد بنا أعذب المشارب، إنّه على كلّ شيء قدير.

١١ ش: هذه.

١٢ ش: ما.

١٣ ش: عنهم.

١٤ ش: العقاب.

Evet, nazar ehli derin ulemâ bile “İlim yoluyla, Allah’ın zât ve sıfatlarını bilmek mutlulukların en yücesi ve derecelerinin en son noktasıdır.” hükmüyle dalâlet içinde olanlardandır. Onların bu hükmü, seyr u sülûktan uzak olanlar bir tarafa, ilimde derinleşen ve vuslata erenlerin çoğunu etkisi altına alan büyük bir cehalettir. “Sevgilinin zâtını ve sıfatlarını bilmek, vuslatın ta kendisidir.” diye zanneden kimsenin kuyruğunu, dalâlet çekiştirir durur. Canavarın pençesinde olmakla bunu bilmenin aynı şey olduğunu sanan kişi de derin bir cehalet çukurundadır. Bu kimseler, bahsi geçen bu ilme ulaşmanın pek çetin olduğuna ve ancak kırk yılda bir, pek nadir insanların bu ilme eriştiklerine dair fâsid zanları ve çelişik görüşleriyle aldanan kimseler gibidir.

Durumun böyle olduğunu anlayıp, kendimi bu sorunu gidermeye ve bu sorununun hakikatini örten peçeyi kaldırmaya hazır görünce ilim talibi bu fasılları azık edinsin ve böylelikle ilim yolundaki tehlikelerden kurtuluşu kolaylaşsın diye yazmaya kesinkes karar verdim. Böylelikle ona ilim yolundaki tehlikelerden kurtuluş kolay olur . Zira her kim kendi maksadının ötesinde daha nice maksatlar olduğunu bilmeksizin, ilim talebiyle ulemâyâ zahmet verirsebu ahmakça hatasından bir fayda görmez; illâ ki ayağı kayar, çokça pişman olur, bariz ve büyük yanılgılara düşer. Şöyle ki, maksadına ulaştığını ve büyük bir başarı elde ettiğini sanan kişide baskın gelen şey, ilim talebinin bitmesi ve bunun ötesinde bir şeye nefsinde arzu duymamasıdır. Bu kanaat, ilim yoluna giren kimseleri helâk eden bir zehirdir. Bunu gerçekten tecrübe etmeyenin, söylediğim şeyi anlaması tasavvur edilemez.

Nitekim ben bu yola girdim ve ilmin her türlüşünü gözden geçirip, niyetlendiğim hedefe ulaşınca dek ondaki her bir fayda ve zararı mütâlaa ettim. Doyurucu olmayan şeye iltifat etmedim. İlmin çok, hayatın kısa olduğunu bildiğim için orada durup kalmadım. Dolayısıyla, ömrü, faydası çok olmayan bir şeyin tahsiliyle çürütmek hamâkattır. İlmin her konusuna girmiş biri olarak benim bahanem açıktır.

أجل ومما ضلَّ فيه فحول العلماء الحذاق من أهل النظر حكمهم بأنَّ حصول العلم بذات الله وصفاته من طريق التعلُّم، هو غاية السعادات ومنتهى الدرجات، وهذا جهل عظيم قد استولى على الأكثرين من المتبحِّرين في العلم والواصلين فيه، فضلاً عمَّنْ هو بعد في السلوك. ومن ظنَّ أنَّ العلم بذات المعشوق وصفاته عين الوصول إليه فقد سحب الضلال ذيله عليه، ومن صار إلى أنَّ الوقوع في مخلب السبع الضاري وأنَّ العلم بالوقوع واحد، فهو في مهواة بعيدة من الجهل، وهذا مثل هؤلاء القوم في اغترارهم بظنونهم الفاسدة وآرائهم المتناقضة على أنَّ الوصول إلى ما يدعونه من العلم المشار إليه عزيز جداً إذ لا يتفق ذلك إلا على الدور لبعض الأشخاص في آحاد الأعصار.

١٠ فلما رأيت الأمر على ذلك ورأيت نفسي مليء بالقيام على حلِّ هذا المشكل وكشف القناع عن وجه الحقِّ فيه، صممت عزمي على إملاء هذه الفصول ليأخذها الطالب ذخراً في طريق العلم ومسالكه حتى يتيسر له النجاة من مهالكه. فمن زاحم العلماء بركبته لطلب العلم ولم يعتقد أنَّ وراء مقصده مقاصد كثيرة، زلَّ قدمه وكثر ندمه وعظم زلُّه وظهر، حيث لا ينفعه خطؤه وخطله. وهذا لأنَّ الغالب على من اعتقد ذلك أنه إذا وصل إلى مقصده وأحرز في العلم قصب السبق، وقف به الطلب ولم يكن في نفسه تشوقاً إلى ما وراء ذلك، وهذا الظنُّ من السموم المهلكة لمن يسلك طريق العلم، ومن لم يجرب ذلك حقَّ التجربة فلا يتصوَّر أن يعرف ما أقوله.

٢٠ ولقد سلكت هذا الطريق ونظرت في غثِّ العلم وسمينه، وطالعت منه كلَّ ضارِّ ونافع حتى حصَّلت ما كان يهمني فيما كنت بصدده، وأما ما كان قليل الغناء فيه فما التفت إليه ولا عرَّجت في الطريق عليه علماً بأنَّ العلم كثير والعمر قصير، فتضييعه في تحصيل ما لا تعظم فائدته حماقة. وكان عذري إذ^{١٥} خضت كلَّ مخاض في العلم واضحاً

Zira boğulan biri, kurtulma ümidiyle her şeye sarılır. Ben bir ateş çukuru-
 nun kenarındaydım; şâyet Allah fazlı ve keremiyle beni oradan kurtarma-
 yaydı... Bunun sebebi şu idi: Taklit eteğinden basiret tepesine yükselmek
 için Kelâm kitaplarını mütâlaa ettim ama hedefime ulaşamadım. Mezhep-
 5 lerin ilkeleri beni öyle şaşırttı ki, birçok çıkmazın içine düştüm. Onları
 burada hikâye etmek doğru olmadığı gibi birçok kimsenin duyması da
 faydalı değildir. Çünkü bu, kıt anlayışlılara ve zayıf kalplere büyük zarar
 verir. Ben, hayatı çekilmez kılan bir şaşkınlığın içine düşmüştüm. Nihâyet
 bu şaşkınlığı tecrübe edenlerden birinin delili bana bu yolu gösterdi ve
 10 onun keremi beni başarıya ulaştırdı. Kısaca, düştüğüm çıkmazdan beni
 kurtaran şey Allah Teâlâ'nın fazlından sonra İmam ve Hücetu'l-İslâm Ebû
 Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî'nin -Allah
 ondan razı olsun ve onu hoşnut kılsın- kitaplarının mütâlaası oldu. Yakla-
 şık 4 yıldır Gazzâlî'nin kitaplarını inceledim ve bu süre zarfında ilimlerle
 15 meşgul olurken bu yolda küfür, dalâlet, şaşkınlık ve körlük gibi birçok
 acayip şeyle karşılaştım. Bunların şerhine beyan kâfi gelmez, zira sayılama-
 yacak kadar çoklar. Dolayısıyla tetkik etme çabasına da gerek yok. Sonra,
 ilimdeki amacımı tahsil edip vâsıl olduğumu sandığımda şairin şu sözünü
 kendi hakkımda söylemeye başladım:

20 *Gir obasına Zeyneb'le Rebab'ın*

Rahatla, burası dostların rahatlama yeri

Artık, yolculuğuma mola verip, dinlendirmek maksadıyla bineklerimi
 ıhtırdım. Çünkü basiret gözüm açılmaya başlamıştı, bununla aklın basire-
 25 tini kastetmiyorum, kafanı karıştırmayasın! Basiret gözü yavaş yavaş açılı-
 yordu. Bu sırada ben, ilimlerin ötesindeki şeyi talep etme yolunu neredeyse
 tamamen kesecek olan engellere vakıf oluyordum. Yaklaşık bir seneyi, bu
 süre zarfında bende ortaya çıkan vakıanın hakikatine muttali olmadan,
 böyle geçirdim.

فالغريق يتمسك بكل شيء رجاءً للخلاص^{١٦}، وقد كنت على شفا حفرة من النار لولا أن الله أنقذني منها بفضلته وكرمه. وكان السبب في ذلك أنني كنت أطلع كتب الكلام طلباً للارتفاع عن حضيض التقليد إلى ذروة البصيرة، فلم أظفر منها بمقصود. وتشوّشت علي قواعد المذهب حتى تردّيت في ورطات لا يمكن حكايتها في هذه اللمعة ولا فائدة في سماعها للأكثرين، فإنه يولد ضرراً عظيماً للأفهام القاصرة والقلوب الضعيفة، فتحجّرت من أمري تحجّراً تنغص^{١٧} معه العيش حتى دلّني دليل المتحجّرين على الطريق، وأمدّني كرمه بالمعونة والتوفيق. وعلى الجملة فبما أنعشني من سقطتي بعد فضل الله تعالى إلا مطالعة كتب الشيخ الإمام حجّة الإسلام أبي حامد محمّد بن محمّد بن محمّد الغزالي رضي الله عنه وأرضاه. فكنت أتصفّحها قريباً من أربع سنين ورأيت في هذه المدّة من الاشتغال بالعلوم عجائب كثيرة ممّا استقبلني^{١٨} في الطريق من الكفر والضلال والحيرة والعماية. وشرح ذلك لا يفني به بيان فإنه خارج عن حدّ الحصر والإحصاء ولا مطمع فيه في طلب الاستقصاء. ثمّ لما حصلت مقصودي من العلم وظننت أنني وصلت، جعلت أنشد لنفسي قول الشاعر:

١٥   انزِلْ بِمَنْزِلِ زَيْنَبٍ وَرَبَابٍ   وَارْتَعْ فَهَذَا مَرْتَعُ الْأَحْبَابِ^{١٩}

فبين أنا أحطُّ رحالي في الثرى وأنسخ المطايا لتترفه عن السير والسرى إذ أخذت عين البصيرة في الانفتاح، ولست أعني بصيرة العقل حتى لا تغتر بخاطرك. وكانت عين البصيرة تفتح قليلاً قليلاً، وكنت أف في أثناء ذلك على القواطع التي كادت تقطع على طريق الطلب لما وراء العلوم. وبقيت في ذلك قريباً من سنة وأنا بعد لم أف على حقيقة الواقعة التي وقعت لي في تلك السنة.

١٦ ش: الإخلاص.

١٧ خ: تنقّص.

١٨ خ: استقذني.

١٩ لم نجد قائله فيما لدينا من المراجع، وكلّ شعر لم يتمّ تخريجه فإنما هو من شعر المؤلف أو هو ما انفرد به المؤلف. مح.

Nihâyet kader efendim ve velîm, büyük imam ve şeyh, yolun sultanı, hakikatin tercümanı, Ebû'l-Fütûh Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. el-Gazzâlî'yi -Allah bekâsıyla onu ehl-i İslâma faydalı kılsın, bana olan katkısıyla onu bol bol ödüllendirsın- doğum yerim olan Hemedân'a sevketti. 20 günden az bir sürede onun hizmetinde iken bu vakıanın yüzünü örten şaşkınlık perdesi açıldı ve ben bu hâlin gerçek yüzünü müşâhede ettim. Dahası içime öyle bir şey doğdu ki, benden ve mâsivâyı talebimden geriye Allah'ın dilediği dışında bir şey bırakmadı. O günden bugüne, o şeyde fânî olmayı talep edip durdum. Yönelmişim yolun tamamlanmasında Allah'dan yardım talep ettim. Hz. Nuh'un ömrünü yaşasam ve bu uğurda onu harcasam yine de bu az gelir. Şu sözü söyleyen Ebû Firâs'a Allah rahmet eylesin:

*Yüksek hedefler uğruna fedadır canlarımız,
Bakmaz pahasına, güzele dünür gönderen*

Bu şey, her tarafı kuşattığı için, gözüm ondan başkasını görmüyordu. Bununla ilgili olarak:

*Her cihette onun yüzü
Nerede karşılaşısam, ay misali*

Aldığım her nefesin, bu şeyin müşâhedesinde istiğrakımı artırmıyorsa, benim için bir değeri yoktu. Şu şiiri söyleyen Ebû Tayyib'e aşk olsun!

*Sivri mızraklardan bıraktık, her lezzeti,
Onlardan başka eğlencemiz yok!
Dilberlere av olmuş gönlümden gayrısı,
Herkesin elinde kadeh, bir ben istisna*

Aldanmış kişiler, nefislerini yüksek değerler uğruna harcamaz; gece gündüz izzet talebinde bulunmaz. Nitekim el-Müsevî şu sözüyle durumu gâyet iyi özetlemiştir:

حتى أن سيدي ومولاي الشيخ الإمام الأجل سلطان الطريقة وترجمان الحقيقة أبا الفتوح أحمد بن محمد بن محمد الغزالي، متع الله بأنفاسه أهل الإسلام والعصر وجزاه عني خير جزائه، ساقه التقدير إلى همدان وهي مسقط رأسي، فانكشف لي في خدمته قناع الحيرة عن وجه تلك الواقعة في أقل من عشرين يوماً، فشهدت جلية الحال في ذلك. ثم طولعت بشيء لم يبق مني ومن طلبتي لغيره إلا ما شاء الله. وأنا الآن منذ سنين ليس لي شغل إلا طلب الفناء في ذلك الشيء، والله المستعان على إتمام ما وليت وجهي شطره. ولو عورت عمر نوح وأفنيت في هذا الطلب لكان له بعد قليل. ورحم الله أبا فراس حيث يقول:

تَهونُ علينا في المعالي نفوسنا   ومن خطب الحسناء لم يُغله المهزوم^{٢٠}

وكان ذلك الشيء قد طبق الخافقين فلا يقع بصري على شيء إلا يراه فيه:

وجْههُ في كُلِّ نَاحِيَةٍ   حيثُ ما قابَلْتُهُ فَمَرَّ

وكلُّ نفسٍ لا يزيدني استغراقاً في مشاهدته فلا بورك^{٢١} لي فيه، والله دُرُّ أبي الطيب وهذا الشعر لفافات^{٢٢} فيه:

تَرْكُنَا لِأَطْرَافِ الْقَنَا كُلِّ لَذَّةٍ   فَلَيْسَ لَنَا إِلَّا بِهِنَّ لِعَابٌ^{٢٣}
فَعَيْرُ فُؤَادِي لِلْعَوَانِي رَمِيَّةٌ   وَعَيْرُ بَنَانِي لِلزُّجَاجِ رِكَابٌ

فالمغبون من لم يجعل أنفاسه أثمان المعالي، ولم يجتهد في طلب العز^{٢٤} طول الأيام والليالي. ولقد أجاد الموسوي حيث يقول:

٢٠ أحد أبيات قصيدة أبي فراس المشهورة التي مطلعها

«أراك عصي الدمع شيمتك الصبر...»

٢١ ش: لا بارك الله.

٢٢ ب: ألفاظه.

٢٣ من قصيدة بلغت أبياتها ثلاثاً وأربعين بيتاً إلا رواية المؤلف غير قريب لما في ديوان المتتبي الذي

يقول فيه؛

”تركنا لأطراف القنا كل شهوة فليس لنا إلا بهنّ لعاب“

٢٤ ش: العلم.

*Sevgilim için kendimi tehlikeye atmazsam
Uğruna söz ve savaştta atılğan olmazsam
İşte kılıcım, boşuna keskin değil!
İşte mızrağım, boşuna uzun değil!*

5 Allah beni bu uğurda muvaffak eylesin, ezeli kazasına uygun hâle getirsin, ben de talebime nâil olayım, emelime ulaşayım.

*Hâcetimi rüzgârlardan bekledim
Gördüm ki avuçlarından esiyor meltemim
Bazen meyus oldum ardından dedim ki
10 “Hayır, hayır! Kavuşmaya kefil olan kerimdir”*

Zaman ve mekân esaretinden kurtuluşum belli olduğunda, atımı sürüp, devemi en iyi yerde ıhtıracığım ve kendimi en iyi dostu ulaştıracığım.

*Arzu hak olursa, en iyi arzudur
Yoksa bir süre onunla avunmuş oluruz*

15 Ulvî niyetler, pak nefisleri ancak Muhammedî hazrete ulaştırır.

*Kervan bizi Muhammed’e ulaştırınca,
Sırtlarına binmek beylere haram olur.
Onlar bizi arza ayak basanların en hayırlısına götürmüşse,
Üzerimizde onların bile hürmeti ve hakkı vardır.*

20 Bu konuda söz uzar gider. Artık ben temel konulara başlamadan önce zikri gereken en önemli şeyle başlıyor ve diyorum ki: Her kitabı hamdıyla başlatan Allah’a hamdettikten, resulü ve kulu Muhammed’e salât u selâmdan sonra, bu fasıllarda belirtmem gereken en önemli konu, insanların çoğunun bu kitabın mütâlaasından tam olarak istifade edemeyeceğini sana bildirmektir. Zira bunun açıklaması hadd-i zâtında önemlidir. Bu fasılların
25 hâtimesinde sana bir yöntem vereceğim. Şâyet bu yola girersen bu kitaptan aşırı derecede haz duyarsın.

إِذَا أَنَا لَمْ أَرْكَبْ إِلَيْهَا مُخَاطِرًا وَأَعْظِمَ قَوْلًا دُونَهَا وَقِتَالًا
فَهَذَا حُسَامِي لِمَ أَرَقَ دُبَابُهُ مَضَاءً وَهَذَا ذَابِلِي لِمَ طَالَ

وأنا أسأل الله تعالى أن يجعل لي من التوفيق ساعدًا ومن القضاء^{٢٥} الأزلي
مساعدًا حتى أملك ناصية سؤلي وأبلغ قاصية مأمول.

وَلَقَدْ تَسَمَّتُ الرِّيحَ لِحَاجَتِي وَإِذَا لَهَا مِنْ رَاحَتِكَ نَسِيمٌ
وَلَرُبَّمَا اسْتِيَأَسْتُ ثُمَّ أَقُولُ لَا إِنَّ الَّذِي ضَمِنَ النَّجَاحَ كَرِيمٌ^{٢٦}

وسأزجى قلاصي حتى يتعين من أسر الزمان والمكان خلاصي، فأنيخ المطايا
في أعزّ مناخ وأسمو بنفسي إلى مؤاخاة من هو أجلّ مؤاخ:

مُنَى إِنْ تَكُنْ حَقًّا تَكُنْ أَحْسَنَ الْمُنَى وَإِلَّا فَقَدْ عَشْنَا بِهَا زَمَنًا رَعْدًا

فالهيم العالية لا تقف بالنفوس الزكيّة دون الوصول إلى الحضرة المحمّديّة.

وَإِذَا الْمَطِيُّ بِنَا بَلَغَنَ مُحَمَّدًا فَظُهُورُهُنَّ عَلَى الرِّجَالِ حَرَامٌ
قَوَّبْنَا مِنْ خَيْرٍ مِنْ وَطِئِ الثَّرَى فَلَهَا عَلَيْنَا حُرْمَةٌ وَذِمَامٌ^{٢٧}

والكلام في أمثال ذلك يطول وأنا أحوض في بيان الأصول وأقول: أهمّ ما
ينبغي أن أذكر^{٢٨} مبتدأ في هذه الفصول بذكره، بعد حمد الله الذي يفتح كلّ كتاب
بحمده والصلاة على محمّد رسوله وعبده، تعريفك أن أكثر الخلق لا ينتفعون
بمطالعة هذا الكتاب حقّ الانتفاع فإنّ بيان^{٢٩} ذلك مهمّ في نفسه، وسأنهج لك
في خاتمة هذه الفصول طريقًا إذا سلكته صرت وافي الحظّ من هذا الكتاب.

٢٥ ش+ القدر.

٢٦ للشاعر العباسي أبو العتاهية

٢٧ هذه الأبيات لأبي نواس من قصيدة مطلعها: "يا دار ما فعلت بك الأيام.."

٢٨ ب: أبدأ بذكره.

٢٩ ب- بيان.

Birinci Fasıl

[Uhrevî Mutluluğu Talep Edenlerin Kısımları]

Bil ki, uhrevî mutluluğu tasdik edenler ve onu talep edenler dört kısımdır.

5 1. Kısım: Bunlar, resullerin getirdiklerini tasdik edip, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, resullerine ve âhiret gününe iman ederler. Bu imanlarında, nazariyatçı âlimlerin yaptıkları şekilde nazarî bir araştırmaya ihtiyaç duymazlar. Onların bu kitabı incelemeleri onları için asla uygun değildir, zira hiçbirisi burada belirtilen bir şeye ihtiyaç duymaz. Şâyet istifade etmek
10 niyetiyle incelerse faydalanabilirler. Fakat buradakileri incelemek onlar için önemli değildir.

2. İkinci kısımdakiler, tahkik ehlince makbul olmayan araştırma yoluna giren zâhir âlimleridir. Onlar görüşlerinde ve delillerinde mezhep önderlerinden bir grubu topyekûn taklit ederler. İlk kısımdakilere oranla, bunlar
15 daha iyi durumdadır. Onların da bu kitabı incelemeye ihtiyaçları yoktur. İnceledikleri takdirde de muhtemelen bir fayda görmezler.

3. Üçüncü kısımdakiler, akidelerinde hiçbir insanı taklit etmediklerini sanan nazariyatçı âlimlerdir. Onlar sadece akli araştırma ve burhânî inceleme yolunu tutarlar. İlim talebinde onların bu yolu, en çok övülen yoldur.
20 Ancak onlar ilimde mesafe aldıklarında hedefleri hakkında külli kemâle ulaştıklarını zannederler. Tahsil ettikleri nazarî ilimden ötürü aldanişları da büyüktür. Çünkü onlar Allah'ı bilmenin, talep edilen mutluluğun ta kendisi olan vuslat olduğunu zannederler. Bu sebeple herhangi birisini gece gündüz dünya talebi ve isteğiyle yandığını görebilirsin. O kişi, yaptığı bu
25 işin kendi gibi olanlara bir zarar vermeyeceğini, devenin bakımına çaba sarf ettiğini ve "Dünyadan nasibini unutma." (Kasas, 28/77) sözü gereğince Allah'ın emrine boyun eğdiğini zanneder. Oysa bu, kurtuluşu çok zor olan büyük bir hamâkattır; bundan ancak ezeli inâyetin koruduğu kişi kurtulur. Bu kısımdakiler de bu kitabın mütâlaasından bir fayda görmez.

الفصل الأوّل

[أقسام الطالبين للسعادة الأخرويّة]

اعلم أنّ المصدّقين بالسعادة الأخرويّة والطالبين لها أربعة أقسام:

- القسم الأوّل: فريق صدّقوا بما جاءت به الرسل، فأمنوا بالله وملائكته وكتبه
ورسله واليوم الآخر ولم يحتاجوا في هذا الإيمان إلى بحث نظري كما جرت ٥
به عادة العلماء النظار. وهؤلاء لا يصلح لهم النظر في هذا الكتاب أصلاً إذ
ليس يحتاج منهم أحد إلى شيء ممّا ذكر فيه. نعم، يجوز أن ينتفع به إن نظر فيه
للاستفادة ولكنّ النظر فيه ليس بمهمّ لأمثاله.
- القسم الثاني: فريق من علماء الظاهر سلكوا مسلكاً من البحث غير مرضي عند
المحقّقين، فقلّدوا جماعة من أرباب المذاهب في مذاهبهم وفي دلائلهم جميعاً. ١٠
وهؤلاء أحسن حالا من القسم الأوّل ليس لهم حاجة إلى النظر في هذا الكتاب
وربّما لا ينتفعون به إن نظروا فيه أيضاً.
- القسم الثالث: فريق من العلماء النظار الذين يزعمون أنّهم لا يقلّدون في
عقائدهم^{٣٠} أحداً من الخلق، وإنّما يسلكون فيها طريق البحث العقلي والنظر ١٥
البرهاني؛ وطريقة هؤلاء في طلب العلم أحمد الطرق، إلا أنّهم إذا قطعوا منازل
العلم ظلّوا أنّهم وصلوا إلى الكمال الكلّي فيما هم بصدده. غرور هؤلاء بما
حصّلوه من العلوم النظرية عظيم، فإنّهم يظنّون أنّ تحصيل العلم بالله^{٣١} وصول
إليه، وهو عين السعادة المطلوبة؛ فترى الواحد منهم يكتب طول الليل والنهار
على طلب الدنيا وشهواتها ويزعم أن ذلك لا يضّرّ أمثاله، وأنّه سعى منه في ٢٠
طلب علف البعير، وامثال لأمر الله عزّ وجلّ حيث يقول: ﴿ولا تنس نصيبك من
الدنيا﴾. (سورة القصص، ٧٧/٢٨) وهذه حماقة عظيمة يصعب^{٣٢} الخلاص عنها
إلا لمن أخذ بطبعه^{٣٣} عناية أزلّيّة. وهؤلاء أيضاً لا ينتفعون بمطالعة هذا الكتاب،

٣٠ ش: حقيقة.

٣١ ب+ مثلاً.

٣٢ ش، ب: يبعد.

٣٣ خ: بضنعه.

Sen onları bu kitabı incelediklerinde bilgiçlik taslayıp, şöyle dediklerini görürsün: “Biz, söylediklerinin doğruluğunu ortaya koyan bir burhan olmadan peygamberleri bile taklit etmezken onlardan başkasını nasıl taklit edelim? Peygamber olsun veya olmasın, basiret olmadan birini taklit edersek bizimle avam arasında ne fark kalır?” Bu, Allah’ın fazlı ile koruduğu kimseler hariç, nazariyatla uğraşanları helâk eden büyük bir tehlikedir. Kaldı ki, bu korunanlar oldukça azdır.

Kendisinde bu ve benzeri tehlikeler olmasa, nazarî inceleme yolu ne güzel yoldur. Bu yola girip de söz konusu tehlikelerin kendisine bir zarar vermeyeceğini zanneden kişiyse cahil biridir. O kişi, bu hakikati sülûkü ennasında görecektir fakat bu bilgi ona fayda vermeyecektir.

4. Dördüncü kısımdakiler çok az kimseler olup, nazarî ilim yoluna girerler. Bu yolda hayli mesafe alırlar fakat akabinde taleplerini giderecek küllî bir şifa elde edemezler. Kendisinde mukaddes ve Yüce Yaratıcının varlığına ve sıfatlarının varlığına dair yakînî ve zaruri bir ilmin meydana geldiği kişinin kabaran talebi bununla sükûnete ulaşır. Dolayısıyla bu kişi, üçüncü kısımda belirtilen kimselerden değildir. Dördüncü kısımdakilerin ilimde derinleşmeleri onların ilim talebindeki ciddiyetlerini, daha çok basiretli olma arzularını ilmin ve aklın ötesindeki şeylere Hakk’ın havas kullarına mahsus olan zevkî bir keşifle muttali olmalarını artırır. Bu kitabın mütâlaasından gerçek anlamda faydalanacak kimseler de onlardır. Şairin aşağıdaki sözüne muhatap olmaktan çekindiğimden, bu fasılları yazmadaki gayretim onlar için olduğu doğrudur.

Yaşantısı ailesine fayda vermeyenin, nedir hayrî?

Ölse bile yas tutmazmış ona yakınları.

Yüce Allah bu kitabı mütâlaa edeni gerektirdiği gibi faydalandırsın, fazlı ve keremiyle bana ve onlara karşı bir vebal kılmasın!

فتراهم إذا نظروا فيه يتحذلقون ويقولون: «نحن إذا لم نقلد الأنبياء من غير برهان يقوم على صدق ما يقولونه، فما بالناس نقلد غيرهم؟ وأي فرق بيننا وبين سائر العوام إذا قلدنا واحداً من غير بصيرة سواء كان نبياً أو غيره؟» وهذه مهلكة عظيمة هلك فيها النظر إلا من عصمه الله بفضله، وقليل ما هم.

ويعلم الطريق طريق النظر لو لم يكن فيه أمثال هذه المهالك. ومن زعم أنه يسلك ذلك الطريق ولا تضره تلك المهالك فهو جاهل، وسيعلم حقيقة ذلك^{٣٥} في سلوكه ولا ينفعه العلم.

القسم الرابع: شذمة قليلة يسلكون طريق العلم النظري، فإذا فرغوا من قطع عقباته ومنازله، لم يشف ذلك غليل طلبهم شفاء كلياً. ومن حصل له علم ضروري يقيني بوجود الباري تعالى وتقدس، وبوجود صفاته فسكنت بذلك فورة طلبه، فليس هو من القوم المشار إليهم أصلاً، فهؤلاء لا يزيدهم التبخر في العلوم إلا جدًّا في الطلب وتشوقاً إلى مزيد الاستبصار، وتطلعاً إلى ما وراء العلم والعقل من كشف ذوقي يختص به خواص الحق، وهم الذين ينتفعون بهذا الكتاب ومطالعة حق الانتفاع. ولم تصدق رغبتني في إتمام هذه الفصول إلا لأجلهم، مخافة أن أكون غرضة لقول الشاعر:

فَمَا^{٣٦} خَيْرٌ مَنْ لَا يَنْفَعُ الْأَهْلَ عَيْشُهُ وَإِنْ مَاتَ لَمْ تَجْزَعْ عَلَيْهِ الْأَقَارِبُ^{٣٧}

والله تعالى ينفعهم بمطالعتهم كما يجب، ولا يجعله وبالاً عليّ وعليهم بفضله

وجوده.

٣٤ ش: ما ذكرته.

٣٥ ب: ما.

٣٦ ب: فلا.

٣٧ لابن الأوص

İkinci Fasıl [Varlık Yoluyla Kadîm Varlığın İspatı]

Bil ki, ben bu kitapta bilgisi araştırılan meselelerde nazariyatçıların söz-
lerinden anlaşılınları, kitaplarında burhanın ortaya koyduğu şeyleri uzun
uzadıya ele almayacağım. Aksine, Allah'ın cüz'iyâtı bilmesi, peygamberli-
ğin hakikati ve aklın ona erişmesi düşünülmeyen bir âlem oluşunun açık-
lanması gibi ve yine nazariyatçıların akıllarının yanıldıkları diğer konular-
da ihmal ettikleri ve sözlerinden açıkça anlaşılmayan hususları belirtmekle
yetineceğim. Nitekim ayrıntıları bu kitapta bulacaksınız.

Sözün akışına bağlı olarak bir maksat olmadan ârizî olarak ortaya çı-
kanlar müstesna, onların güzel bir şekilde tahkik ettikleri meseleleri ele
almayacağım. Nitekim bu fasılda kadîm varlığın ispatı hakkında ortaya
koyduğum konu böyledir. Ben bunu ancak önemli bir amaca binaen be-
lirttim. O da bu konuda ortaya koyduğum şeyin, diğer kitaplarda belirtilen
şeylerin tümüyle mukayese edilmesi ve bundan tahkike daha yakın ve daha
özlü bir görüşün düşünülüp düşünülemeyeceğinde insaflı olunmasıdır.
Zira nazar ehli bu mesele hakkındaki görüşü birçok yönden tahkik etmiş,
çoğu da doğru yoldan sapmıştır; tıpkı, hareketi incelemek yoluyla kadîmin
varlığına istidlâl edenler gibi. Çünkü bu, apaçık bir yol ve amaç itibarıyla
yeterli olsa da o yola girmek uzun sürer ve sağlam yola girenlerin müstağni
oldukları birçok öncülün ispatına ihtiyaç duyulur. Hareketi incelemenin
birçok faydası olduğunu inkâr ediyor değilim. Ancak ben bu konuda özü
itibarıyla bu meselenin bundan müstağni olduğunu söylüyorum.

Hucetü'l-İslâm İmam Gazzâlî (r.a) *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd* adlı eserinde
kadîm varlığın ispatını yaklaşık on varakta ele almıştır. Bu hususta onun
mazur olduğuna yemin ederim. Zira bu eserinde ortaya koyduğu kelâm,
her ne kadar kelâmcıların eserlerinden daha ileri seviyede de olsa, kelâm ki-
taplarının yöntemi üzeredir. Âlimlerce bilindiği üzere, onun dışında birçok
kişi, bu konuda hayli varak karalamıştır. Bunlar fuzuli olup, onlara ihtiyaç
duyulmamıştır.

الفصل الثاني

[إثبات وجود القديم عن طريق الوجود]

اعلم أن ما أتضح به كلام النظائر من المسائل المطلوبة واستوفى عليه البرهان في كتبهم، فإنني لا أطول بذكره في هذا الكتاب، بل أقتصر على ذكر ما أهملوه ولم يتضح كلامهم فيه غاية الاتّضاح: كعلم الله تعالى بالجزئيات وحقيقة النبوة وبيان أنها عالم من عوالم لا يتصوّر للعقل الوصول إليها، وغير ذلك من المسائل التي تاهت فيها عقول النظار كما تجد في الكتاب تفصيله.

وأما المسائل التي حقّقوا القول فيها غاية التحقيق، فلا أعرض لها إلا أن يجيء ذلك عرضاً في أثناء الكلام غير مقصود فكما هو حكم المسألة التي أذكرها في هذا الفصل في إثبات موجود قديم، وإنما أوردت ذلك لغرض مهم وهو أن يقابل^{٣٨} ما أذكره فيها بجميع ما ذكر في الكتب وتنصف أنه هل يتصوّر أن يكون قول أوجز وأقرب إلى التحقيق منه أم لا. فإن أهل النظر حقّقوا القول في تلك المسألة من وجوه كثيرة، وأكثرهم ضلّوا فيه عن سواء السبيل كمن استدّل على وجوده أعني على وجود القديم، من طريق النظر في الحركة، فإن ذلك وإن كان طريقاً واضحاً وبالمقصود وافياً، فسلوكه يطول، ويحتاج فيه إلى إثبات^{٣٩} مقدّمات يستغني عنها من يسلك الطريق المستقيم. نعم،^{٤٠} لست أنكر أن النظر في الحركة فيه فوائد كثيرة، ولكنني أقول إنه مُستغنى عنه في تلك المسألة من حيث ذاتها.

وقد ذكر الإمام حجّة الإسلام الغزالي رضي الله عنه في كتابه الموسوم بالاعتقاد في الاعتقاد قريباً من عشرة أوراق في إثبات القديم. ولعمري إنه كان معذوراً في ذلك فإن كتابه هذا على منهاج كتب الكلام، وإن كان أكثر كلامه فيه مترقياً عمّا تشتمل عليه كتب المتكلمين. وكثير ممن سواه سوّدوا أوراقاً كثيرة في تلك المسألة كما هو مشهور عند العلماء، وذلك فضول^{٤١} مستغنى عنه.

٣٨ ش: يقاس.

٣٩ ش: إتقان.

٤٠ ب- نعم.

٤١ ب: فضول.

Kadîmin ispatına dair kesin hakikat, en genel şey olan varlık (vücûd) yoluyla istidlâlde bulunmaktadır. Çünkü varlıkta bir kadîm olmasaydı varlıkta asla ve kat'a bir mevcut olmazdı. Şöyle ki, varlık, sınırlayıcı bir bölümlenmeyle hâdis ve kadîme, yani varlığının başlangıcı olan şeye ve varlığının başlangıcı olmayan şeye ayrılır. Şâyet varlıkta kadîm olmasaydı hâdis de asla olmazdı. Zira hâdisin tabiatında bizâtihî var olmak yoktur. Bizâtihî var olan zorunlu varlık olur. Bizâtihî vâcib için başlangıç düşünülmez. Bu ifadelerden, nazar ehlinin bitişik şartlı önermeler dediği burhanî kıyas doğar. Mâkul hakikatleri idrake güç yetiremeyen mübtedilerin daha kolay kavramaları için şöyle denilir: Şâyet varlıkta bir mevcut varsa zaruri olarak varlıkta bir kadîmin olması gerekir. Bu, kimsenin şüphe etmesi düşünülmemeyen kesin bir asıldır. Sonra şu belirtilir: Varlık kat'î olarak bilinen bir şeydir. Bu da ikinci asıldır ve birinci asıl gibi kesindir.

Bunlardan sonra belirtilen bu iki asıldan kadîm mevcudun varlığı zaruri olarak çıkarılır. İşte bu, varlık yoluyla kadîm varlığa dair bir çıkarımdır (istidlâl). Bu açıklamanın ötesinde ne daha özlü ne de tahkik üzere başka bir açıklamanın olması tasavvur edilemez.

Bundan sonra sana düşen, zaruri burhan yoluyla varlığı sabit olan bu kadîm varlığın sıfatlarını ve kadîm varlığın nasıl olması gerektiğini araştırmaktır. Esasen bu, yaygın bir konu olup, kitaplar bununla dopdoludur. Bu kitap, onların tümünün açıklamasını içermez. Her makama mahsus söz ayırılır. Bu kitabın amacı aklî ilimlerden daha değerli bir şeyin açıklamasını içerir. O sebeple bu ilimlerle sözü uzatmayacağız. Şimdi kesinlikle bil ve anla ki, nazariyatçıların ulaştıkları sonuçları burada ayrıntılı olarak ele almayacağım. Ancak bunun ötesinde herhangi bir konuda ihtiyaç duyarsam bu da müstesnadır.

والحقُّ اليقين في إثبات القديم أن يستدلَّ عليه بالوجود الذي هو أعمُّ الأشياء، إذ لو لم يكن في الوجود قديم لما كان في الوجود موجود أصلاً البتَّة، وذلك لأنَّ الوجود ينقسم قسمة حاصرة إلى الحادث والقديم، أعني إلى ما لوجوده بدايةً وإلى ما ليس لوجوده بدايةً. فلو لم يكن في الوجود قديم لم يكن أصلاً حادثاً، إذ ليس في طبيعة الحادث أن يوجد بذاته، فإنَّ الموجود بذاته يكون واجب الوجود، والواجب بذاته لا يتصوَّر له بداية. وينتج من هذه الكلمات قياس برهاني يلقِّبه أهل النظر بالشرطيِّ المتَّصل، ليكون إدراكه أسهل على المبتدئ الذي لم يقوَ بعد على إدراك الحقائق المعقولة فيقال: لو كان في الوجود موجود لزم بالضرورة أن يكون في الوجود قديم، فهذا أصل يقيني لا يتصوَّر أن يشكَّ فيه أحد من الخلائق. ثمَّ يقال: والوجود معلوم قطعاً، وهذا أصل ثانٍ وهو كالأوَّل يقيني^{٤٢}.

فنتج من الأصلين السابقين، وجود موجود قديم بالضرورة. وهذا هو الاستدلال على القديم من طريق الوجود ولا يتصوَّر أن يكون وراء هذا البيان بيان، لا في الإيجاز ولا في التحقيق.

وبعد ذلك فلا بدَّ من البحث عن صفات هذا القديم الذي ثبت وجوده بطريق البرهان الضروري، وأنَّه كيف ينبغي أن يكون هذا القديم، وذلك مشهور والكتب به مشحونة، وليس هذا الكتاب ممَّا يحتمل بيان جميع ذلك، فلعلَّ مقام مقال مخصوص. والغرض من هذا الكتاب بيان أمر هو أشرف من العلوم العقلية فلا نظوِّله بذكرها. فاعلم الآن وتيقَّن أنَّ ما انتهى نظر النظر فيه إلى هذا الحدِّ من الوضوح، فالغالب عليَّ ألاَّ أتعرِّض أن أذكره في هذه الفصول إلا إذا احتجَّت إلى ذلك في شيء ممَّا وراءه.

Üçüncü Fasl [Varlığın Kaynağı]

Gayb perdelerine ve melekût avlusuna nüfuz eden basiret sahipleri nez-
 5 dinde, varlığın en mükemmel şekilde kendisinden sâdır olduğu bir mânâ-
 nın bulunduğu bir şüphe yoktur. Perdelerin ötesinde olan bu mânâ
 Arap dilinde Allah Teâlâ diye ifade edilir. “Basiret sahipleri” ifadesiyle, ilmî
 öncül (mukaddime) olmaksızın bu mânânın varlığını kavrayan kimsele-
 ri kastediyorum. Esasen ilmî öncülle bir mânâyı kavramak nazar ehlinin
 işidir. Bahsettiğimiz bu mânâ, nazar ehli nin bakışının onun hakikatine
 10 yönelmesinden mukaddes ve yücedir. Bunun imkânını uman kimsenin
 ummasından da münezzehtir. O özünden bir şeyle değil, özülle azizdir.
 Dolayısıyla onun özü ve kendisi, başkasına karşı bu azizliği gerektiren bir
 zâttır. Nitekim güneş de aydınlatmasının en güçlü olduğu sırada yarasala-
 rının kendisine bakmasından aziz ve müstağni olmayı özülle gerektirir.
 15 “Allah’a ise en yüce sıfatlar yaraşır.” (Nahl, 16/60) Onun âyetlerinden biri
 de güneştir. İzni gerektiren feyyaz varlığın izni ve keremi olmayaydı hiç-
 bir kimse onun için misal vermeye cüret edemezdi. Nasıl olsun ki? Onun
 hakkında misal vermek imkânsızdır. Zira “O’na benzer hiçbir şey yoktur.
 O her şeyi işitir, her şeyi görür.” (Şûrâ, 42/11) Verdiğimiz örnekteki güneş,
 20 kastedilen kemâl için yeterli bile değildir. O, zâtı itibarıyla ne azizliği ne de
 başka bir şeyi gerektirir.

Zira güneşin varlığı bütün özellikleriyle birlikte başkasından alınmadır.
 Varlıkta, bir ve hükümran olan Allah dışında, zâtı itibarıyla varlık hakika-
 25 tını hak eden bir zât mevcut değildir. O, basireti zayıf kimselerin tahayyül
 ettiği eksiklik bir tarafa, nebilerin ve mukarreb meleklerin idrak ettiği her
 kemâlden de münezzehtir. Nitekim o Kadîm, basireti zayıf kimseleri kina-
 ye ederek şöyle buyurmuştur: “Allah hakkında kötü zan besleyen müna-
 fıkları ve müşrikleri de cezalandırsın. Kötülük ve belâ çemberi asıl onların
 boyunlarına geçmiştir.” (Feth, 48/6)

الفصل الثالث

[مصدر الوجود]

لا شكَّ عند ذوي البصائر النافذة في حجب الغيب وسراقات الملكوت في وجود معنى صدر عنه الوجود على أتم الوجوه، وهو الذي عُبر عنه خارج الحجب في لسان العرب بقولهم الله تعالى. وأعني بذوي البصائر من يدرك وجود ذلك المعنى من غير مقدّمة علميّة، كما هو حال أهل النظر. وذلك المعنى يتعالى ويتقدّس عن أن يطمح نحو حقيقته نظر ناظر سواه. وسبحانه عن أن يطمع طامع في جواز ذلك، فهو المتعزّز بذاته لا عن ذاته. فذاته ونفسه هي التي اقتضت هذا التعزّز على الغير كما أنّ الشمس بذاتها تقتضي في كمال سلطان إشراقها أن تكون متعزّزة عن أن تمتدّ إليها أبصار الخفافيش ﴿وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى﴾ (سورة النحل، ٦٠/١٦) ومن آياته الشمس. ولولا إذنه وكرمه الفيّاض المقتضي الإذن لما اجترأ أحدٌ من البشر على ضرب مثل له، وكيف لا ويستحيل ضرب المثل في حقّه إذ ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ (سورة الشورى، ١١/٤٢)

فالشمس في المثل الذي ضربناه ليست تفي بكمال المقصود، فإنها لا تقتضي بذاتها لا تعزّزاً ولا غيره، لأنّ وجودها مستفادٌ من الغير مع جميع صفاتها. وليس في الوجود موجودٌ له ذات يحقُّ لها حقيقة الوجود سوى الواحد القهّار الذي هو منزّه عن كلّ كمال تدرّكه الأنبياء والمقربون فضلاً عن نقصانٍ يتخيّله^٣ ضعفاء البصائر الذين يكنى عنهم القديم ويقول: ﴿الظَّالِمِينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةٌ السَّوْءِ﴾ (سورة الفتح، ٦/٤٨)

Zâtının izzeti mahlûkatının tamamı için geçerli olduğundan, Kitâb-ı Kerîm'de şöyle demiştir: “Mutlak izzet sahibi olan rabbın, onların yakıştırdığı nitelemelerden münezzehtir.” (Saffat, 37/180) Bol keremi ve kullarına olan inâyetinden dolayı, kullarına lütuf ve şefkat göstererek kendisinin her tür noksandan uzak olduğunu şöyle tenzih etmiştir: “O doğurmamış ve doğmamıştır.” (İhlâs, 112/3) “O, ne bir eş edinmiştir ne de çocuk.” (Cin, 72/3). O, cahiller nezdinde her noksandan münezzehtir olduğu gibi âriflerin basiretlerinde de halkın idrak edebileceği kemâlden münezzehtir.

Dördüncü Fasl

[Varlığın Kısımları]

Aziz ve celil olan Allah, farklı cins ve türdeki varlığın masdarıdır. Varlık, altında bütün varolanların yer aldığı genel kısımlara bölünür, tıpkı onun, kadîm ve hâdis, tam ve eksik, bir ve çok şeklinde kısımlara bölünmesi gibi. Varlığın genel kısımlarından biri de şudur:

a- Zâtından haberi olan varlık ki, bu, hayat sahibi her varlıktır.

b- Zâtından haberi olmayan varlıktır ki, bu da hayat sahibi olmayan her varlıktır.

Bu iki kısımdan her birinin çeşitli itibarlara göre farklı şekilde taksim edilmesi de mümkündür. Biz de idrakinde zâtından haberi olan ilk kısım varlığı iki kısma ayıralım:

a1- Sadece tab‘ına uygun olanı idrak edenler.

a2- Kendine uygun olanla birlikte tab‘ına aykırı olanı da idrak edenler.

Zâtından haberi olmayan varlık da meselâ rengine göre beyaz ve siyah vb. kısımlara ayrılır. Bunun dışındaki itibarlara göre de farklı kısımlara ayrılır. Bunun açıklaması uzun sürer ve maksadımız da bu değildir. Asıl maksadımıza dönerek diyoruz ki: Aykırı olanla birlikte tab‘ına uygun olanı idrak eden kısımdakilere nispetle, ama sadece bu nispetle birlikte bir varlık, hayır ve şer diye iki kısımdır. Algılayıcı kuvvete uygun olan, idrakte uygunluk devam ettiği sürece, bu kuvvete nispetle hayırdır.

فلعزّة ذاته على عموم الخلائق قال في كتابه الكريم: ﴿سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ
 عَمَّا يَصِفُونَ﴾ (سورة الصافات، ١٨٠/٣٧) ولكمال كرمه ونهاية عنايته بعباده نزه
 نفسه عن النقصان تلوّطاً بهم وتعطّفاً عليهم، فقال جلّ من قائل: ﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ
 يُؤَلَدْ﴾، (سورة الإخلاص، ٣/١١٢) ﴿مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا﴾ (سورة الجن،
 ٣/٧٢) وهو منزّه في بصائر العارفين عن الكمال الذي يمكن إدراكه للخلق
 حسب تنزّهه عند الجاهلين عن كلّ نقصان.

الفصل الرابع

[أقسام الوجود]

فالله عزّ وجلّ هو مصدر الوجود على اختلاف أجناسه وأنواعه. والوجود
 ينقسم إلى أقسام عامّة تدرج تحتها جميع الموجودات، كانقسامه إلى القديم
 والحادث، والكامل والناقص، والكثير والواحد. ومن أقسامه العامّة: انقسامه إلى
 ما له من ذاته خبرٌ وهو كلّ ما له حياة، وإلى ما ليس له من ذاته خبرٌ وهو كلّ
 ما ليس له حياة.

وكلّ واحد من هذين القسمين يمكن تقسيمه إلى أقسام مختلفة باعتبارات
 متعدّدة؛ فلنقسم القسم الأوّل وهو الذي له من ذاته خبر في إدراكه، وإلى ما لا
 يدرك إلا الموافق لطبعه، وإلى ما يدرك المنافي لطبعه مع الموافق له.

وأما القسم الذي لا خبر له من ذاته فينقسم عند اعتبار لونه مثلا إلى
 الأبيض والأسود وغيرهما، وينقسم انقسامات آخر عند اعتبارات سواء
 وشرح ذلك يطول وليس الغرض متعلّقا به؛ فنضرب عنه صفحا إلى ما هو
 الغرض والمقصود ونقول: بعض الموجودات إذا اعتبر نسبتها إلى القسم
 الذي يدرك الموافق لطبعه مع المنافي ينقسم باعتبار تلك النسبة فقط إلى
 الخير والشرّ، والموافق للقوّة المدركة خير بالنسبة إليها ما دام يوافقها إدراكه،

İkisi arasındaki nispet değiştiğinde, idrak algılayıcı kuvvete uygun olmayıp bilakis ona zarar verdiğinde ona nispetle şer olur. Bu nedenle, bir şey iki algılayıcıya nispetle tek bir durumda hayır ve şer olabilir. “Bir kavmin musibeti, diğer kavmin faydasıdır.” diyen ne kadar da doğru söylemiştir.

5

Beşinci Fası

[Allah’ın Sıfatlarının Çok Oluşunun Sebebi]

Bil ki, farklı kısımlarıyla birlikte varlıkların masdarı olan Allah’ın, bu kısımlara nispetle pek çok ismi vardır ve bu isimler sınırlanmaktan uzaktır. Şâyet bir kişi bu isimlerin tümünü hakkıyla ele almak istese her varlığı nispetle bir isim elde eder. Ne var ki, Allah’ın, kitabında ve peygamberlerinin dilinde kendine verdiği isimler ile halkın ona verdiği isimler, sınırlıdır. Zayıf görüşlü kimselere göre bu ifadelerin birçok şerhe ve izâha ihtiyacı vardır. Ben bu husustaki inkâr seddini kırıp diyorum ki: Allah’ın zâtı, uygun olan ve aykırı olanı idrak eden (hayat sahibi) varlığın masdarı olarak ele alınır. Bununla birlikte hayat sahibi varlık da uygunluğu ve aykırılığı bakımından kendine uygun olana ve aykırı olana nispetiyle ele alınırsa, iki isim; ed-Dâr (zarar veren) ve en-Nâfi‘ (fayda veren) ortaya çıkar. Cansız varlığa bir şey idrak bakımından ne zarar ne de fayda verir. Bir şeyle sûretinin yok olması mümkün olursa bu şey onun sûretine zarar veren bir şey olur. Fakat fayda ve zararla ilgili aslî ve hakiki ıstılah, bu ikisinin ancak idrak sahibi bir varlık için kullanılmasıdır. Bu iki ıstılahı dilin gereği olarak başka bir şeye kullanmak sadece nakil/taşıma yoluyla olur. Taşıma yoluyla oluşan sözcükler çoktur. Bu husus açıklamaya gerek duymayacak kadar açıktır. Mânâlar belli olduktan sonra lafızların bir önemi yoktur.

25

فإذا تغيرت بينهما هذه النسبة فلم يوافقها إدراكه بل أضرب بها كان شرًا بالنسبة إليها ولذلك يجوز أن يكون الشيء الواحد في حالة واحدة خيرًا وشرًا بالنسبة إلى مدركين . وما أصدق القائل إذ قال: «مصائب قوم عند قوم فوائد.»

الفصل الخامس

[سبب تكثر صفات الله تعالى]

اعلم أن الله الذي هو خالقُ الموجودات على اختلاف أقسامها، له أسماء كثيرة بالنسبة إلى تلك الأقسام، وتكاد تلك الأسماء تخرج عن الحصر لو أراد مريد أن يستوفي جميعها فله باعتبار النسبة إلى كل موجود حصل منه اسم. وأما ما سمى به نفسه في كتابه الكريم على ألسنة أنبيائه، وسُمي به عند الخلق فهو محصور. وهذه الكلمات ربما تحتاج عند الضعفاء إلى زيادة شرح وإيضاح. وأنا أكسر سورة الإنكار في ذلك وأقول: إذا اعتبر ذات الله عز وجل من حيث هي مصدر القسم الذي يدرك الموافق والمنافي واعتبر مع هذا نسبة ذلك القسم إلى الشيء الذي يوافق وينافيه من حيث يوافق وينافيه، ظهر له اسمان وهو الضار والنافع، فإن الجماد لا يضره شيء ولا ينفعه من حيث الإدراك وإن كان يجوز أن تنعدم صورته بشيء فيكون ذلك الشيء هو الذي ضرب صورته، ولكن الاصطلاح الحقيقي الأصلي في الضر والنفع أنهما لا يطلقان إلا على ما له إدراك، وأما إطلاقهما في مقتضى اللسان على غيره فهو بطريق النقل. والألفاظ المنقولة كثيرة وهي أشهر من أن تحتاج إلى بيان، ولا عبرة بالألفاظ بعد ظهور المعاني.

Altıncı Fasıl

[Allah'ın İsimleri İle Sıfatları Arasındaki Fark]

Muhtemelen, “ed-Dâr ve en-Nâfi‘ sıfat olduğu hâlde nasıl bu ikisinin isim olduğunu söylersin? Yüce Allah’ın sıfatları, onun isimleridir dememiz mümkün müdür yoksa aralarında fark var mıdır?” diyeceksin.

Bil ki, hakikat bakımından düşündüğümüzde sıfat ile isim arasındaki fark açıktır. Mânâ bakımından ikisi birbirinden başkadır. Bu itibarla isim, ıstılah ehlinin, sıfatı dikkate almaksızın isimlendirilen şeye delâlet etmesi için vazettiği bir lafızdır. Sıfat ise bunun tersinedir. Bu durum, taş isminin kendisindeki sertlik ve yumuşaklık düşünülmeden isimlendirilen şeye delâlet etmesi gibidir. Sert ve yumuşak sadece taş ve başka şeylerdeki iki özellik olarak ele alındığında kullanılan sıfatlardır. Akıl cihetinden baktığımızda bu, açık bir hakikattir. Şeriat açısından baktığımızda ise Yüce Allah, “En güzel isimler Allah’ındır; bu güzel isimlerle O’na dua edin.” (A‘raf, 7/180) diye buyurmuştur. Bu esasa göre Latîf, Hakîm, Habîr, Rahmân ve Rahîm en güzel isimlerin altında yer alır. Allah lafzı hariç, sıfatlarından birine itibar etmeden isimlendirilenin hakikatine delâlet eden bir isim neredeyse yoktur. Onun için bu (Allah) lafzı, diğerlerine karşı özel isim (alem) mesabesindedir.

Yedinci Fasıl

[Allah Lafzının Zorunlu Varlığa Özel İsim Oluşu]

Yeteri kadar düşünürsen Allah’ın, kendisini vafsettiği veya başkasının onu vafsettiği her şey, varlıklardan birine veya tümüne nispet edilmesi itibarıyla olmuştur. İleride bunun daha fazla açıklaması gelecektir.

Ona özel olan isim, muhtemelen sâlikin nazarının ulaştığı varlığa delâlet etmek için vazolunmuş gibidir. Sanki o hissi varoluş yolundan aklî varoluşa sefer etmiş sonra melekût kapılarının açılmasıyla sülûkunu tamamlamıştır. Melekût denizindeki dalışı nihâyete erdiğinde tevhîd incisini elde eder ve bu inciye delâlet etmesi için özel isim vaz eder. Bu isim, incinin kendinden sâdır olduğu varlığa nispetle değil bilakis sâlikin inciye mevcut görmesi itibarıyla sadece incinin zâtına nispetle olur.

الفصل السادس

[الفرق بين أسماء الله وصفاته]

لعلك تقول: الضارُّ والنافع صفتان فكيف قلت إنَّهما اسمان؟ وهل يجوز أن تقول: «صفاتُ الله تعالى أسماءُوه» أم بينهما فرق؟

فاعلمُ أنا إذا نظرنا من حيث الحقيقة فالفرق ظاهر بين الاسم والصفة، فإنَّهما متغايران في المعنى. فالاسم هو اللفظ الذي وضعه أهل الاصطلاح للدلالة على مسمَّاه من غير أن يُعتبر فيه صفة على حدتها. فأما الصفة فهي بالعكس من ذلك. وهذا كما أن اسم الحجر مثلاً يدلُّ على مسمَّاه من غير أن يُعتبر منه الصلابة أو اللين، والصلب واللين صفتان لا تطلقان إلا عند اعتبار شيئين مخصوصين في الحجر وغيره. وهذا هو الحقُّ الصريح مهما نظرنا من حيث العقل. وأمَّا إذا نظرنا من حيث الشرع فقد قال تعالى: ﴿وَاللَّهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا﴾ (سورة الأعراف، ١٨٠/٧) وعلى هذا يندرج اللطيف والحكيم والخبير والرحمن والرحيم تحت تلك الأسماء. ويشبهه ألا يكونَ له اسم يدلُّ على حقيقة مسمَّاه من غير أن يُعتبر بعض صفاته إلا الله، فإنَّ هذا الاسم له بمنزلة أسماء الأعلام للغير.

الفصل السابع

[لفظة الله اسم خاص لواجب الوجود]

إذا نظرت نظرًا شافيًا علمت أن كلَّ ما وصف الله به نفسه، أو وصفه به غيره فهو باعتبار نسبته إلى بعض الموجودات أو إلى جميعها، وسيأتي لذلك مزيدٌ إيضاح فيما بعد. وأمَّا الاسم الذي هو عَلَمِيٌّ له، فيشبه غاية الإشباه أن يكونَ موضوعًا للدلالة على الموجود الذي انتهى إليه نظرُ السالك الذي سافر من طريق الوجود الحسيِّ إلى الوجود العقليِّ ثمَّ انتهى به السلوكُ إلى أن فُتِحَتْ له أبوابُ الملكوت. فلَمَّا انتهى تغلغله في بحار الملكوت ظفر بِدُرَّةٍ التوحيد ووضع الاسم العَلَمِيَّ للدلالة على تلك الدُرَّةٍ لا باعتبار نسبتها إلى موجود صدر منها بل باعتبار ذاتها فقط من حيث رآها موجودةً.

Sâlikin bu inciyi “kadîm” diye isimlendirmesine gelince, onu bir ille-
te muhtaç olan diğer zâtlardan farklı gördüğü için böyle isimlendirmiştir.
Hayy ve Hakk ismini düşünecek olursan onu vazeden kişinin, vazettiği
sırada başkasının ölümünü ve yokluğunu dikkate aldığını görürsün.

5 Ona özel olan (Allah) ismi ise bu türden bir şey barındırmaz. Bunda
bazen zorlamalar da görülür ve nahiv ve sarf ehlinin kitaplarında be-
lirtilen zayıf türetme/tasarruf biçimleriyle karşılaşılr. Bu türetmelerdeki
eksiklik/halel yönlerini açıklamakla meşgul olmam, vakte sığmaz. Zira
vakit, bu gibi şeylerle zayi edilecek bir şey olmadığı gibi bu kitap da onu
10 içermez. Bu kitap, ihtisar olduğu için, bu hususta açığa çıkan konunun
beyanından uzaktır.

Sekizinci Fası

[Vâcib, Muhâl ve Mümkinin Tarifi]

Her mümkinin varoluşu kadîm sayesinde zorunlu olur. Mülk ve me-
15 lekûtta Allah’ın sünneti böyle cereyan eder. “Allah’ın kanununda asla bir
değişme bulamayacaksın.” (Ahzab, 33/62). Henüz var olmayan her şey,
muhâl varlık sayılır, yani o zâtıyla değil başkasıyla var olur. Muhâl, kudretin
iliştiği (makdûr) bir şey değildir. Bir şey, kudretin iliştiği bir şey olma-
yınca ezeli kudret onu var etmez. Bunun açıklaması şöyledir: Varlıkların
20 varoluşundaki sebep Allah’tır (cc). O vardır; sebep varken sonucun var ol-
masına, şartın yokluğu dışında, bir mani yoktur. Şarta bağlı olan bir şeyin
şartsız var olması muhâldir. Bir mükünün şartları var olunca ezeli kudret
onu zaruri olarak var eder. Herhangi bir şartın ihtiyaç içinde tuttuğu bir
şey henüz mükün varlık değildir.

25 Bu husus tahakkuk edince bil ki, her mevcut ya zâtıyla veya başka-
sıyla zorunlu varlıktır. Her ma’dûm da ya zâtıyla veya başkasıyla varlığı
imkânsızdır. Dolayısıyla vâcib ile imkânsızın sınırları bitişik demektir.
Onların arasını ayıracak bir ayraç yoktur. İmkân ise bu ikisini ayıran bir
sınırdır (had) ve asla hakikati yoktur, o tıpkı düz çizgide farz olunan veh-
30 mi bir nokta gibidir yahut geçmiş ve gelecek zamanı ayıran sınır gibidir.

وأما الذي سُمي تلك الدرّة قديمةً فإنّما سَمّاها بذلك من حيث رأى مغايرتها لسائر الذوات في الحاجة إلى علّةٍ موجدةٍ لها. وكذلك إذا نظرتَ إلى اسم الحيّ والحقّ علمتَ أنّ واضعهما نظر عند الوضع إلى موت الغير وبطلانه.

فأما الاسم الذي هو كالعلم له فلا تجد فيه شيئاً من ذلك، وربّما يتكلّف في ذلك أيضًا ويتصرّف فيه بأنواعٍ من التصرّفات الباردة التي ذكرها أهل النحو والصرف في كتبهم. واشتغالي بشرح وجوه الخلل في تلك التصرّفات لا يحتمله الوقت فإنّه أنفُس من أن يضيّع بأمثال ذلك، ولا هذه اللمعة تحتمله فإنّها تنبو مع اختصارها عن بيان ما يضاهاه ذلك.

الفصل الثامن

[تعريف الواجب والمحال والممكن]

كلُّ ممكنٍ فيجب وجوده بالقديم، هكذا جرت سنّة الله في الملك والملكوت، ﴿وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا﴾ (سورة الأحزاب، ٦٢/٣٣) وكلُّ ما لم يوجد بعد فهو يُعدُّ محالَ الوجود أعني بغيره لا بذاته. والمحال لا يكون مقدورًا وما لم يصر الشيء مقدورًا فالقدرة الأزليّة لا توجد. وبيان ذلك أنّ السبب في وجود الموجودات هو الله جلّ جلاله وهو موجودٌ ولا مانع من وجود المسبّب مع وجود السبب إلا فقد شرطٍ لأنّ وجود المشروط مع عدم الشرط محالٌ. ومهما وجدت شروط الممكن أوجبت القدرة الأزليّة وجوده بالضرورة. وما دام يعوزه شرطٌ فهو بعد ليس بممكن الوجود.

وإذا تحقّق ذلك فاعلم أنّ كلّ موجود فهو واجب الوجود إمّا بذاته وإمّا بغيره، وكلّ معدوم هو محالٌ الوجود إمّا بذاته وإمّا بغيره. فقد اتصلت إذاً حدود الواجب والمحال ولا حائل يحول بينهما وإنّما الإمكان حدٌّ فاصلٌ بينهما ولا حقيقة له أصلاً كالنقطة الوهميّة التي تفرض على خطٍّ مستقيم، وكالحِدِّ الحاجز بين الماضي والمستقبل من الزمان

Geçmişin son sınırı, geleceğin ilk sınırına bitişiktir. Bu iki zamanı ayıran sınırın hakikati ancak vehimde olur. Dolayısıyla, geçmiş ve gelecek diye ayrılan zaman çizgisinde vehmi bir nokta farz ettiğinde zaman çizgisinde kalacak ve hakiki bir ayırımla geçmiş ve geleceği ayıracak bir sınır -ki bu

5 vehimde farz olunan noktadır- bulamazsın.

Dokuzuncu Fasıl

[Allah Niçin Yarattı?]

Şâyet “Allah Teâlâ niçin yaratıyor? Kendisine dönük bir maksattan dolayı mı? Ki bu muhâldir. Veyahut maksatsız olarak mı? Ki bu da muhâldir.

10 Yoksa tab‘ı yoluyla mı? Ne var ki Allah Teâlâ da böyle vasıflanmaz.” şeklinde hatırına bir soru gelirse bilmen gerekir ki, bu soru karşısında birçok âlim şaşırıp kalmıştır. Bu soru, Dâvûd’un (a.s) hatırına gelen şu sözle aynıdır: “Ey Rabbim mahlûkatı niçin yarattın?” O da Dâvûd’a dedi ki:

15 “Ben bir gizli hazine idim, bilinmeyi sevdim.” Allah’tan varlığın sudurunu iktiza eden bu mânâ, “Bilinmeyi sevdim.” şeklinde kinâyeli olarak ifade edilmiştir.

Bu mânâyı âriflerden başkasının idrak etmesi düşünülemez. Aklın payına düşen ise mevcudatın varoluşundan hareketle onun varlığına istidlâl etmektir. Bu, şüphe olmayacak bir şekilde akıl nezdinde Allah’ın cüz’iyyâtı

20 bildiği tahakkuk ettikten sonra olur. Zira mevcudatın Allah’a istinat ettiği daha sonra onun cüz’iyyâtı bildiği de tahakkuk ettiğinde, şüphesiz, akıl için şu husus âşikâr olur: Vâcibin var edeceklerini bilmesiyle birlikte onları var etmesi, onun zâtı için varlığı zaruri bir sıfattır. Tıpkı, kıdemın onun için zaruri bir sıfat olması gibi. Nasıl ki, vâcibin kadîm olmaması onun için

25 mümkün değilse onun mahlûkata masdar olmaması da öylece imkânsızdır. Bu durumda “O niçin varlığın masdarıdır?” sorusu, “O niçin kadîmdir?” sorusu gibidir.

وكان آخرُ حدودِ الماضي متّصلاً بأوّلِ حدودِ المستقبل. وأمّا الحدُّ الذي يفصل بينهما فلا حقيقةَ له إلا في الوهم. فإنّك إذا فرضتَ نقطةً وهميّةً على خطِّ الزمان المنقسم إلى الماضي والمستقبل لم تجد شيئاً فاصلاً عن الماضي والمستقبل بقي عن خطِّ الزمان حتى يكونَ هو^{٤٥} حقيقةَ الحدِّ الفاصل وهو النقطة المفروضة في الوهم. ٥

الفصل التاسع

[لماذا خلق الله تعالى؟]

إنَّ خطرَ بِبالِكَ أنَّ الله تعالى لِمَ يوجد؟ ألغرضُ يرجع إليه، وهو محالٌّ، أم غيرِ غرضٍ، وهو أيضاً محالٌّ إلا من طريق الطبع المحض، ولا يوصف الله سبحانه بذلك. فاعلم أنَّ هذا السؤال تحيّر فيه أكثر العلماء وهو الخاطرُ الذي خطرَ لداود عليه السلام حيث قال: «أي ربِّ لِمَ خلقتَ الخلق؟» فقال له: «كنتُ كنزاً مخفياً فأحببتُ أن أعرف.»^{٤٦} وكان معنى الذي يقتضي صدور الوجود عنه هو الذي كنى عنه بقوله «فأحببتُ أن أعرف.»

ولا يتصوّر إدراكُ ذلك المعنى إلا للعارفين وإنّما نصيبُ العقل أن يستدلَّ على وجوده من وجود الموجودات، وذلك بعد ما تحقّق عنده أنَّ الله تعالى عالم بالجزئيات بحيث لا يتشكك فيه فإنَّ العقل إذا تحقّق استناد الموجودات إليه وتحقّق بعد ذلك علمه بالجزئيات ظهر له لا محالة، أن إيجاد الواجب مع علمه بالإيجاد صفةٌ ضروريّة^{٤٧} الوجود لتلك الذات كما أن القدم مثلاً صفةٌ ضروريّة لها. وكما لا يجوز للواجب ألا يكون قديماً فلا يجوز له ألا يكون مصدرًا للخلق. وكان قول القائل: لِمَ كان مصدرًا للوجود كقوله لم كان قديماً؟ ٢٠

٤٥ ش: له.

٤٦ أوردته العجلوني في كشف الخفاء، [٣/١٧٣]

٤٧ ب: له.

Bu sorunun cevabı şöyledir: “O kadîm olmasaydı vâcib olmazdı. Şâyet o varlığın masdarı olmasaydı vâcib de olmazdı. Şu hâlde varlığın ona istinat ettiği her kimde tahakkuk eder ve anlaşılırsa, o kişinin “Var etmek onun bir sıfatıdır.” demesi gerekir ve şunları söyler: “Bu sıfat onun varlığı için zaruri bir sıfat ise onun niçin bu sıfatla nitelendiğini sormak abestir. Bu tıpkı, “O niçin kadîmdir?” diye sormak gibidir. Şâyet o zaruri olmayan bir sıfat ise bu takdirde o, zâtının dışında ârîzî bir sıfat olur. Ârîzî şeyler de illete muhtaçtır. Vâcib de herhangi bir konuda herhangi bir şeye muhtaç olmaktan bizâtihî uzaktır. Aksi hâlde o, vâcib olmaz.”

Onuncu Fasal

[Allah'ı Bilme Noktasında Aklın Sınırı]

Her mevcut varlığa gelen bir hâdistir. Dolayısıyla o kudretin iliştiği bir şeydir (makdûr). Çünkü o kudretin iliştiği bir şey olmasaydı, var olmazdı. Şu hâlde varlığın masdarı, kâdir demektir. Kudretin iliştiği bir şey, istenen bir şeydir. Zira onun varlığı istenmiş olmasaydı, var olmazdı. Şu hâlde varlığın masdarı müriddir. İstenen her mevcudun vâcibe bir nispeti vardır. Vâcibin de her mevcuda bakan bir yüzü (vech) vardır. Her mevcut, vâcib için hâzırdır ve vâcib her mevcuttan başkadır. Bir şey vâcib için hâzır değilse o şey yoktur. Zira o şeyin vâcibe bakan bir yüzü yoktur. Her daim var olanın (kayyûm) yüzü olmasaydı var olanların varlığı asla söz konusu olmazdı. Genellikle söylendiği gibi “Dünyaya yayılan ışıkların varlığını daim tutan güneş olmasaydı ışıklar asla var olmazdı.”

Vâcibin, her varlığa bakan bir yüzü olduğuna göre o, varlığın her bir zerresini zaruri olarak bilen (âlim) olur. Bu, aklın yükselebileceği son noktadır. Çünkü o, vâcib için zorunlu gördüğü her şeyi varlıklardan ve onların niteliklerinden istidlâlle sabit görür. Nitekim varlıklardan ve onların hudüsundan istidlâl yoluyla vâcibin kudemini, kudretini, ilmini ve iradesini tespit etmen de böyledir. Bunun ötesine gelince, aklın orayı idrak etmesi söz konusu değildir.

والجواب أنه لو لم يكن قديماً لم يكن واجباً، ولو لم يكن مصدرًا للوجود أيضاً لم يكن واجباً. فمن تحقّق استنادُ الوجودِ إليه فلا بُدَّ وأنَّ يقولَ: إنَّ الإيجادَ صفةٌ له، فنقول: هذه الصفةُ إن كانت ضروريّةَ الوجودِ له فالسؤالُ بِسليمٍ عن كونه موصوفاً بها هوس فهو كالسؤالِ بِسليمٍ عن كونه قديماً وإن كانت غير ضروريّة الوجودِ له فهي صفةٌ عارضةٌ خارجةٌ عن ذاته والعارضُ تحتاجُ إلى العِللِ ٥ والواجبُ يأبى بذاته أن يحتاجَ في شيءٍ إلى شيءٍ وإلا لم يكن واجباً.

الفصل العاشر

[عجز العقل في معرفة الله تعالى]

كُلُّ موجودٍ حادثٌ وُجدَ فهو مقدورٌ إذ لو لم يكن مقدورًا لما وُجِدَ؛ فمصدر الوجودِ إذا قادر. وكلُّ موجودٍ مقدورٍ فهو مرادٌّ إذ لو لم يكن مرادَّ الوجودِ لما وُجِدَ، فمصدر الوجودِ إذا مريدٌ وكلُّ موجودٍ مرادٍ فله إلى الواجبِ نسبةٌ ما وله أعنى للواجبِ إلى كلِّ موجودٍ وجه. وكلُّ موجودٍ فهو حاضر للواجبِ والواجبِ مغاير^{٤٨} لكلِّ موجودٍ وما ليس بحاضر للواجبِ فهو معدومٌ إذ ليس له إليه وجه. ولولا وجه القيوم لم يكن للموجوداتِ أصلاً وجود، كما يقال في النظر العامي لولا وجه الشمس المقوم لوجود الشعاعات المنبسطة على الأرض لم يكن للشعاعاتِ أصلاً وجود. ١٥

وإذا كان للواجبِ إلى كلِّ شيءٍ وجه، كان بالضرورة عالماً بكلِّ ذرّةٍ من ذرّات الوجود. فهذه غاية العقل في عروجه فإنّه يثبت في الواجبِ كلُّ ما يراه ضروريّاً له من طريق الاستدلالِ عليه بالموجوداتِ وصفاتها كما يراه من استدلاله بالموجوداتِ وحدوثها على قدمه وقدرته وعلمه وإرادته، وأمّا ما وراء ذلك ٢٠ فليس إدراكه من شأن العقل.

On Birinci Fası

[Varlıkların Allah'ın İlmine Olan Nispeti]

Varlıkta olan her şeyin ezeli ilme olan nispeti, 'lâ-şey'in (olmayan bir şeyin) sonsuz bir şeye nispeti gibidir. Bu sözü ârifler şüphe duy-
 5 mayacakları şekilde basiretleriyle tahkiki olarak idrak ederler. Onların idraki, akıllıların "Bütün parçadan büyük olur. Yalın olanın varlığı bileşik varlıktan önce gelir." sözünü idrak etmesine benzer. Bu önermeler, akıllılar nezdinde şüphe olmayan sözlerdir. Bunlar, akıllılar nezdinde açık ve sarîh olmasına rağmen, hayvanlar bunları idrak etmekten
 10 mahrumdur. Zira bunları idrak edecek duyu onlarda yoktur. Nitekim daha ötesine gitmeyip, aklı tavrıda duran kimseler "Her varlığın Allah Teâlâ'ya olan nispeti, 'lâ-şey'in sonsuz bir şeye nispeti gibidir." önermesini idrak etmekten mahrum oluşları da böyledir: Onlar, Allah'ın cüz'üyyâtı bilmesinin keyfiyeti hakkında şaşırıp doğru yolu kaybetmiş-
 15 ler ve "Cüz'üyyâtın değişmesinden Allah'ın ilminin de değişmesi gerekir." diye zanda bulunmuşlardır.

On İkinci Fası

[Allah'ın Bilmesi]

Kur'ân'daki eşsiz âyetlerden biri de Allah Teâlâ'nın "Ve onlara (olup bitenleri) tam bir bilgi ile mutlaka anlatacağız. Biz (olup bitenlerden)
 20 uzakta değiliz." (Ârâf, 7/7) mealindeki sözüdür. Bu âyet göstermektedir ki, her şey onun için hâzır olduğu gibi o da her şeyle birlikte hâzırdır. Bu nedendir ki, hiçbir şey onun ilminden uzak değildir. "O ilmiyle her şeyi kuşatmıştır." (Tâhâ, 20/98) âyetine gelince, bu âyette ilimle birlik-
 25 te kuşatma (si'a) sözcüğünün kullanılması çok ilginçtir. Şöyle ki, varlıklar onun ilminden olmuştur. Onun ilmi de her şeyi kuşatır: Nitekim bir âyette şöyle denmiştir: "Allah'ın ilminin her şeyi kuşatıldığını bilirsiniz!" (Talak, 65/12) Hakikat şu ki, aziz ve celil olan "Allah çok ve bütündür.

الفصل الحادي عشر

[نسبة الموجودات إلى علم الله تعالى]

كُلُّ ما في الوجود فنسبته من سعة العلم الأزلي كنسبة لا شيء إلى شيء لا يتناهى. وهذا الكلام يدركه العارفون ببصائرهم تحقيقاً بحيث لا يمكنهم أن يتشككوا فيه، كما أنَّ العقلاء يدركون أنَّ الكلَّ أعظم من الجزء، وأنَّ وجودَ المفرد متقدِّم على وجود المركَّب وهذا الإدراك يقيني عند العقلاء لا يشوبه شبهة أصلاً، والبهايم حُرِّمت إدراك ذلك مع وضوحه عند العقلاء. إذ عدت حاسَّة هذا الإدراك فكذلك العقلاء المعتكفون في طور العقل الذين لا يمكنهم مجاوزته، يحرِّمون إدراك قولنا «نسبة كلِّ الموجودات إلى الله تعالى كنسبة لا شيء إلى شيء لا يتناهى». فيتحيِّرون ويتيهون في كَيْفِيَّة علم الله بالجزئيات ويظنُّون أنَّ تغيُّر علمه لازمٌ من تغيُّر هذه الجزئيات.

الفصل الثاني عشر

[علم الله تعالى]

ومن عجائب آيات القرآن قوله: ﴿فَلَنَنْقُصَنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ﴾ (سورة الأعراف، ٧/٧) فهو مشعر بأنَّ كلَّ شيءٍ حاضرٌ له مع أنَّه حاضرٌ مع كلِّ شيءٍ فلذلك لا يعزب عن علمه شيءٌ. وأمَّا قوله: ﴿وَسِعَ كُلُّ شَيْءٍ عِلْمًا﴾ (سورة طه، ٩٨/٢٠) فإنَّ استعمال السعة فيه مع ذكر العلم أعجب من كلِّ عجب. وبيانه أنَّ الموجودات مستفادة من علمه، وعلمه محيط بكلِّ شيءٍ كما قال: ﴿أَخَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا﴾ (سورة الطلاق، ١٢/٦٥) والحقُّ أنَّ الله جلَّ وعلا هو الكثير والكلُّ

Onun dışındaki her şey de bir ve parçadır.” Hatta onun dışındaki her şey onun külliyetini ve kesretini izleyen yönü itibarıyla bir ve parçadır. Kendinde kapalı olan bu söze körlüğün ölçüsünce bir misal verelim. Bilesin ki, güneş her ne kadar bir de olsa, ondan çıkan ışıklar çoktur. Bu takdirde güneşin çok, ışıkların da bir olduğunu söylemek doğru olur. Bilinen nesnenin varlığından alınan ilim ki, bu mahlûkun ilmidir, ilim diye isimlendiriliyorsa bütün mevcudatın kaynağı olan ilâhî sıfat, nasıl olur da ilim diye isimlendirilmez? Bilakis hakikat şu ki, ilim ancak ilâhî sıfat için kullanılır. Şayet başkası için kullanılmışsa bu, ârifler nezdinde, mahza mecaz, mânâyı genişletme ve sırf ortaklık yoluyla; her ne kadar âlimler, ilim terimini Allah’ın ilmi ve mahlûkatın ilmi için benzerlik (teşâbüh) yoluyla kullanılacağına hükmetmiş olsalar da.

“Allah cüz’iyyâtı bilmez.” diyenlerin görüşü -ki Allah onların bu görüşünden münezzehtir- sanki “Bu cüz’iyyât geçmiş ve geleceğin kapsamında yer alır.” diye düşünmeleri itibarıyla varılmış bir kanaattir. Dolayısıyla onlar cüz’iyyâtın değişmesinden onlara ilişkin ilmin de değişmesinin gerekli olduğunu zannetmişlerdir. Tahkik ehline göre bu, kafa karışıklığıdır. Zira zaman var olanların bir parçasıdır ve hareketin ölçüsüdür. Hareket, özel olarak, cisimlerin niteliklerinden biridir. Bilindiği üzere, cisimler ezeli ilmin mevcut kısımları içinde en aşağısıdır. Değerlisi olsun aşağısı olsun var olanların bütünü ondan kaynaklanır ve ezeli ilmin varlığı hiç bir şeyin varlığına bağlı değildir. Aksine her şeyin varlığı onun varlığına dayanır. Zaman, açıklandığı şekliyle, var olanların bir parçası ise “Mevcudattan birinin değişmesi, onun ilminin değişmesini gerektirir.” demek nasıl mümkün olur?

Bunu söylemek, “Onun ilmi mevcudatın varlığına dayanıyor.” olsaydı ancak o zaman doğru olurdu. Nitekim bu mahlûkatın ilmi için geçerlidir. Onun ilmi böyle olmayınca mevcudatın değişmesinden onu ihata eden ilmin değişmesi gerekmez.

وأنَّ ما عداه هو الواحد والجزء. لا، بل فكلُّ ما سواه فليس بجزءٍ ولا واحدٍ أيضًا إلا من الوجه الذي يلي كليته وكثرته. وخذ لهذا الكلام الغامض في نفسه مثالا على قدر عمائك، فاعلم أنَّ الشمسَ وإنَّ كانت واحدةً فالشعاعات الفائضة منها كثيرةٌ، فالحقُّ أن يُقال: إنَّ الشمسَ هي الكثيرة والشعاعات هي الواحدة وإذا كان العلم المستفاد من وجود المعلوم يسمَّى علمًا وهو علم الخلق فكيف لا تسمَّى ٥ الصفة الإلهية التي هي ينبوع الموجودات كلِّها علمًا؟ لا، بل الحقُّ ألا يطلق اسم العلم إلا عليها فإنَّ أُطلق على غيرها فبالمجاز المحض والتوسُّع البعيد والاشتراك الصرف من حيث الحقيقة عند العارف، وإن كان العلماء يحكمون بأنَّ إطلاقَ لفظ العلم على علم الله وعلم الخلق بطريق التشابه.

١٠ وقول من قال إنَّ الله لا يعلم الجزئيات تعالى عن قولهم علوًّا كبيرًا كأنَّه ذهب إليه معتقده من حيث إنَّه رأى تلك الجزئيات داخلة تحت الماضي والمستقبل فظنَّ أنَّ تغيُّرها يوجب تغيُّر العلم بها، وهذا هوس محض عند أهل التحقيق لأنَّ الزمان جزءٌ من الموجودات لأنَّه عبارةٌ عن مقدار الحركة والحركة من صفات الأجسام خاصة ومعلوم أنَّ الأجسام أخس الأقسام الموجودة من العلم الأزلي. ١٥ والموجودات كلُّها شريفها وخسيسها مستفادة منه، وليس وجود العلم الأزلي موقوفًا على وجود شيء بل وجود كلِّ شيء متوقف على وجوده. فإذا كان الزمان جزءًا من الموجودات كما بُين فكيف يجوز أن يقال: يلزم من تغير بعض الموجودات تغير علمه؟

وإنَّما كان يصحُّ ذلك أن لو كان علمه متوقفًا على وجود الموجودات كما هو ٢٠ حكم علم الخلق فإذا لم يكن علمه كذلك فلم يلزم من تغيُّر الموجودات تغيُّر العلم المحيط بها.

Ön Üçüncü Fasıl

[Allah'ın Sıfatlarının Varlıkla İlişkisine Dair Bir Misâl]

Bir engelin -meselâ bulutun- dünyanın ışıkları alma istidadına mani olması gibi bir sebepten hareketle, ışıkların değişmesinden, onların kaynağı olan sıfatın da değişmesi gerektiğini zanneden kimse açıkça yoldan çıkmıştır. Elbette, güneşin değişmesi mümkündür ve onun değişmesinden ışıkların da değişmesi gerekir. Fakat bizim varsayımımız ışıkların değişmesinin, yeryüzünün güneşin ışığını almasına mani olan bir sebepten kaynaklandığı şeklinde idi. Yoksa “Bulut güneşin feyzine mani oluyor.” dememiştik. Çünkü güneş sıfatlarıyla birlikte olduğu gibidir. Bu engel sebebiyle onda hiçbir değişme olmaz. Engel sadece yeryüzünün güneş ışığını almasına mani olur.

On Dördüncü Fasıl

[Sıfatların Tecellîsi Alan İçin Kemâldir]

Mâlûm olsun ki, güneş aydınlatma sultasında bizzât yetkin olup, herhangi bir kemâli elde etmede hiç bir şeye muhtaç değildir. Her kim ki, onun bir cisimle karşı karşıya gelip, ışığı onda açığa çıktığı ve etkisini onda gösterdiğinde bunu onun hakkında bir kemâl zannederse fahiş bir hata işlemiş olur. Çünkü her bir şeyin kemâli güneşle karşılaşmış onun aydınlatmasından belli bir pay almasıyla olur. Fakat güneşin bir şeyin karşısında bulunarak kemâl elde etmesi mümkün değildir. Umumi bakış itibarıyla bu, maksadın anlaşılmasında açık bir misaldir, lüb¹ sahipleri için ise kemâlin kemâli, özün özüdür.

Bu sözlerin gerçek anlamlarının akıl basiretine açılması oldukça uzaktır. Bunların kavranması aklın dışındaki bir tavra dayanır. Aklî tavrın ötesinden bir şey senin batınında bulunduğunda, bütün ma'kulat bir defada sana verilse bile, bu senin derdine derman olmaz. Nitekim açlık talebi suyla, susuzluk talebi de ekmekle dindirilemez. Akıl ötesi tavrıla özelleşen ârifin talebinin, ma'kulâtla teskin edilmemesi de böyledir.

1 Lüb, vehmin ve tahayyülün telkinlerinden uzak olan ve mukaddes nurla nurlanmış akıldır. Cürcânî, *Tâ'rifât*, Dersaadet 1318, 128.

الفصل الثالث عشر

[تشبيه علم الله بإشراق الشمس]

من ظنَّ أنَّ تغيُّر الشعاعات بسبب حجابٍ يمنع استعداد الأرض لقبولها كالسحاب مثلاً، يلزم منه تغير الصفة التي هي ينبوع الشعاعات، فقد ضل ضلالاً بعيداً. ولعمري يجوز أن تتغير الشمس فتتغيَّر الشعاعات عند تغيُّرها ولكننا فرضنا الكلام فيما إذا كان تغيُّر الشعاعات صادراً عن حجابٍ يمنع قبول الأرض لنور الشمس، لست أقول يمنع فيضان الشمس، فإنَّ الشمسَ بصفاتها كما كانت لم يتغيَّر شيء منها بسبب هذا الحجاب، وإنما الحجاب يمنع قبول الأرض لفيضان نور الشمس.

الفصل الرابع عشر

[تجلي الصفات كمال لقابله]

الشمس بذاتها كاملة في سلطان إشراقها ليست تحتاج في اكتساب كمال إلى شيء آخر فمن ظنَّ أنَّها إذا قابلت جسمًا فظهر شعاعها عليه وبلغ أثرها إليه، كان ذلك كمالاً في حقِّها فقد أخطأ خطأ فاحشاً. فإنَّ كمال كلِّ شيء في مقابلته للشمس حتى يحظى من كمال إشراقها بنصيب ما، فأما أن تكونَ مقابلةً للشمس لشيءٍ كمالاً لها فكلاً وحاشا. هذا من حيث النظر العامي مثال جلي في تفهيم المقصود وهو عند أولي الأبواب لبُّ اللبِّ وكمال الكمال.

وهذه الألفاظ تبعد غاية البعد أن تتجلى حقائق معانيها لبصيرة العقل، وإنما إدراكها إلى طور وراء العقل ومهما كان في باطنك شيء منه فلو أفيضت عليك المعقولات كلُّها دفعةً واحدة لم يشف ذلك غليلك أصلاً. وكما لا يسكن طلب الجائع بالماء ولا طلب العطشان بالخبز؛ وكذلك طلب العارف المخصوص بالطور الذي وراء العقل لا يسكن بالمعقولات.

On Beşinci Fasal [Allah'ın Cüz'iyâtı Bilmesi]

Varlıkların tamamının Allah'a nispeti birdir. Şimdiki zamanın, geçmiş ve gelecek zamanın ona nispeti eşittir. Akıl gözüyle varlıklara bakıldığında bir sıra düzeni vardır. Tek olanın bileşik olandan önce olması gibi, birinin diğerine önceliği vardır. Fakat varlıklar ona izafe edilip hakikat yoluyla ona nispet edildiğinde bu, eşit bir nispet olur. Şöyle ki o her şeyi içine alır. "O ilmiyle her şeyi kuşatmıştır." (Tâhâ, 20/98). Yani o, bir şeyin varlığını bilmemiş olsaydı o şey var olmazdı. Var olan ve olmayan, onun kuşatıcı ilminin altında eşit bir şekilde yer alır ki, onun kuşatıcı ilmini anlamaktan halkın idraki âciz; hakikatini anlamada akılları yetersiz; herhangi bir eserine ulaşmada kuvveleri zayıftır. Avamın yetindiği hissi bir örnekle, güneşin özünün herhangi bir ışığa benzemeyişi gibi, onun ilmi de halkın ilmine asla benzemez. Nasıl benzesin ki? Onun ezelî ilmi, zamandan önce mevcut olduğu gibi, tüm varlıklardan da önce mevcuttur. Nitekim o şimdi de böyledir. Onun cüz'iyâtı bilmesini zayıf akıllarımız gerektiği şekilde idrak edemez. Ancak akıl bunu idrak etmekte âciz olduğunu idrak eder. Tıpkı, vehmin, âlemin ne içinde ne dışında, ne ona bitişik ne de ondan ayrı olan bir mevcudun hakikatini idrak etmekte âciz olduğunu idrak etmesi gibi.

Ezelî ilmin hakikati ilim yoluyla ifade edilemez. Bu ancak burada kastedilen mânâ dışında bir mânâ için vazedilmiş bir ifadeyle mümkün olabilir. Akılların ve anlayışların onu idrak etmede yaşadığı karışıklık bundan ileri gelir. Onu idrak etmede akıllı, anlayışı ve ilmi yetersiz olan kişi onun gücü ve kudreti karşısında âcizliğini bilsin; sürekli onu anlamaya çalışsın. Belki o zaman ondan ona bir kapı açılır. Onu hakiki bir şekilde idrak etmeye mani olan örtüleri kalbinden temizlemesinde muvaffak olması için ondan yardım dilesin. Üzerinde durmadan hemence onları yalanlamaya kalkışmasın!

الفصل الخامس عشر
[علم الله تعالى بالجزئيات]

نسبة الموجودات كلّها إلى الله واحدة فالحاضر من الأزمنة والماضي منها والمستقبل متساوي النسبة إليه وللموجودات إذا نظرت إليها بنظر العقل ترتيب فإنّ لبعضها تقدّمًا على البعض كتقدّم المفرد على المركب ولكنها إذا أضيفت إليه ونسبت على الوجه الحقّ تساوت نسبتها إليه فهو واسع ﴿وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا﴾ (سورة طه، ٢٠/٩٨) أي لولا علمه بوجوده لما وجد. والذي وجد والذي لم يوجد داخلان على التساوي تحت علمه المحيط الذي تعجز أذهان الخلق دون إدراكه وتلاشى عقولهم تحت^٩ ملاحظة حقيقته وتمحق قواهم دون الوصول إلى أثر من آثاره إذ لا يشبه علمه أصلا علم الخلق كما لا يشبه ذات الشمس شعاعًا أصلا في المثال المحسوس الذي يقتصر نظر العوام عليه وكيف لا وعلمه الأزلي كان موجودًا قبل الزمان وقبل جميع الموجودات كما هو الآن موجود وليس لعقولنا الضعيفة أن تدرك علمه بالجزئيات على ما يجب ولكنها تدرك عجزها عن إدراك ذلك كما يدرك الوهم عجزه عن إدراك حقيقة موجود لا يكون داخل العالم ولا خارجه ولا متصلا به ولا منفصلا عنه.

ولا يمكن أن يعبر عن حقيقة العلم الأزلي من طريق العلم إلا بهذه العبارة الموضوعية لمعنى غير المعنى الذي أريد بها هاهنا ولذلك تتشوش العقول والأذهان دون إدراك ذلك فمن قصر عقله وفهمه وعلمه عن إدراكه فليحل بالعجز على قوته وقدرته وليكسر نظره في تفهمه فعماسه يفتح له باب منه وليستن الله عزَّ وجلَّ على التوفيق لما يطهر القلب عن الحجب المانعة له عن الإدراك الحقيقي ولا يبادرن إلى التكذيب دون التوقُّف فيه.

Zira bu, bir kavmin/ekolün, ezeli ilim konusunda diğer sapkınların inancı gibi inandıkları bir itikattir. Nihayet Allah bu ekole, hak ettikleri ya da gerektirdikleri için değil, kendisinden bir lütuf ve iyilik olarak nuruyla hidayet etmiş ve ilâhî konuları idrak etmede akıllarının âcizliğine dair mârifetlerini artırmıştır. Oluştan önce ve “önce”den önce mevcut olan
5 “(Allah’ın) İlminin Hakikatini” -ki bu ilim varlıkların sebebi ve daha ötesi tasavvur edilemeyen bir ihata ile her şeyi kuşatır- akli ve ilmi ile ihata etmeye tamah eden kimse olmayacak duaya âmin diyen kimse gibidir. Hakikat itibarıyla o, akıl garîzasından çıkmış demektir. Fazilet erbabı nazarında onlar mecnun sayılmaya daha layıktır. Dolayısıyla aklımız ezeli
10 ilmi idrak etmekte karıncanın hatta cansızların bizim ilmimizi idrak etmelerinden bile daha âcizdir.

O’nun ilminin bizim ilmimize nispeti, kudretinin kudretimize olan nispeti gibidir. Nitekim bizim kudretimizde bir şeyi “ihtira’ etmek”, yani herhangi bir şeyi, yokken var etmek muhâldir. Fakat bu, O’nun ezeli kudreti için muhâl değildir. Çünkü O yerin ve göklerin “ibda’ edicisidir”, yani O, bir şeyi yokken yaratan ve var edendir. Yine, bilinenin değişip de bunun bilgimizde değişikliği gerektirmeyişi imkânsızdır. Çünkü bizim bilgimiz bilinenden kaynaklanmıştır. Fakat bilinenin değişmesiyle, bütün varlıkların kendisine isnat edildiği Allah’ın ilminin değişmesi muhâldir.
15 Evet, akıl ilk bakışta iki kudret arasındaki farkı kavriyor fakat iki ilim arasındaki farkı kavramıyor olunca hüküm verirken hataya düşüyor. Dolayısıyla bu karışıklık ortaya çıkıyor ve bu tuzağa düşüyor. Allah Teâlâ aklın ötesinde ve onu ihata edendir. Hâl böyleyken aklın, Allah’ı ve sıfatlarını ihata etmesi nasıl tasavvur edilebilir? Akıl ondan meydana gelen zerrelere
20 den bir parça iken parçanın bütünü ihata etmesi nasıl tasavvur edilebilir? Esasen biz, tümüyle varlıkların ezeli ilmi kuşatamayacağını belirtmiştik. Dolayısıyla aklın onu idrak etmeye tamah etmesi doğru değildir. Bu âcizliği anlamada yetersiz kalan kişi sadece cehâleti ve âcizliğini kavramadaki yeteneğinin azlığı dolayısıyla yetersiz kalmıştır. Onun yetersizliği aklın
30 havsalasının darlığına dayanır.

فهذا معتقد قوم اعتقدوا بضع سنين في العلم القديم ما يعتقد سائر الضلال، حتى هداهم بنوره فضلا منه وكرمًا لا استحقاقًا منهم واستيجابًا. والله عزَّ وجلَّ يزيدهم معرفة بعجز عقولهم عن إدراك الأمور الإلهية. فمن طمع أن يحيط عقله وعلمه بحقيقة علمٍ كان موجودًا قبل الكون وقبل القبل وهو سبب لوجود الموجودات ومحيط بالكلِّ إحاطة لا يتصوَّر أن يكونَ ورائها إحاطة فقد طلب ٥
بيض الأنوق وطمع في تناول العيوق وانخلع بالحقيقة عن غريزة العقل وبالحرى أن يُعدَّ أمثالهم من المجانين عند أهل الفضل فعقولنا أعجز عن إدراك العلم الأزلي من النمل لا بل من الجماد عن إدراك علمنا بدرجات كثيرة.

ونسبة علمه إلى علمنا كنسبة قدرته إلى قدرتنا فكما يستحيل في قدرتنا ١٠
اختراع شيء أعنى إيجاده لا من شيء وليس ذلك يستحيل في قدرته الأزلية لأنَّه بديع السماوات والأرض أي موجدتهما ومخترعهما لا من شيء. فكذلك يستحيل في علمنا أن يتغيَّر المعلوم ولا يوجب تغيُّرًا فيه لأنَّ علمنا مستفاد من المعلوم. ولا يستحيل ذلك في علم الله الذي يستند إليه وجود الموجودات كلِّها. نعم لما كان العقل يدرك في أوَّل نظرة تفاوتًا بين القدرتين ولم يدرك تفاوتًا بين العلمين ١٥
تاه في الحكم فوقع في هذه الأغلوطة وتعقل هذه الأحبولة. والله تعالى فوق العقل ومحيط بالعقل وكيف يتصوَّر أن يحيط العقل به وبصفاته وإحاطة الجزء بالكل في غاية البعد والعقل ذرَّة من ذرَّات الموجود الحاصل منه؟! وقد ذكرنا أنَّ الموجودات كلِّها لا نسبة لها أصلا من سعة العلم الأزلي فكيف يليق بالعقل أن يطمع في إدراكه؟ ومن قصر فهمه عن إدراك هذا العجز فهو لجهله وقلة ٢٠
استعداده لإدراك عجزه وليس لقصوره مستند إلا ضيق حوصلة عقله.

*Madenlerinden kafiyeler dizmektir işim,
Sığırlar anlamazsa ben n'eyleyim?*

Hz. Muhammed'i bütün halka elçi olarak gönderen ve onların dili üzere hakkı konuşan Allah her şeyden münezzehtir. Allah şöyle buyur-
5 muştur: "Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir." (Bakara, 2/115). Kur'ân'da bu âyet dışında başka bir âyet olmasa bile ezeli ilmin cüz'iyâtı ihata etmesini inkâr edenlerin cehâletini göstermeye bu âyet yeterdi. Hem nasıl olmasın ki? Her bir harfi bile onların körlüğüne şahid olmaktadır. Şöyle
10 ki, bu âyette Allah alîm sıfatıyla birlikte vâsi' sıfatını da zikretmiş ve "Nereye dönerseniz işte Allah'ın yüzü oradadır." diyerek birbirine bağlamıştır. Bu âyet her bir varlığın Allah'ın vechine bir nispeti olduğuna dair açık ve latif bir işarettir.

Bu nispet olmasaydı o varlık mevcut olmazdı. Çünkü O, onu bilir,
15 zira Onun vechi ona dönüktür. Allah'ın cüz'iyâtı bilmesinin mânâsı işte budur.

On Altıncı Fesil

[Ezelî İlmin Hakikatinin Tasdiki]

Önermeler tertip ederek ezeli ilmin hakikatini tasdik etmeye dair arzun
20 sürdüğü müddetçe soğuk demiri dövmüş olursun. Bunun hakiki tasdiki, içini ferahlatan ve havsalanı genişleten bir nurun batında ortaya çıkışına bağlıdır. Bu nur sayesinde Allah'ın ilminin insanların ilmine benzemediği idrak edilir ve ilim yoluyla kazanılan imâna olan arzun o zaman biter ve kesin olarak anlaşılır ki, bâtında bu nur ortaya çıkmamışsa bir kimsenin ilim
25 sıfatına ve diğer ezeli sıfatlara gerçekten iman ettiği düşünülemez. İmanın hakkı, daha başta ezeli sıfatlar konusunda konuşmayı bırakman ve tasarrufta bulunmaya tamah etmekten vazgeçmendir. Böyle olmadığın takdirde imanın hakikatine ermeye tamah etme!

عَلِيٍّ نَحْتُ الْقَوَافِي مِنْ مَعَادِنِهَا وَمَا عَلِيٌّ إِذَا لَمْ تَمَّهِمِ الْبَقْرُ ٥٠

فسبحان من أرسل محمداً صلى الله عليه وسلم إلى كافة الخلق ونطق على لسانه بالحق فقال جل من قائل: ﴿فَأَيْنَمَا تُولُوْا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾ (سورة البقرة، ١١٥/٢) ولو لم يكن في القرآن سوى هذه الآية لكان كافياً في الشهادة على جحد الجاحدين المكذبين بإحاطة العلم الأزلي بالجزئيات وكيف ٥ ولا حرف منه إلا وهو شاهد على عماهم وذلك أنه ذكر في تلك الآية صفة الواسع مع ذكر العليم وقرن ذلك بأن قال: ﴿فَأَيْنَمَا تُولُوْا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ﴾ (سورة البقرة، ١١٥/٢) وهذه إشارة لطيفة صريحة إلى أن كل موجود فله نسبة ما إلى وجهه لولا تلك النسبة لما وجد. فكل شيء فإنه يعاينه لأن وجهه إليه وهذا ١٠ معنى علمه بالجزئيات.

الفصل السادس عشر

[تصديق بالعلم الأزلي الحقيقي]

ما دمت تطمع في التصديق بحقيقة العلم الأزلي من طريق المقدمات فأنت بعد تضرب في حديد بارد، إنما التصديق الحقيقي به موقوف على ظهور نور ١٥ في الباطن ينشرح به صدرك وتتسع له حوصلتك فتدرك بذلك النور أن الله تعالى لا يشبه علمه علم الخلائق وينقطع عند ذلك طمعك عن الإيمان المستفاد من طريق العلم، وتتحقق يقيناً أنه ما لم يظهر هذا النور في الباطن فلا يتصور لأحد أن يؤمن بصفة العلم وسائر الصفات حق الإيمان. وحق الإيمان أن تدع التصرف رأساً في الصفات الأزلية، وتدع الطمع في التصرف؛ وما لم تصر كذلك فلا ٢٠ تطمع في حقيقة الإيمان.

İşaret edilen bu nur, akıl ötesi tavrın ortaya çıktığı sırada batında zuhur eder. Bunun varlığını uzak bir ihtimal olarak görme! Zira akıl ötesinde bir değil birçok tavır vardır. Bunun sayısını ancak Allah bilir. Bu tavrıla idrak edilen konulardan çok azı, idrakinde, öncüllerle yapılan çıkarıma ihtiyaç duyar. Zira gören kimse görülen nesnelere algılamada çıkarıma ihtiyaç duymaz. Ancak kör olan biri çıkarım yoluyla onları idrak edebilir. Dokunma duyusuyla görülen bir nesnenin varlığını istidlâl eden biri böyledir. Nitekim bu kişinin, renk hakikatinin ötesinde olan bir şeyi idrak etmesi mümkün değildir. Zira bu husustaki istidlâl yolu ona kapalıdır.

On Yedinci Fesil

[Aklın İşlevi]

Aslında akıl, öncüllere ihtiyaç duymayan evveliyatın idraki için yaratılmıştır. Onun, nazari konuların zor hususlarını çıkarım ve öncüllerle düşünme yoluyla idrak etmesi sanki aslı tabiatının dışındadır. Bu, tıpkı dokunma duyusunun, aslında, dokunulur olması yönüyle dokunulur nesnelere idrak etmesi için yaratılmış olması gibidir. Kör biri, görme duyusuyla idrak edilen bir şeyin varlığına istidlâl için dokunma duyusunu kullandığında, bu, dokunma duyusunun tabiatının dışında kalır.

Yazmanın, elin bir özelliği olması da böyledir. Eli kesik biri, ayağı ile yazıyor ise bu durum yazmanın tabiatının dışında olan bir şeydir. Zira ezeli kudret, ayağı yazmak için değil başka işler için yaratmıştır. Buradan hareketle bilmelisin ki, zor mâkullerin idrak edilmesi, idraki için öncüllere ihtiyaç duymayan akıl ötesi bir tavra bağlıdır. Bu tavrın o mâkullere olan nispeti, aklın evveliyata olan nispetine benzer.

وهذا النور المشار إليه يظهر في الباطن عند ظهور طور وراء العقل. ولا تستبعد وجود ذلك فإن وراء العقل أطوارًا كثيرةً ويكاد لا يعرف عددها إلا الله عزَّ وجلَّ. وأقل ما يُدرَك في هذا الطورُ مدرَكات لا يحتاج في إدراكها إلى الاستدلال بالمقدمات. فالبصير لا يحتاج إلى الاستدلال في إدراك المبصرات إنما الأكمه هو الذي لا يتمكَّن من إدراكها إلا من طريق الاستدلال عليها كما لو استدلَّ باللمس على وجود المبصر. وأمَّا ما وراء الوجود من حقيقة اللون فليس ممكن له إدراكه لأنَّ طريقَ الاستدلال في ذلك مسدود.

الفصل السابع عشر

[وظيفة العقل]

العقل إنما خُلِقَ في الأصل لإدراك الأوليات التي لا يُحتاج فيها إلى المقدمات. فأما إدراكه لغوامض النظريات عن طريق الاستدلال والاعتبار بالمقدمات فكأنه خارج عن طبعه الأصلي. وهذا كما أنَّ حاسة اللمس خُلِقَتْ في الأصل لإدراك الملموسات من حيث هي ملموسات، فإذا استعملها الأكمه للاستدلال على وجود ما يُدرَك بالقوَّة الباصرة كان ذلك خارجًا عن طبعها أعني عن طبع الحاسة اللامسة. وكذلك الكتابة من خاصَّة اليد فإذا كان الأقطع يكتب برجله كان خارجًا عن طبعها، فإنَّ القدرة الأزليَّة لم تُوجد الرجل للكتابة بل لأمرٍ آخر. واعلم أنَّ من ذلك أنَّ إدراك المعقولات الغامضة إلى طور وراء العقل يستغنى في إدراكها عن المقدمات فإنَّ نسبته إلى الغوامض نسبة العقل إلى الأوليات.

On Sekizinci Fasl

[Aklın İşlevinin Misâlle İzahı]

Diyebilirsin ki: “Bu konunun idraki bana zor geliyor; bu hususu biraz daha açıklar mısın?” O zaman mâlûmun olsun ki, bu tavrın, idrak ettiği şeylere olan nispeti, şiir zevki kuvvesinin vezinli ile vezinsiz arasındaki farkı idrak etmesine olan nispeti gibidir. Bu kuvve, vezinli ile vezinsiz arasındaki farkı idrak etmede öncüllere ihtiyaç duymaz. Akıl ötesi olan bu tavır da zor meselelerde hak ile batıl arasındaki farkı idrak etmek için öncüllere ihtiyaç duymaz. Oysa akıl yoluyla inceleme yapan, eksikliği sebebiyle öncüllere ihtiyaç duyar. Nitekim kör olan biri görülür nesnelere varlığını idrak etmede onlara doğru yürümeye ihtiyaç duyar sonra da dokunma duyusuyla onların varlığını idrak eder. Yine şiir zevki olmayan biri de aruzun öncüllerine ihtiyaç duyar ve bunlar sayesinde şiirin vezinli ve vezinsiz olanı idrak eder.

15

On Dokuzuncu Fasl

[Akıl Ötesi Tavrın Başlangıcı]

Az ile çoğun anlamını idrak etmesinde akıl için bir yol vardır. Zira az ile çok, sayıya izafetle ortaya çıkan birer sıfattır. Aklın sayıca daha azı olmayan mutlak azı -ki, bu ikidir- idrak etmesinin bir yolu vardır. Fakat sayıca daha fazlası olmayan mutlak çoğu idrak etmesinin bir yolu yoktur. Bilmek gerekir ki, idrak bakımından mutlak çoğun ezeli ilme nispeti, mutlak azın nispeti gibidir. Allah’ın ilminde mutlak az ile mutlak çoğu idrak etme arasında bir fark yoktur. Akıl, ezeli ilmin bunu ihata etmesinin keyfiyetini idrak edemez. Ancak onu idrak etmek, insanın batınında, âriflere mahsus olan gözüün açılmasına bağlıdır. İşte o zaman akıl ötesi tavrın hakikati onda açıklığa kavuşur.

25

الفصل الثامن عشر

[وظيفة العقل على سبيل المثال]

لعلك تقول: هذا يعسر عليّ إدراكه فزده شرحاً. فاعلم أنّ نسبة هذا الطور إلى مدركاته كنسبة قوة ذوق الشعر إلى إدراك الفرق بين موزون الشعر ومنزحفه، فتلك القوة لا تحتاج في إدراك^{٥١} الفرق بين الموزن والمنزحف إلى مقدمة، وكذلك الطور الذي وراء العقل لا يحتاج في إدراك الفرق بين الحقّ والباطل في غوامض المسائل إلى مقدمات كما يحتاج إليها الناظر من طريق العقل لنقصانه، وكما يحتاج الأعمى في إدراك وجود المبصرات إلى أن يتحرك بقدّمه إليها ثمّ يدرك وجودها بقوة اللمس، وكما يحتاج الذي لا ذوق له إلى مقدمات العروض حتى يدرك بواسطتها الموزون والمنزحف من الشعر.

الفصل التاسع عشر

[بداية طور ما وراء العقل]

اعلم أنّ للعقل طريقاً إلى أن يدرك معنى القليل والكثير وإنّما صفتان إضافيتان للعدد، وله طريق إلى أن يدرك أنّ القليل المطلق الذي لا أقلّ منه في الأعداد هو الاثنان، وليس له طريق إلى الإدراك الكثير المطلق الذي لا أكثر منه^{٥٢}. فاعلم أنّ نسبة الكثير المطلق في الإدراك إلى العلم الأزلي كنسبة القليل المطلق فلا فرق في علم الله بين^{٥٣} إدراك الكثير المطلق والقليل المطلق. ولا يمكن للعقل أن يدرك كيفية إحاطة العلم الأزلي بذلك بل إدراكها موقوف على انفتاح عين في باطن الآدمي يختصّ بها العارفون وحينئذ يتبيّن له حقيقة الطور الذي بعد^{٥٤} العقل.

٥١ ش: هذا

٥٢ ش: في الأعداد.

٥٣ ب: بين.

٥٤ ش: وراء.

Aklın bânın göze nispeti, ışığın güneşe olan nispeti gibidir. Aklın, bânın gözün sahip çıktığı konuları idrak etmedeki kusuru, vehmin aklın kavradıklarını idrak etmedeki kusuru gibidir. Her kim bânında bir şüpheye mahâl bırakmaksızın, şu zaruri tasdiğe, yani “Allah’ın ilminde mutlak çok, hiçbir fark olmaksızın mutlak az gibidir.” hükmüne rastlarsa mârifet gözü onun bânında açılmış demektir ve bu göz kısa sürede benzer hikmetlerin kaynağı olacaktır. Açılan bu göze çok dikkat et ve onu koru! Zira onu körleştirecek ve kirletecek şeylerin karışması mümkündür, genel olarak onu algılayıcı olmaktan çıkartır. Bu hususta Allah Teâlâ’nın şu âyetinden ibret alman gerekir: “Onların misali, bir ateş yakan insan gibidir. Ateş tam etrafını aydınlattığında Allah ışıklarını yok eder de onları karanlık içinde, hiçbir şeyi görmez bir halde bırakıverir.” (Bakara, 2/17)

Bil ki, bu olayların mârifet gözüne nispeti, yeryüzünde açığa çıkan ve güneş ışığını kabul etme istidadını yok eden olaylara nispeti gibidir.

Yirminci Fasil

[Aklın Hazzı İle Akıl Ötesi Tavrın Hazzı]

Akıl ötesi tavrın özelliklerinden biri de şudur: Hak Teâlâ’nın varlığını idrak ettiğinde ona karşı ifadeye sığmayan büyük bir şevk ve tam bir talep doğar. Aynı şekilde akıl da Hakk’ın varlığını idrak etmekle haz duyar. Fakat onun hazzı Hakk’ın cemâlini idrak etmekle ortaya çıkan bir haz değildir. Aksine aklın hazzı matematik, tıp ve diğer objelerden duyulan haz gibi, biliniyor olması yönüyle alınan bir hazdır. Elbette, hakkın idraki ile matematiksel konuların idraki arasında alınan haz farkını inkâr etmiyorum. Fakat bu, değerli ve değersiz olmaları yönüyle bilinen şeylerde gördüğün farklılık gibi, hatta doğal olarak birinin diğerinin üstünde olması yönüyle ortaya çıkan farklılığa benzer. Akıl, Hakk’ın varlığını mâlûm olması yönüyle idrak edip haz duyduğunda, hoş bir kokuyu güzel bir renk ve görünüme sahip olması yönüyle algılayıp haz duyan zâhir göze benzer.

ونسبة العقل من هذه العين كنسبة الشعاع من الشمس وقصور العقل من إدراك مدركات هذه العين، يضاهاى قصور الوهم عن إدراك مدركات العقل. فمن صادف من باطنه تصديقاً ضرورياً لا مجال فيه لشك ولا ريب، بان الكثير المطلق في علم الله تعالى كالقليل المطلق من غير فرق وتفاوت. فليتحقق أن عين المعرفة قد انفتحت في باطنه، وستصير ينبوعاً على القرب لأمثال هذا ٥

الحكم. فإياه ثمَّ إِيَّاهُ أَنْ يَدْعَ لِلْقُدَىٰ إِلَيْهَا طَرِيقًا فَكَثِيرًا مَا يَقَعُ لَهَا مِنَ الْوَقَائِعِ مَا يَعْشَاهَا وَيَقْذِيهَا وَعَلَى الْجَمَلَةِ يَخْرِجُهَا عَنْ كَوْنِهَا مَدْرَكَةً لِمَا يَخْصُهَا. وليعتبر في ذلك بقوله تعالى: ﴿مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ﴾. (سورة البقرة، ١٧/٢)

واعلم أنَّ نسبة تلك الوقائع من عين المعرفة كنسبة الوقائع التي تقع للأرض ١٠ وتبطل استعداد قبولها لفيضان نور الشمس عليها من الأرض.

الفصل العشرون

[لذة العقل ولذة طور ما وراء العقل]

من خواص الطور الذي بعد العقل انه إذا أدرك وجود الحق تعالى لزمه شوق عظيم إليه وطلب تام لا يتصور عنه العبارة. والعقل أيضاً يلتذ ١٥ بإدراك وجود الحق ولكنه ليس ذلك التذاذ بإدراك جماله بل هو الالتذاذ به من حيث انه معلوم كما يلتذ بسائر المعلومات من الحساب والطب وغيرها. ولعمري لا أنكر التفاوت في التذاذ بين إدراك الحق وبين إدراك مسألة حسابية ولكنه كالتفاوت الذي يراه في سائر المعلومات من حيث شرفها وخستها، بل من حيث أن بعضها فوق بعض بالطبع. وكأن العقل إذا ٢٠ التذ بإدراك وجود الحق من حيث كونه معلوماً فهو شبيه بالبصر الظاهر

Zâhir gözün aldığı bu haz, koku duyusunun idraki sırasında kokudan aldığı hazdan oldukça uzaktır. Nitekim miskin varlığını görüp, renginden haz duymak, miske karşı aşırı bir istek ve talep doğurmaz. Oysa miskin kokusunu koklayarak algılayanda durum bunun aksinedir. Bunun gibi,
5 aklı öncüller yoluyla Hakk'ın varlığını idrak eden kişide, ârifte açığa çıkan şevk gibi bir şevk meydana gelmez. Akıl sadece biliniyor olması yönüyle onu idrak etmekten haz duyar.

Yirmi Birinci Fası

[Akıl Ötesi Tavrın İlahi Âleme Olan Ünsiyeti]

10 Sâlikin mârifet gözü kemâli ve idrak etme istidadı kadar açıldığı zaman ilâhî konuların latifeleri ona feyzan eder. Feyzi kadar onda melekût âlemine bir yakınlık, Hakk'ın latifelerine bir ünsiyet ve ezelî hazretin cemâline karşı bir aşk meydana gelir. Onun bu (hissî) âleme olan ünsiyeti derece derece azalır; bu azalma kadar da ilâhî âleme olan ünsiyet artar. Belki bu
15 ünsiyeti, bir araştırmacının nazarî ilimlerden elde ettiği ünsiyetle karşılaştırabilirsin. Böyle bir karşılaştırma, fahiş bir hata, fasit bir zandan ibarettir. Burada ünsiyet ile aşk ve cemâl gibi diğer terimler zarûretten dolayı kullanılmıştır. Onların farklı mânâlara gelmesi seni şaşırtmasın! Yoksa farkında olmadan yolunu şaşıtır ve bu müsemmalardan zayıf aklının tahayyül edeceği boş şeylere kanmış olursun.
20

Yirmi İkinci Fası

[Nübüvvet İman Akıl Ötesi Tavırla Gerçekleşir]

Akıl ötesi tavidan nasibi olmayan birinin aklı, öncüllerden hareketle bu tavrın varlığını tasdik etmez. Onun nübüvveti iman etmesi de hemen
25 hemen imkânsızdır. Zira nübüvvet, akıl ötesi tavidan hatta biraz önce işaret edilen tavidan da ötesini ifade eder. Bunu (velâyet tavrını) tasdik etmeyen kimse, nübüvveti tasdik eden bir kimse olamaz. Akıldan sonra nübüvvet tavrından önce gelen velâyet tavrını tekzip eden için ne diyebilirsin ki?

إذا التذ بإدراك مشموم طيب من حيث انه مبصر ذو لون حسن، فإنَّ هذا الالتذاذ بعيد عن التذاذ حاسة الشم برائحته عند إدراكها. فكما أن إدراك البصير لوجود المسك بحاسة البصر والتذاذ بإدراك لونه لا يظهر فيه عظيم شوق وكثير طلب للمسك كما هو ^{٥٥}حق من يدرك رائحته بحاسة الشم، فكذلك من أدرك وجود الحق من طريق المقدمات العقلية فلا يلزم إدراكه الشوق الذي يلزم العارف ^٥وإنَّما يلتذ العقل بإدراكه ^{٥٦}من حيث انه معلوم فقط.

الفصل الحادي والعشرون

[ألفة طور ما وراء العقل بالعالم الإلهي]

إذا انفتحت للسالك عين المعرفة فبقدر كمالها واستعدادها للإدراك تفيض عليه لطائف الأمور الإلهية، وبقدر فيضان ذلك عليه، يحصل له ألف مع عالم الملكوت ^{١٠}وانس بالطاف الحق وعشق بجمال الحضرة الأزلية فيتناقض انسه بهذا العالم على التدريج شيئاً فشيئاً ويتزايد بقدر ذلك انسه بالعالم الإلهي. وربما تقيس الآن هذا الأنس على ما يحصل للناظر من الأنس بالعلوم النظرية، وذلك ظنُّ فاسد وخطأ شنيع وخاطر فاحش، وإنَّما استعير هاهنا لفظ الأنس وغيره من العشق والجمال ^{١٥}وغيرهما ضرورة فلا يغرنك تشابههما في المعاني المختلفة فتضل من حيث لا تدري وتقع من مسمياتها بترهات يتخيَّلها عقلك الضعيف منها.

الفصل الثاني والعشرون

[الإيمان بالنبوة يتحقق بطور ما وراء العقل]

من لم يرزق من هذا الطور شيئاً لم يصدق عقله من طريق المقدمات بوجوده ^{٢٠}وكاد يستحيل له الإيمان بالنبوة إذ النبوة عبارة عن طور وراء ^{٥٧}وراء هذا الطور الذي سبقت الإشارة إليه، ومن لم يصدق بذلك فهو بعد غير مصدق بالنبوة أصلاً. فما ظنُّك بمن يكذب بطور الولاية وهو الذي يظهر بعد العقل ولا يظهر طور النبوة إلا بعده؟

٥٥ ش + في.

٥٦ ب + ذلك كآه.

٥٧ ش + العقل.

O nübüvvetin hakikatini diliyle tasdik etse yahut kalbiyle inanmış olsa da hata etmiş olur. Bu inançta olan birinin durumu, dokunarak renkli bir şeyin varlığını idrak edip, rengin varlığını ve hakikatini idrak ettiğini tasdik ettiğine inanan doğuştan körün hâline benzer. Heyhat! Rengin hakikatini idrak etmekten ne kadar da uzaktır bu.

Yirmi Üçüncü Fasıll **[Nübüvvet İman Gayba İmandır.]**

Akıl nazarında nübüvvet İman, gayba İmandır. Akıl bu gaybı, idraki için hâzır olan bir şeye benzetirse, bu, hakikatten oldukça uzak bir benzetme olur. Böyle bir İman sende meydana gelmiş İse, nübüvvet İman ettiğini bil! Aksi hâlde, bu İmanı elde edene kadar zarûret miktarı hariç yemek, içmek ve uyumak sana haramdır. Bu nasihati kabul edersen felaha erersin, ihmal edersen sen de ihmal edilirsin. “Her kim elinden gelen çabayı gösterirse yalnız kendi iyiliği için çabalamış olur; çünkü Allah’ın, hiç kimsenin hiçbir şeyine İhtiyacı yoktur.” (Ankebût, 29/6). Ölüm meleği görüldüğü sırada emsallerin seni karşılamaya gelir. Nitekim âyette “Daha önce hiç hesap etmedikleri şeyler Allah tarafından onların karşısına çıkarılacaktır!” (Zümer, 39/47) buyrulur.

Yirmi Dördüncü Fasıll **[Nübüvvet İmanı Güçlendirmenin Yolu]**

Muhtemelen şunu söyleyeceksin: “Nübüvvet İman edebilmesi için akıllı kimsenin yönelmesi gereken yol nedir?” Bu durumda şunu söylerim: “Bunun yolu, şiiir zevki olmayanın, amacına ulaşınca kadar zevk ehliyle oturup kalkmasında tuttuğu yola benzer. Şiiir zevkine sahip olmayıp, manzum İle mensur arasındaki farkı idrak edemeyen birçok kimse, başkalarında, işlevi bu farkı idrak etmek olan bir gücün varlığını tasdik eder. Bu tasdik, bu güçten mahrum olmayan gruplarla çokça bir arada oturup kalkmalarından İleri gelir. Böylece onlar, kesin bir İman İle gayba inanan kimseler olur.

وان صدق باللسان أو اعتقد بالقلب انه مصدق باللسان أو اعتقد بالقلب انه مصدق^{٥٨} النبوة فهو مخطئ ويكون مثاله في اعتقاده هذا مثال الأكمه إذا اعتقد انه^{٥٩} مصدق بوجود اللون وإدراك حقيقته حيث إدراك وجود المتلون بقوة اللمس^{٦٠} فلذلك بعيد عن إدراك حقيقة اللون.

الفصل الثالث والعشرون

[الإيمان بالنبوة إيمان بالغيب]

الإيمان بالنبوة إيمان بالغيب عند العقل، فإن شبه العقل هذا الغيب بشيء مما هو حاضر لإدراكه فهو بعيد جدًا عما هو الحق. فإن حصل لك مثل هذا الإيمان فاعلم أنك مؤمن بالنبوة وإلا فحرام عليك أن تأكل أو تشرب أو تنام إلا عن ضرورة حتى تصل إلى هذا الإيمان. فإن قبلت هذه النصيحة أفلحت وإن أهملتها أهملت ﴿وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾ (سورة العنكبوت، ٦/٢٩) وسيستقبل أمثالك عند ظهور ناصية ملك الموت قوله تعال: ﴿وَبَدَأَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ﴾. (سورة الزمر، ٤٧/٣٩)

الفصل الرابع والعشرون

[طريقة زيادة الإيمان بالنبوة]

لعلك تقول: فما سبيل الذي يجب سلوكه على العاقل حتى يتمكن من الإيمان بالنبوة؟ فأقول: سبيله سبيل من لا ذوق له في الشعر في مجالسته أهل الذوق حتى يحصل غرضه، فكثير ممن لا يكون لهم ذوق الشعر ولا يدركون فرقاً بين المنظوم والمتنثر، صدقوا بوجود قوة في غيرهم شأنها^{٦١} إدراك ذلك الفرق، وذلك لكثرة مجالستهم لأقوام لم يحرموا تلك القوة فصاروا مؤمنين بالغيب إيماناً يقينياً.

٥٨ ب، ش+ بحقيقة.

٥٩ ش+ قد.

٦٠ ب: الحس. +هيات.. ش: اللون.

٦١ ب: فشأنهم.

Yirmi Beşinci Fası

[Akıl Ve Basiret Sahipleri Nazarında Allah'ın Sıfatları]

Allah Teâlâ'nın kimi sıfatları nazar yoluyla bazı varlıklarda idrak edilir ve onun, hakîm, sâni' ve hâlık gibi özel sıfatlarla muttasıf olduğu bilinir.

5 Aklın bu sıfatları idrak etmesi düşünülür. Herhangi bir varlığa taalluk etmeyen sıfatların idraki ve hakikati, akıl ötesi tavrın ortaya çıkmasına bağlıdır. Bunlar da kibriya, azamet, cemâl, baha gibi sıfatlardır. Çünkü bu lafızların mânâsıyla ilgili olarak aklın idrak ettiği her şey onların hakikatinden uzaktır. İşlerin zâhiri seni aldatmasın! Zira (insanın) tab'ı, başlangıçta kemâlden uzak olmasına rağmen her kemâl ile tecelli edecek şekilde yaratılmıştır. Fakat o bu âcizliğini itiraf etmez; aksine girebileceği ve giremeyeceği her meseleye dalar; tıpkı vehmin aklın objelerini idrak etmede yaptığı gibi, idrak edebileceği ve edemeyeceği şeyde yarışır durur. O sana: “Aklın ezeli cemâli idrak etmesi mümkündür.” diyecektir. Tab'ı yalanlama

10 hususunda bu söz şâhid olarak sana yeter. Sen de ona şunu dersin: “Daha güzelden dolayı güzel olan bırakılır. En güzel şeyler, onun cemâline nispetle kötülerin en kötüsü olmasına rağmen sana ne oluyor da mâsivâyı onun için niçin terk etmiyorsun?” O vakit insan tab'ı, bir takım hezeyanlara sığınır ki, her birisinin bozukluğunu anlatırken harcayacağım zamana yazık!

20 Bu kısmete nail olan kimse zikri geçen akıl ötesi tavrın hakikatinden bir şeyle rızıklanmış ve idraki için takdir edildiği kadarıyla ezeli cemâli idrak etmiş olur. Bilgisi talep edilen amaçla ilgili olarak bu kadarlık açıklama şâhid olarak ona yeter.

Yirmi Altıncı Fası

[Akıl Ötesi Tavrın Özelliklerinden Biri Olarak Aşk]

25 Aşk, bu tavrın hususiyetlerindedir. Aşkın hâllerine şâhid olan biri için, aklın bu hâlleri idrak etmekten uzak olduğunda bir şüphe yoktur. Çünkü âşğın, içinde bulunduğu aşkın mânâsını, onu tatmayan akıllıya ulaştırmasının yolu yoktur ki, o da âşğın tattığı konumda olsun.

الفصل الخامس والعشرون

[صفات الله عند أهل البصيرة والعقل]

صفات الله تعالى منقسمة إلى ما يدرك من طريق النظر في بعض الموجودات واتصافها بصفات مخصوصة كالحكيم والصانع والخالق وهذه الصفات يتصور للعقل إدراكها، فأما الصفات التي لا تعلق لها بالموجودات^{٦٢} أصلاً، فإدراك ذلك وحقيقته موقوف على ظهور الطور الذي بعد العقل وذلك كصفة الكبرياء والعظمة والجمال والبهاء فإنَّ كلَّ ما يدركه العقل من معاني هذه الألفاظ بعيد عن حقائقها. فإياك أن تغتر بظواهر الأمور فإنَّ الطبع مجبول على التحلّي بكلِّ كمال مع التعري عنه فلا يعترف بالعجز بل يخوض فيما يجوز له فيه الخوض وفيما لا يجوز، ويزاحم فيما يمكن له إدراكه وفيما لا يمكن مزاحمة الوهم للعقل من^{٦٣} مدركاته وحسبك شاهداً على تكذيب الطبع إذا قال لك أن العقل يمكن له إدراك الجمال الأزلي أن تقول له: «الجميل يُترك للأجمل، فما بالك لا تترك له ما سواه مع أنَّ أجمل الأشياء بالإضافة إلى جماله أقبح من كلِّ قبيح؟» وعند^{٦٤} ذلك يفرغ الطبع إلى هذياناتٍ أشفق على زماني أن أضيعه في ذكرها وفي وجه الخلل في كلِّ واحدٍ منها. ومن ساعدته هذه الدولة فرزق شيئاً من حقيقة الطور المشار إليه حتى أدرك به من الجمال الأزلي قدرًا قديرًا له إدراكه فهذا القدر يكفيهِ شاهداً على الغرض المطلوب.

الفصل السادس والعشرون

[العشق من خصائص ما وراء طور العقل]

العشق من خواص هذا الطور فلا شكَّ عند من شاهد أحوال العشق أنَّ العقل معزول عن إدراك تلك الأحوال إذ لا سبيل للعاشق إلى إيصال^{٦٥} معنى العشق، الذي هو ملابس له، إلى فهم عاقل لم يلبسه ذوقاً حتى يكون هو بمنزلة العاشق الذي ذاقه.

٦٢ ش: بموجود.

٦٣ ب، ش: في.

٦٤ ش: عندك.

٦٥ ش: اتصال.

Bu husus öfke, sevinç, korku ve utanma gibi tüm durumlarda aklın bir özelliğidir. Dolayısıyla akıl, ilimleri idrak eder ve onun, söz konusu durumları idrak etmesinin bir yolu yoktur. Evet, akıl onların varlığını idrak eder; her biriyle ilgili olarak çeşitli hükümler oluşturur ama mâkul konuları idraki gibi, aşkın mâhiyetini ve diğer hâllerini öncüller yoluyla idrak etmez. Oysa başkasından öncülleri duyduğunda idrak etmede onunla eşit olur.

Yirmi Yedinci Fasl

[Aşkın Hakikati]

10 Aşkın ardından, matlûbun talebi gelir. Talebin hakikati, talibin nazarının tümüyle talep edilen şeye yönelmesidir. Böyle olduğunda talep ve buluş ikiz kardeş olur. Talebin hakikatiyle ilgili olarak, demirin mıkna-tısa olan çekimini düşünün! Demir saf olduğunda tamamıyla mıkna-tısa çekilir ve talebinde bir farklılık olmaz. Şâyet demir altın, gümüş vb. bir
15 şeyle karışık olursa bu durum onda çekimin azalmasını gerektirir. Başka bir şeylekarışık olmazsa işte o vakit hakiki talep gerçekleşir ve buluş yani mıkna-tısa ulaşmak zaruri olur. İşte bu, “Talep ve buluş ikiz kardeş-tir.” sözümüzün anlamıdır. Bazen bir dış engel, demiri çekilmekten alı-koyar. Fakat bu, talebin tamamlanmasını engellemez. Asıl engel demirin
20 madenine karışan altın, kireç vb. şeylerdir. Bazen dış engeller talep yo-lunu, yani demirin mıkna-tısa çekilmesini engellemede büyük bir tesire sahip olmaz. Âşığın zâtında, yüzünü maşuka çevirmekten alıkoyan bir şâibe olmazsa bütünüyle talep ettiği kıblesine, yani mâşukunun yüzüne yönelmiş olur. Bu takdirde talip talepte bidâyet ehli olur ve Allah Teâlâ'nın
25 şu âyetleri ona âyân olur: “Çünkü rabbi ona, “Bana teslim ol” buyur-muş; o da, “Âlemlerin rabbine teslim oldum” demişti.” (Bakara, 2/131) “Allah katında din kesinlikle İslam’dır (teslimiyettir).” (Âl-i İmrân, 3/19)

وهذا شأن العقل في جميع الأحوال من الغضب والفرح والوجل والخجل فالعقل يدرك العلوم وليس إلى إدراك الأحوال له سبيل نعم يدرك وجودها ويحكم على كل واحد منها بأحوال^{٦٦} كثيرة فأما ماهية العشق وسائر الأحوال فلا يدركها العقل من طريق المقدمات كما يدرك المدركات المعقولة إذا سمع مقدماتها من غيره حتى ساواه في الإدراك. ٥

الفصل السابع والعشرون

[حقيقة العشق]

العشق يتبعه الطلب إلى المطلوب^{٦٧}، وحقيقة الطلب أن يكون نظر الطالب بكليته متوجّهاً إلى المطلوب وحينئذ يكون الطلب والوجدان توأمين. واعتبر في حقيقة الطلب بانجذاب الحديد إلى المغناطيس، فإن الحديد إذا كان خالصاً انجذب بكليته إليه ولم يكن في طلبه تفرقة، فإن اختلط^{٦٨} بشيء من الذهب أو الفضة أو غيرهما اقتضى ذلك نقصاً في كمال الانجذاب، ومهما لم يكن فيه شوب من غيره، فالطلب الحقيقي ضروري وحينئذ يكون الوجدان أي الوصول إلى المغناطيس ضرورياً. وهذا معنى قولنا: «الطلب والوجدان توأمان.» ثم الحديد قد يعوّقه عن الانجذاب عائق من خارج، فلا يكون ذلك قادحاً^{٦٩} في كمال الطلب إنما القادح أن يكون في ذاته شوباً من ذهب أو حصى أو غيرها مما اختلط به في معدنه. والعائق الخارجي قد لا يكون له عظيم تأثير في قطع طريق الطلب أي الانجذاب إليه. ومهما لم يكن في ذات العاشق شوب من شيء^{٧٠} يولّي وجهه للمعشوق كان بكليته ملتبساً للإحرام إلى قبلته المطلوبة، وهي وجهة المعشوق؛ وحينئذ يكون الطالب من أهل البداية في الطلب ويتجلى له حقيقة قوله تعالى: ﴿إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمُ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ (سورة البقرة، ١٣١/٢) وقوله: ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾ (سورة آل عمران، ١٩/٣)

٦٦ ش، ب: أحكام.

٦٧ ش، ب: المعشوق.

٦٨ ش + به شيء.

٦٩ ش: قدحاً.

٧٠ ش، ب: ليس.

“O halde sen hanîf olarak bütün varlığıyla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah’ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur.” (Rum, 30/30) “O, din konusunda hiçbir güçlük yüklemeydi.” (Hac, 22/78) “Bilinmeli ki halis dindarlık yalnız Allah için olanıdır.” (Zümer, 39/3) “Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah’a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır.” (Bakara, 2/256) “Fakat o, sarp yolu göze alamadı. O sarp yol nedir, bilir misin?” (Beled, 90/11,12)

Âşığı içerden engelleyen şey ile dışarıdan engelleyen şey arasındaki farkı idrak etmek çok zordur. Âşığın konumu ilkinde, demirin altına karıştığı sırada altınının konumuna, ikincisinde de demirin çekilmesine zorla mani olan elin durumuna benzer. Ancak derinleşmiş kimseler bundan müstesnadır.

İlmine saplanarak, aklına kanarak bu fasla ve benzeri konulara hakaret gözüyle bakmaktan; bunları silip atmaktan ve onları batıl ve sapık bir ahmağın bir araya getirdiği bir afet sanmaktan kendini koru ve sakla! Zevk yoluyla bu mânâlardan birine ulaşamayan biri Kur’ân’ın şu âyetlerle bahsettiği kimseler gibidir: “İnkâr edenler, inananlara şöyle dediler ki: “Eğer bu iyi bir şey olsaydı bizi bırakıp da onlara gelmezdi!” Onunla doğru yolu bulamadıkları için, “Bu eski bir yalandır” demeye devam edeceklerdir.” (Ahkâf, 46/11) “İşin gerçeği şu ki onlar, mahiyetini bilemedikleri ve henüz kendilerine yorumu yapılmamış olan şeyi yalanladılar.” (Yûnus, 10/39)

Bunlar, sana vermem gereken öğütlerdeki nasibindir. Âriflere gelince onlar nazarında senin inanman ile inanmaman birdir. Onlara göre seni böbürlendiren ilmin mertebesi, tahkik ehli âlimler nazarındaki hacamat ve dokumacılık ilminin mertebesi gibidir. Mâlûmatın hakikatlerini kuşatan bir âlim, hacamat ve dokumacılık ilmini bilmese ne değişir ki?

وقوله: ﴿فَطَرَهُ اللَّهُ الَّذِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ﴾
 (سورة الروم، ٣٠/٣٠) وقوله: ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾ (سورة
 الحج، ٧٦/٢٢) وقوله ﴿أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ﴾ (سورة الزمر، ٣/٣٩) وقوله: ﴿لَا
 إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ
 اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا﴾ (سورة البقرة، ٢/٢٥٦) وقوله: ﴿فَلَا
 افْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ﴾ (سورة البلد، ٩٠/١٢-١١)

والفرق بين ما يعوق العاشق من داخل ويكون منزلته منه منزلة الذهب إذا
 اختلط بالحديد وبين ما يعوقه من خارج ويكون منزلته منه منزلة يد قاصرة تمنع
 الحديد عن الانجذاب يكاد يعسر إدراكه إلا على من صار له قدم راسخ في ذلك.
 وإياك ثم إياك يا جامداً على علمك ومغروراً بعقلك أن تنظر إلى هذا الفصل
 وأمثاله بعين الاستحقار، وتمسح بها سبلتك وتظن أن ذلك من الطامات التي
 يلقنها بعض الحمقى الضالين من الباطلين. ومن لم يصل إلى شيء من معانيها
 ذوقاً فيكون ممن يقول فيه القرآن: ﴿وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِنْكُ قَدِيمٌ﴾
 (سورة الأحقاف، ١١/٤٦) ويقول: ﴿بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَا تَهُم
 تَأْوِيلُهُ﴾ (سورة يونس، ٣٩/١٠)

هذا نصيبك من الواجب علي في نصيحتك. وأما العارفون؛ فسواء عندهم^{٧١}
 إيمانك وكفرك، فمنزلة علمك الذي تدل به عندهم كمنزلة علم الحياكة
 والحجامة عند أهل التحقيق من العلماء.. وماذا على العالم المحيط علمه بحقائق
 المعلومات الشريفة لو لم يحط بعلم الحياكة والحجامة؟!

Yirmi Sekizinci Fasal

[Aklın Sınırı, Akıl Ötesi Tavrın Başlangıcıdır]

Bu tavırdaki nasibi çok olan bir kimsenin aklı, Evvel'in hakikatini idrak etmek ile sıfatlarının hakikatini idrak etmekten âciz olduğunu daha iyi görür. Aklın birçok mevcudatı idrak etmekte âciz olduğunu idrak etmesi mâkul objeler âleminin sonudur. Bu âcizlik, akıl ötesi tavrıda açığa çıkan ilk bilgilerdir. Aklî tavrın son sınırı, akıl ötesi tavrın ilk sınırına bitişiktir. Bu, tıpkı temyiz sınırının, aklın ilk sınırına bitişik olması gibidir. Bir âlimin ilminde kemâle ulaştığında sahip olduğu özelliklerden biri de ezelî hakikati idrak etmeyi tasavvur edemeyeceğini kesinlikle bilmesidir. Bu ancak nazariyatçı âlimler nezdinde meşhur olan birçok öncülleri sağlam bir şekilde öğrendikten sonra idrak edilir. Dahası, aklın bu öncüllerle âcizliğini idrak etmesi ile ârifin bu âcizliği, yani ârifin idrak ettiği objelerden aklın âciz kalışını idrak etmesi arasında büyük bir fark vardır. Akıl için söz konusu olan bu âcizlik, aklın idrak ettiği objelerden vehmin âciz kalışı gibidir. Vehmin, anlaşılması zor mâkulleri idrakten âciz kalışı, vehim nezdindeki bir takım öncüllerden ileri gelir. Akıl ise, vehmin mâkulleri idrakten âciz kalışını bir öncül olmadan idrak eder. Şu hâlde akıl, vehimce kabul edilen öncüller vasıtasıyla bu durumu ona takrir ettiğinde vehmin geleceği son nokta mâkulleri idrakten âciz kalışını itiraf etmektedir. Akıllı kişi de, ârifin idrak ettiği şeylerden aklın âciz kaldığını anlayınca aklın son menziline ulaşmış ve akılla idraki mümkün olan şeylerin nihâyetini idrak etmiş olur. Bu takdirde talep ettiği kabeye ulaşmış olur. Bu noktada sâlik mârifet tavırlarının ilk menzilesine varmış olur.

25

Yirmi Dokuzuncu Fasal

[Aklın Ve Vehmin Âcizliklerini İdrak Etmede Benzer Oluşu]

Akıl zaruri olarak, hakiki âcizliğini idrak etmekten de ârifin objelerini idrak etmekten de âcizdir, tıpkı vehmin zaruri bir şekilde, mâkulleri idrak etmekten âciz olduğu hakikatini idrak etmekte âciz oluşu gibi. Akıl mâkulleri idrak etmekle ilgili vehme bitişen hakiki aczi idrak eder.

30

الفصل الثامن والعشرون

[نهاية العقل بداية طور ما وراء العقل]

كَلَّ من كان أوفر حظاً من هذا الطور كان عقله أبصر بعجزه عن إدراك الحقيقة الأولى وإدراك حقيقة صفاته. وآخر عالم من عوالم المدركات المعقولة أن يدرك العقل عجزه عن إدراك كثير من الموجودات وهذا العجز من أوائل ما يلوح في الطور الذي بعد العقل فكان آخر حدود طور العقل متصلاً بأول حدود الطور الذي بعده كما أن آخر حدود التمييز متصل بأول حدود العقل. فمن خاصية العالم إذا كمل^{٧٢} في علمه، أن يعلم يقيناً انه لا يتصور له إدراك الحقيقة الأزلية وإنما يدرك ذلك بعد إتقان مقدمات كثيرة مشهورة عند العلماء النظاريين. ثمَّ يكون بين إدراك العقل بعجزه عن المقدمات وبين إدراك العارف لذلك العجز أعنى لعجز العقل عن إدراك مدركات العارف بون بعيد وفرق عظيم. ويكاد يكون ذلك العجز الذي يلوح للعقل بمنزلة العجز الذي يلوح للوهم عن إدراك مدركات العقل، فإنَّ عجز الوهم عن إدراك المعقولات الغامضة مستفاد عند الوهم من المقدمات، وأما العقل فإنه يدرك عجز الوهم عن مدركاته من غير مقدمة غاوية الوهم أن يعترف بالعجز عن إدراك العقليات إذا قرر العقل ذلك عنده بمقدمات مسلمة عند الوهم، فكذلك العاقل إذا تقرَّر عنده عجز العقل عن مدركات العارفين فقد بلغ آخر منازل العقل، وأدرك منتهى ما يمكن إدراكه بالعقل فيستوطن حينئذ كعبة طلبه. وههنا يوافق السالك أول منزل من منازل طور المعرفة.

الفصل التاسع والعشرون

[مقارنة بين إدراك كَلَّ من الوهم والعقل لعجزه]

العقل بالضرورة عاجز عن إدراك عجزه الحقيقي وعن إدراك مدركات العارف كما أن الوهم بالضرورة عاجز عن إدراك حقيقة عجزه عن إدراك المعقولات. والعقل هو الذي يدرك العجز الحقيقي الذي يلازم^{٧٣} الوهم عن إدراك الأمور العقلية

٧٢ ش، ب: أكمل.

٧٣ ش: يلزم. ب: لازم.

Akıl kendisiyle ilgili hakiki âcizliği idrak etmekte âciz ise şu sözüme nasıl hayret ediyorlar: “Hakk’ın hakikatini ve varlığın kaynağı olan ilminin hakikatini idrak etmekte akıl âcizdir.” Şu hâlde bu görüşle ilgili olarak akılların farklılık göstermesi, âcizliği idrak etme istidadındaki farklılığa ilişkindir. Dolayısıyla Hz. Muhammed’in âcizliğini itiraf etmesi, Ebû Bekir’in âcizliğini itiraf etmesi gibi değildir. Aksine, âcizliği itiraf etmedeki âcizlik itirafında büyük farklar vardır. Âcizliğini tam olarak idrak etmekte ilgili bir âcizlik nefsi kaplarsa o öncüller yoluyla değil mârifet yoluyla âcizliğini idrak etmiş olur. Sıddik-i Ekber’in “İdrak etmekten âciz olduğunu bilmek de bir idraktır.” sözü de buna benzer bir işarettir. Sûfilerin “Allah’ı bilenin dili lâl kesilir.” sözlerinde ifade edilen mârifet işaret edilen bu mânâyâ yakındır.

Otuzuncu Fasıll **[Allah’ın Sıfatları Ve Kısımları]**

Sözüm aklı nazarın sınırını aşacak noktaya geldi. Ondaki sarsıcı ifadeler, dinleyen birçok kişiye zarar verecek gibi oldu. Çok az kişi bunu idrak eder ve reddetmez. Şimdi yapmam gereken şey asıl sadede dönmektir.

Diyorum ki, daha önce sıfatlar ve varlığın kısımlarının hakikat itibarıyla çeşitli sıfatların kısımlarına delâlet ettiği ile ilgili konuştuğumuz mânâyâ ilişkin dinlediklerinden tamamlamaya ihtiyaç duyduğum şey, bu sıfatların zâtın ne aynısı, ne de ondan başkası olduğudur. Nitekim ehl-i hak böyle demiş ve tamamı bunda icmâ etmiştir. Zayıf akıllılar nazarında bu hüküm kabul görmemiştir.

Otuz Birinci Fasıll **[Sıfatlar, Zâtın Ne Aynıdır Ne Gayrıdır]**

Diyebilirsin ki: “Bir şeyin başka bir şeyin aynısı olmayışı ile ondan başka bir şey olmayışı, ilk düşünüşte açıkça muhâl şeylerdendir. Bununla birlikte bunun açıklamasını biraz daha yapar mısınız? Belki susuzlara çare olur.” Bil ki, bir kimsenin meselâ “Bu şey aynı açıdan, ne o şeyin aynıdır, ne de ondan başkadır.” şeklindeki sözü muhâldir. Aklı başında hiçbir kimse bu vb. bir söze inanmaz.

فإذا كان العقل عاجزاً عن إدراك عجزه الحقيقي فكيف يتعجب المتعجبون من قولنا انه عاجز عن إدراك حقيقة الحق وحقيقة علمه الذي هو ينبوع الوجود؟ فإذا يرجع تفاوت العقول في هذا النظر إلى تفاوت في الاستعداد لإدراك العجز، فليس العجز الذي اعترف به محمد صلى الله عليه وسلم مثل العجز الذي اعترف به أبو بكر لا بل وفي الاعتراف بالعجز عن الاعتراف بالعجز أيضاً تفاوت عظيم ولعل النفس إذا استغرقها العجز عن إدراك كمال العجز فقد صارت مدركة للعجز من طريق المعرفة لا من طريق المقدمات ولعل قول الصديق الأكبر «العجز عن درك الإدراك إدراك» كان إشارة إلى شيء يشبه ذلك ولعل المعرفة المذكورة في قول الصوفية «من عرف الله كل لسانه.» قريبة في المعنى مما أشير إليه.

الفصل الثلاثون

[مقدمة في صفات الله وأقسامه]

قد انتهى بي الكلام إلى أن جاوزت حدود النظر العقلي، ويكاد ما خضت فيه يضر سماعه بأكثر الخلق فقليل منهم^{٧٤} يدرك ذلك ولا ينكره. فالأولى بي الآن أن ارجع^{٧٥} إلى الغرض المقصود فأقول: ما أحوجك إلى استتمام سماع المعنى التي كنا به من قبل في حديث الصفات ودلالة أقسام الموجود^{٧٦} على أقسام الصفات المتعددة التي هي بالحقيقة لا عين الذات ولا غيرها، كما قال أهل الحق وأجمعوا عليه من عند آخرهم، فإن الحكم بأمثال ذلك مستنكر عند العقول الضعيفة.

الفصل الحادي والثلاثون

[الصفات لا عين الذات ولا غيره]

لعلك تقول: من المحال الظاهر في العقل الأول أن يكون الشيء لا عين شيء آخر ولا غيره، فهل لك أن تزيد ذلك بيانا فربما يشفي به بعض الغليل؟ فاعلم أن قول القائل: إن هذا الشيء مثلا، لا عين ذلك الشيء ولا غيره من وجه واحد محال وليس أحد من العقلاء يصير إلى اعتقاد أمثاله.

٧٤ ش: من.

٧٥ ش: الرجوع.

٧٦ ش، ب: الوجود.

Fakat burada iki yön düşünülürse muhâl olmaz. Şöyle ki, meselâ şu nesne için “Ne ma’dümdür ne de mevcuttur.” denildiğinde bunun kesinlikle muhâl olduğu açıktır. Akıl için bunun imkânsızlığı son derece açıktır. Fakat onda iki yön olduğu dikkate alınır ve farklı iki mânânın gereğine göre kullanılırsa bu sözün doğru olduğu açığa çıkar. Bunun açıklaması şöyledir: Bir şey bir yönden mevcut olur bir başka yönden yok olur. Varlığı zâtıyla kaim olan hariç, bu, bütün mevcut için geçerli bir hükümdür. Zira her mümkünün zâtına bakıp, vâcibin kayyumiyeti dikkate alınmazsa o mümkün zâtı bakımından “yok” olur. Yine, mümkünün zâtına bakılıp, vâcibin kayyûmiyetini izleyen yönüne itibar edilirse “mevcut” olur. Kur’ân-ı Azîm ve Kelâm-ı Kadîm buna benzer bir mânâyâ şöyle işaret eder: “Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Azamet ve kerem sahibi Rabbinin zâtı ise baki kalır.” (Rahmân, 55/26-27). Hz Peygamber’in şu sözünde de buna benzer bir mânâ hatırlatılmıştır: Arapların söylediği en doğru beyit, Lebîd’in şu sözüdür:

*“Âgâh ol! Allah’tan başkası bâtil,
Şüphesiz her nimet de zâil.”*

Otuz İkinci Fasıl

[Zâtın Birliğini Bozmadan Sıfatların Çoğalmasının İzahı]

Zâtı izleyen yönü dikkate alındığında, sıfatlar zâtın aynıdır. Bu esasa göre onlarda, asla ve kat’a başkalık olmaz. Varlığın çeşitli kısımlara ayrılan yönü dikkate alındığında sıfatlar zâttan başkadır. Bu esasa göre sıfatlar çoğalır ve birbirinden ayrı ve başka şeyler olur. Bu yönü açıklayan bir örnek mevcut olup, belki bunu işittikten sonra nefsin ikna olur. Bu örnek, üzerinde durduğumuz konuda imkânsız görülen inat duvarını tamamıyla kırarak, bilgiçlik taslayanların inkârına set çekecektir.

ولكن إذا وجد فيه اعتباران، لم يكن محالاً كما أن يقال مثلاً: هذا الشيء ليس بمعدوم ولا بموجود فإن ذلك محال قطعاً، واستحالته للعقل في غاية الوضوح ولكنه ظاهر الصدق إذا اعتبر في معناه وجهان وأطلقا على مقتضى معنيين مختلفين. وبيانه أن الشيء قد يكون موجوداً من وجه، ومعدوماً من وجه آخر وهذا حكم كل موجود سوى الموجود الذي وجوده قائم بذاته. فإن كل ممكن إذا نُظر إلى ذاته ولم ٥ تعتبر قيومية الواجب له كان معدوماً من حيث ذاته ومهما نظر إليه واعتبر من الوجه الذي يلي قيومية الواجب، كان موجوداً وإلى مثل ذلك يشير القرآن العظيم والكلام القديم حيث يقول: ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾ (سورة الرحمن: ٢٧/٥٥-٢٦) وعلى شيء شبيه بذلك ينه قول النبي صلى الله عليه وسلم حيث يقول: «أصدق بيت قالته العرب قول لبيد:

ألا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهُ بَاطِلٌ   وكلُّ نَعِيمٍ لَا مَحَالَةَ زَائِلٌ^{٧٧}

الفصل الثاني والثلاثون

[توضيح عدم تجزء وحدة الذات بتكثر الصفات]

الصفات عين الذات إذا نظر إليها من الوجه الذي يلي الذات وعلى هذا لا يكون فيها تغاير أصلاً والبتة. وهي غير الذات إذا نظر إليها من الوجه الذي يلي إنقسام الوجود إلى الأقسام المتعددة، وعلى هذا الوجه تكون الصفات متغايرة ومتعددة. وهذا له مثال واضح، ولعل نفسك لا تقنع إلا بعد سماعه، فهو الذي يكسر سورة استبعادها بالكلية لما نحن فيه، ويقطع دابر إنكار المتحذلقين عليه.

Bil ki, 10 sayısının kendi içinde anlaşılan bir mânâsı vardır. Bu mânâ bölünmeyen bir mânâdır ve on kelimesiyle buna işaret edilir. 10'un, 5'e nispeti dikkate alınırsa bu "kat" kelimesiyle ifade edilir. (Yani ondan değil beşin 2 katından bahsetmiş oluruz). 10'un, 20'ye nispeti dikkate alınırsa bu "yarım" kelimesiyle ifade edilir. 10'un 30'a nispeti dikkate alınırsa bu "üçte bir" sözüyle ifade edilir. 10 sayısının başka sayılara nispeti dikkate alındığında değişik sözlerle ifade edilmesi mümkündür. 10 sayısının farklı nispetlere göre nitelenmiş olmasından kaynaklanan bu sıfatlar (kat, yarım, üçte bir, vs.) bir yönden bir ve aynı; diğer yönden çoktur. Bu sıfatların 10'u izleyen yönü dikkate alındığında sıfatlarda bir artma ve çoğalma yoktur. Sayıların kısımlarını izleyen yönü dikkate alındığında, 10'a nispet edilen sayılar arttığı için, nispetler itibarıyla sıfatlarda bir artış olur.

Hak olan vâcibin zâtı da böyledir. Birlik (vahdet) onun zâtından ayrılmaz. Birlikten daha hususi olan teklik (ehadiyet) ondan ayrılmazken birlik nasıl ondan ayrılırsın ki? Sadece kendisine özgü olan özelliğin başka zâtlarda bulunması mümkün değildir. Meselâ birlik güneşten de ayrılmaz. Çünkü varlıkta bir ikinci güneş yoktur. Fakat teklik onun için gerekli değildir. Çünkü bir ikinci güneşin olması mümkündür. Vâcib zâtın aynıını kendisine nispetle düşündüğünde hiçbir şekilde çoğalma olmaksızın tek bir şey olduğunu anlarsın. Sâliklerin kalplerinin ayınlarını da bu zâta nispetle düşündüğünde bir fark olmadan onları da böyle bulursun. Fakat vâcib zâtın, varlıklarını kendisinden alan diğer mevcudata olan nispetinin çok olmasından dolayı, sâlikler zaruri olarak onun hakkındaki ifadeleri değiştirmeye ihtiyaç duymuş hatta bu nispetlerin hakikati bu ifadeler aracılığı ile zayıf anlayışlara kadar ulaşmıştır. Bu zât kendisinden sâdır olan varlıklara nispet edildiğinde, onların mümkün olduğu ve mümkünleri var edecek bir vâcibin gerekli olduğu bilindiğinde vâcib zâtle bu varlıklar arasındaki nispet, kudret olarak adlandırılır; bazen de başka bir nispet itibara alınarak irade olarak adlandırılır. Kalpler, zayıflıkları sebebiyle kadirle kudret sıfatı, irade edenle irade sıfatı arasında ayrılık olduğunu zanneder. Burası, aklî nazarın son sınırıdır.

فَاعْلَمْ أَنَّ العَشْرَةَ لَهَا فِي ذَاتِهَا مَعْنَى مَفْهُومٍ وَذَلِكَ الْمَعْنَى وَاحِدٌ لَا يَنْقَسِمُ وَيَدُلُّ عَلَيْهِ لَفْظُ العَشْرَةِ فَأَمَّا إِذَا اعْتَبِرْنَا مِنْهَا نَسْبَتَهُ إِلَى الخَمْسَةِ دَلَّ عَلَيْهَا بِلَفْظِ الضَّعْفِ، وَإِذَا اعْتَبِرْنَا نَسْبَتَهَا إِلَى العَشْرِينَ دَلَّ عَلَيْهَا بِلَفْظِ النِّصْفِ، وَإِذَا اعْتَبِرْنَا نَسْبَتَهَا إِلَى الثَّلَاثِينَ دَلَّ عَلَيْهَا بِلَفْظِ الثَّلَاثِ، وَعَلَى هَذَا يُمْكِنُ أَنْ يَدُلَّ عَلَيْهَا بِأَلْفَاظٍ أُخْرَى عِنْدَ اخْتِلَافِ نَسْبَتِهَا إِلَى أَعْدَادٍ أُخْرَى. وَهَذِهِ الصِّفَاتُ الَّتِي وَصَفْتُ بِهَا العَشْرَةَ عِنْدَ اخْتِلَافِ تِلْكَ ٥

النِّسْبَةِ وَاحِدَةً مِنْ وَجْهِ وَكثِيرَةً مِنْ وَجْهِ، فَإِذَا اعْتَبِرْنَا مِنْهَا الْوَجْهَ الَّذِي يَلِي ذَاتَ العَشْرَةِ لَمْ يَوْجَدْ فِيهَا تَعَدُّدٌ، وَإِذَا اعْتَبِرْنَا مِنْهَا الْوَجْهَ الَّذِي يَلِي أَقْسَامِ الأَعْدَادِ الَّتِي نَسَبْنَا العَشْرَةَ إِلَيْهَا تَعَدَّدَتْ بِاعْتِبَارِ تِلْكَ النِّسْبِ بِتَعَدُّدِ أَعْدَادِ نَسَبِهَا إِلَيْهَا.

فَكَذَلِكَ ذَاتُ الْوَاجِبِ الْحَقِّ^{٧٨} يَلْزِمُهَا الْوَحْدَةَ وَكَيْفَ لَا يَلْزِمُهَا الْوَحْدَةَ وَالْأَحْدِيَّةُ الَّتِي هِيَ اخْتِصَّ مِنْ الْوَحْدَةِ لِأَمْرٍ لَهَا إِذْ لَا يُمْكِنُ أَنْ يَجُودَ لِغَيْرِهَا مِنَ الذَّوَاتِ ١٠

خَاصِيَّتِهَا الْمَوْجُودَةِ لَهَا ؟؟ وَالْوَحْدَةُ لِأَمْرٍ لِلشَّمْسِ إِذْ لَيْسَ لَهَا ثَانِيَةٌ فِي الْوُجُودِ وَلَكِنِ الْأَحْدِيَّةُ لَيْسَتْ لِأَمْرٍ لَهَا، إِذْ يُمْكِنُ وَجُودُ ثَانِيَةٍ لَهَا. فَإِذَا نَظَرْنَا عَيْنَ الذَّاتِ الْوَاجِبَةِ لَهَا إِلَى نَفْسِهَا صَادَقَتْهَا مَتَّحِدَةٌ غَيْرٌ مَتَّكَثِرَةٌ بِوَجْهِهَا مِنَ الْوُجُودِ وَإِذَا نَظَرْنَا قُلُوبَ السَّالِكِينَ بَعْيُونَهَا إِلَى تِلْكَ الذَّاتِ صَادَقَتْهَا كَذَلِكَ مِنْ غَيْرِ فَرْقٍ. وَلَكِنِ ١٥

لِكثْرَةِ نَسْبِ تِلْكَ الذَّاتِ إِلَى الْمَوْجُودَاتِ الْآخِرِ الَّتِي اسْتَحَقَّتِ الْوُجُودَ مِنْ تِلْكَ الذَّاتِ الْوَاجِبَةِ لَا مِنْ أَنْفُسِهَا، اِحْتِاجُ السَّالِكُونَ بِالضَّرُورَةِ إِلَى تَغْيِيرِ الْعِبَارَاتِ عَنْهَا حَتَّى تَتَأَدَّى حَقَائِقُ تِلْكَ النِّسْبِ، بِوَسْطِئِهَا إِلَى أَفْهَامِ الضَّعْفِ فَإِذَا نَسَبْنَا تِلْكَ ٢٠

الذَّاتِ إِلَى صُدُورِ^{٧٩} الْمَوْجُودَاتِ مِنْهَا، وَعَلِمْنَا أَنَّهَا مُمْكِنَاتٌ وَأَنَّ الْمُمْكِنَ لَا بَدَلَ لَهُ مِنْ وَاجِبٍ يَوْجِدُهُ سَمِيَتْ عِنْدَ اعْتِبَارِ هَذِهِ النِّسْبَةِ الَّتِي بَيْنَهَا وَبَيْنَ الْمَوْجُودَاتِ قُدْرَةٌ وَرَبْمَا سَمِيَتْ إِرَادَةٌ عِنْدَ اعْتِبَارِ نَسْبَةِ أُخْرَى، وَالْقُلُوبُ لضعفها تظن مغايرة

بَيْنَ الْقَادِرِ وَالْقُدْرَةِ وَالْمُرِيدِ وَالْإِرَادَةَ. فَهَذَا مَتْنُهُ نَظَرِ الْعُقُولِ.

٧٨ ش: واجب الوجود.

٧٩ ش: صدر.

Otuz Üçüncü Fasal

[Sıfatlar Konusunda Selefin Görüşü]

Bil ki, bizim “Sıfatlar zâtın ne aynısıdır ne de başkasıdır.” önermemiz hakikattir ve doğrudur. Hiç bir müslümanın bunun hilafına bir sonuca ulaşması câiz değildir. Böyle bir sonuca ulaşan biri, boynundaki İslâm ba-
 5 ğını koparmış olur. Bu, selef-i sâlihîn ve soyu tükenmiş imamların mezhebidir. Onlarda bizim için güzel örnek ve razı olunan model vardır. Onlar zâhir ehli âlimlerin değil büyük muhakkik âlimlerin bildiği bir zarûretten dolayı, bu hususta kesinkes icmâ etmişlerdir. Sıfatları kabul etmeksizin zâtı
 10 kabul eden kimse cahil ve bidatçıdır. Sıfatları zâtın dışında, hakikaten ayrı bir şey olarak kabul eden kimse senevîdir (dualist) ve kâfirdir, küfrünün yanı sıra cahildir.

Otuz Dördüncü Fasal

[Sıfatların Çokluğuna Dair Kur’ân’dan Âyetler]

Bil ki; Yüce Allah, kerîm olan kitabında kendisini birçok kez kudret, meşîet, aziz kılma, zelil kılma, iştirme, görme, hayat verme, öldürme gibi, çeşitli sıfatlarla vasfetmiş ve şöyle buyurmuştur: “Allah her şeye kâdirdir.” (Nûr, 24/45) “Allah’ın dilemesi olmadıkça siz dileyemezsiniz.” (İnsan, 76/30) “Dilediğini yüceltirsın, dilediğini de alçaltırsın.” (Âl-i İmrân, 3/26)
 20 “O’na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi iştirir, her şeyi görür.” (Şûrâ, 42/11) “Yaşatan da öldüren de O’dur.” (Mü’minûn, 23/80).

Bir düşün! Mevcudatın, kaynağı olan vâcib zâta nispetinin çoğalmasıyla bu sıfatlar nasıl da çoğalmış. Zâtına bağlı olan yönüyle o sıfatlar nasıl da bir ve aynı şey olmuş. Diğer sıfatları bunlarla karşılaştır.

25 Her bir sıfattaki nispeti idrak etmede aciz kalacağını düşünmüyorum. Aklî meselelere dair bir tecrüben varsa önce sana söylediklerimi anlamaya çalış!

الفصل الثالث والثلاثون

[مذهب السلف في الصفات]

فاعلمْ إذن أنَّ قولنا، الصفات لا عين الذات ولا غير الذات، حق وصدق، ولا يجوز المصير إلى خلافه لاحد من المسلمين أصلاً. ومن صار إليه فقد خلع ربة الإسلام من عنقه، فهو مذهب السلف الصالحين والأئمة المنقرضين، ولنا فيهم أسوة حسنة وقدوة مرضية، وقد اجمعوا على ذلك قاطبة للضرورة التي يعرفها المحققون من كبار العلماء دون أهل الظواهر من الرسميين. فمن صار إلى إثبات الذات ولم يثبت الصفات، كان جاهلاً مبتدعاً؛ ومن صار إلى إثبات صفات مغايرة للذات حقيقة مغايرة، فهو ثنوي كافر ومع كفره جاهل.

الفصل الرابع والثلاثون

[الآيات التي تخبر بتكثُر الصفات]

اعلمْ أنَّ الله تعالى وصف نفسه في كتابه الكريم غير مرة بصفات متعددة كالقدرة والمشية والإعزاز والإذلال والسمع والبصر والإحياء والإماتة؛ فقال عزَّ من قائل: ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (سورة البقرة، ٢/٢٠) وقال أيضاً: ﴿وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ﴾ (سورة الإنسان، ٧٦/٣٠) وقال تعالى: ﴿وَتُعَزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ﴾ (سورة آل عمران، ٣/٢٦) وقال تعالى: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ (سورة الشورى، ٤٢/١١) وقال: ﴿وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ﴾. (سورة المؤمنون، ٢٣/٨٠)

فانظر، كيف تعددت هذه الصفات بتعدد نسب الموجودات إلى ذاته التي هي مصدرها، وكيف أتحدث^{٨٠} في ذواتها من الوجه الذي يلي الذات. ثم قس على ذلك سائر الصفات.

فما أراك تعجز عن إدراك الشيء من النسب في كلِّ صفة. إن كنت من الممارسين للغوامض العقلية واجتهد أولاً في فهم ما أقوله لك.

Otuz Beşinci Fasl

[Bir Kısım Sıfatların Tahlili]

Tartışılmaz şekilde açıkça bilinen bir şeydir ki, varlığın kendinden sâdır olduğu ezeli hakikat, zâtına bakıldığı ve ondan varlık alan ile henüz mevcut olmayıp belli vakitte var olacak olan bir şey dikkate alındığı zaman ondan varlık alan şeyin ezeli hakikate bir nispeti olur. Bu nispet henüz var olmayan şey için mevcut değildir. Var olanların ve yok olanların ona nispetteki farklılığı işte budur. Dahası, var olanlar da ona farklı şekillerde nispet edilir. Meselâ, meleğin onun zâtına nispeti, insanın nispeti gibi olmaz. İnsanın nispeti de hayvanların nispeti gibi olmaz. Hayvanların nispeti de bitkilerin nispeti gibi olmaz. Bitkilerin nispeti de yerin ve göklerin nispeti gibi olmaz. Beyazlığın nispeti kırmızılığın nispeti gibi olmaz. Dünya ve âhirette aziz olan birinin nispeti, ikisinde de zelil olan birinin nispeti gibi olmaz.

İmdi, bil ki, “aziz olan” birini aziz ve celil olan Allah’a, herhangi bir açıdan nispet edersen bu nispet O’nun “aziz kılan” diye adlandırılmasını gerektirir. Zillet ehlini O’na nispet ettiğinde bu nispet O’nun “zelil kılan” diye adlandırılmasını gerektirir. Hayatı ve ölümü şekillendirici olması yönüyle O’na bakılırsa “Ve O, yaşatan ve öldüren.” (Mü’minûn, 23/80) denilir. İnsanın işitme ve görme duyusuyla idrak ettiği varlıkları ilmiyle kuşatması dikkate alındığında “O işiten ve görendir.” denilir. Varlıkların bütünü O’na nispet edildiği ve her birinin de O’na bağlı olduğu düşünüldüğünde “Allah’ın dilediği olur, dilemediği olmaz.” denir. O’ndan meydana gelen varlıklar ile henüz meydana gelmeyen şeyler O’na nispet edildiğinde “O her şeye kadirdir.” denir. (Mâide, 5/120) Şu hâlde kudret, var olan ile yok olanın nispetini, irade ve meşîet ise sadece var olanların nispetini kabul eder. İrade sadece melekût âlemindeki varlıkların nispetini kabul ederken, meşîet mülk âlemindeki varlıkların nispetini kabul eder. “Hayat veren” ve “öldüren”, canlı ve ölü her şeyin O’na nispetini kabul eder. Diğer sıfatları bu ölçüye göre kıyasla!

الفصل الخامس والثلاثون

[تحليل بعض الصفات]

من المعلوم الظاهر الذي لا يجوز أن يتمارى فيه أن الحقيقة الأزليّة التي صدر
منها الوجود إذا نظر^{٨١} إليها واعتبر ما وجد منها وما لم يوجد منها بعد ولكنّه
يوجد في أجله المسمّى ووقته المعلوم كان لما وجد منها نسبته لا توجد تلك
النسبة لما لم يصدر عنها بعد فهذا هو اختلاف الموجودات والمعدومات في
النسبة إليه. ثمّ الموجودات تختلف في نسبتها إليه فليست النسبة الملك إلى ذاته
كنسبة الإنسان، ولا نسبة الإنسان كنسبة البهائم ولا نسبة البهائم كنسبة النبات ولا
نسبة النبات كنسبة الأرض والسموات ولا نسبة البياض كنسبة الحمرة ولا نسبة
العزير في الدنيا والآخرة كنسبة الذليل فيهما.

فاعلم أنّ الله عزّ وجلّ إذا نسبت إليه كل من عز بوجه من الوجوه اقتضت
هذه النسبة أن يسمّى معزاً، وإذا نسبت إليه أهل الدلّ اقتضت النسبة أن يسمّى
مذلاً، وإذا نظر إليه من حيث هو مصور^{٨٢} الحياة والموت، قيل: ﴿وَهُوَ الَّذِي
يُحْيِي وَيُمِيتُ﴾ (سورة المؤمنون، ٨٠/٢٣) وإذا نظر إلى إحاطة علمه بالموجودات
التي يدركها الإنسان بحاستي السمع والبصر قيل: ﴿هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾ (سورة
الإسراء، ١/١٧) وإذا نسبت إليه جميع الموجودات ورؤي كل واحد منها متعلقاً به
، قيل: «ما شاء الله كان وما لم يشأ لم يكن»، وإذا نسبت إليه الموجودات الحاصلة
منه والمعدومات التي لم تحصل منه بعد وجودها، قيل: ﴿وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرٌ﴾ (سورة المائدة، ١٢٠/٥) فالقدرة متلقاة من نسبة الموجودات والمعدومات
إليه، والإرادة والمشية من نسبة الموجودات إليه فقط، وأما الإرادة فمتلقاة من
الموجودات الملكوتية، وأما المشية فمتلقاة من الموجودات الملكية، والمحيي
والمميت متلقيان من نسبة حي وميت إليه، وقس بهذا القدر سائر الصفات.

٨١ ش: نسب.

٨٢ ش: مصدر.

Otuz Altıncı Fasıll [Çokluğun Vâcib İçin Muhâl Oluşu]

Bizim zâtlarımız noksandır. Onlar ancak sıfatların tam olmasıyla kemâle erer. Bu sebeptendir ki, kudretimiz iradeye, irademiz de ilme muhtaçtır. Kudrete konu olan şeyin meydana gelmesinde kudret ancak iradeyle birlikte yeterli hâle gelir. Bu bizim hakkımızda geçerli bir durumdur. Yüce Allah'ın zâtı ise tam olup, herhangi bir konuda herhangi bir şeye muhtaç değildir. Herhangi bir konuda herhangi bir şeye muhtaç olan biri, noksandır. Noksanlık ise vâcib olan bir mevcuda uygun düşmez. Dolayısıyla Allah'ın bir şeyi bilmesi ona ilişkin iradesinden ayrı olmaz. İradesi de kudretinden ayrı olmaz. O'nun zâtı her hususta her şeye yeter. O, bilinen şeylere nispetle ilimdir. Kudrete konu olan şeylere nispetle kudrettir, iradeye konu olan şeylere nispetle iradedir. O birdir ve hiçbir şekilde O'nda ikilik olmaz.

İkiliğin olması vâcib hakkında asla düşünülmez. Zira iki şeyin bizâtihi vâcib olması mümkün değildir. Şöyle ki, bu iki şey arasında bir hususta ayrılığı sağlayacak bir şey gereklidir. Aksi hâlde ikilik gerçekleşmez. Şâyet varlıkta iki vâcib olsaydı bir hususta ayrı olurlardı. Onları ayrı kılan bu şey, bizâtihi vâcib olan için ya zaruri bir şeydir veyahut zaruri değildir. Şâyet zaruri ise iki vâcibde de eşit olarak mevcut olur. Zaruri değilse buseferde onun varlığı bir sebeple meydana gelmiş olur. Böyle olan bir şeyden vâcib münezzehtir. Bu meselede bu kadarlık bir açıklama sana yeterli değilse bu meseleye dair sözün hakkını eda eden kitaplara bakman gerekir! Daha fazlasına benim vaktim müsait değildir. Bu kitaptaki hedefim ulemanın burhan ikame ederek tamamladığı bir konuyu uzatmak değildir. Bu, madeninden talep edilmelidir!

Otuz Yedinci Fasıll [Mevcut İle Ma'dûmun Allah'a Nispeti, Aynıdır]

Aşağıdaki sorulara dair kanaatimi sorarsan: “Vâcib ile meselâ yer ve gökler arasındaki nispet her vakit mevcut mudur yoksa değil midir? Şâyet bu nispet her vakit mevcutsa, bu, göklerin ve yerlerin kadîm olmasına yol açar. Şâyet mevcut değilse yokluktan sonra onlar nasıl var olacaktır?

الفصل السادس والثلاثون

[التكثُر في الواجب محال]

ذواتنا ناقصة، وإنَّما يكملها تمام الصفات ولذلك تحتاج قدرتنا إلى الإرادة وإرادتنا إلى العلم فالقدرة لا تكفي في حصول المقدور إلا مع الإرادة فهذا في حقنا. وأمَّا ذات الله تعالى فهي كاملة لا تحتاج في شيء إلى شيء. وكل ما يحتاج في شيء إلى شيء فهو ناقص. والنقصان لا يليق بالموجود الواجب. وعلم الله بالشيء لا يغير إرادته له ولا إرادته تغيّر قدرته فذاته كافية لكل في الكل وهي بالنسبة إلى المعلومات علم، وبالنسبة إلى المقدورات قدرة، وبالنسبة إلى المرادات إرادة؛ وهي واحدة ليس فيها إثنية بوجه من الوجوه.

والإثنية لا يُتصوّر وجودها في الواجب أصلاً إذ لا يجوز أن يكون شيئان كل واحد منهما واجب بذاته؛ وذلك لأنَّ كلَّ شيئين فلا بدَّ^{٨٣} بينهما مغايرة في شيء وإلا لم يتحقّق منهما إثنية، فلو كان في الوجود واجبان لا فترقا في شيء ثمَّ كان ما يفترقان فيه لا يخلو إمّا أن يكون ضرورياً لكل ما هو واجب بذاته أو لا يكون ضرورياً. فلو كان ضرورياً لكان موجوداً في الواجبين على التساوي. ولو لم يكن ضرورياً لزم أن يكون وجوده معللاً بسبب. وكل ما كان كذلك فالواجب ينتزّه عنه. فإن لم يكفك هذا القدر في هذه المسألة فعليك طلبها من كتب استوفى أصحابها كلامهم عليها؛ فإنَّ وقتي لا يتسع لأكثر من ذلك، وليس غرضي في هذا الكتاب تطويله بما فرغ العلماء من إقامة البرهان عليه، فليطلب من معدنه.

الفصل السابع والثلاثون

[نسبة الموجود والمعدوم إلى الله واحدة]

فإن قلت: «فما قولك في النسبة التي بين الواجب وبين السماوات والأرض؟ مثلاً؛ هل كانت موجودة في كلّ وقت أم لا؟ فإن كانت موجودة في كلّ وقت، فهذا يفضي إلى قدم السماوات والأرض؛ وإن لم تكن موجودة فكيف وُجِدَتْ بعد العدم؟

Bu, 1) Vâcibin zâtında yokken sonra zuhur eden bir illetten dolayı mı olmuştur? Bu kesinlikle imkânsızdır. 2) Yokluğu belli vakte kadar sürekli olan ve bu hâldeyken kendisinde hiç bir etki zuhur etmemiş olan ma'dûm-da ortaya çıkan bir etkiden dolayı mı olmuştur?

5 Bu da aynı şekilde imkânsızdır. 3) Veyahut bir etkinin zuhuru olmadan mı mevcut olmuştur? Bu da muhâldir”.

Bil ki, âlimler bu hususta sözü çoğaltıp durdular. Basiret sahipleri nezdinde şüphesiz görülen hakikat şu ki, yerlerin ve göklerin Allah'a nispeti, şu an yok olan ve söz gelişi yarın varlığı ortaya çıkacak olan bir şeyin nispeti gibidir. Keşke, yokluğu açık olan ve sonra var olan ma'dûm hakkında
10 “O, kadîmde açığa çıkan bir etkidir veya bu ma'dûmda ortaya çıkan bir etkidir veyahut bir etki olmadan ma'dûm mevcut olmuştur. Bütün bunlar imkânsızdır.” diyen ne söylüyor anlayabilsek! Sadece şu söylenebilir: Ma'dûmun varlığının illeti, ezeli ve ebedi olarak tek bir hâl üzere mevcut
15 olan Allah'tır. Ma'dûmun varlığı bundan önce hâsıl olmamıştır. Zira varlığını varoluşa müstahak kılan ve ezeli varlık nurunu almaya elverişli kılan bir şart mevcut değildir.

Otuz Sekizinci Fasıll

[Her Varlığın Sebebi Allah'tır]

20 Önce yokken sonra var olan, meselâ bir meyvenin sûreti gibibir ma'dûma varlık sûreti verilirse yokken var olan bu sûretin bir sebebinin olması gerekir. Her var olanınvarlığındaki sebep Yüce Allah'tır. Allah'ın dışında varolan şeylerin hakikat itibarıyla ne bir zâtı ne de bir varlığı vardır. Dolayısıyla onlar nasıl sebep olur? Evet, avam nazarında bir şey mevcut diye isimlendirildiği gibi bir şey hakkında sebep de denebilir. Esasen kadîm zâta bağlı
25 olan yönü hariç bir şeyin mevcut olmasının bir aslı yoktur. Bir şeyin sebep olması da bunun gibi olup, kadîme olan yönü hariç onun da aslı olamaz.

ألعلةً ظهرت في ذات الواجب بعدما لم تكن! وذلك محال قطعاً؟ أو لأثر ظهر في معدوم، كان مستمرَّ العدم إلى وقت مخصوص ولم يكن يظهر هذا الأثر فيه وذلك أيضاً محال؟ أو وجد من غير ظهور شيء^{٨٤} بعدما لم يكن وذلك أيضاً محال؟» فاعلم أن العلماء قد أكثروا في ذلك والحق الذي لا ريب فيه وذلك أيضاً محال لأنه يستلزم الترجيح من غير مرجح. أو وجدت من غير ظهور شيء ٥
 حادث بعدما لم يكن وذلك أيضاً محال. فاعلم أن العلماء قد أكثروا ذلك فالحق الذي لا ريب فيه عند أولي البصائر أن نسبة السماوات والأرض إلى الله كنسبة شيء هو الآن معدوم ويحصل وجوده غداً مثلاً، فليت شعري ماذا يقول القائل في معدوم ظاهر العدم إذا وُجد بعد ذلك؟ أيقول ظهر في القديم أثرٌ، أو ظهر في هذا المعدوم أثرٌ، أو وجد المعدوم من غير ظهور الأثر فكُل ذلك محال؟ ١٠
 ولا يبقى إلا أن يقال: العلة في وجوده هو الله وهو موجود على حالة واحدة أزلاً وأبداً، وإنما لم يحصل منه وجود قبل ذلك، لفقد شرط جعل وجوده مستحقاً للوجود ومستعداً لقبول نور الوجود الأزلي.

الفصل الثامن والثلاثون

[الله سبب لكل موجود]

المعدوم إذا أفاض عليه صورة الوجود كصورة فاكهة مثلاً كانت معدومة ثم صارت بعد العدم موجودةً، فلا بد وأن يكون لوجود الصورة بعد عدمها سببٌ، والسبب في وجود كل موجود هو الله تعالى، فإن كل ما سواه ليس له ذات من حيث الحقيقة ولا وجود فكيف يكون سبباً؟ نعم، يجوز أن يُسمى سبباً في النظر العامي كما يُسمى موجوداً، فكما أن كونه موجوداً^{٨٥} ليس له أصل^{٨٦} من حيث يلي ذات القديمة فكذلك كونه سبباً لا يجوز أن يكون له أصل إلا من ذلك الوجه. ٢٠

٨٤ ش+ حادث.

٨٥ ش: سبباً.

٨٦ ب+ إلا.

Varlığının hakikati olmadığı gibi, mevcuda tabi bir sıfat olan sebepliliğinin de bir hakikati yoktur. Geriye şunu sormak kalıyor: “Sebepler sadece Yüce Allah ise sebep mevcut olduğu hâlde sonuç niçin mevcut olmuyor?” Cevaben deriz ki: “Varoluş şartlarından birisinin olmayışı nedeniyle mevcut olmuyor.” Bu açıklamayı biraz daha geniş tutacağım. Zira buna ihtiyaç var.

Otuz Dokuzuncu Fasıl **[Sudûr Nazariyesi Hakkında]**

Muhtemelen “Nazar ehline şu husus açıkça bilinir: Yüce Allah var olanlardan sadece birinin sebebidir. Bu şey de başka bir şeyin sebebi; ikinci şey de üçüncü şeyin sebebidir. Bu durum insanın varlığa gelişine dek sürer gider. Her bakımından birden, sadece tek bir şey sâdir olur.” nazariyesi hakkında ne diyeceksin?

Bil ki, bu ve benzerlerini dilin söylemesi câiz olmayan, büyük ve çılgınca bir sözdür. Basiret sahipleri nezdinde bu apaçık küfürdür. Bizâtihi vâcib iki kadîm varlık tespit edenle her biri icat etmeye muktedir iki sebep tespit eden arasında hiçbir fark yoktur. Aksine tartışmasız hakikat şu ki, Allah dışında varlıkta başka bir şeyin varlığına sebep olmaya uygun düşen hiç bir mevcut yoktur.

Sebepliliğin hakikati, ma’dûmda varlık sûretini icat etmeye dönüktür. Sebep var olmalı ki, sebepli de var olabilsin. Ma’dûmun zâtı, sebeplilik olarak varlığını sağlamaz. Sebebin varlığı devamlı olmalıdır ki, sebeplinin varlığının devamı sağlansın! Mümkün varlıklardan hiç birinin hakiki bir zâtı ve varlığı yoktur. Hakiki varlık ve vâcib zât sadece Yüce Allah’a aittir. Hakikat bakımından varlığı olmayan bir şey nasıl başkasına sebep olur? Kendinden dolayı bir varlığa sahip olmayan bir şey başka birisini nasıl icat eder?

فكما لا حقيقة لوجوده فلا حقيقة لسببته التي هي صفة تابعة من توابع الوجود. ولا يبقى ههنا إلا أن يُقال: «إن كان السبب هو الله تعالى فلم لا يوجد المسبب والسبب قائم^{٨٧}؟» فنقول: لفقْد شرطٍ من شروطه، وأنا أزيد ذلك بياناً فالحاجة إليه داعية.

الفصل التاسع والثلاثون

[في نظرية الصدور]

٥

لعلك تقول: «من المعلوم الظاهر عند أهل النظر أن الله تعالى لا يكون سبباً إلا لشيءٍ واحدٍ من الموجودات، ثم يكون ذلك الشيء سبباً لوجود شيءٍ آخر وهذا الشيء الثاني سبباً لشيءٍ ثالث وهكذا يتداعى هذا الأمر إلى وجود الإنسان؛ والواحد^{٨٨} من كل وجه لا يجوز أن يصدر منه إلا شيءٌ واحدٌ.»

فاعلم أن هذه مجازفة عظيمة من الكلام لا يجوز أن يطلق اللسان بأمثاله^{٨٩}، فهو كفرٌ صريحٌ عند ذوي البصائر فلا فرق بين من يثبت قديمين كل واحدٍ منهما واجبٌ بذاته وبين من يثبت شيئين كل واحدٍ منهما يصلح للإيجاد. لا، بل الحق الذي لا مرية فيه إنّه ليس في الوجود موجودٌ يصلح أن يكون سبباً لوجود شيءٍ^{٩٠} إلا الله عزَّ وجلَّ.

١٠

وحقيقة السببية^{٩١} ترجع إلى إيجاد صورة الوجود في معدوم ولا بد من وجود السبب حتى يوجد منه المسبب، فإنَّ المعدوم لا يصلح للسببية فلا بد للسبب من دوام الوجود حتى يصلح، لأنَّ يحفظ داوم الوجود على المسبب. وليس لشيء من الموجودات الممكنة ذاتٌ ووجودٌ حقيقيٌّ؛ إنَّما الوجود الحقيقي والذات الواجبة لله تعالى. فما لا وجود له من حيث الحقيقة فكيف يكون سبباً لغيره؟ وما لا

١٥

وجودٌ لنفسه كيف يُوجدُ غيره؟

٢٠

٨٧ ش، ب: والسببية موجودة.

٨٨ ش: الأحد.

٨٩ ب: باثباته.

٩٠ ش، ب+ آخر.

٩١ ش: سببته.

Hakiki sebep, ma'dûmlara feyezân edip onlara varlık sûretlerini bahşedecek şekilde varlıkça üstün ve bizâtihi tam olan bir zâttır. Fakat zâtı itibarıyla tam olmayıp, varlığı ve varlığının sıfatları başkasının varlığına bağlı ve onunla kaim olan bir şey ise zâtında noksanlığın zirvesindedir; o ne icadı ne de varlığı hak eder.

Kırkıncı Fası

[Yaratma Sıfatı Vâcibe Mahsustur.]

Avâmî örnekler içinde buna dair bir örnek vardır. Güneş ışığı gece vakti aya vurup, ayın ışığı da yeryüzüne düştüğünde hiç şüphesiz ki, ay ışığı özü gereği varlığı hak etmiş değildir. Bilakis o güneşten kaynaklanır. Bu noksanlığına rağmen ay ışığı, nasıl yeryüzüne yansıyan ışığın varlığının sebebi kılınabilir? Düşünen biri bunu açıkça teemmül etsin ve kendisinden bir görüş talep etsin! Hiç kuşku yok ki, o insaf gözüyle baktığında yeryüzüne yansıyan ışığın varlık sebebinin ay ışığı değil güneş ışığı olduğunu anlar. Çünkü ay ışığı, varlığa sahip değilken nasıl icada sahip olsun! İcat zorunlu olarak varlıktan sonra, varlık da tabii olarak icattan öncedir. Evet, ıstılah yoluyla ay ışığı sebep olarak adlandırılırsa buna itiraz etmeye gerek yoktur. Fakat ay ışığının güneş ışığına tabi olduğunu unutmamak gerekir. Zira güneş ışığı olmasa ay ışığının bir varlığı olmaz. Öyleyse hakikat şu ki, bizâtihi hak ve sıfatlarıyla kayyum olan vâcibin dışında sebep olmada başka biri için bir yeterlilik tespit eden kimse şirk koşmuş ve ona birini denk tutmuş olur. Yine, o ışığı icat etmede ayı güneşe ortak tutan kimse gibi olur. Hiç şüphesiz yoktur ki, vâcibin yokluğu farz edilse varlıkta asla bir şey kalmaz. Dolayısıyla her hangi bir şey, her hangi bir konuda vâcibden müstağni değildir. Zira onun yokluğu ile birlikte hiçbir şeyin varlığı olmaz. Bunu gerçekten anlayıp sonra vâcibin sebepliliğe başkasından daha layık olduğunu kabul etmekte tevakkuf eden akıllı kimseye hayret ki hayret!

والسبب بالحقيقة ما كان كامل الذات بذاته، ثمَّ فضل فيه الوجود حتى فاض على المعدومات وخلع^{٩٢} عليها صورَ الوجود. وأمَّا ما لا يكون كاملاً بذاته بل وجوده وصفاته وجوده متعلقةً لوجود^{٩٣} غيره وقائمةً به، فيكون في ذاته في غاية النقصان لا يستحقُّ الإيجادَ ولا الوجودَ.

الفصل الأربعون

٥

[الإيجاد مخصوص بالواجب]

هذا له مثال في الأمثلة العامية، فإنَّ الشمسَ إذا فاض منها النور عن القمر ليلاً وفاض نور القمر على الأرض فلا شكُّ أنَّ نورَ القمر غيرُ مستحقِّ الوجودِ بذاته بل من الشمس، فكيف يصلح نور القمر مع هذا النقصان أن يُجعل سبباً لوجود النور الفائض على الأرض؟ وليتأمل الناظر في هذا تأملاً شافياً وليستفت في ذلك نفسه. فلا شكُّ في أنَّه لو نظر بعين الإنصاف رأى نورَ الشمس أولى بأن يجعله سبباً لنور الأرض من نور القمر، فإنَّ نورَ القمر إذا لم يكن له وجودٌ فكيف يكون له إيجادٌ والإيجادُ فوق الوجود بالضرورة والوجود قبل الإيجاد بالطبع؟ نعم، أن يُسمَّى نورُ القمر سبباً من طريق الاصطلاح فلا مشاحة في ذلك، ولكن لا يجوز أن يغفل عن تبعية نور القمر لنور الشمس، وأنَّه لو لا نور الشمس لم يكن لنور القمر أصلاً وجوداً. فالحقُّ أنَّ من أثبت صلاحية السبب لغير الواجب الحقَّ بذاته القيوم في صفاته، فقد أشرك وأثبت له نظيراً، وكان كمن أثبت القمر مشاركاً للشمس في إيجاد النور ولا شكُّ أنَّ الواجب لو فرض عدمه لم يبق في الوجود شيءٌ أصلاً. فإذا لا يستغني عن الواجب شيءٌ في شيء^{٩٤}، إذ ليس يبقى مع عدمه وجودٌ شيءٍ. فالعجب كلُّ العجب من عاقل يفهم ذلك حقَّ الفهم ثمَّ يتوقَّف في كونه أولى بالسببية من غيره.

١٠

١٥

٢٠

٩٢ ش: جعل.

٩٣ ش: بوجوده.

٩٤ ش+ أصلاً.

Kırk Birinci Fasıl

[Vâcib Sebeplilikte Tam İse Sebeplinin Varlığı Niçin Gecikmiştir?]

Hakikat şu ki, “Vâcib, sebepliliğe başkasından daha lâyıktır.” sözümüz vâcib hakkında büyük bir noksan hissettiriyor. Sanki bu söz, onun dışındaki bir şeyin bir şeyi hak ettiğine fakat vâcibin daha layık olduğuna işaret ediyor. Vâcib zâttan kaynaklanmadan, bir şeyin bir şeyi/sebepliliği hak etmesi imkânsızdır. Burada söylenmesi gereken bir sorun daha var: “Vâcib sebeplilikte tam ise sebeplinin varlığı niçin gecikmiştir? Yetkinliği ile mevcut olan sebepten, sebeplinin varlığının gecikmesi imkânsızdır. Şâyet o sebeplilikte eksik ve sebepliliği bazı şartlarla tamamlanıyorsa onun sebepliliğine ortak kabul etmiş olursun.

O zaman hâliniz nice olacak? Bazı şeylerin varoluşu için bazı şeylerin varlığının şart olduğunu itiraf etmenize rağmen ondan başkasını sebep diye adlandırmayı doğru görmüyorsunuz.” Bu bizim için hâlle edilmesi kolay bir sorundur. Şöyle ki, şartın varlığı vâcib zâtın sebepliliğinde değil sadece varoluş için şart koşulan şeyin istidadında tesir eder. Nitekim bulutların dağılması da yeryüzünün istidadına güneş ışığının aydınlatması için tesir eder. Hiçbir şekilde, güneşi yetkinleştirmede bulutların dağılmasının bir tesiri yoktur. Bir kimsenin şunu demeye hakkı yoktur: Şart koşulan şeyin varlığı, yani yeryüzünün aydınlanması için bulutların dağılması, güneşin sebepliliğini tamamlayan bir şarttır. Zira bize göre bulutların dağılması bir zeveldir. Zeval de yokluğa ilişkin bir durumdur. Yokluğa ilişkin bir şey, varlığa ilişkin bir durumda, yani bir şeyin icadında şart olmaya uygun değildir. Dolayısıyla yokluğa ilişkin bir şey sebepliliğe nasıl uygun olur! Bu, temsilde ve temsil sanatında daha ötesi tasavvur edilmeyen nihâî bir açıklamadır. Ay ışığı, özü itibarıyla fânî, helâk olan ve ma’dûm bir şey olup, ışığını güneşin ışığından almış olunca ancak güneş ışığı gerçek anlamda ışıktır. Şu hâlde ayın ışığı güneşin ışığıdır. Hatta sanki onun aynısıdır. Bu böyleyken, ışık verme hususunda ay nasıl güneşe ortak olabilir? Nitekim güneş ışığından başka bir ışık olmadığı gibi hakkın varlığından başka varlık yoktur. Sanki mevcudatın varlığı Hakk’ın varlığının dışında değildir. Bilakis sanki o odur.

الفصل الحادي والأربعون

[إن كان الواجب كاملاً في السببية فلم تأخر وجود المسبب عنه؟]

الحق أن قولنا الواجب أولى بالسببية من غيره يشعر بنقصان عظيم في الواجب، فكأنه يشير إلى استحقاق غيره لشيء ولكنه أولى بالاستحقاق واستحقاق غيره لشيء محال إلا من ذاته الواجبة. ويبقى ههنا من الإشكال أن يقال: إن كان الواجب كاملاً في السببية فلم تأخر وجود المسبب عنه؟ وتأخر وجود المسبب عن السبب الموجود بكماله محال وإن كان ناقصاً في السببية وتم ببعض الشروط سببته فقد ثبت له شريك في كونه سبباً، فما بالكم لا تجوزون تسمية غيره سبباً مع اعترافكم بان وجود بعض الأشياء شرط لوجود البعض؟ وهذا إشكال يسهل علينا دفعه فإننا نقول: وجود الشرط إنما أثر في استعداد المشروط للوجود لا في سببية ذات الواجب، كما أن انقشاع السحاب إنما يؤثر في استعداد الأرض لإشراق نور الشمس، وليس له أصلاً تأثير في تكميل الشمس وليس لقائل أن يقول: انقشاع السحاب شرط تتم به سببية الشمس لوجود المشروط، وهو الإشراق الأرض وهذا غاية في البيان لا يتصور ورائها غاية في التمثيل وصناعته. ونور القمر إذا كان مستفاداً من نور الشمس وهو في ذاته فانٍ وهالكٌ ومعدوم فلا نور من حيث الحقيقة إلا نور الشمس، فكان نور القمر هو نور الشمس حتى كأنه هو هو فكيف يجوز مع ذلك أن يجعل القمر شريكاً للشمس في إفاضة النور؟ وكما لا نور إلا نور الشمس، فلا وجود إلا وجود الحق، وكأن وجود الموجودات كلها ليس خارجاً من وجود الحق بل كأنه هو هو.

الفصل الثاني والأربعون

Kırk İkinci Fasal

[Varlıkta Olan Her Şey, Hakikatte Fânîdir]

Varlıkta olan her şey hakikatte fânîdir; bâkîlik hay ve kayyumun varlığına aittir. Nitekim aynadaki sûret hakikat itibarıyla fânî olup, bâkîlik, hâricî
5 sûrete aittir. Bu, halk nazarında kanaat oluşturmak üzere hissi misallerle verilen bir örnektir. Yoksa ârif nazarında aynadaki sûret fânî olduğu kadar aynayla birlikte hâricî sûret de fânîdir.

Kırk Üçüncü Fasal

[Aynayı Düşünmenin Faydaları]

10 Lüb sahipleri için aynadan alınacak büyük bir ibret vardır. Her kim ayna örneğini tam olarak düşünüp, sorunları hâlâ çözülmemişse o kimse akıllılar zümresinden sayılmayı hak etmez. Yemin olsun ki, akıllı bir kimse aynaya baktığında aklına birçok sorunlar üşüşür ve apaçık hususlarda bile tereddüde düşer.

15 Fakat buna rağmen birçok sorun da o kimse için çözülmüş olur. Demirin, aynadan başka hiç bir faydası olmasaydı bu bile Allah'ın şu sözünün doğruluğuna şahid olarak yeterdi. “Bir de demiri indirdik ki onda büyük bir güç ve insanlar için yararlar vardır.” (Hadid, 57/25) Demirdeki faydalara bakarak ayna hor görülebilir. Bununla birlikte aynada çok
20 eşsiz ve güzel faydalar vardır ki, akıl onları sayamaz. Gerçek ayna, akıl aynasıdır. Çünkü onda birçok hakikati idrak etmekte âciz kalan aklın sûreti görülür. Aklın, gizli mâkulleri idrak etmemesi bir tarafa, zâhir duyulur şeyleri bile idrak etmekten uzak olması sana şahid olarak yeter. Kim aklının âciz olduğunu görmek isterse ayna misalini çok düşünsün de aklının,
25 ilâhî varlıkların hakikatini idrak etmeye dair büyük ve derin iddiasındaki yanlışlığını ve âcizliğini görerek yaşasın! Aklın derin ve büyük konuların idraki için yaratıldığını inkâr etmiyorum. Fakat iddiasında haddini aşmasından da hoşlanmam.

[كُلُّ ما في الوجود فهو فانٍ من حيث الحقيقة]

كُلُّ ما في الوجود فهو فانٍ من حيث الحقيقة ولا بقاء إلا لوجه الحيِّ القيُّوم، كما أنَّ الصورة في المرأة فانية بالحقيقة ولا بقاء إلا للصورة الخارجة؛ هذا من حيث نظر العامي في الفناعة بالأمثلة المحسوسة، وإلا فالصورة الخارجة مع المرأة في نظر العارف فانية أيضًا حسب فناء الصورة الداخلة في المرأة من غير تفاوت.

الفصل الثالث والأربعون

[فوائد النظر في المرأة]

المرأة عبرة عظيمة لأولي الألباب ومن نظر في المرأة نظرًا شافيًا ولم ينحل له كثير من المشكلات، فليس يستحقُّ أن يُعدَّ في زمرة العقلاء. ولعمري، لم ينظر في المرأة عاقل إلا ويعتوِّر عقله إشكالات عظيمة ويتشكَّك في جليَّات الأمور ولكن تنحلُّ له مع ذلك مشكلات كثيرة. ولو لم يكن من منافع الحديد سوى المرأة لكان يكفي ذلك شاهدًا على صدق قوله تعالى: ﴿وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعٌ لِلنَّاسِ﴾ (سورة الحديد، ٢٥/٥٧) فكيف وفيه من المنافع ما تستحقر معها المرأة على أنَّ فيها من المنافع عجائب عظيمة كثيرة لا يمكن إحصائها للعقل. والمرأة بالحقيقة مرآة للعقلاء إذ يرون فيها صورة العقل العاجز عن إدراك حقائق كثيرة فحسبك بها شاهدة على أن العقل معزول عن إدراك كثير من المحسوسات الظاهرة فضلًا عن المعقولات الخفيَّة.

فمن أراد أن يشاهد عقله على صورته التي هو عليها من العجز فليكثر النظر في المرأة، فنعمت مبصرة للعقل بعجزه، وكذبه في دعاويه العريضة الطويلة لنفسه من إدراك حقائق الأمور الإلهية. ولست أنكر أنَّ العقل خلق لإدراك أمور عظيمة من الغوامض، ولكنَّه لا يعجبني إذا عدا طوره في دعواه وجاوز قدره وتخطاه.

الفصل الرابع والأربعون

Kırk Dördüncü Fasıll **[Aynadaki Sûretin Varlığı]**

Aynada intiba yoluyla hâricî sûrete uygun bir sûret ortaya çıkar. İlk bakışta ve görüşte akıl, hâricî sûret ile aynadaki sûretin arasını ayırt eder.

5 Biri tâbi olan, diğeri de tabi olunandır. Bu hususta hiç bir kimsenin şüphe edeceği düşünülmez. Aynadaki sûretin varlığı, ayna ile hâricî sûret arasındaki özel yöne göre gerçekleşen nispete bağlıdır. Göz ikisi arasındakiki bu nispeti mütâlaa ettiğinde zâhir itibarıyla var fakat hakikat itibarıyla yok olan aynadaki sûreti idrak eder. Akıl, aynadaki sûretin varlığının zâtî olmadığından şüphe etmez. Yani onun varlıkça bağımsız bir mevcut olmadığını bilir. Yine akıl, dört şeye nispetle bu sûretin mevcut olduğunu bilir: 1. Ayna, 2. Hâricî sûret, 3. Meydana gelen nispet, 4. Gören kimsenin mütâlaası. Bu nedenledir ki, aralarındaki nispet ortadan kalkınca aynadaki sûretin varlığı da ortadan kalkar. Akıllı kimse bu sûretin varlıkça bağımsız olmadığını bilir. Kendilerinde değişim düşünülmezsizin sûretleri yansıması itibarıyla aynanın, suyun veya buna benzer bir şeyin varlığı tasavvur edilse, hiç kimse yansıyan sûretin hâricî sûretin varlığına bağlı olduğunu idrak edemez. Bu yansıtma özelliği, ayna ve suya has bir özelliştir ki, çamur ve kireç taşı gibi hiçbir cisim bu konuda onlara benzemez. Fakat hâricî sûretler değiştiği, nispetler de değiştiği ve bu değişim sırasında değişiklik oranında aynadaki sûretler de değiştiği için akıllı kimseler aynadaki sûretin hâricî sûretin varlığına tabi olduğundan ve hâricî sûretin varlıkta zamanca değil de mertebeye dâhili sûretten önce geldiğinden kuşku duymaz.

Kırk Beşinci Fasıll **[Akıl Sınırlı Şeyleri İdrak Eder]**

Akıllı kimse dürüstçe düşünsün: Ayna mevcut olmasaydı ve aynada yansıyan sûretler ona anlatılsaydı o bu sûretlerin varlığını tasdik eder miydi, etmez miydi? Bana göre, basiretle bakan insaf ehli birisi,

[وجود الصورة المنعكسة في المرآة]

المرآة تظهر فيها صورة مطابقة للصورة الخارجة من طريق الانطباع والعقل في أول النظر وبإدائي الرأي يفرق بين الوجود الخارج وبين الوجود الداخل، فأحدهما مستتب والآخر تابع، ولا يتصوّر أن يشكّ أحد في ذلك. وحاصل الوجود للتابع يرجع إلى نسبة حاصلة على وجه مخصوص بين الصورة الخارجة وبين المرآة، فإذا طالع البصير تلك النسبة الحاصلة بينهما أدرك الصورة الداخلة التابعة، الموجودة من حيث الظاهر، المعدومة من حيث الحقيقة. ولا يشكّ العقل في أنّ وجود الصورة الداخلة ليس ذاتياً، أعني أنّه ليس موجوداً بذاته مستقلاً بالوجود، بل هو موجود بالإضافة إلى أربعة أمور: وهو المرآة، والصورة الخارجة، والنسبة الحاصلة، ومطالعة البصر؛ لذلك فإذا بطلت هذه النسبة بطل وجود تلك الصورة الداخلة، وعلم العاقل أنّ تلك الصورة لم يكن لها استقلال من الوجود. ولو^{٩٥} تصوّر وجود المرآة أو الماء أو ما يضاهاها في محاكاة الصور، بحيث كان يحاكي الصور ولا يتصوّر عليه تعيّر، لم يدرك أحد من الخلائق أنّ تلك الصورة الداخلة، تابعة في الوجود للصورة الخارجة، وإنّ هذه خاصية للمرآة والماء، لا يشاركهما فيه جسم من الأجسام كالطين والجص وأمثالهما. ولكن لما كانت الصور^{٩٦} الخارجة تتغير، وكانت النسب الحاصلة أيضاً تتغير، وعند ذلك تتغير الصور^{٩٧} الداخلة حسب تغير الصور^{٩٨} الخارجة على منهاج واحد، لم يتخالج للعقلاء ريب في أن الداخلة تابعة الوجود الخارجة وإن الخارجة متقدمة في الوجود على الداخلة تقدماً ترتيباً لا زمانياً.

الفصل الخامس والأربعون

[العقل يدرك الأمور المحصورة]

ليتأمل العاقل تأملاً صادقاً أنّه لو لم تكن المرآة موجودة وحكي له ما يشاهده منها من انطباع الصور فيها، هل كان يصدق بوجود ذلك أم لا؟ فما عندي أن واحداً من أهل الإنصاف الناظرين بالبصائر الصافية النافذة

٩٥ ش: لا.

٩٦ ش، ي: الصورة.

٩٧ ش، ب: الصورة.

٩٨ ش، ب: الصورة.

onların varlığını tekzip etmede şüpheye düşer ve imkânsızlığına dair burhan getirir ve burhanındaki bozukluk yönünün açığa çıkması imkânsız olurdu. O hâlde şimdi bir düşün ve zayıf aklınla idrak edemediğin bir şeyi inkâra yeltenme! Tıpkı gözün bazı varlıkları idrak için yaratılmış olması gibi akıl da bazı varlıkları idrak için yaratılmıştır. Gözün işitilen, koklanan ve tadılan şeyleri idrakten âciz oluşu gibi akıl da varlıkların çoğunu idrakten âcizdir. Akıl, idrakinden âciz kaldığı birçok varlığa izafetle sınırlı sayıdaki özel şeyleri idrak eder. Dahası, ezeli ilme izafetle varlıkların bütünü, arşa izafetle zerre gibidir. Aslında arşa izafetle zerre herhangi bir şey olmakla birlikte varlıkların bütünü Allah'ın ilmine nispetle asla şey bile değildir. Zayıf aklınla aşağıdaki sözleri söyleyebileceğinden korkarak bunları belirttim. “Mâkuller sonsuzdur. Onları nasıl sınırlar ve sonlu kılarınsın? Varlıkların bütünü, nazarında sınırlı gören hatta onları nazarında bir şey gibi görmeyen kimsenin onlar vb. hakkında verdiği hüküm çok tehlikelidir. Sınırlamaktan uzak durmak, sadece kudret, irade, ilim ve varlıklara sûretleri veren kerem gibi ezeli sıfatlarda söz konusu olur.

Bu kerem vâcib zâtın bir gereğidir. Vâcib zât, tam ve tamlığın üstünde olduğu için hiç kuşkusuz, onun keremi, zâtının gereği olarak ma'dumlara varlık vermeyi iktizâ eder. Tıpkı vâcib oluşun o zât için gerekli olması gibi. Şâyet zât, böyle keremden uzak olsaydı eksik olurdu.

Bu durum, ufkun güneşle aydınlanmasının, güneşin aydınlatmasının kemâli olmasına benzer. Bu sıfat güneşte mevcut olmasaydı güneş eksik olur ve ışıklığının kemâlindeki bir şeyden yoksun olurdu. “Göklerde ve yerde en yüce sıfat O'nundur. O mutlak galiptir, hikmet sahibidir.” (Rûm, 30/27)

يشك في انه كان يكذب بوجود ذلك، ويقيم على استحالته برهانا، وكان يستحيل أن يظهر له وجه الخلل في برهانه ذلك. فاعتبر الآن ولا تبادر إلى التكذيب فيما لا يدركه عقلك الضعيف. فإنَّ العقل خلق لإدراك بعض الموجودات كما أنَّ البصر خُلِقَ لإدراك بعض الموجودات وهو عاجز عن إدراك المسموعات والمشموحات والمذوقات، وكذلك العقل يعجز عن إدراك كثير من الموجودات. نعم هو مدرك لأشياء محصورة قليلة بالإضافة إلى كثير الموجودات التي هو عاجز عن إدراكها. ثمَّ جميع الموجودات بالإضافة إلى العلم الأزلي كالذرة بالإضافة إلى العرش لا بل والذرة بالإضافة إلى العرش شيء ما والموجودات كلها بالنسبة إلى علم الله ليست شيئاً أصلاً. وإنَّما ذكرت ذلك مخافة أن يبادر عقلك الضعيف ويقول: المعقولات لا تتناهى فكيف جعلتها محصورة متناهية؟ فإنَّ من كانت الموجودات كلها في نظره محصورة، لا بل ولا تكون شيئاً فلا يكون عنده للحكم بأمثال ذلك خطر عظيم إنَّما امتناع الحصر في نظره يوجد في الصفات الأزلية كالقدرة والإرادة والعلم والكرم المفيض صور الموجودات عليها.

وهذا الكرم لازم للذات الواجبة، فإنَّها لما كانت كاملة وفوق الكمال، لا جرم كان الكرم المقتضي لإفاضة خلع الوجود على المعدومات لازماً لها كما أن الوجوب لازم لها مثلاً ولو خلت الذات عن هذا الكرم كانت ناقصة.

وهذا كما أن الشمس إذا أشرقت بها الآفاق كان ذلك من كمال إشراقها ولو لم تكن هذه الصفة موجودة في الشمس كانت ناقصة وكان يعوزها شيء من كمال نورانيتها ﴿وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾.

(سورة الروم، ٢٧/٣٠) ٢٠

Kırk Altıncı Fasıl

[Âlemin Varlığı Aynadaki Sûret Gibidir]

Lüb sahipleri birçok bakımdan aynadan ibret almışlardır. Bu ibretleri sınırlamak neredeyse imkânsızdır. İbret aldıkları şeylerden biri de şudur:

5 Onlar aynaya baktıklarında Allah'ın "O'nun kendinden başka her şey yok olacaktır." (Kasas, 28/88) sözüyle Hz. Peygamber'in (s.a.) "İnsanlar uykudadır. Öldüklerinde uyanırlar." sözünün hakikatini görürler ve anlarlar ki, varlıkta mülk ve melekûtun Allah'ın zâtına nispeti, aynadaki sûretin hariçteki sûrete nispeti gibidir. Zira mülk ve melekûtun hakiki

10 bir varlığı yoktur. Onların varlığı ancak hakiki varlık olan Cenâb-ı Hakkın zâtının varlığına bağlıdır. İnsanların bir kısmı hatta çoğu, dünyada gördükleri varlıkların hakiki bir varlığa sahip olduklarını zannederler. Onların gözleri ile hissi varlıklar arasında meydana gelen nispet ortadan kalkarsa gözlerindeki perde kalkar ve karışıklık gider. Buna bağlı olarak

15 uykularından uyanır ve kesin olarak bilirler ki, "O'nun kendinden başka her şey yok olacaktır." (Kasas, 28/88). Şu da var ki bir mevcut, bâkî olan zâtının kayyumiyeti ile ezelî ve ebedi olarak varlığını sürdürüyor ise ebedi olarak varlığını sürdüren (şey) kayyumun varlığı ve sermediyeti olur. Bu takdirde Arşın içinden "Bugün hükümranlık kimindir? Elbette

20 tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır." (Mü'min, 40/16) diye Allah Teâlâ'nın sözü mahlûkata nida olunur. Onlar, ötesinde bir süphenin kalmayacağı bir müşâhede ile bunu müşâhede ederler. Bu mânâların hakikatini anlamadan bu sözleri mütâlaa eden, inkârında tereddüt içinde kalsın! Bunun ötesinde öyle eşsiz sınırlar vardır ki, açıklamaya ne dil yeter

25 ne de hakikati açıkça söylenir.

الفصل السادس والأربعون

[وجود العالم كالصورة في المرأة]

أولو الألباب يعتبرون بالمرأة من أوجه كثيرة ويكاد حصر تلك العبر يستحيل. ومما يعتبرون به انهم إذا نظروا فيها شاهدوا حقيقة قوله تعالى: ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ﴾ (سورة القصص، ٨٨/٢٨) وقوله عليه الصلاة والسلام: «الناس نيام فإذا ماتوا انتبهوا»^{٩٩} وعلموا أن نسبة المُلْك والملكوت في الوجود إلى وجه الحي القيوم نسبة الصورة الداخلة في المرأة إلى الصورة الخارجة إذ ليس للمُلْك والملكوت حقيقة الوجود وإنما وجودهما تابع لوجود الوجه الحق^{١٠٠} الحقيقي بالوجود. فإنَّ بعض الخلق لا بل أكثرهم يظنُّون أن الموجودات التي يشاهدونها في الدنيا لها وجود حقيقي فإذا بطلت النسبة الحاصلة بين أبصارهم وبين تلك الموجودات المحسوسة انكشف الغطاء عن أبصارهم وارتفع التلبس فانتبهوا من نومهم وعلموا يقينا أن ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ﴾ (سورة القصص، ٨٨/٢٨) اللهمَّ إلا إذا قام موجود أزلا وأبدا بقيومية وجهه الباقي، فيكون القائم^{١٠١} موجود الأبدية وجود القيوم وسرمديته جل الواحد القهار وحينئذ ينادى الخلق من بطنان العرش بقوله تعالى: ﴿لَمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ﴾ (سورة الغافر، ١٦/٤٠)^{١٠٢} ويشاهدون ذلك مشاهدة لا يبقى ورائها^{١٠٢} ريب. ومن طالع هذه الألفاظ ولم يقف على حقائق معانيها فليتوقف في الإنكار فوراءها من عجاب الأسرار ما لا يفِي بشرحه لسان ولا يعرب عن حقيقته بيان.

الفصل السابع والأربعون

٩٩ أوردته العجلوني في كشف الخفاء، [٢/٢١٤]

١٠٠ ش+ الوجه الحي القيوم.

١٠١ ش: عالم.

١٠٢ ش، ب: معها.

Kırk Yedinci Fası

[Şart Yokken Şart Koşulan Şey Hâsıl Olmaz]

Sadede dönersek Allah Teâlâ insanda bir mânâ yaratmıştır ki, insanların ıstılahında bu, “kudret” diye adlandırılır. İnsan bu mânâ ile sessizliğinden sonra istediği vakit konuşabilir.

Avamî bakışa göre, kelâmın yokken var olmasının zâhir sebebi, onlarca kudret diye adlandırılan bu mânâdır. Sebepli, yani kelâm var olmadan kudretin mevcut olduğu bellidir. Bu, sebepte bir bozukluk olduğundan değil “isteme” şartının yokluğundan dolayıdır. Dolayısıyla, sebebi ıstılahta kudret diye adlandırılan kelâmınvarlığı isteme şartının varlığına dayanır. Şart yokken şart koşulan şeyin hâsıl olması imkânsızdır. İmkânsız bir şeye güç yetmez. Zira kudret ancak güç yetirilen bir şey üzerinde etkisini gösterir. Tıpkı, görmenin görülen şeyler; koklamanın da koklanan şeyler üzerinde işini yapması gibi. Diğer duyular da öyledir. Meselâ görme duyusu bulutların perdeleri yıldızları idrak edemiyorsa, bu, görme duyusundaki bir bozukluğa delâlet etmez. Tıpkı bunun gibi, ma’dûm bir şey, şartın yokluğu perdesiyle perdelenmiş ise, şartın yokluğu perdesi ortadan kalkmadıkça ezeli kudret onu var etmez. Bu ezeli kudretteki bir bozukluktan dolayı değil, aksine ma’dûmun varlığının henüz imkânsız olduğundan dolayıdır. Perde ortadan kalkınca onun varlığı mümkün hâle gelir ve ezeli kudretten dolayı varlığı vâcib olur. Tıpkı, bulut perdesi dağılıncaya, dağıldığı sırada yeryüzünün güneş ışığını almaya elverişli olması gibi.

Kırk Sekizinci Fası

[İmkânsızın Ezeli Kudretle İlişkisi]

Zâtı bakımından imkânsız olan bir şeyin ezeli kudrete nispeti, koklanılır bir şeyin görme duyusuna nispeti gibidir. Koklanılır, asla görülür değildir. Bu görme kuvvetindeki bir bozukluktan dolayı değil aksine,

[إذا لم تستوفِ الشروط لم يحصل المشروع]

رجعنا إلى حديث السري، لا شك أن الله تعالى خلق في الإنسان معنى يسمّى في اصطلاح الخلق «قدرة» والإنسان يقدر بذلك المعنى على أن يتكلم بعد سكوته متى شاء.

فالسبب الظاهر من حيث نظر عوام^{١٠٣} لوجود الكلام بعد عدمه هو المعنى المسمى قدرة عندهم. ومعلوم أن القدرة تكون موجودة ولا يوجد المسبب وهو الكلام لا يخلل في السبب بل لفقد شرط وهو المشيئة فوجود الكلام من سببه المسمى قدرة في الاصطلاح موقوف على وجود شرط^{١٠٤} المشيئة ومحال أن يحصل المشروع والشرط معدوم. والمحال لا يكون مقدورًا إذ لا يظهر أثر القدرة إلا في مقدور، كما لا يظهر أثر البصر إلا في مبصر، ولا أثر الشم إلا في مشموم، وكذلك في سائر المدركات. فإن الكواكب المحجوبة بسحاب مثلاً إذا لم يتمكّن القوة الباصرة من^{١٠٥} إدراكها لم يكن ذلك دليلاً على خلل في الأبصار فكذلك إذا كان الشيء المعدوم محجوباً بحجاب عدم الشرط فإن القدرة الأزلية لا توجد ما لم ينقشع سحاب عدم الشرط، لا لخلل في القدرة الأزلية بل لان المعدوم بعد محال الوجود، فإذا انقشع عنه الحجاب صار ممكناً ويصير من القدرة الأزلية واجباً، كما لو انقشع حجاب السحاب فصارت الأرض مستعدة لقبول نور الشمس عند الانقشاع.

الفصل الثامن والأربعون

[نسبة المحال إلى القدرة الأزلية]

نسبة المحال بذاته إلى القدرة الأزلية كنسبة المشموم مثلاً إلى العين المبصرة فلا يصير المشموم أبداً مبصراً لا لخلل في قوة الإبصار بل لأنه ليس بمبصر. والمحال لا يفيض عليه الوجود من القدرة الأزلية، لا لخلل

١٠٣ ش+ الخلق.

١٠٤ ب+ وهو.

١٠٥ ب: بين.

koklanırım görülen olmamasından ileri gelir. İmkânsız olan bir şeye ezeli kudretten bir varlık (feyz) gelmez. Bu, kudretteki bir bozukluktan değil aksine imkânsızın güç yetirilemez oluşundandır. Özü bakımından mümkün olan ma'dûmun ezeli kudrete nispeti, bir perdeyle perdelenmiş olan bir görölürün görme kuvvesine nispeti gibidir. Perde ortadan kalkınca gören kuvvet onu idrak eder. Özü bakımından mümkün olan ma'dûm da şartları mevcut olduğunda ezeli kudret onu var eder. Her hangi bir şart onu yoklukta tutmaya devam ettikçe o kendinden dolayı değil, başkasıyla varlığı muhâl olandır.

Özü bakımdan mümkün olan, şartlarının varlığı ile vâcib olandır. Özü bakımından muhâl ise şartlarının varlığı imkânsız olan şeydir. Bunu iyice düşün de bilgiçlik taslayarak itiraz etme! Yoksa haberin olmadan ayakların kayar gider.

Kırk Dokuzuncu Fasıl

["Mümkünün İmkânı Zâtındandır." Sözü'nün Mânâsı]

Nazar ehli bazen der ki, "Bir mümkünün imkânı zâtından ileri geldiği gibi imkânsızın imkânsızlığı da kendi zâtından ileri gelir." Zayıf olan biri, bu sözlerden yanlış anlamlar kurgular, birçok fahiş hata yapar. Bir mümkünün imkânı, zâtı kendinden değil başkasından olduğu hâlde nasıl kendi zâtından kaynaklanabilir? Şu hâlde onun zâtı başkasından olduğuna göre niteliklerinden biri olan imkânın başkasından ileri gelmesi daha uygundur. Zira nitelenen zâtların icat edicisine dayanması bir derece itibarıyla; tâbi olan sıfatların icat ediciye dayanması ise iki derece itibarıyla olur. Bu, mümkün şeylerin mevcut olduklarında, imkânları ile ilgili bir hükümdür. Mevcut olmayan mümkünün ise ne bir zâtı ne de sıfatları vardır. Dolayısıyla, nasıl olur da onun ve sıfatları için bir sebep aranır? Ma'dûm için bir sebep aranmaz fakat yokken var olan bir şey için sebep aranır. Bunları belirtmemin sebebi onların "Mümkünün imkânı zâtındandır." sözlerinden dolayıdır. Bu sözün sahih bir anlamı vardır.

في القدرة بل لأنَّ المحال غير مقدور. ونسبة المعدوم الممكن بذاته إلى القدرة الأزليَّة كنسبة المبصر المحجوب بحجاب عن البصر لا لخلل يرجع إلى قوة البصر فإنَّه إذا ارتفع الحجاب أدركته القدرة المبصرة، فكذلك المعدوم الممكن بذاته إذا وجدت شروطه أوجدته القدرة الأزليَّة وما دام يعوزه شرط فهو بعد محال الوجود بغيره لا بذاته. ٥

والممكن بذاته ما يجب وجود شروطه والمحال بذاته ما يستحيل وجود شروطه. تأمل في ذلك تأملاً شافياً ولا تعترض عليه بتحذلك فتزلّ قدمك وأنت لا تدري.

الفصل التاسع والأربعون

[معنى قولهم «أنَّ الإمكان للممكن من ذاته»]

قد يقول أهل النظر إنَّ الإمكان للممكن من ذاته والاستحالة للمستحيل بذاته ومن ذاته، فيتخيَّل الضعيف من هذه الألفاظ معانٍ فاسدة ويخطي فيها بأنواع^{١٠٦} من الخطأ فاحشة. وكيف يكون الإمكان للممكن من ذاته وذاته ليست من ذاته بل من غيره؟! فإذا كانت ذاته من غيره كان الإمكان الذي هو صفة^{١٠٧} أولى أن يكون من غيره. فإنَّ استناد الذوات الموصوفة إلى موجدتها، بدرجة واستناد الصفات التابعة إليه بدرجتين. هذا حكم الممكنات في إمكانها إذا وجدت، وأمَّا الممكن الذي لم يوجد، فليس له بعد ذات ولا صفات فكيف يطلب له ولصفاته سبب والمعدوم لا يطلب له سبب وإنَّما يطلب السبب لموجود بعد العدم؟ وإنَّما ذكرت ذلك لأنَّ قولهم: الإمكان للممكن من ذاته له معنى صحيح وكثيراً ما تغلط الأوهام فيه فلتستعن بما ذكرته في الاحتراز من تغليط الوهم. ٢٠

١٠٦ ش، ب+ فاحشة.

١٠٧ ش، ب: من صفاته.

Çoğu kere anlayışlar bu hususta hata eder. Vehme düşmekten sakınmak için belirttiğim hususlardan istifade et! Bu, aynı zamanda “İmkânsızın imkânsızlığı kendi zâtından ileri gelir.” sözlerinin de cevabıdır. İmkânsızın zâtı olmadığına göre zâtına bağlı bir sıfat olan imkânsızlığı için nasıl bir sebep aransın? Şâyet “Ma’dûmun yokluğu kendi zâtından ileri gelir.” denirse ilimde derinleşmişler nezdinde bunun da doğru bir mânâsı vardır. Ma’dûm için bir zât vehmetmek sonra da yokluğu bu zât için var olan bir şey diye vehmetmek doğru değildir. Çünkü yokluk mânâca bir sıfattır. Sıfat da ancak nitelenen şeyin varlığından sonra var olur. Şu hâlde yoklukla nitelenen şey yok iken, yokluk nasıl var olur? Zayıf (akıllıların) vehimleri bu vb. konularda hataya çok düşerler. Tahkik ehli olanların bu hatalara düşmekten korunmaları kolaydır.

Ellinci Fası

[Allah Varlığı Ne Zaman Yarattı]

Gökler ve yerler, ezeli kudretten var oldukları sırada var oldular. Varlıklarından önce bir öncelik ve bir sonralık olmadı ki, bundan önce niçin yaratılmadı diye söylensin! Zira öncelik ve sonralık zamana ilişkin arazlardandır; zaman da cisimlerin varlığından sonra var olur. Cisimlerin varlığından önce alt ile üstün -ki bu ikisi mekâna ilişkin arazlardır- var olması, mümkün olmadığı gibi aynı şekilde cisimlerin varlığından önce bir önceliğin ve sonralığın olması mümkün değildir. Çünkü bunlar, zamanın varlığına bağlıdır. Zaman da harekete bağlıdır. Hareketin varlığı da cismin varlığına bağlıdır. Dolayısıyla mekânın cismin zarfı olduğu gibi zaman da hareketin zarfıdır.

وهذا بعينه هو الجواب عن قولهم: الاستحالة للمستحيل من ذاته فالمستحيل إذا لم يكن له ذات فكيف يطلب لاستحالته التي هي صفة تابعة سبب؟! فإذا قيل العدم للمعدوم من ذاته كان له معنى صحيح عند الراسخين في العلم ولا يجوز أن يتوهم للمعدوم ذات ثم يتوهم العدم شيئاً موجوداً لتلك الذات، فإنَّ العدم معناه معنى صفة والصفة لا توجد إلا بعد وجود الموصوف. ٥
فكيف يوجد العدم والمعدوم الذي هو موصوفه معدوم؟ فأوهام الضعفاء تغلط كثيراً في أمثال ذلك والمحققون يتيسر عليهم الاحتراز عما يضاهي هذه الأغاليط.

الفصل الخمسون

[متى خلق الله الموجودات؟]

فالسماوات والأرضون وجدت حين وجدت من القدرة الأزلية ولم يكن قبل وجودها قبل ولا بعد حتى يقال لم لم توجد قبل ذلك. فإنَّ القبل والبعد عارضان من عوارض الزمان والزمان لا يوجد إلا بعد وجود الأجسام. فكما لا يجوز أن يكون قبل وجود الأجسام فوق ولا تحت لانهما عارضان من عوارض المكان، فكذلك لا يجوز أن يكون قبل وجود الأجسام قبل ولا بعد لان ذلك موقوف الوجود على وجود الزمان، والزمان موقوف على وجود الحركة والحركة موقوفة الوجود على وجود الأجسام، فكان الزمان ظرف الحركة كما أن المكان ظرف الجسم. ١٥

الفصل الحادي والخمسون

Elli Birinci Fası

[“Âlem Zaman İtibarıyla Kadımdır.” Sözü Ne Söyler?]

“Âlem, zaman itibarıyla kadımdır” diyenin sözü altı boş bir hevestir. Çünkü o kimseye “Âlemle neyi kastediyorsun?” diye sorulsa “Gökler ve temel unsurlar gibi cisimlerin tamamını kastediyorum.” diyecek veya “Al-
5 lah’tan başka her şeyi kastediyorum.” diyecektir. Bu son cevaba göre akılların, nefislerin ve cisimlerin hepsi âleme dâhil olacaktır. Şâyet “Âlem sözcüğü ile cisim olan ve olmayan her mümkün varlığı kastediyorum” derse bu durumda âlem sözcüğünün kapsamına giren varlıkların çoğu, varlıkça
10 zamanın varlığına dayanmayan şeyler olur; hatta zaruri bir şekilde varlık itibarıyla zamandan önce olurlar. Bu durumda âlemdeki varlıkların çoğu varlıkça zamandan önceyken âlemin zaman itibarıyla kadım olması nasıl iddia edilebilir?

Şâyet o kimse “Âlemle cisimlerin hepsini kastediyorum.” derse bu du-
15 rumda da cisimler zaman itibarıyla kadımdır demek de doğru olmaz. Zira bu takdirde onun mânâsı şu olur: Zaman var olduğundan beri cisimler vardır. Bu da zamanın varlık bakımından cisimlerden önce olduğunu ifade eder. Oysa durum böyle değildir. Çünkü cisimler varlıkça zamandan öncedir. Zaman da varlık itibarıyla onlardan sonradır. Zât ve derece itibarıyla
20 bu, böyledir. Şâyet o kimse “Âlem zaman itibarıyla kadımdır, sözümüzden maksat sizin belirttikleriniz değildir.” derse biz onun bu sözünden başka bir şey anlamayız. Anladığımız şeyden de bahsettik. Maksatlarını anlamadığımız şeyden bahsetmek ise karanlığa taş atmaya benzer. Anladıkları şeyin mânâsını beyan etmek onlara düşer; şâyet o doğru ve hakikat ise ona
25 uyarız, değilse gücümüz ve vüs’atımız ölçüsünce konuşuruz.

Elli İkinci Fası

[Âlemin Kıdemi Ve Hudûsu Meselesine Ârifin Bakışı]

Bu konuda “Hareket var olduğundan beri zaman da vardır.” demek doğru iken “Zaman var olduğundan beri hareket de vardır.” demek câiz değildir.

[معنى القول «العالم قديم بالزمان»]

قول القائل العالم قديم بالزمان هوس محض لا طائل تحته إذ يقال له: ما الذي تعني بالعالم؟ فيما أن يقول: أعني به الأجسام كلها كالسماوات والأهيات، وإما أن يقول: أعني به كلّ موجود سوى الله تعالى، وعلى هذا تكون العقول والنفوس والأجسام كلها داخلة تحت لفظ العالم، فإن قال: أعني بالعالم كلّ موجود ممكن من الأجسام وغيرها فعلى هذا يكون أكثر الموجودات المندرجة تحت لفظ العالم غير متوقف الوجود على وجود الزمان بل يكون بالضرورة سابق الوجود عليه فكيف يقال: العالم قديم بالزمان وأكثر موجودات العالم سابق الوجود على الزمان؟

وإن قال، أعني بالعالم الأجسام كلها فلا يجوز على هذا الوجه أيضًا أن يقال: الأجسام قديمة بالزمان فإن معنى ذلك أن يقال الأجسام موجودة منذ كان الزمان موجودًا فيكون مشعرًا بأن الزمان سابق على الأجسام في الوجود وليس كذلك فإن الأجسام سابقة الوجود على الزمان والزمان متأخر الوجود عنها وإن كان ذلك بالرتبة والذات. فإن قال قائل: ليس المراد بقولنا العالم قديم بالزمان ما ذكرتموه، فنحن لا نفهم من قوله إلا ذلك. وقد تكلمنا على ما فهمنا فأما ما لم نفهمه من مقاصده فالكلام عليه شأن العميان. فعليه أن يبين معناه على ما فهمه فإن كان حقًا وصدقًا وافقناه في ذلك، وإلا تكلمنا عليه حسب الوسع والطاقة.

الفصل الثاني والخمسون

[نظر العارف في مسألة قدم العالم أو حدوثه]

الحق في ذلك أن يُقال: كان الزمان موجودًا منذ كانت الحركة موجودة وليس يجوز أن يُقال: كانت الحركة موجودة منذ كان الزمان موجودًا.

Her ne kadar bu son sözün bir vechi olsa da nazım itibarıyla cidden bozuktur. Bu son ifade câiz olmayınca “Zaman var olduğundan beri cisimler vardır.” ifadesi nasıl câiz olabilir? Meselâ cisimler şartın yokluğu sebebiyle şimdiye kadar mevcut olmayıp, bu şartın varlığı sebebiyle şimdi mevcut olsalardı varlığından önce bir öncelik ve sonralık olmaksızın yukarıdaki ifade doğru olurdu. Mevcut oldukları esnada da hiçbir fark olmaksızın bu şekilde mevcut olurlar. “Cenâb-ı Hak var olduğundan beri cisimler de vardır.” diye iddia edersen, (bil ki) bu kanaat, bu düşüncenin doğruluğunda öncekileri ve sonrakileri aştığını zanneden birçok âlimin inancıdır ve büyük bir hatadır.

Bu makamda bilmen gereken şeylerden biri de şudur: Cenâb-ı Hakk'ın var ediyor olması itibarıyla cisimler ne şimdi, ne önce ne de sonra asla mevcut olmaz. Her kim ki “Âlem, Cenâb-ı Hakkın varlığı ile birlikte şu an mevcuttur.” diye bir görüşe sahip ise o büyük bir hata içerisindedir. Cenâb-ı Hak açısından ne mekân vardır ne de zaman. O zamanı, mekânı ve diğer varlıkları kuşatandır. Onun varlığının her şeyden önce gelmesi (her şeye sebkat etmesi) aynıdır. Onun varlığı âlemin varlığından öncedir. Nitekim onun varlığı bir fark olmaksızın, meselâ bu kitapta yazılı şu satırların varlığından varlıkça öncedir. Bu iki öncelik arasında bir fark gözeten kimse teşbihe hapsolür kalır ve Cenâb-ı Hak onun nezdinde zamandan münezzehtir olmaz, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ı, hissi şeyler gibi, mekânı olan bir cisim zanneden avam nezdinde onun, mekândan münezzehtir olmayışı gibi. Böyle bir iman, sulûkunun ve nazarının başında ârifte meydana gelen hakiki imandan çok uzaktır. Allah Teâlâ, geçmiş zamandan önce olduğu gibi hiçbir fark olmaksızın gelecek zamandan da öncedir. Ârif nezdinde bu, yakînî/kesindir. Âlimler bunun idrakinden zaruri olarak âcizdir. İdrakten âciz olmasalardı “İlk aklın varlığı, Cenâb-ı Hakkın varlığına eşlik eder” demezlerdi.

فإنَّ ذلك وإنَّ كان له وجه^{١٠٨} فهو فاسد النظم جدا. وإذا لم يجز ذلك فكيف يجوز أن يُقال: كانت الأجسام موجودة مُدَّ كان الزمان موجودًا ولو لم توجد الأجسام مثلا إلى الآن لعدم شرط ثمَّ وجودت الآن لوجود ذلك الشرط كان ذلك جائزا ولم يكن قبل وجودها قبل ولا بعد وحين وجدت فإنَّما وجدت كذلك من غير فرق. وان زعمت أنَّ الأجسام كانت موجودة مذ كان الحقُّ موجودًا فهو خطأ عظيم واعتقاد أكثر العلماء الذين يزعمون أنَّهم أربوا في صدق النظر على الأوَّلين والآخرين.

وممَّا لا بدُّ لك في هذا المقام من الإحاطة به أنَّ تعلم أنَّ الأجسام لا توجد أصلا حيث يوجد الحقُّ لا الآن ولا قبله ولا بعده، ومن صار إلى أنَّ العالم موجود الآن مع وجود الحقِّ فهو مخطئ خطأ عظيما فحيث الحقُّ فلا مكان ولا زمان وهو المحيط بالزمان والمكان وسائر الموجودات. فإنَّ سبق وجوده على كل شيء متساو، فإنَّه سابق الوجود على وجود العالم كما أنَّه سابق الوجود على وجود صورة هذه الكلمات المسطورة في هذا الكتاب مثلا من غير فرق أصلا. ومن فرَّق بينهما فهو بعد في مضيق التشبيه ولم يتنزَّه عنده الحقُّ عن الزمان كما لم يتنزَّه عن المكان عند العوام الذين يزعمون أنَّه جسم مكاني كسائر المحسوسات. ومثل هذا الإيمان بالله بعيد عن الإيمان الحقيقي الحاصل للعارف في أوَّل سلوكه ونظره. والله تعالى سابق على الزمان المستقبل حسب سبقه على الزمان الماضي من غير فرق وهذا يقيني عند العارف والعلماء عاجزون عن إدراكه بالضرورة. ولو لم يعجزوا عن إدراكه لما قالوا إنَّ العقل الأوَّل مساوق الوجود لوجود الحقِّ.

Nitekim onlar meselâ “Bu kâğıttaki harflerin sûreti, varlıkta Cenâb-ı Hakk’a eşlik eder.” demiyorlar. Cenâb-ı Hak bu tür zanlardan münezzehtir, hatta nebilerin ve mukarreb (melek)lerin zanlarından da münezzehtir. Bunu iyice düşünürsen zayıf aklınla nasibin kadar bir mânâ elde edersin, her ne kadar bunun hakiki mânâsını anlamak, konumu akıl basiretine, rahmin cenine, hatta aklın beşikteki çocuğun gözü konumunda bulunan mârifet gözünün açılmasına bağlı olsa da. Bu konuyu uygun olan başka bir yerde uzunca izah edeceğiz. Umulur ki, kıt akıllılar onun kokusundan bir şey alır.

10 **Elli Üçüncü Fası**

[Allah'ın Ezeliyeti, Ebediyeti İle Birlikte Hâzırdır.]

Hakikat şu ki, hiçbir şey yokken Allah vardı; şimdi de O'nun yanı sıra bir şey yokken O var; onunla birlikte bir şey olmadan da o var olacaktır. Hiçbir fark olmaksızın, O'nun ezeliyeti ebediyetiyle birlikte hâzırdır. Hâkimiyeti itibarıyla O'ndan başkası yoktur, başkasının varlığı dahi tasavvur edilemez. Güneş de aydınlığının zirvesinde iken yarasalar için bir varlık düşünülmez. Şu hâlde, kıt ve kısa aklın ve zâhir ilmin ölçüsünce bu misali düşün ve gayret göster! Belki kıt aklın bu misalden biraz yararlanır. Teşbih-ten de uzak dur!

20 Cenâb-ı Hakk'ın varlığı zamani değildir ki “Allah vardı, O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu.” demek uygun olsun. “O'nunla birlikte hiçbir şey yoktur ve olmayacaktır.” demek de uygun değildir. Aman ha! Aklınla duyduğun bu şeyi ihata etmeye tamah etme! Aklın bu konuyu idrak etmeye nispeti, yarasaların güneşin nurunu idrak etmeye olan nispeti gibidir. Ya
25 bu ve benzeri fasıllarda geçenlere yönelme ve onları kabul veya reddederek alma yahut da bu kelimeleri muhafaza eyle ve Allah'tan, seni korumasını, bu ve benzeri şeyleri lafızlardan değil de -zira bunu lafızlardan öğrenmek imkânsızdır- bir başka yönden idrak edecek bir basiret vermesini iste!

كما لم يقولوا، إن صورة هذه الحروف المنقوشة بهذا القرطاس مثلاً مساوقة في الوجود لله الحق المنزه عن أمثال هذه الظنون وظنون الأنبياء والمقرّبين. وانظر في ذلك نظراً شافياً فلا بدّ وأن يحظى عقلك القاصر من معناه بنصيب^{١٩} وإن كان فهم المراد الحقيقي منه موقوفاً على انفتاح عين المعرفة التي منزلتها من بصيرة العقل، منزلة الجنين من الرحم لا بل منزلة العقل من العين التي تراها موجودة لابن المهدي. وسأزيد لذلك شرحاً في موضع آخر أليق به لعل القاصرين يشمون من روائحه شيئاً.

الفصل الثالث والخمسون

[أزلية الله حاضرة مع أبديته]

الحقّ أنّ الله كان موجوداً ولم يكون معه شيء وهو الآن موجود وليس معه شيء ويكون موجوداً ولا يكون معه شيء فأزليته حاضرة مع أبديته من غير فرق. وحيث سلطانه فلا موجود غيره ولا أيضاً يتصوّر وجود ذلك وحيث سلطنة كمال إشراق الشمس فلا يتصوّر للخفافيش وجود أصلاً. فخذ إليك هذا المثال العامّي على قدر ضعف عقلك القاصر وعلمك المزخرف واجتهد لعلّ فهمك الضعيف ينتفع بشيء من هذا المثال واحذر من التشبيه.

وليس وجود الحقّ زمانياً حتى يحسن مثلاً أن يقال: كان الله ولم يكن معه شيء. ولا يحسن أن يقال: يكون ولم يكون معه شيء. وإياك ثمّ إياك ألف مرّة أن تطمع في الإحاطة بهذا الشيء الذي تسمعه بعقلك الذي نسبته من إدراكه نسبة الخفافيش من إدراك نور الشمس. فإمّا ألا تلتفت إلى ما في هذا الفصل وأمثاله أصلاً ولا تتلقاها بردّ ولا قبول وإمّا أن تحفظ هذه الكلمات وتساءل الله سبحانه أن يحفظك ويخصّك بعين تدرك أمثال ذلك لا من اللفظ؛ فإنّ ذلك محال، بل من وجه آخر.

İşte meseleyi bu yönden idrak ettiğin vakit o zaman kesin olarak bilirsin ki, idrak ettiğin konunun hakkını belirttiğimden daha iyi veren bir ibare yoktur. Yine kesin olarak bilirsin ki, bu mânâları belirtilen lafızların içine yerleştiren bir kimse, oldukça zalimdir.

5 Bil ki, “Allah vardı ve hiçbir şey O’nunla birlikte mevcut değildi.” sözü-müz müteşâbih bir sözdür. Zira “vardı” ifadesi, geçmiş zamanda var olan bir şeyin varlığını gösterir.

“Hiçbir şey O’nunla birlikte mevcut değildi.” denildiğinde nasıl olur da zaman O’nunla birlikte var olan bir şey olur? Bu her ne kadar böyle olsa da şu iki ifade arasında bir fark yoktur: “O vardı. O’nunla birlikte bir şey mevcut değildi.”, “Şimdi de O’nunla birlikte bir şey olmadan O var.” Lafız ve ibarelerin kifâyetisizliğinden dolayı belirtilebilecek olan son söz budur.

Elli Dördüncü Fası

[Ezeliyyetin Mânâsı]

15 İç dünyandan melekût âlemine küçük bir pencere açılırsa bu sırada karşılaştığın her şeyi apaçık hâliyle görür ve hikâyesini dinlemeye ihtiyaç duymazsın. Belki de şimdi ezeliyyetin mânâsını ve melekûta yolculuğun nasıl olduğunu bilmek isteyeceksin. Zâhirde bu, imkânsız gibidir. Bilmen gerekir ki, ezeliyyetin mânâsını geçmiş bir şey olarak zanneden kimse fâhiş

20 bir hata işlemiş olur. Pek çok kimse de böyle zanneder. Ezeliyyet itibarıyla geçmiş ve gelecek yoktur. O geçmiş zamanı kuşattığı gibi bir fark olmaksızın gelecek zamanı da kuşatır. İç dünyasında bu ikisi arasında bir fark gözetemeyen kimsenin aklı, vehminin elinde esir olmuş demektir. Dolayısıyla Âdem’in zamanı, ezeliyyete bizim zamanımızdan daha yakın değildir. Ak-

25 sine zamanların tümünün ezeliyyete olan nispeti bir ve aynıdır. Belki de ezeliyyetin zamanlara olan nispeti söz gelişi ilimlerin mekânlarla olan nispeti gibidir. Çünkü ilimler bir mekâna yakın veya uzak olmakla nitelenmez, aksine onların her mekâna olan nispeti bir ve aynıdır. Onlar her mekânla birlikte bulunmakla birlikte her mekân onlardan uzaktır. Aklî ilimlere az

30 çok vakıf olan birinin bunu idrak etmesi kolaydır. Bu sadece kusurların mülk âlemine hapsettiği kişiler ile melekût âleminde iş göreceğ gözünü açılmayan kimseler için zordur.

فإن أدركته من هذا الوجه فحيثُ تعلم قطعاً أن لا عبارة في الوجود تؤدّي حقّ ما أدركته أحسن من هذا الذي ذكرته وتعلم قطعاً أن من أودع أمثال تلك المعاني في الألفاظ المذكورة فهو ظالم غاية الظلم.

واعلم أننا إذا قلنا: «كان الله ولم يكن معه شيء موجود.» فهو متشابه. فإن لفظ كان يدلُّ على الوجود؛ موجود في زمان ماضٍ، ٥ فإذا قلنا: «ولم يكن معه موجود.» فكيف يكون الزمان معه موجوداً؟ ومهما كان كذلك فلا فرق بين قولنا: «كان ولم يكن معه موجود.» وبين قولنا: «يكون وليس معه شيء.»^{١١} فهذا غاية ما يمكن ذكره في مضيق الألفاظ والعبارات.

الفصل الرابع والخمسون

[معنى الأزلية]

إذا انفتحت من باطنك روزنة إلى عالم الملكوت فكما اتَّفَق طيرانك إليه شاهدت جليلة الحال في ذلك كله واستغنيت عن سماع حكايته. ولعلك الآن تشتهي أن تعرف معنى الأزلية وكيفية الطيران إلى الملكوت فإنَّ ظاهر ذلك كالمحال. فاعلم أن من ظنَّ أن الأزلية شيئاً ماضياً فقد أخطأ خطأ فاحشاً وهذا وهم غالب على الأكثرين. فحيث الأزلية فلا ماض ولا مستقبل وهي محيطة بالزمان المستقبل ١٥ كإحاطتها بالزمان الماضي من غير فرق، ومن اختلج في ضميره بينهما فرق فعقله بعد أسير في يد وهمه. فليس زمان آدم أقرب إلى الأزلية من زماننا هذا بل نسبة الأزمنة كلّها إلى الأزلية واحدة. ولعلَّ نسبة الأزلية إلى الأزمنة كنسبة العلوم مثلا إلى الأمكنة إذ لا توصف العلوم بكونها قريبة من مكان أو بعيدة من مكان بل نسبتها واحدة إلى كل مكان وهي مع كل مكان ومع ذلك فقد خلا عنها كل مكان. ٢٠ وهذا يسهل إدراكه على من نظر في العلوم العقلية قليلا وإنما يعسر على من قعد به القصور في عالم الملك ولم يفتح بعد عينه الجواله في الملكوت.

Aynı şekilde, ezeliyyetin her zamana nispeti olduğuna inanmak gerekir. Çünkü ezeliyyet zamanın tümüyle beraber ve tümünün içindedir. Bununla birlikte o tüm zamanı kuşatır ve onun varlığı tüm zamandan öncedir. Hiçbir mekânın ilmi kuşatamaması gibi, hiçbir zaman da ezeliyyeti kuşatamaz.

5 Bu mânâları anladıysan ezeliyyet ile ebediyyet arasında mânâ itibarıyla hiçbir fark olmadığını bilmen gerekir. Hatta bu mânânın varlığı geçmiş zamana nispetle düşünülürse bu takdirde ezeliyyet sözcüğü kullanılır.

Şâyet bu mânânın varlığı gelecek zamana nispetle düşünülürse onun için ebediyyet sözcüğü kullanılır. İki farklı nispet için farklı iki sözcüğün

10 kullanılması gerekir. Aksi hâlde insanlar onu idrakte doğru yoldan saparlar.

“Cenâb-ı Hak diledi-diliyor, bildi-biliyor, yaptı-yapıyor” dediğimizde bunun zarûretten kaynaklandığını şimdi bilmen gerekir. Aksi hâlde onun için geçmiş ve gelecek olmazsa, fiilin geçmişle mi, gelecekle mi ilgili olduğuna dair farkın bir mânâsı kalmaz. İrade geçmiş zamana nispet edildiğinde “diledi” denir, gelecek zamana nispet edildiğinde de “dileyecek” denir. Bu, birçok sırrın ve büyük sorunların anahtarıdır. Bu böyleyse, ilim yoluyla sâlikin ezeliyyete ulaşması açıkça imkânsızdır. Evet, ilim yoluyla onun mânâsına ulaşabilir. Fakat bir şeyi idrak etmek başkadır, o şeyin kendisine ulaşmak bambaşkadır. “İlim yoluyla ezeliyyete ulaşmak imkânsızdır.” denilmesi şundan ileri gelir: Bilgisi talep edilen konu, zamanın esaretinde bulunur. Ezeliyyete ancak bu esaret kırıldıktan sonra ulaşılır.

20

25

Elli Beşinci Fası

[Varlıkların Varlıktaki Devamlılığı Yaratmanın Devamlılığındandır]

Bil ki, dünyanın güneş ışığıyla aydınlanması ikisi arasında özel bir nispeti gerektirir. Bu nispet kalkarsa dünyanın güneş ışığını alma istidadı da kalkar. Bu nispet devamlı olursa ışığı alma da devamlı olur. Devam ettiği kadar da ışığı alma devam eder. Hangi nefeste bu nispet varsa alış da vardır.

30

فلذلك ينبغي أن تعتقد نسبة الأزلية إلى كلِّ زمان^{١١١} وفي كلِّ زمان ومع ذلك فهي محيطية بكلِّ زمان وسابقة على الوجود على كلِّ زمان ولا يسعها زمان كما لم يسع العلم مكان. فإذا فهمت هذه المعاني فاعلم أنه لا مغايرة بين الأزلية والأبدية في المعنى أصلاً بل إذا اعتبر وجود ذلك المعنى مع نسبه إلى الماضي من الأزمنة استعير له لفظ الأزلية.^{١١٢} ه

فإذا اعتبر وجود ذلك المعنى مع نسبه إلى المستقبل استعير له لفظ الأبدية ولا بدَّ من لفظتين مختلفتين لاختلاف النسبتين وإلا ضلَّ الخلق في إدراكه عن سواء السبيل.

واعلم الآن أننا إذا قلنا: أراد الحقُّ تعالى ويريد، وعلم ويعلم، وقدر ويقدر؛ فهو لمثل هذه الضرورة، وإلا فإذا لم يكن له ماضٍ ومستقبل فلا معنى للاختلاف في فعله تعلق بالماضي والمستقبل. نعم إذا نسبت الإرادة إلى زمان ماضٍ قيل «أراد» وإذا نسبت إلى مستقبل قيل «يريد». وهذا مفتاح أسرار كثيرة ومشكلات عظيمة. وإذا كان كذلك فمن المحال الظاهر أن يصل السالك إلى الأزلية من طريق العلم، نعم يجوز أن يدرك معناها بالعلم ولكن إدراك معنى الشيء غير الوصول إليه غير. وإنما قلنا يستحيل الوصول إليها من طريق العلم، لأن المتفرغ للطلب العلمي في أسرار الزمان بعد، ولا وصول إلى الأزلية إلا بعد حلِّ ذلك الأسر.

الفصل الخامس والخمسون

[استمرار الموجودات في الوجود بسبب استمرار الإيجاد]

اعلم أن إشراق الأرض بنور الشمس يستدعي نسبة مخصوصة بين الأرض والشمس لو بطلت تلك النسبة لبطل استعدادها لقبول نور الشمس ولو دامت هذه النسبة بينهما دام القبول ويقدر دوامها يدوم القبول. فأئني نفس وجدت هذه النسبة وجد القبول،

١١١ ش، ب+ فإنها مع كلِّ زمان.

١١٢ ب+ الأبدية.

Bu nispet yoksa alış da yoktur. Bu nispet ilerleyen süre içinde devamlı olursa bu süre içindeki alış tek bir tarzda devam eder. Kıt akıllılar, meselâ her bir lahzada mevcut olan ışığın, önceki ve sonraki süre içinde mevcut olan ışığın aynısı sanır. Allah'ın nuruyla bakan mârifet ehline göre bu, hatadır. Bilakis her nefeste mevcut olan ışık o nefeste var olan nispetin gereğidir. Değişik nefeslerde var olan nispetler zaruri olarak birbirinden başkadır.

Bundan dolayıdır ki, bu nispetlerin, ayrı nispetler değil tek bir nispet olduğuna hükmetmek uygun olur. Meselâ “Filan nispet, falan hareketle varlıkça beraberdir.” denilmesi de bunun gibidir. Sonraki nispet o hareketle varlıkça beraber değildir. Bununla iki nispet arasında kat'î bir ayrılık ortaya çıkar. Bu nispetler birbirinden farklı olunca, her nefesteki ışığı alış ayrı ve bağımsız bir nispeti gerektirir.

Bil ki, belli bir nefeste bile olsa, herhangi bir nefeste var olan ışık, öncesinde ve sonrasında olan ışıktan başkadır. Evet, bu ayrı nispetler aynı süreçte kabulü gerektirmeleri itibarıyla tek ve aynı nispetler olduğu içindir ki, bazı zayıf akıllı kişiler, bu nefeste var olan işbu ışığın o nefesten önce ve sonra görülen ışığın aynısı zannetmişlerdir. Tıpkı Zeyd, Amr, Bekir ve Hâlid'i insanlık mânâsında tek bir şey görüp de onların her birini diğerinin aynısı sanan kimse gibi. Bu konunun tahakkuk etmesi gerekir. Zira bu fasıldan sonraki fasılda darb-ı mesel yoluyla verilecek misal ona muhtaçtır. O da üzerine büyük bir aslın bina edildiği konudur.

Elli Altıncı Fasıl

[Varlıkların Devamlılığı Ezelî Kudrete Nispetlerinden Dolayıdır]

Varlık nuruyla ma'dûmun aydınlanması, ezelî kudret ile kendisi arasında hususi bir nispet gerektirir. Bu nispet devam ettiği müddetçe ma'dûmun kudret nurunun aydınlığını alması devam eder.

وأَيُّ نَفْسٍ بطلتْ هذه النسبة^{١١٣} فقد^{١١٤} القبول. ثمَّ إنَّ دامتْ هذه النسبة في أنفاسٍ متعدّدةٍ دام القبولُ في تلك الأنفاس على منهاجٍ واحدٍ. فيظنُّ القاصرون أنَّ الشعاع الموجود في نفس مثلاً عين الشعاع الموجود في النفس الذي قبله أو بعده وهو خطأ عند أهل المعرفة الناظرين بنور الله بل الشعاع الموجود في كلِّ نفسٍ مقتضى النسبة الموجودة في ذلك النفس والنسبة الموجودة في تلك الأنفاس متغايرة بالضرورة.

ولذلك يجوز أن يحكم على نسبة واحدة من جملتها بأحكام لا يجوز الحكم بتلك الأحكام على نسبة أخرى كما يقال مثلاً إنَّ النسبة الفلانية كانت^{١١٥} مساوقة الوجود للحركة الفلانية فإنَّ النسبة التي بعدها لم تكن مساوقة الوجود لتلك الحركة وبهذا تتحقق المتغايرة بين النسبتين قطعاً. فإذا كانت تلك النسبة متغايرة كان القبول في كلِّ نفسٍ مقتضى نسبة أخرى على حدتها واستقلالها.

فاعلم أنَّ الشعاع الذي يكون موجوداً في نفسٍ مخصوص غير الشعاع الذي يكون موجوداً قبله أو بعده ولو بنفْسٍ واحدٍ نعم لما كانت هذه النسب المتغايرة واحدةً في كونها مقتضيةً للقبول على وتيرةٍ واحدةٍ ظنَّ بعضهم^{١١٦} أنَّ هذا الشعاع الموجود في هذا النفس عينُ الشعاع الموجود في النفس الذي قبله وبعده، كمن يرى زيباً وعمراً وخالداً وبكرًا واحداً في معنى الإنسانية فيظنُّ أنَّ كلَّ واحدٍ منهم عينُ صاحبه. ولتتحقّق هذا فإنّه يحتاج إليه من طريق ضرب المثال العامي في الفصل الذي يلي هذا الفصل ويؤتني عليه أصل عظيم.

الفصل السادس والخمسون

[استمرار الموجودات بسبب نسبتها إلى القدرة الأزليّة]

لا شكَّ أنَّ إشراق المعدوم بنور الوجود يستدعي نسبة مخصوصة بينه وبين القدرة الأزليّة ولو دامت هذه النسبة دام قبول المعدوم لإشراق نور القدرة.

١١٣ ط- (وجد القبول، وأَيُّ نَفْسٍ بطلتْ هذه النسبة).

١١٤ ش، ب: بطل.

١١٥ ش+ النسبة.

١١٦ ش، ب+ الضعفاء.

Şâyet bu nispet ortadan kalkarsa alma da biter. Nispet devam ettiği kadar alma da devam eder. Her nefesteki alış, bu nefeste var olan bir nispetin gereğidir. Nispetler ise ayrıdır. Öyleyse sözgelisi bu nefeste ki alış, başka bir nefesteki alıştan ayrıdır. Alış hususunda çeşitli nefesler birbirine benzer olmuşsa bu, ayrı nispetlerin benzerliğinden ve alışı gerektiren mânâdaki birlikten dolayı olmuştur. Sözgelisi bir şeyi yıllar boyu aynı şekilde mevcut görüyorsan, bu yıllar boyunca her nefeste varlığı gerektiren nispetlerin devamlılığından ileri gelmiştir. Kesin olarak bilmen gerekir ki, her nefesteki varlık bu nefeste var olan nispetin bir gereğidir. Öyleyse gökte, yerde ve diğer şeylerde bu nefeste gördüğün varlık, öncesinde gördüğün ve sonrasında göreceğin varlıktan başkadır. Evet, varlıkların varlığını gerektiren başka nispetler, her biri varlığı gerektiren bir nispet olmalarında aynı olduğu için, Allah'ın dilediği kimseler hariç -ki onlar da çok azdır- önceki ve sonraki düşünürlerin vehimleri bu konuda hataya düşmüştür.

Bu fasıl oldukça kapalı, ulaşılması ve idraki zor, anlaşılması neredeyse imkânsızdır. Bu ve benzeri konularda yanlış düşmek çok sıktır. Akıl bunu ancak çok teemmülle, tam bir inceleme, hakkını veren bir araştırma, büyük bir zekâ ve yeterli çaba ile idrak eder. Evet, bunu ârifler mârifet gözüyle hem de hiç zorlanmadan ilk bakışta idrak eder.

Bu faslı anlamada her vakitte varlığı ayrı ayrı yenilenen kandil ışığından yardım alan akıllıların onu idrak etmesi kolaydır. Çünkü çocuklar, tek bir tarzda yanmakta olan kandil ışığını tek şey zanneder. Oysa akıllı kimseler, onun her nefes ayrı sûretlerle yenildiğini kesinlikle bilir. Ârifin nazarı da Allah'tan başka her varlığın böyle olduğu şeklindedir. Düşünmeye devam edersen belki aklın bunu kavrar ve bunu anlarsın. Çoğu kez bu konu akıl için kapalıdır.

ولو بطلت النسبة بطل القبول وبقدر دوام النسبة يدوم القبول. والقبول في كل نفس مقتضى النسبة الموجودة في ذلك النفس والنسب تتغير فإذا القبول الذي في هذا النفس مثلا غير القبول الذي في ذلك النفس وإن تشابهت أنفاس متعدّدة في القبول فذلك لتشابه النسب المتغيرة واتحادها في معنى الاقتضاء للقبول. فإذا رأيت الشيء مثلا موجودا سنين كثيرة على منهاج واحد فذلك لدوام النسبة المقتضية للوجود في تلك السنين نفسا بعد نفس. فاعلم يقيناً أن الوجود في كل نفس مقتضى النسبة الموجودة في ذلك النفس فالوجود الذي تراه في هذا النفس للسماء والأرض وسائر الموجودات غير الوجود الذي تراه فيما بعد ورايته فيما قبل. نعم لما كانت النسب المتغيرة المقتضية لوجود تلك الموجودات واحدة، في كون كل نسبة منها مقتضية للوجود وقع الوهم للأولين من عند آخرهم في هذا الغلط إلا ما شاء الله وقليل ما هم.

وهذا الفصل غامض شديد الغموض، صعب المتناول عسير الدرك ممتنع على الأفهام وزلل الأقدام في أمثاله بكثير والعقل لا يتصور له إدراك ذلك إلا بتأملٍ عظيمٍ ونظرٍ شافٍ وبحثٍ وافٍ وذكاءٍ عظيمٍ وجدِّ بليغٍ. نعم يدركه العارفون بعين المعرفة في أول نظرة من غير احتياج إلى تكلف.

ومن استعان من العقلاء في فهم هذا الفصل بنور السراج الذي يتجدد له في كل نفس وجود آخر سهل عليه إدراكه. فإن الصبيان يظنون أن نور السراج الذي يرونه مشتعلا على منهاج واحد هو شيء واحد، والعقلاء يعلمون قطعاً أنه في كل نفس تتجدد له صورة أخرى، وهذا مقتضى نظر العارف في كل موجود سوى الله. ولعلّ عقلك محيط بشيء من ذلك إذا أدمت النظر إليه ووقفت فهمك عليه، والغالب أن هذا الباب لا يفتح للعقل.

Elli Yedinci Fasıll

[Varlığın ‘Bir’den Hâsıl Olması Ve Çoğalması]

Bil ki, Allah vardı ve onunla birlikte hiçbir şey yoktu. Yine onunla birlikte bir şeyin olması ebediyen düşünülmez. Zira Allah’ın varlığının yanı sıra, hiçbir şey birliktelik rütbesine sahip değildir. Allah’la birlikte hiçbir şey yoktur. Fakat o her şeyle birliktedir. Onun her şeyle birlikteliği olmasaydı hiçbir varlık varlıkta kalmazdı. Varlıkların ondan meydana gelmesinde bir sıra düzeni vardır. Varlıkların bir kısmı, müfretler gibi öncedir, bir kısmı da bileşikler gibi sonradır. Akıl gözüyle bakarsak bu doğrudur. Mârifet gözüyle bakarsak bu hatalıdır. Akıl bunun hakikatini asla idrak edemez. Akıl bu ve benzeri bir şeyi işittiğinde galeyana gelir ve karşı çıkararak der ki: Aynı şey nasıl hem doğru hem de hatalı olur? Aklın böyle feveran ettiğini gördüğünde onu şu avamî misalle teskin etmen gerekir, şâyet olursa. Aksi hâlde akıl âleminin dar alanı içinde esir olduğun müddetçe onu inkâr eder yalanlarsın.

Bu avamî misal şudur: Meselâ bir çocuk, iki şahıstan birinin kendine daha yakın olduğuna hükmettiğinde bir tahkik ehli ona “Hissi olarak bakarsan bu hüküm doğrudur, şâyet akli olarak bakarsan bu hüküm hatalıdır. Hissî nazarda yakın olan, akli nazarda uzaktır.” dese bu doğru bir sözdür. Akıllılar nezdinde çocuğun bakışı da doğrudur. Akıllı birinin çocuğun iddiasını yanlış görmesi hatalıdır. Bu yanlış görme onun için zaruri olup, başka şekilde inanması mümkün değildir; onu anlatma yolu akıllı için kapalıdır. O hâlde, aklın idrak edebileceği bir yolla varlıkların ezeli kudretten sudur ettiğini açıklamak gerekir, her ne kadar ârif nazarında bu hatalı da olsa. Nitekim birçok nazariyatçı bu konuda sözü çoğaltmıştır; sözlerinin özeti uydurdıkları zandan başka bir şey değildir.

Aklımıza görüldüğü kadarıyla bu konuda hakikat şöyle söylemektir: Allah’tan taşan varlık önce, ilk mevcuda feyezana etti; o melekların ona en yakınıdır; akıl nezdinde de o tüm varlıkların ona en yakınıdır.

الفصل السابع والخمسون

[حصول الموجودات عن الواحد وتكثرتها]

اعلم أن الله كان موجوداً ولم يكن معه شيء ولا أيضاً يتصور أبداً أن يكون معه شيء إذ ليس شيء مع وجوده رتبة المعية، فالله عز وجل ليس معه شيء ولكنه مع كل شيء ولولا معيته مع كل شيء لما بقي في الوجود موجود. والموجودات في حصولها منه لها ترتيب: فبعضها متقدم كالمفرد وبعضها متأخر كالمركب. هذا إذا نظرنا بنظر العقل فهو صحيح فإذا نظرنا المعرفة فهو خطأ والعقل لا يدرك حقيقة ذلك أصلاً فتراه إذا سمع أمثال ذلك يفور فائرة ويثور نائرة ويقول: الشيء الواحد كيف يكون صحيحاً وخطأً عليك أن تُسكن فورته بهذا المثل العامي إن سكن به وإلا فدونك وتكذيبه والإنكار عليه ما دمت أسيراً في عالم العقل محبوساً في مضيقه.

وهذا المثل العامي هو أن الصبي إذا حكم على شخصين مثلاً بان أحدهما أقرب إليه من الآخر فقال له بعض البالغين من أهل التحقيق حكمك هذا صادق إذا نظرت بنظر الحس فأما إذا نظرت بنظر العقل علمت أن حكمك خطأ فإن الأقرب في نظر الحس هو الأبعد في نظر العقل. فإن قول العاقل^{١١٧} صحيح ونظر الصبي صحيح عند العاقل وتكذيبه للعاقل في دعواه خطأ. وهذا التكذيب ضروري له لا يتمكّن من اعتقاد غيره وطريق تفهيمه مسدود على العاقل. فإذا لا بد من بيان صدور الموجودات من القدرة الأزلية بطريق يمكن للعقل إدراكه وإن كان ذلك خطأ في^{١١٨} العارف. وقد أكثر في بيانه العارف^{١١٩} وحاصلهم فيه يرجع إلى ظنون يرجمونها.

والحق في ذلك على ما يلوح لعقولنا أن يقال: إن الله عز وجل فاض منه الوجود^{١٢٠} أولاً على الموجود الأول وهو أقرب الملائكة إليه وأقرب الموجودات كلها في نظر العقل

١١٧ ش: القائل.

١١٨ ش، ب+ نظر.

١١٩ ش، ب: النظار.

١٢٠ ش: الجود.

Bunun şu âyette zikredilen ruh olması muhtemeldir: “Onlar Ruh’un (Ceb-
 rail’in) ve meleklerin saf duracakları gün Allah’as hitap edemeyeceklerdir
 (Nebe’, 78/38) Bu ruhun varlığı, ezeli kudret nurunu alması için başka bir
 şeyin istidadının tamamlayıcı şartıdır. Dolayısıyla bu ikinci şeyin istidadı,
 5 o rûhun var olması şartına bağlıdır, tıpkı rûhun şartsız istidadı gibi. Daha-
 sı, bu ikinci şeyin varlığı üçüncü şeyin varlığının şartı olur. Onun, iki şeyin
 yani üçüncü ve dördüncü şeyin varlığında şart olması da mümkündür.
 Zayıf akıllar bunun hakikatini gerektiği şekilde idrak edemez. Ancak işaret
 edilen şu iki yönün imkânını idrak edebilir. 1) İkincinin varlığı, iki şeyin
 10 varlığı için şart olabilir. Yine o, bir şeyin varlığı için şart olabilir. 2) İkinci,
 zâtı itibarıyla tek bir şeyin varlığının şartı olur. Yine, ruha itibarla olan zâtı
 itibarıyla başka bir şeye şart olur. İki yön de mâkuldür. Birçok şeyin tek
 olan Hak’tan sudur etme keyfiyeti konusunda bu kadar sana yeter. İkinci-
 nin iki şeye şart olması mümkün ise bu iki şeyden her birinin üçüncü ve
 15 dördüncünün varlığına şart olması da mümkündür.

Elli Sekizinci Fasl

[Vâcib İle İlk Felek Arasındaki Vasıtalar]

“Hak olan vâcib ile Atlas feleği olan birinci sema arasında biri rûhânî,
 diğer ikisi de kerrûbî olan üç melek dışında vasıta yoktur.” şeklindeki bir
 20 hüküm doğru olmayan, zannî bir hükümdür. Belki de vâcib ile ilk sema
 arasında bin veya daha fazla vasıta vardır. Hatta mârifet ehline göre bu,
 hakikattir. Evet, âlimler ilk semânın hareketinden yola çıkarak ilk mevcuda
 bu üçüyle ulaşabildikleri için, ondan aşağıya doğru olan inişte bu üçünden
 başka bir şeyi de aramadılar. Bu kesinlikle zannîdir. Nazarî ilimlerde bu ve
 25 benzeri şeylerle ikna olmak doğru değildir. Bizim “Vâcib ile ilk sema arasın-
 da tavassut eden birçok vasıta vardır.” hükmümüz doğrudur ve hakikattir.

ويشبه أن يكون الروح المذكور في قوله تعالى: ﴿يَوْمَ يَقومُ الروح والملائكة صفا﴾ (سورة النبأ، ٣٨/٧٨) عبارة عنه. وكان وجود هذا الروح شرطا تم به استعداد شيء آخر لقبول نور القدرة الأزلية فكان استعداد هذا الشيء الثاني بشرط وجود الروح كاستعداد الروح من غير شرط. ثم كان وجود هذا الثاني شرطا في وجود شيء ثالث ويجوز أن يكون شرطا في وجود شيئين ثالث ورابع. وليس لعقولنا الضعيفة أن تدرك حقيقة هذا الأمر على ما يجب إلا أن لها أن تدرك جواز الوجهين المشار إليهما: وهو أن وجود الثاني يجوز أن يكون شرطا في وجود شيئين ويجوز أن يكون شرطا في وجود شيء واحد وهو أن يكون باعتبار ذاته على حدتها شرطا لشيء ويكون باعتبار ذاته مع اعتبار الروح شرطا لشيء آخر وكلا الوجهين معقول. وهذا القدر يكفيك في كيفية صدور الموجودات الكثيرة من الواحد الحق فإنه إذا جاز أن يكون الثاني شرطا لشيئين جاز أن يكون كل واحد من الشيئين شرطا لوجود ثالث ورابع من الموجودات.

الفصل الثامن والخمسون

[الوسائط بين الواجب والفلك الأول]

الحكم بأنه لم يتوسط بين الواجب الحق وبين السماء الأولى وهو الفلك الأطلس، إلا ثلاثة من الملائكة واحد منهم روحاني واثنان كروبيان حكم مطنون غير مستقيم. فربما كان بينهما^{١٢١} ألف من الملائكة أو أكثر لا بل هو الحق عند أرباب المعرفة. نعم لما لم يتمكن العلماء في العروج إلى الأول من الاستدلال بحركة السماء الأولى على غير هذه الثلاثة لا جرم لم يطلبوا في نزولهم شيئا لغير تلك الثلاثة وهذا مطنون قطعا لا يجوز أن يقنع به^{١٢٢} في العلوم النظرية. وحكمنا بأن الوسائط المتوسطة بين الواجب وبين السماء الأولى كثيرة فهو حق وصدق

١٢١ ش: الوسائط.

١٢٢ ش: بأمثاله.

Mârifet ehli bunu istidlâl yoluyla değil başka bir yolla müşâhede eder. Bu istidlâl yoluyla olsaydı onu belirtmek mümkün olurdu. Bu, batındaki mârifet gözünün açılmasına dayandığı için zikredilmesi de mümkün değildir. Fakat bunun imkânı mâkul olduğu için vüs'at ölçüsünce buna işaret edilir.

5 Bu hükmü tasdik etmekte akla yardım edecek şeylerden biri de şeriat ehli tarafından “Kürsî” diye adlandırılan sekizinci semadaki yıldızları defalarca düşünmektir. (nazar)

Elli Dokuzuncu Fasil

[Her Mevcudun Varlıkça Devamlı Oluşu Hayy ve

Kayyum'un Etkisiyledir]

10

Her mevcudun varlığı daimidir. Zira o Kayyum ve Hayy sayesinde daimi olarak ondan etki alır ve yenilenir. Bir mevcut için söz konusu olan varlık her vakitte öncekine benzeyen başka bir varlıkla yenilenir. Mârifet ehli bunu açıkça müşâhede eder. Âlime bunun idraki zor gelir. Az önce belirttiğim konuyu defalarca düşünürsen bu işin hakikati sana ayan olur. Allah Teâlâ ne bana ne de bunu mütâlaa edene bunun açıklanmasını vebal kılmamış, insanlar için faydasını zararından daha çok kılmıştır. Allah mârifet gözüyle bunu mütâlaa edene, anlamak için çaba sarf edene, taassup, taraftarlık ve yağcılıktan uzak duran kula merhamet etsin! Bilakis bu konuda düşünmeyi ve mütâlaada bulunmayı, yakîn yoluyla hakikati talep edene hamletmek gerekir. Zira nefsin mutluluğu buna bağlıdır. Bu fasıllarda belirttiğim bu mânâlar zevk yoluyla müşâhede edilmiştir. Bu, aklın evveliyatı idrakinde âciz olmadığı müşâhedeye benzer. Bu mânâlar ancak bu lafızlarla ifade edilebilir. Şüphe duyulmayacak hakikat şu ki, Allah Teâlâ'yı bilen her kimsenin dili tutulur, zevk yoluyla anladığı mânânın hakkını zihinlere ulaştıracak ifadeyi bulamaz.

15

20

25

ويشاهده أهل المعرفة لا من طريق الاستدلال بل من طريق آخر. ولو كان من طريق الاستدلال لأمكن ذكره، فلمّا كان موقوفًا على انفتاح عين المعرفة في الباطن لم يمكن ذكره. بلى، لما كان إمكانيه معقولاً نبه عليه بقدر الوسع. وممّا يعين العقل على التصديق بذلك أن يكرّر نظره في الكواكب الموجودة على السماء الثامنة المعبّر عنها في لسان الشرع بالكرسي. ٥

الفصل التاسع والخمسون

[كلّ موجود دائم الوجود فإنّه يتأثر بالحيّ القيوم]

كلّ موجودٍ دائم الوجود فإنّه يتأثر^{١٢٣} بالحيّ القيوم دائماً، ويتجدّد له في كلّ نفس وجودٌ آخر شبيه بما قبله، وأهل المعرفة يشاهدون ذلك صريحاً، والعالم^{١٢٤} يتعذّر عليه إدراكه. فكترّ نظرك فيما ذكرته من قبل فربما تتجلى لك حقيقة هذا الأمر والله تعالى لا يجعل ذكر ذلك وبالا عليّ وعلى من يطالعه ويجعل نفع الخلق به أكثر من الضرر. ورحم الله عبداً طالعه بعين المعرفة وشمّر لفهمه ذيله وترك التعصّب ومراقبة الجوانب والمداهنة في المذاهب بل ينبغي ألاّ يحمل على مطالعته والنظر فيه إلا طلب الحقّ بطريق اليقين لكون سعادة النفس متعلّقة به. ١٠

فإنّ هذه المعاني التي ذكرتها في هذه الفصول مشاهدة بالذوق مشاهدة لا تقصر عن مشاهدة العقل للأوليات إلا أنّه لم يمكن التعبير عن تلك المعاني إلا بهذه الألفاظ. والحقّ الذي لا ريب فيه أنّ من عرف الله تعالى كلّ لسانه، أيّ لم يجد عبارةً تؤدّي حقّ المعنى الذي فهمه ذوقاً إلى الألفهام. ١٥

١٢٣ ش: يتكرّر.

١٢٤ في الأصل: العلم.

Altmışınca Fasl

[Âlim ve Ârife Göre Varlıkların Tertibi]

Akıl gözüyle bakanlar varlıkların özlerinde bir sıra düzeni olduğunu görürler. Yine onlar, bir kısmının İlk Hakka ötekinden daha yakın olduğunu zaruri olarak görür. Onlar ancak böyle tasavvur ederler. Onlar varlığın kaynağını tek bir şey olarak görürler. Ondan birçok varlığın sâdır olduğunu görürler. Hiç kuşkusuz onlar vahdetten kesretin sudur etme keyfiyetini açıklamada birçok zorluğun altına girerler.

Mârifet gözüyle bakanlar ise mevcudat için bir tertip olduğunu düşünmez. Birinin, Cenâb-ı Hakk'a ötekinden daha yakın olduğunu düşünmez. Aksine onlar, hüviyetinin âlimler nazarında ilk mevcutla birlikte oluşu gibi, her bir varlıkla da fark olmaksızın birlikte olduğunu düşünür. Bu makama ulaşmayan birine şu âyetin anlamı açılmaz: “Gerçek şu ki Allah, koyduğu düzenden sapmamaları için gökleri ve yeri tutmaktadır. Şayet sapacak olsalar artık O’ndan başka hiç kimse onları tutamaz.” (Fâtır, 35/41)

Yine şu âyetin anlamı da açığa çıkmış olmaz: “Nereye dönerseniz Allah’ın zâtı oradadır.” (Bakara, 2/115) Onların bu âyetleri işitmekle elde ettikleri harfler ve kelimelerden başka bir şey değildir.

Dahası mârifet ehli hakkın varlıklarla birlikte oluşunu, sadece ilk akılla olduğunu düşünen âlimlerin anladığı şekilde anlamaz. Ârifler mevcudatın masdarının çok olduğunu düşünür. Onlar, bütün varlıkları, Hakk’ın azametine nispetle bir zerre gibi görürler. Kim bu gözle Allah Teâlâ’ya ve fiillerine bakarsa vahdetten kesretin sudur etme keyfiyetini bilmeye ihtiyaç duymaz. Bu anlamda zikredilen birçok şey onun nezdinde fuzuli olur. Sen insanın içinde bir gözün varlığını tasdik etmeye çalış. O göz açıldığı zaman kavrayacağı şeylerden biri de şu sözümüzde işaret edilen şeylerdendir: Ezelî hüviyet her bir mevcudun varlığında, varlıkça beraberdir. Akıl bunu idrak etmekten uzaktır. Mevcudatın bir kısmını Kayyum ve Hayy’a ötekinden daha yakın olduğunu düşünmeye gerek yoktur.

الفصل الستون

[ترتيب الموجودات في نظر العالم والعارف]

الناظرون بعين العقل يرون للموجودات في ذواتها ترتيبا ويرون بعضها أقرب إلى الأول الحق من البعض بالضرورة، ولا يُتصور أن يكون إلا كذلك. ويرون مصدر الوجود واحدا ويرون الموجودات الصادرة عنه كثيرة فلا جرم يحتاجون إلى تكلفات باردة في بيان كيفية صدور الكثرة عن الوحدة.

فأما الناظرون بعين المعرفة فلا تهم لا يرون للموجودات ترتيبا أصلا، ولا يرون بعضها أقرب إلى الحق من البعض، بل يرون هويته مساوقة لكل موجود حسب مساوقتها للموجود الأول في نظر العلماء من غير فرق. وما لم يصل الرجل إلى هذا المقام فلا يتجلى له حقيقة قوله تعالى: ﴿إِنَّ اللَّهَ يُمَسِّكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِن زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِّن بَعْدِهِ﴾ (سورة فاطر، ٤١/٣٥)

ولا قوله: ﴿فَأَنبَأْنَا تَوَلَّوْا فَنَّمَّ وَجْهَ اللَّهِ﴾ (سورة البقرة، ١١٥/٢) وإنما يحظى من سماع أمثال هذه الآيات بسماع حروف وكلمات.

ثم أهل المعرفة لا يرون مساوقته للموجودات كما يراها العلماء للعقل الأول. ويرون أعني العارفين، مصدر الموجودات كثيرا ويرون الموجودات كلها كالذرة بالنسبة إلى عظمته. ومن كان ينظر إلى الله تعالى وأفعاله بهذه العين، فلا يحتاج إلى العلم بكيفية صدور الكثرة عن الوحدة فيكون كل ما ذكرته في هذا المعنى عنده فضولا مستغنى عنه. فاجتهد أن تصدق بوجود عين في باطن الأدمي إذا انفتحت كانت مدركاتها من جنس ما أشير إليه في قولنا: إن الهوية الأزلية مساوقة الوجود لوجود كل موجود، فإنَّ العقل قاصر عن إدراك ذلك فلا محالة يرى بعض الأشياء أقرب إلى الحي القيوم من البعض.

Ne vakit bir şey idrak etsen ve âriflerin idraklerini içine alan bu fasıldaki ibareler dışında onu ifade etmen mümkün olmasa kesinlikle bil ki, mârifet gözü içinde açılmıştır; o vakit tahsil ettiğin bütün ilimler mârifet meyveleri için tohum olur.

5

Altmış Birinci Fasil **[İlim ve Mârifet Arasındaki Fark]**

Muhtemelen nefsin, ilimle mârifet arasındaki farkı bilmek isteyecektir. Bil ki, tasavvur edilen her mânâ o mânâyâ uygun düşen bir ibareyle ifade edilir. İlim öğreticisi bir veya birkaç kez bu mânâyı öğrenciye açıkladığında o mânâyı bilmede onu kendi seviyesine getirir. İşte bu ilim cümlesinden-
10 dir. Ancak müteşâbih lafızlarla ifade edildiği düşünülen her mânâ mârifet cümlesindedir. Bu kitaptaki ıstıhlardan biri de budur. Gönül erbabına galip olan da budur/mârifettir. Bazen ilim lafzı kullanılır fakat onunla mârifet kastedilir. Bu durum Kur'ân'da bol miktarda bulunur. Meselâ “Hayır!
15 O (Kur'an), bilgiye mazhar kılınmış olanların sıkıntıya düşmeden anlayabilecekleri apaçık âyetlerdir.” (Ankebût, 29/49) yine “Allah, hak ve adaleti ayakta tutarak, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi; melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler.” (Al-i İmran, 3/18), yine “Ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik.” (Kehf, 18/65).

20 Allah nezdinden öğretilen (ledünnî) ilmin, uygun ibarelerle ifadesi asla düşünülemez. Bu nedenledir ki, Mûsâ tâlim yoluyla Hızır'dan o ilmi tahsil etmeyi istediğinde Hızır şöyle diyerek Mûsâ'ya karşı çıktı “O da, “Eğer bana tâbi olursan, sana o konuda bilgi verinceye kadar hiçbir şey hakkında bana soru sorma!” diye tembih etti.” (Kehf, 18/70) yani batınında mârifet
25 gözü açılıncaya kadar bana bir şey sorma, ancak o zaman önceden gördüğün şeylerin hakikatini kesin olarak bilirsin. Bu göz açılmadan önce tevil yolu hariç senin bu hakikatleri idrak etmenin bir yolu yoktur. Nitekim Hızır Mûsâ'dan ayrılmaya karar verdiğinde “Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereceğim” dedi.” (Kehf, 18/78) demiştir.

ومهما أدركت شيئاً واستحال عندك أن تعبر عنه إلا بالعبارات التي يشتمل عليها هذا الفصل من مدركات العارف فاعلم يقيناً أن عين المعرفة قد انفتحت في باطنك، وحينئذ تصير علومك المحصلة كلها بذورا لثمرات المعارف.

الفصل الحادي والستون

[الفرق بين العلم والمعرفة]

٥

لعل نفسك تتشوق إلى إدراك الفرق بين العلم والمعرفة، فاعلم أن كل معنى يُتصور أن يعبر عنه بعبارة تطابق ذلك المعنى حتى إذا شرحه المعلم للمتعلم بتلك العبارة مرة أو مرتين أو أكثر ساواه في العلم به فهو من العلوم. وكل معنى لا يمكن التعبير عنه^{١٢} أصلاً اللهم إلا إذا كانت الألفاظ متشابهة فهو من المعارف. هذا هو اصطلاحى في هذا الكتاب وهو الغالب على أرباب القلوب. وقد يطلق لفظ العلم ويراد به معنى المعرفة وهو كثير في القرآن. قال الله تعالى: ﴿بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ﴾ (سورة العنكبوت، ٤٩/٢٩) وقال أيضاً: ﴿شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ﴾ (سورة آل عمران، ١٨/٣) وقال أيضاً: ﴿وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا﴾ (سورة الكهف، ٦٥/١٨)

١٠

والعلوم اللدنية لا تُتصور عنها التعبير بالعبارات مطابقة لها أصلاً ولذلك لما أراد موسى أن يحصلها من الخضر بطريق التعليم أبى إلا أن قال: ﴿قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا﴾ (سورة الكهف، ٧٠/١٨) أي حتى تنفتح عين المعرفة في باطنك فحينئذ تستيقن حقيقة ما رأيته من قبل. وأما قبل انفتاح تلك العين فلا سبيل لك إلى إدراك تلك الحقائق إلا بطريق التأويل كما قال له حيث صمَّ العزم على فراقه: ﴿سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا﴾ (سورة الكهف، ٧٨/١٨)

١٥

٢٠

Şâyet Mûsâ mârifet gözünün açılacağı vakte kadar sabretmiş olsaydı, onun bilgisi ortaya çıkacaktı. Tevile ihtiyaç bırakmaması itibarıyla bu, tefsirin hakikatini müşâhede etmekten bir kinâyedir. Peygamber (s.a.) bu mânâda “Allah, kardeşim Mûsâ’ya rahmet etsin! Hızır’la beraberken sabırlı olsaydı birçok ilginç ve eşsiz şeyleri görürdü.” demiştir. Bu hadis lafız bakımından buna muhalif olabilir.

Altmış İkinci Fası **[Allah’ın Öğretmesi]**

Peygamberlerin ilimleri ledünnidir. İlmini, kitaplardan ve öğreticilerinden alan kimse ilminde peygamberlerin vârisi değildir. Ancak miras sözcüğünün kapsamı genişletildiğinde vâris olabilir. Peygamberlerin ilimleri sadece aziz ve celil olan Allah’tan alınır. Nitekim âyette “Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren rabbın sonsuz kerem sahibidir.” (Alak, 96/3-5) denir. Sanılmasın ki, Cenâb-ı Hakk’ın öğretmesi sadece peygamberlere hastır. Allah buyurur ki “Allah’tan korkun, Allah size öğretiyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.” (Bakara, 2/282) Sulûkünde takvânın hakikatine ulaşan herkese bilmediği şeyleri Allah’ın öğretmesi ve onunla beraber olması muhakkaktır. Nitekim âyette “Çünkü Allah takvâ ile hareket edip iyiliği seçenlerin yanındadır.” (Nahl, 16/128) denir. Bu ve benzeri ilimler müteşâbih ibarelerle ifade edildiğinde onların hakikati bu ibarelerle anlaşılmaz. Bunu ancak zevk yoluyla Cenâb-ı Hakk’ın tâliminden elde eden kimse anlar. Bu nedenle Yüce Allah “İşte biz, insanlara bu misalleri anlatıyoruz ama bunların hikmetini gerçek bilgi sahibi olanlardan başkası kavrayamamaktadır.” (Ankebût, 29/43) demiştir.

Vasıtasız olarak Allah’tan öğrenmeyen bir kimse, “bunların hikmetini gerçek bilgi sahibi olanlardan başkası kavrayamamaktadır.” âyetinde işaret edilen âlimlerden olamaz. Avamî misâlde onların durumu, âşıkların aşka dair vuslat, ayrılık vb. hâllere dair sözlerine benzer.

ولو صبر إلى وقت انفتاح عين المعرفة لكان يُحدث له ذكراً، وهو كناية عن مشاهدة حقيقة التفسير بحيث لا يبقى إلى التأويل حاجة. ولهذا المعنى قال النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «رحم الله أخي موسى فلو صبر مع الخضر لرأى كثيراً من العجائب.» ولعل الحديث من حيث اللفظ يخالفه.

الفصل الثاني والستون

[تعليم الحق]

علوم الأنبياء لديّة فمن كان علمه مستفاداً من الكتب والمعلّمين فليس هو من ورثة الأنبياء في علمه ذلك إلا من طريق التوسّع في العبارة عن لفظ الميراث. وعلوم الأنبياء لا تستفاد إلا من الله عزّ وجلّ كما قال: ﴿اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ﴾ (سورة العلق، ٣/٩٦-٥) ولا تظنّ أنّ تعليم الحقّ يختصّ به النبيّ فقط. قال الله تعالى: ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ﴾ (سورة البقرة، ٢/٢٨٢) وكلّ من وصل في سلوكه إلى حقيقة التقوى فلا بدّ أنّ يعلمه الله ما لم يعلم ويكون معه كما قال: ﴿إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ﴾ (سورة النحل، ١٦/١٢٨) وأمثال هذه العلوم إذا عبّر عنها بعبارات متشابهة لم يكن فهم حقائقها من تلك العبارات إلا لمن حصل له ذلك بطريق الذوق عن تعليم الحقّ. ولذلك قال تعالى: ﴿وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ﴾ (سورة العنكبوت، ٢٩/٤٣)

وكلّ من لم يتعلّم من الله تعالى بغير واسطة فهو ليس من العالمين المشار إليهم في قوله تعالى: ﴿وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ﴾ (سورة العنكبوت، ٢٩/٤٣) وهذا في المثل العامّي يشبه كلام العشاق في الوصال والفراق وغيرهما من عوارض العشق وأحوال ما يتعلّق به،

٥

١٠

١٥

٢٠

Bunlar, âşıkların sözlerine kulak vermekle gereği gibi anlaşılmaz. Ancak zevk yoluyla aşkın hâline bürünen kimse bunu anlar. Cüneyd'in şu sözü de bu mânâdadır: "Sözümüz işarettir." Ârifin sözü başka türlü düşünülmez. Kıt aklı ve ilmiyle mânâsı üzerinde tasarrufta bulunan kimsenin ayağı ka-
 5 yar. Öğrencilerinden biri Ebû'l-Abbas b. Süreyc'e Cüneyd'in bu sözünü sorduğunda şunu söylemiştir: "Bu taifenin remizlerini biz bilemeyiz. Fakat Cüneyd'in sözünde bir nur vardır." Galiba Süreyc zevk ehliyendi. Zira sözü bunu ifade ediyor. Ne var ki, zâhir ilmi ona galip gelmiştir. Âlimler arasında bu ve benzeri birçok kimse vardır.

Altmış Üçüncü Fasl [Akli Meselelerin kısımları]

Aklî meseleler, herhangi bir açıdan iki yönü olan ve üç yönü olan meseleler olarak bölümlenir. Üç yönü olan meselelerin, ilim değil mârifet cümlesinden olduğu zannedilir. Bu, batıl bir zandır. Zâten bu faslı açmaktaki
 15 maksadım bu ve benzeri zanları senden gidermek içindir.

İki yönü olan birinci grup meseleler

1. İrşad eden ilim öğreticisinin konuşmasına bakan yön
2. İrşadı talep eden öğrencinin anladıklarına bakan yön. Tıpkı nahiv, tıp, aritmetik ve diğer ilimler gibi.

Üç yönü olan ikinci grup meseleler

1. İfade edenin konuştuğuna bakan yön
2. İstifade edenin anladığına bakan yön
3. İstifade edenin aldığı zevke bakan yön

Sıfatlara ilişkin birçok meselenin hükmü budur. Yine, nefsin bedenden
 25 önce mevcut olması ve ölümden sonraki ahvali gibi konuların hükmü de budur.

Bu tür meseleleri, özellikle ezeli ilim sıfatının, onun cüzile-ri ihata etmesinin keyfiyetinin, ezeli kudret sıfatının hakikatini,

فإنَّ الأسماع إذا قرعت بكلام العشاق لم يفهم معناه حقَّ الفهم أحد اللهمَّ إلا من لا بس حالة العشق ذوقًا. وهذا معنى قول الجنيد رضي الله عنه: «كلامنا إشارة.» ولا يُتصوَّر أن يكون للعارف كلام إلا كذلك، ومن تصرَّف في معانيه ببضاعة عقله وعلمه زلَّت قدمه. ورحم الله أبا العباس بن سُريج حيث سأله بعض تلامذته عمَّا يقول الجنيد فقال له: «رموز القوم لا نعرفها نحن، إلا أنَّ لكلام الجنيد نورًا.» والغالب أنَّ ابن سُريج كان من أهل الذوق فإنَّ كلامه هذا يعرب عن ذلك إلاَّ أنَّه غلب عليه علم الظاهر، وأمثاله كثيرة فيما بين العلماء.

الفصل الثالث والستون

[أقسام المسائل العقلية]

المسائل العقلية تنقسم بوجه من الوجوه إلى ما لها وجهان وإلى ما لها ثلاثة أوجه. وقد يظنُّ بالمسائل التي لها ثلاثة أوجه أنَّها من المعارف وليست من العلوم وهو ظنُّ فاسد؛ وإنَّما ذكرت هذا الفصل لتدفع أمثال هذه الظنون عن نفسك. أمَّا القسم الأوَّل وهو الذي يكون له وجهان:

أحدهما: إلى نطق المتعلِّم المرشد.

والثاني: إلى فهم المتعلِّم المسترشد فكعلم النحو والطب والحساب وغير ذلك.

وأما القسم الثاني فهو الذي له ثلاثة أوجه:

أحدها: إلى نطق المفيد.

والثاني: إلى فهم المستفيد.

والثالث: إلى ذوقه.

وأكثر ما يتعلَّق من المسائل بالصفات هذا حكمها وكذلك ما يتعلَّق بأحكام النفس كالحكم بكونها موجودة قبل البدن وأحوالها بعد الموت فهي كذلك.

وأمثال هذه المسائل يصعب إدراكها على العقل لا سيَّما حقيقة

صفة العلم الأزليِّ وكيفية إحاطته بالجزئيات وصفة القدرة الأزليَّة،

Allah hakkında icat ve yaratma mânâsının hakikatini, ezeli meşîetin mânâsının keyfiyeti, meşîetle irade arasındaki farkı aklın idrak etmesi zordur. Derin âlimlerin çoğu, bu sıfatların mânâlarını ilmen ihata ettiklerini zanneder. Oysa onların bu sıfatlardan aldıkları nasip gerçekte sırf bir teşbihtir.

Altmış Dördüncü Fası **[Öğrenmede En Verimli Yolu]**

Az önce işaret edilen bu ve benzeri meselelerde istifade edenin durumuna en uygun gelen yol, kitaplarda geçen lafızları ezberlemeyi çoğaltmak değildir. Zira onları ezberlemek çoğu kez şaşkınlıktan başka bir şeyi artırmaz. Başkasından aktarılan, istiareyle belirtilen, müteşâbih ve müşekkek² sözcüklerden hakikati talep etmek son derecede zordur. Bunun yerine âlimlerin ağzından çıkan ve eskilerin değil de yeni olan muhakkik âlimlerin kitaplarından derlenen az miktardaki lafızlarla yetinmek gerekir. Bu miktar ezberlendiğinde tüm gayreti onları çokca düşünmeye sarfetmelidir. İlim öğreticisi işaret edinceye kadar eski kitaplara bakmayı bırakmak lazımdır.

Altmış Beşinci Fası **[Kemâl Ehlinden İstifade Etmek]**

Hakkı talep eden kimsenin, bir miktar bu meseleleri öğrenince birçok kez onları düşünmesi ve ilmi kemâle sahip kimselerle birlikte oturması gerekir. Bu kişileri bulduğu ve mümkün olduğu kadar hizmetlerinde bulunduğunda bu meselelere dair aklına gelen soruları onlara arz etmesi gerekir. Bu hakikatleri idrak etme konusunda batını tasfiye ederek yardım alması gerekir. O zaman kendi başına onları idrak etmesi beklenir.

2 Külli bir mânânın her hangi bir ferdinde güç, liyâkat ve kıdeminin olmasıdır. Meselâ varlık, mümkününe nispetle vâcîpte daha güçlü, daha lâyık ve daha kıdemli olarak bulunur. Cürcânî, *Ta'rifât*, 146.

وحقيقة معنى الإيجاد والاختراع في حقِّ الله وكَيْفِيَّةِ معنى المشيئة الأزلية والفرق بينهما وبين الإرادة. وأكثر العلماء المتبحرين يظنون أنهم أحاطوا علمًا بمعاني هذه الصفات وإنما حظُّهم منها على الحقيقة تشبيه فقط.

الفصل الرابع والستون

[أنفع طرق التعلُّم]

٥

لعلَّ الأليق بحال المستفيد في أمثال المسائل التي سبقت الإشارة إليها ألا يستكثر فيها من حفظ الألفاظ المذكورة في الكتب إذ الغالب أنَّ الاستكثار منها لا يزيده إلا تحيُّرًا.

إذ طلب الحقائق من الألفاظ المنقولة والمستعارة والمتشابهة والمشككة في غاية العسر بل ينبغي أن يقتصر على قدر يسير من ألفاظ يلتقطها من أفواه العلماء ومن كتب المتأخرين المحققين دون المتقدمين. فإذا حفظ ذلك فليصرف العناية^{١٢٦} إلى ترديد النظر فيه، وليترك النظر في الكتب القديمة رأسًا إلى وقت يشير إليه المعلِّم بذلك.

١٠

الفصل الخامس والستون

[الاستعانة من أهل الكمال]

١٥

ينبغي لطالب الحقِّ إذا حفظ القدر الذي يتيسر له من تلك المسائل أن يعاود النظر فيه مرَّة بعد أخرى ويجالس أهل الكمال العلمي إن وجدهم وظفر بخدمتهم ما أمكنه، ويعرض عليهم كلَّ ما يسنح له من خواطره في تلك المسائل. وينبغي أن يستعين على إدراك تلك الحقائق بتصفية الباطن فعساه يدركها بنفسه.

١٢٦ ش، ب+ بكتيته.

Kemâl ve vuslat sahibi bir kimse (mürşid), sâlik vurud hususunda kendini güçlendirmedikçe onun meşrebine bir tat katamaz. (Mürşidin müride yönelik) işi sadece sülûk keyfiyeti hakkında ona yol göstermektir. Her ne vakit o irşad hususunda (mürşidin) emrine bağlı kalırsa, ehil olduğu müddetçe çoğu kez vuslattan mahrum olmaz.

Altmış Altıncı Fası

[Zevk Ehli ile Arkadaşlık Kalp Tasfiyesine Yardımcıdır]

Bâtını tasfiye hususunda zevk ehliyle sohbet etmek, onlarla oturup kalkmak, içtenlikle onlara hizmet etmek, talip için ne güzel yardımcıdır. Zevk ehli tabiriyle batını kötü huylardan temizleyen hatta Hakk'ın, ifadesi mümkün olmayan lütuflarına mazhar olan kimseleri kastediyorum. Onlarla oturan asla mutsuz olmaz. Onların bulunmadığı bir yer yoktur.

Altmış Yedinci Fası

[Talibin En Büyük Mutluluğu]

Talibin en büyük mutluluğu, Allah ve onu müşâhedede fânî olan vuslat sahibi kimselere bütün ruhu ve kalbiyle hizmet etmeye adamaktır. Hatta ömrünü bu hizmetle geçirirse Allah onu âlimlerin isminden ve târifinden başka bir şey bilmediği daha iyi bir hayata kavuşturur. Bu hayatın mânâsı ve müsemâsının hakikati ancak günbegün inâyet kucağında kerem sütüyle beslenen kimseler nezdinde mevcuttur.

Altmış Sekizinci Fası

[Kemâl Ehlerinden Alınan Faydalar]

Ezelî cömertlik, gönlümü alıp birçok şeyhe hizmet etmede beni muvaffak etmeseydi ilimle uğraşırken içime yerleşen bu yanlışlardan kurtulmam düşünülmezdi. Yine, önder şeyh, Allah ondan razı olsun, Ahmed Gazzâlî'nin hizmetinden de yararlanamazdım.

فليس في قوّة الواصل الكامل أن يرد به مشربه العذب ما لم يقو بنفسه على الورود، وإنّما الذي إليه من أمره هو إرشاده إلى كَيْفِيَّة السلوك فقط. ومهما امتثل من أمره في الإرشاد لم يحرم الوصول غالبًا، إن كان من أهله.

الفصل السادس والستون

[مصاحبة أهل الذوق معين للطالب على تصفية الباطن]

نعم المعين للطالب على تصفية الباطن مصاحبة أهل الذوق ومجالستهم وخدمتهم من صميم القلب. وأعني بأهل الذوق أقوامًا طهروا بواطنهم من رذائل الأخلاق حتى فاضت عليهم من أطفاف الحقّ ما تستحيل عنه العبارة، وهم القوم لا يشقى بهم جليستهم، وقلّما تخلو بقعة من البقاع منهم.

الفصل السابع والستون

[السعادة القصوى للطالب]

السعادة كلّ السعادة للطالب أن يتفرغ بكلّية روحه وقلبه لخدمة واصل منهم فني في الله ومشاهدته، إذا أفنى عمره في خدمته أحياء الله حياةً طيبةً ليس منها مع العلماء سوى رسمٍ واسمٍ، فأما حقيقة معناها ومسمّاها فلا يوجد إلا عند قوم أرضعوا بلبان الكرم في حجر العناية يومًا بعد يوم.

الفصل الثامن والستون

[الأمور المستفادة من أهل الكمال]

لولا أنّ الجود^{١٢٧} الأزليّ أخذ بضعي ووفّقني لخدمة شيخ كبير منهم، لما تصوّر لي الخلاص عن تلك الضلالات التي رُسخت في الباطن من ممارسة العلم، ولما انتفعت أيضًا بخدمة الشيخ الإمام أحمد الغزالي رضي الله عنه

Zira o şeyhin kapısına yapışmasaydım kurtuluşu zor hatta imkânsız olan çirkin sıfatlar her geçen gün ve gece kalbi kaplardı. Nitekim takdirin, ilim ve akıl darboğazında hapsettiği birçok kimsede bu durumu görmekteyim. Onların havsalası, kapalı ve gizli konular bir yana apaçık şeylerin ötesini
5 bile tasdik etmeye güç yetiremez. Sayamayacağım ve hak etmediğim nimetleri bana yağdıran Allah Teâlâ'ya şükürler olsun. Bu nimetlerin tamamı ermesinde O'na dayanıyor ve O'na tevekkül ediyorum.

Altmış Dokuzuncu Fasil

[Sâlik, Kemâl Ehlini Nasıl Bilebilir?]

10 Muhtemelen şunları soracaksın: “Talip böyle bir şeyhe nasıl ulaşacak? Sülûkta olan biri kendi terazisiyle vuslata erenleri ölçmesi ve mücerret iddiasıyla birini taklit etmesi câiz değilken yeni başlayanların nihâyete ermiş kimselere uyması ve onları tanıması nasıl kolay olur? Meselâ filan şahsın, boş iddiada bulunan biri mi yoksa uyulması câiz olan ve nihâyete ermiş
15 kemâl ehli bir şeyh mi olduğu ne ile bilecek?”

Bil ki, bu, cevabına dalan kimseye fayda sağlamayacak bir sorudur. Zira her bir talibe kaçamayacağı bir takım sebepler tasallut eder. Her birine rızık olarak taksim edilen miktarda bir talep onlara tasallut eder; dolayısıyla doğru yola sevk edecek birini bulması kolaylaşır. Nitekim ilim öğrencisinin talebi ve mürşidi de ezelde ona ilimden rızık olarak takdir edilen mik-
20 tarda olur. Burada da durum bir fark olmaksızın aynen böyledir.

Yetmişinci Fasil

[İddia Sahiplerinin Alametleri]

25 “İddia sahibini vuslata erenden ayırt edecek bir alamet var mıdır?” şeklindeki bir soruya şunu söylerim: “Bunun alametleri çoktur. Fakat onları ifade etmek zordur. Onların hepsini kuşatmak da son derece güçtür. Reddedilecek bir alametin varlığı nerdeyse imkânsızdır. Bende onun imkânına dair bir haber yoktur.

إذ لولا ملازمتي لعبتة باب ذلك الشيخ لكان يتراكم في القلب على تعاقب الأيام والليالي صفات مذمومة يتعدّر الخلاص عنها أو يستحيل، كما أراه في حقّ الأكثرين ممّن حبسه التقدير في مضيق العلم والعقل، ولا تتسع حوصلته للتصديق بما وراء ذلك من العليّات بله^{١٢٨} الغوامض من الخفيات، والله تعالى هو المشكور على إفاضته عليّ نعمًا لا أحصيها ولا أستحقّها وبه اعتمادادي وعليه توكلّي في إتمام تلك النعم.

الفصل التاسع والستون

[كيف يستطيع السالك أن يعرف أهل الكمال]

لعلّك تقول كيف يظفر الطالب بمثل هذا الشيخ؟ وكيف يتيسّر للمبتدي متابعة المنتهي ومعرفته، وليس يجوز للسالك أن يزن الواصلين بميزان نظره، ولا أيضًا يجوز له أن يقلّد واحدًا بمجرد دعواه؟ فيماذا يعلم أنّ الشيخ الفلاني مثلاً مدّع وليس وراء دعواه طائل؛ أو هو كاملٌ منتهٍ بلغ مبلغًا يجوز أن يُقتدى به؟ فاعلم أنّ هذا سؤال عن أمر لا يكون للخوض في جوابه عظيم فائدة، فإنّ كلّ واحد من الطالبين تتسلّط عليه أسباب ما قدّر له تسليطًا لا يجد عنه محيصًا. وبقدر ما قُسم لكلّ واحد من الرزق تسلّط عليه الطلب وتيسّر له الظفر بمن يهديه الطريق. فكما أنّ المتعلّم يكون طلبه ومرشده على قدر ما رُزق في الأزل من العلم كذلك هاهنا من غير فرق.

الفصل السبعون

[علامات المدّعين]

فإنّ قلت فهل من علامة تميّز بها المدّعي عن الواصل فأقول: العلامات كثيرة والتعبير عنها عسير والإحاطة بجميعها متعذّرة غاية التعذّر. فأما علامة تطرد وتنعكس فيكاد يستحيل وجودها وليس عندي عن إمكانها خبر،

Bunu ciddi olarak araştırman gerekir. Zira bu çaba, her sorununu çözer; musibetleri üzerinden kaldırır, sıkıntılı durumlardan ve çaresiz felaketlerden seni kurtarır. Tatmayan bilmez. Tecrübe etmeyene, başkasının tecrübesi fayda vermez. Yiyen kişiden bahsetmekle yemeyen kişi doymaz. İçen kişinin sözü, içmeyen kişinin susuzluğunu gidermez.

Yetmiş Birinci Fası

[Âlimlerin Kendini Beğenmişliği ve Ârife İhtiyaç Duymamaları]

Sakin ha, ilminle gurur duyarak bu yolda sana önderlik edecek biri olmadan sülûk ile meşgul olma. Yoksa farkına varmadan sapıtırısın. Senin misalin, sanatında ustalaşmış bir sanatkârın, nazarî ilimlerle meşgul olup, onları kendi başına tahsil etmeye çalışarak nazarî ilimlerle meşgul olanlara bağlanmaktan sakınanın misali gibi olur. Onun bu şekilde hareket etmesinin sebebi, sanatındaki ustalığından kaynaklanan kendini beğenmişliktir. İlim ehline galip gelen dalâletlerden biri de şudur: Onlar sülûk ilminden biraz nasiplendiklerinde, bu yolun tehlikelerini bilen ve her adımda kendilerine rehberlik edecek bir âriften müstağni olduklarını sanırlar.

Mârifet ehline uymaktan sakınmalarının bir neticesi olan bu kendini beğenmişlikten, âlimlerin ve nazariyatçıların çok azı kurtulmuştur. Tahsil ettiği ilimde bir yetkinlik gören âlimin, onu bilmeyen birini kendinden üstün görmesi zordur. Bu da “Her bir kemâl, fehm edilip kavranılan meselelerden ileri gelir.” şeklindeki bozuk zannından kaynaklanır. Dolayısıyla o bunun ötesinde hiçbir şey bilmez. Kendisinden başka ilâh olmayan Allah’a sadıkane ve ihlasane bir şekilde yemin olsun ki, bir âlim -kendini şeyhlerden birinin hizmetine adasa bile- akranı olan cahil kimselerle kendisi arasında o şeyhe ihtiyaç duymada bir fark olduğunu düşündüğü müddetçe, maksadına yönelmeksizin zamanını zayi ediyor demektir. Bu mânâları ancak tecrübe edip bu konuda ehil olduktan sonra anlarsın. Tecrübeden önce bu mânâlara ulaştığını zannedersen şeytanın maskarası olursun. Bu gibi kişiler hakkında şu söylenmiştir:

Görünce Şeytan, yüzündeki aldanışı

Dedi “Yaş! Kurban olayım, senin gibi iflah olmayana!”

فعليك بالجدّ في الطلب فإنه يحلّ لك كلّ مشكلٍ، ويجذب بضبعك في كلّ ملّمةٍ مدلهمةٍ، وينقذك من كلّ خطبٍ هائلٍ، ويخلصك من كلّ داهيةٍ معضلةٍ. ومن لم يذق لم يعرف. ومن لم يجرب لم تنفعه تجربةٌ غيره. ومن لم يأكل لم يشبع بمحادثةٍ من أكل. ومن لم يشرب لم يرو عطشه كلاً من شرب.

الفصل الحادي والسبعون

[عجب العلماء واستغنائهم عن العارف]

إيّاك وأنّ تغترّ بعلمك فتشتغل بالسلوك من غير قائد يقودك في الطريق فتضلّ من حيث لا تدري ويكون مثالك مثال صانع متبحّر في صناعته فاشتغل بالعلوم النظرية وتحصيلها من نفسه فاستنكف من متابعة غيره من النظار ولم يكن لذلك مستنداً إلا عجب أثمره تبخّر في صناعته. فمن الضلالات الغالبة على أهل العلم أنّهم إذا خمروا علم السلوك ظنّوا أنّهم يستغنون عن عارف بمهالك الطريق يهديهم في كلّ خطوة.

وقلّما ينجو أحد من النظار والعلماء من هذا العجب الذي ثمرته الاستنكاف من المتابعة لأهل المعرفة، إذ يبعد من العالم الذي يرى الكمال فيما حصله من العلم أن يرى الجاهل بذلك فوق نفسه وذلك لظنه الفاسد المغلّط بأنّ كلّ كمال فهو من المسائل التي تلقّنها وتلقّفها فلا يعلم وراء ذلك شيئاً. والله الذي لا إله إلا هو حلفة صادقة ويمينا برة أنّ العالم وإن انتدب لخدمة بعض المشايخ فما دام يُفَرّق بين نفسه في الحاجة إليه وبين غيره من جهال أقرانه فهو بعد في تضييع زمانه غير مقبل على شأنه. ولا تفهم هذه المعاني أصلاً إلا إذا صرت لها بعد التجربة أهلاً. وإن ظننت أنّك تصل إليها قبل التجربة فأنت بعد ضحكة الشيطان وفي مثلك قيل:

وَإِذَا رَأَى الشَّيْطَانُ عُزَّةً وَجْهَهُ حَيًّا وَقَالَ فَدَيْتُ مَنْ لَا يُفْلِحُ^{١٢٩}

Yetmiş İkinci Fası

[Allah'ın İlk Varlık Karşısındaki Önceliği Zât ve Şeref İtibarıdır]

Bil ki, söz arasında beliren bu fasıllarının faydası çoktur. Fakat bundan çok az kimse yararlanır. İlmi ve aklıyla gurur duyan kimse çoğu kez bundan ne etkilenir ne de yararlanır. Bunlar ârizî olarak belirtilince bana yakışan şey belirtildiği ölçüde özetlemek ve şunu söylemektir: Belli olmuştur ki, “Âlem zaman itibarıyla kadîmdir.” diyen kimsenin sözü sırf kafa karışıklığı olup, sözün böyle tertip edilmesi de son derece bozuktur. Bunu duyan birisi şöyle itiraz edecektir: “Diyelim ki, ben, yer ve gökler hakkında bunu doğru kabul ettim. Bu takdirde senin yaratılan ilk mevcut hakkındaki görüşün ne olacaktır? O Yüce Yaratıcı'nın varlığına varlıkça eşzamanlı mıdır? Şâyet “Evet” dersen, onunla birlikte kadîm bir varlık tespit etmiş olursun. “Hayır” dersen bu takdirde şu ihtimalleri varsayarız: şâyet o yokken var olmuşsa kemâl sebebi mevcut iken bundan önce niçin var olmamıştır? Var olduğu sırada bir sebep mi zuhur etti yoksa sebepsiz mi oldu? Eğer “Sebepsiz oldu.” dersen bu muhâldir. Zira bu cevap, hâdisin sebepsiz ortaya çıkışını gerektirir. Şâyet “evet” diyecek olursan bu takdirde sebebi zuhur etmiş demektir. Yoklukta aynı hâl üzere devam eden ma'dûm bir sebebin açığa çıkması ve sonra ilk mevcudun var olması muhâldir. Zira onun vâcibin zâtında ortaya çıkması muhâldir. Şöyle ki, vâcibden başkası yoktur ki, bu sebep ilk varlığın şartı olsun. Nitekim yokken var olan bir mevcut hakkında söylediklerin de böyleydi.

Bil ki, ‘önce ve sonra’ zaman var olduktan sonra mevcut olmuştur. O vakit sadece zât ve şeref önceliği vardır. “O vakit” ifademiz de müteşâbihdir. Çünkü o da zamanın varlığını hissettirir. Zâtıyla vâcib olan varlık ile ondan hâdis olan varlıklar arasındaki zât ve şeref önceliğinin bir sonu ve sınırı yoktur. Bu durumda şu sözümüzden daha doğru bir söz olamaz: “Allah sonsuz bir öncelikle ilk mevcuttan önce idi.” Muhtemelen şimdi Hz. Peygamberin şu sözünün anlamı sana âgâh olacaktır:

الفصل الثاني والسبعون

[تقدّم الله على الموجود الأول باعتبار ذاته وشرفه]

اعلم أنّ هذه الفصول المعترضة في أثناء الكلام كثيرة النفع ولكن عند الأقلّين. والمعجب بعقله وعلمه لا يتأثر بها غالبًا ولا ينتفع وإذا كان ذكرها عرضًا فالأولى بي أن أقصر على القدر المذكور وأقول: قد ظهر أن قول القائل العالم قديم بالزمان هوس محض فنظمه في غاية الفساد. وبعد ذلك ربّما يقول: هبني سلمت ذلك في السماوات والأرض فما تقول في الموجود الأوّل: هل كان مساوق الوجود لوجود الباري تعالى؟ فإن قلت نعم فقد أثبت معه قديمًا وإن قلت لا فنفرض الكلام فيه ونقول: إن لم يكن موجودًا ثمّ وجد فلماذا لم يكن موجودًا قبله، والسبب بكماله موجود؟ وحين وجد فهل ظهر سبب أم لا؟ فإن قلت لا فهو محال إذ يلزم منه حدوث حادث بلا سبب وإن قلت نعم ظهر سبب فظهور سبب معدوم استمرّ في العدم على وتيرة واحدة ثمّ ظهر وجوده محال، لأنّ ظهوره في ذات الواجب محال ولا موجود ثمّ غير الواجب حتى يثبت وجوده شرطًا كما قلت ذلك في حقّ موجود يوجد بعد العدم.

فاعلم أنّ القبل والبعد وُجداً بعد وجود الزمان ولم يكن إذ ذاك إلا قبليّة الذات والشرف. وقولنا إذ ذاك متشابه فإنّه مشعر بوجود الزمان. وقبليّة الشرف والذات بين الواجب الموجود بذاته وبين الموجودات الحادثة منه ليس لها حدٌّ ومنتهى. فإذا لا قولٌ أصدق من قولنا: إنّ الله كان موجودًا قبل الموجود الأوّل قبليّة لا تنهاى ولعلّ الآن يتجلّى لك حقيقة قوله عليه الصلاة والسلام:

“Allah, ruhları cesetlerden iki bin yıl önce yarattı.” O niçin bu önceliğe sonlu bir zaman takdir etti; bu büyük bir sırdır. Her mümkünden her mümküne giden yol sonlu; her mümkünden vâcibe giden yol ise sonsuzdur. Bu böyle olmasaydı sonlu olanın sonsuzdan daha çok olması gerektirir ki, bu da muhâldir. Bu hükümler, mârifet gözünün idrak ettiği evveliyattandır. Onları idrak etmenin yolu akıl gözüne kapalıdır. Onları idrak etmede aklına ve küçük vasıflarına tamah etme!

Yetmiş Üçüncü Fasıl

[Her Varlık Vâcibin Varlığı İle Varlıkça Beraber Değildir]

Önceki fasılda tahakkuk etti ki, varlıkta, varlığı Vâcibin varlığına eşzamanlı olan bir mevcut yoktur, olması da düşünülemez. Dolayısıyla ne ilk mevcudun ne de başkasının varlığı, vâcibin varlığı ile beraberdir. Evet, vâcibin varlığı, her şeyin varlığı ile eşzamanlıdır. Onun var olan şeyle eşzamanlı oluşu o şey var olduğu sıradadır. Nitekim ilk varlıkla eşzamanlı oluşu da farksız olarak böyledir. Hakikat olan cevap işte budur.

Bil ki, mârifet gözüyle baktığı vakit ârif “Her varlık vâcibin varlığı ile varlıkça eşzamanlıdır” sözünün sahih bir mânâ olduğunu idrak eder. Bu idrak olmaksızın akıl ve ilim yorulur. Bu durumda ârif, “Allah her şeyle birliktedir. Bununla birlikte sonsuz bir öncelikle her şeyden de öncedir” der. Yine o “Varlıkta Allah’la birlikte ve ondan sonra hiç şey yoktur, varlıkta bu nitelikte bir şeyin olması da düşünülemez.” der. “Ne Allah’la birlikte ne de ondan sonra bir şey vardır.” sözümüzü inkâr etmekten sakın! Aksi hâlde hem renkleri algılamayan, hem de onların varlığın inkâr eden bir kör olursun.

Çünkü bu söz hem hakikat hem de doğru bir sözdür. Bu söz mârifet gözüne, evveliyatın akıl gözüne apaçık oluşundan daha da apaçıktır. Akıl bazen “Allah her şeyle birliktedir ve her şeyden de öncedir.” sözümüzün sahih bir mânâsı olduğunu idrak eder. Fakat bu mânâ mârifet gözüyle idrak edilen şeyler hakkında değildir.

«خلق الأرواح قبل الأجساد بألف عام»^{١٣٠} وأنه لِمَ قَدَّرَ تلك القبليَّة بمقدار متناهٍ من الزمان وهذا سرٌّ عظيم. فالطريق من كلِّ ممكن إلى كلِّ ممكن متناهٍ والطريق من كلِّ ممكن إلى الواجب غير متناهٍ. ولو لم يكن كذلك لزم أن يكون ما يتناهى أكثر ممَّا لا يتناهى وذلك محال. وهذه القضايا من الأوَّلِيَّات التي تدركها عين المعرفة وطريق إدراكها منسَدٌّ على عين العقل فلا تطمعنَّ بعلمك وبضاعتك المزجاة منه في إدراكها. ٥

الفصل الثالث والسبعون

[كلُّ موجودٍ غير مساوٍ لوجود الواجب]

فإذا تحقَّق من هذا أنه ليس في الوجود موجود يساوق وجوده وجود الواجب ولا يتصوَّر أن يوجد أيضًا. فلا الموجود الأوَّل يساوق وجوده وجود الواجب ولا غيره. نعم الواجب مساوق الوجود لوجود كلِّ شيءٍ ومساوقته لما لم يوجد بعد عند وجوده كمساوقته للموجود الأوَّل من غير فرق. هذا هو الجواب الحقّ. ١٠

واعلم أنَّ العارف إذا نظر بعين المعرفة أدرك لقولنا كلُّ موجود فهو مساوق الوجود لوجود الواجب معنى صحيحًا. ولكن العقل والعلم يمسهما^{١٣١} الكلال دون إدراك ذلك. وعند ذلك يقول العارف: «إنَّ الله مع كلِّ شيءٍ وهو مع ذلك قبل كلِّ شيءٍ قبليَّة لا تتناهى». ويقول: «ليس في الوجود شيءٍ هو مع الله ولا بعده ولا يُتصوَّر أيضًا أن يكون بهذه الصفة شيءٍ في الوجود. وإياك أن تُنكر قولنا ليس مع الله شيءٍ ولا بعده فتكون أعمى لا تدرك الألوان ولا تؤمن أيضًا بوجودها. ١٥

فإنَّ ذلك حقٌّ وصدق وهو أجلى وأظهر لعين لمعرفة من الأوَّلِيَّات لعين العقل. فاعلم أنَّ العقل قد يدرك لقولنا إنَّ الله مع كلِّ شيءٍ وقبل كلِّ شيءٍ معنى صحيحًا ولكن ليس ذلك المعنى في شيءٍ ممَّا يُدرك بعين المعرفة. ٢٠

١٣٠ أوردته الحكيم الترمذي في نوادر الأصول في أحاديث الرسول صلى الله عليه وسلم. [٤/١٧٥]
١٣١ ش: يمسهما.

Aklın, anlamını idrak etmesi düşünölemeyen şeylerden biri de “Allah her şeyle beraberdir, ondan sonra bir şey yoktur.” şeklindeki sözümüzdür. Bu hükümlerle ilgili olarak sözü uzatmak aklî idrakin meşakkat ve reddini artırmaktan başka bir şeye yaranmaz. Daha önce geçtiği üzere az miktarla konuyu özetlemek ve onunla sınırlamak daha uygundur. Talip, bu fasıldan sonra gelen fasla baksın! Orası önceki fasıl için tohum gibidir. Gün gelir ürününü toplar.

Yetmiş Dördüncü Fası **[Yakınlık Ve Uzaklığın Kısımları]**

Yakınlık ve uzaklık üç kısımdır:

1. Zamanda ve mekândaki yakınlık: Meselâ ay bize güneşten daha yakındır. Yine Hz. Muhammed’in zamanı, bize Nuh’un (a.s) zamanından daha yakındır.

2. Aklî yakınlık: Bu yakınlığın varlığı, zamansal ve mekânsal yakınlığın faydasını iptal eder. Meselâ İmam Şafii, Ebû Bekir’e Ebû Cehil’den daha yakındır. Her ne kadar Ebû Cehil, zaman ve mekân bakımından Ebû Bekir’e İmam Şafii’den daha yakın olsa da bu, böyledir. Birbirine nispetle zaman ve mekân bakımından daha yakın veya daha uzak nitelenen iki şeyden her birinin, aklî yakınlık ve uzaklıkla nitelenmesi câiz değildir, ancak lafız benzerliği veya ibarenin geniş kapsamlı kullanılması hariç tutulmuştur. İmam Şafii’nin Ebû Bekir’e bir başkasından daha yakın olmasının, onun yere ve göğe yakın veya uzak olduğu anlamında kullanılması câiz değildir. Zira bu anlam, yeri ve göğü içine alacak şekilde geniş değildir.

O hâlde zamansal ve mekânsal bir yakınlıkla nitelenen herhangi bir şeyin Allaha olan nispetinin, yakınlık ve uzaklıkla ilgili olmadığını anlamak gerekir. İşte bu nedenle Hz. Peygamber, Rabbinden naklederek “Ben, yer ve göğe sığmam. Ben ancak ince ve yumuşak başlı mümin kulumun kalbine sığarım.” buyurmuştur.

وأما قولنا ليس مع الله شيء ولا بعده شيء فذلك مما لا يُتصوّر للعقل أن يُدرك شيئاً من معناه أصلاً. والإطناب في شرح هذا ^{١٣٢} لا يزيدُها ^{١٣٣} إلا إباءً واستعصاءً على الإدراك العقلي، ^{١٣٤} والاختصار على القدر اليسير الذي سبقت الإشارة إليه أولى. ولينظر الطالب في الفصل الذي بعد هذا الفصل فإنه كالبذر لما قبله فربّما يجتني من ثمرته ^{١٣٥}.

الفصل الرابع والسبعون

[أقسام القرب والبعـد]

القرب والبعـد ثلاثة أقسام: حسيّ وعقلي وروحي.

القسم الأول: يوجد في الزمان والمكان كما يقال: «القمر أقرب إلينا من الشمس.»

و«عصر رسول الله أقرب إلى زماننا هذا من عصر نوح ^{١٣٦} عليهما السلام.»

القسم الثاني: القرب العقلي، وعند وجود هذا القرب تبطل فائدة القرب الزماني

والمكاني، فيقال: «الشافعي مثلاً أقرب إلى الصديق الأكبر من أبي جهل وإن كان هو

أقرب زماناً ومكاناً من الشافعي.» وكلّ شيئين يوصف أحدهما بالقرب من الآخر أو

البعـد عنه من حيث الزمان والمكان فلا يجوز أن يكون لهما وصف من القرب والبعـد

العقليّ أصلاً إلا من حيث تشابه في اللفظ وتوسّع في العبارة إذ لا يجوز أن يُقال

إنّ المعنى الذي كان الشافعي به أقرب إلى أبي بكر من غيره هو قرب من السماء

والأرض أو بعيد عنهما إذ ^{١٣٧} ذلك المعنى ممّا تسعه السماء والأرض.

وعند ذلك ينبغي أن نفهم أن لا نسبة لشيء من الأشياء التي توصف بالقرب

الزماني والمكاني إلى الله عزّ وجلّ في القرب والبعـد. ولذلك قال عليه الصلاة

والسلام حاكياً عن ربّه: «لا تسعني سمائي ولا أرضي ولكن وسعني قلب عبدي

المؤمن اللين الوادع.» ^{١٣٨}

١٣٢ ش، ب+ قضايا.

١٣٣ ش: يفيدها.

١٣٤ ب+ الاختصار.

١٣٥ ش، ب+ يوما.

١٣٦ ش: آدم.

١٣٧ ش+ ليس.

١٣٨ أورده العجلوني في كشف الخفاء [٢/٢٥٥]

3. Akıllıların idrak etmesi asla tasavvur edilmeyen, sadece âriflerin idrak ettiği yakınlık: Bu mârifetten elde edilen hükümlerden biri de ârifin şu sözüdür: “Allah’ın her şeye yakınlığı aynıdır, hiçbir bakımdan aralarında fark yoktur. Cisimlerin ve ruhların ona nispeti, aynı nispettir.”

5 Bu noktada diyoruz ki; her mevcut, Cenâb-ı Hakk’ın varlığına, varlıkça eşzamanlıdır. Varlıklarının Cenâb-ı Hakk’a eşzamanlı oluşları hususunda hiçbir fark yoktur. Bil ki, birinci kısım yakınlık ve uzaklık, görme duyusuna izafetle, ikinci kısım aklî basirete izafetle, üçüncü kısım ise ârifin basiretine izafetle doğrudur. İkinci kısım yakınlık ve uzaklık ilme’l-yakîn;

10 üçüncü kısımdaki ayne’l-yakîn cümlesindedir. Hakka’l-yakîne ise ben henüz ulaşmadım ve ona ulaşma yolunu da bilmiyorum. Ben, doğuştan körün renklerin varlığına inandığı gibi, ona da inanıyorum. Nitekim hissi şeylere saplanıp kalan kimsenin ikinci kısımdaki yakınlık ve uzaklığı idrak etmesi imkânsız olduğu gibi, aklî şeylere saplanıp kalan kimsenin

15 de üçüncü kısımdaki yakınlık ve uzaklığın hakikatini idrak etmesi imkânsızdır. Gayba olan imanın gibi ona da inanmaya çaba sarf et! “Bilemezsin ki; belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarıverir.” (Talak, 65/1)

Yetmiş Beşinci Fasıll

[Âhîret Gününün Hakikati]

20 Muhtemelen diyeceksin ki: “Bu fasıllar, Allah’ın ilmini ve sıfatlarını, elçisini ve Âhîret gününü bilmeyi kapsayacaktır, dediğin sözün nerede? Sen Allah’ı ve sıfatları, nübüvvete imana dayanan akıl ötesi tavrı bilmekle ilgili sözü uzattın. Âhîret gününü bilmekle ilgili bir

25 şey sunmadığın gibi mânâsına dair bir fasıl da açmadın. Ne oluyor da nefsin hâlleri ile mülk ve melekût âlemindeki tavrının hakikatine dair bir çaba göstermiyorsun?”

القسم الثالث: والقسم الثالث هو القرب الذي يدركه العارفون ولا يتصوّر للعقلاء^{١٣٩} إدراكه أصلاً. ومن الأحكام المستفادة من هذه المعرفة أن يقول العارف: «قرب الحق تعالى متساوٍ من كلّ شيء لا تفاوت فيه بوجه من الوجوه، فالأجسام والأرواح متساوية في النسبة إليه. وعند ذلك نقول: «كلّ موجود فهو مساوق الوجود لوجود الحقّ^{١٤٠} لا فرق في مساوقتها قطعاً^{١٤١} البتة.» واعلم أنّ الذي وصفناه من القرب والبعد في القسم الأول صحيحٌ بالإضافة إلى حاسة البصر. والذي وصفناه في القسم الثاني صحيحٌ بالإضافة إلى بصيرة العقل. والذي وصفناه في القسم الثالث صحيحٌ بالإضافة إلى بصيرة العارف. والذي في القسم الثاني من علم اليقين. والذي في القسم الثالث من عين اليقين. وأما حقّ اليقين فلم أصل بعد إليه ولا تعثرت في طريقي عليه، وأنا مؤمن به إيمان الأكفم بوجوه الألوان. وكما يستحيل للجامد على المحسوسات أن يدرك معنى القرب والبعد المشار إليهما في القسم الثاني فكذلك يستحيل للجامد على العقليات أن يدرك حقيقة القرب والبعد المشار إليهما في القسم الثالث. فاجتهد أن تؤمن به إيمانك بالغيب ﴿لَعَلَّ اللَّهُ يُحَدِّثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا﴾ (سورة الطلاق، ١/٦٥)

الفصل الخامس والسبعون

[حقيقة يوم الآخر]

لعلك تقول: أين أنت من قولك إنّ هذه الفصول تشتمل على العلم بالله^{١٤٢} وبرسوله وباليوم الآخر؟ فقد أطنبت القول في العلم بالله وبصفاته وفي الطور الذي وراء العقل وهو الذي يتوقف عليه الإيمان بالنبوة. وأما العلم باليوم الآخر فإنك لم تتعرض له أصلاً ولم تذكر في معناه فصلاً. وما بالك لم تحم حول شيء من أحوال النفس وحقيقة أطوارها في عالمي الملك والملكوت؟

١٣٩ ش، ب: العلماء.

١٤٠ ش+ الأول.

١٤١ ب: أصلاً.

١٤٢ ش+ صفاته.

Her şeyden önce bil ki, Âhîret günü, güneşin doğuşuyla bildiğin günler cinsinden değildir. Zira güneş, kıyamet günü dürülmüş olacaktır.

Ona Âhîret günü denilmesi ibarenin yetersizliğinden dolayı olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber: “Haberiniz olsun ki zaman, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki durumu gibi deveran edip durmaktadır.” derken
5 bunu söylemiştir. Nitekim Kur’ân’da bu şöyle ifade edilmiştir: “Şüphesiz ki, sizin rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratandır...” (A’râf, 7/54) Yer, başka bir yere, gökler de başka göklere dönüşmedikçe sülûk yolcusunun hesap gününe vasıl olması imkânsızdır. Bunu anladığında insani nefsin
10 birçok tavrı olduğunu, bu tavırların neredeyse sonsuz ve sınırsız olduğunu bilmen gerekir. Bir nefis hususi tavırlar içindeyken “O dünyadadır.” denir. O hususi başka tavırlar içindeyken “O, kabir arasatındadır.” denir. Kabir, Âhîret menzillerinin ilkidir. Yine o hususi başka tavırlar içindeyken ‘o, kıyamet arasatındadır’ denir. Yine hususi başka tavırlar içinde iken “O
15 âhîrettedir.” denir.

Yetmiş Altıncı Fasal **[Nefsin Bedenden Önce Oluşu]**

Bil ki, insan aklı nefsin hakikatini değil, beden ve ona ilişen şeylere bakarak varlığından ayrılmayan şeyleri idrak eder. Bunlar nefsin müdrîk ve muharrik oluşu gibidir ki, her ikisi de bütün hayvanların ortak oldukları
20 iki niteliktir.

Nefis, bedeni yönetmekten kesildikten sonra bekâsına dair bilinecek şey ancak ilmî idrak üzerinde düşünme yoluyla bilinir. Şu haysiyetle ki, nefis ilimlere mahâldir, ilimler ise bölünmez, dolayısıyla mahâllin bölün-
25 mesi de tasavvur edilemez. Böyle olan her şeyin fânî olması düşünülmez.

Bedenden önce nefsin var olduğuna dair hükümler hakkında hiç kimse aleyhinde şek ve şüphe doğuracak haysiyette açık bir burhan getirmemiştir. Bu konuda âlimlerin kusurlu oluşu, bu mânânın hakkını verecek lafızların yetersizliğindedir.

فاعلم قبل كل شيء أن اليوم الآخر ليس من جنس أيّامنا هذه التي تعرف بطلوع الشمس وغروبها لأن الشمس تكون مكورة^{١٤٣} يوم القيامة، وإنما عبّر عنه باليوم لضيق العبارة كما عبّر عنه رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حيث قال: «ألا إنَّ الزمان قد استدار كهيئته يوم خلق الله السماوات والأرض.» كما عبّر عنه في القرآن فقيل: ﴿إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ﴾ (سورة الأعراف، ٥٤/٧) وما لم تبدل الأرض غير الأرض والسماوات فيستحيل للسالك أن يصل إلى يوم الدين. فإذا فهمت ذلك فاعلم أن النفس الإنسانية لها أطوار كثيرة وتكاد تخرج عن الحصر والتناهي. فما دامت النفس في أطوار مخصوصة، قيل: هي في الدنيا. وما دامت النفس في أطوار آخر مخصوصة، قيل: هي في عرصات القبر والقبر أوّل منزلة في منازل الآخرة. وما دامت في أطوار مخصوصة، قيل: هي في عرصات القيامة. وما دامت في أطوار آخر مخصوصة، قيل: هي في الآخرة.

الفصل السادس والسبعون

[النفس موجودة قبل البدن]

اعلم أن العقل الإنساني لم يدرك من حقيقة النفس إلا ما لزم وجوده من النظر في البدن وعوارضه وذلك مثل كونها مدركة ومحركة وهاتان صفتان يشترك فيهما جميع الحيوانات.

وأما ما أدرك من بقائها بعد انقطاع تصرفها عن البدن فإنما عرف ذلك من طريق النظر في الإدراك العلمي من حيث أن النفس محلّ العلوم وأن العلوم لا تنقسم فلا يتصور انقسام محلّها وأن كل ما كان كذلك فلا سبيل إليه للفناء.

وأما حكمهم بوجودها قبل البدن فلم يقدّم عليه أحدٌ برهاناً واضحاً بحيث لا يتطرّق إليه شبهة وشكّ وكان تقصير العلماء في ذلك يرجع إلى ضيق اللفظ عن أداء حق ذلك المعنى.

“Nefis bedenle birlikte var olur. Nefsin, varlığını gerektiren illetinden meydana gelmesinde beden şarttır” şeklindeki hükümler hatalıdır. Evet, bedenden hâli olduğu esnada hâlinin değiştiği mâlûmdur. Hakikat şu ki, nefis bedenden önce vardır ve bu benim nazarında açıktır. Fakat bunu
5 şüphe ve itiraz yolunu ortadan kaldıracak şekilde ifade edemem. Zann-ı galibim o dur ki, bunu idrak eden herkes idrak ettiği şeyi ifade etmede âcizlik konumundadır.

Nefis konusundaki görüşümü aklî burhanlara ve ilmi öncüllere bakarak tahsil etmedim. Fakat nazar ehlinin kitaplarda zikrettiği öncüllerle ilgili
10 aklî sülûkum bana son derecede yardım etti. Bu fasla ilave edilebilecek bir husus da şudur: Sebepliliği tam olan nefsin varlık sebebi, beden varlığından önce vardır. O hâlde sebep vardı sonuç da sebeple birlikte vardı. Evet, nefsin bedendeki tasarrufu hususi şartların varlığına bağlıdır. Bu tasarruf söz konusu şartların varlığından sonra gerçekleşir.

Yetmiş Yedinci Fası

[İnsani Nefsin Bekâsı]

Nefsin hâdis olduğu ve ölümden sonra ebediyen bâkî kalacağı mâlûmdur. Bu ancak nefsin sebebinin ebedilerin ebediliği gibi bâkî kalmasından dolayısıdır. Bedenden önce nefsin sebebinin varlığına dair yakînî bir ilmi
20 tahsil edersen zaruri olarak nefsin bedenden önce mevcut olduğuna dair bir bilgiyi de elde edersin. Bedenden önce nefsin sebebinin varlığı nazarî ilimlerde açıktır. Fakat sebepliliğin tamlığı kesin değil vehmidir. İşte bu, ilim yoluyla değil de zevk yoluyla elde ettiğim bir husustur. Şu hâlde bilmen gerekir ki, nefsin varlığı, varlığını gerektiren sebepten dolayı tasavvur edilmiyor fakat bedendeki tasarruf şartı tasavvur ediliyorsa bedendeki ta-
25 sarrufundan sonra onun yok olması gerekir.

وحكمهم بأنّها وجدت مع البدن وأنّ البدن كان شرطاً في وجودها من علّتها الموجبة للوجود فهو خطأ فاحش. نعم تغيّر حالها عند خلوّ البدن معلوم. والحقّ أن النفس كانت موجودة قبل البدن وهذا عندي واضح ولكنني لا يمكنني التعبير عنه بحيث لا يبقى فيه إمكان شكّ ومجال اعتراض. وغالب ظنّي أنّ كلّ من أدرك ذلك كان بهذه المنزلة في العجز عن التعبير عمّا أدركه. ٥

واعتقادي هذا في النفس^{١٤٤} إلا أنّ السلوك العقلي أعاني فيه غاية الإعانة بالمقدّمات المذكورة في كتب النظار والقدر الذي يمكن أن توشح به هذه اللمعة أن سبب وجود النفس كان بكمال السببية موجوداً قبل^{١٤٥} البدن وكان المسبب معه. نعم تصرّفها في البدن كان موقوفاً على وجود شروط مخصوصة فلم يوجد إلا بعد وجود تلك الشروط. ١٠

الفصل السابع والسبعون

[بقاء النفس الإنسانية]

معلوم أنّ النفس حادثة وباقية أبداً بعد الموت وليس ذلك إلا أنّ سببها يبقى أبداً الأباد. فإذا حصل لك علم يقيني بوجود سببها قبل البدن حصل بالضرورة علمك بكونها موجودة قبل البدن ووجود سببها قبل البدن ظاهر في العلوم النظرية إلا أن كمال السببية موهوم غير مقطوع به. وهذا هو القدر الذي حصل لي من طريق الذوق ولم يحصل من طريق العلم. فاعلم أنّ النفس إن كان لا يتصور وجودها من السبب الموجب لوجودها إلا شرط التصرف في البدن لزم أن تنعدم بعد التصرف في البدن. ١٥

١٤٤ ب+ لم يحصل لي بكماله من النظر في البراهين العقلية والمقدمات العلمية.

١٤٥ ش، ب: وجود.

Yetmiş Sekizinci Fası

[Ruhların Cisimlerden Önce Oluşu]

Bil ki, Allah'ın azameti zaman ve mekânla sınırlandırılmaktan uzak, yüce ve tertemizdir. Bu, aynıyla ruhlar için de geçerli bir hükümdür. Zira onlar cisim değildir ki, zaman ve mekân onları ihata edip içine alsın! Durum böyle olduğu için, öncekilerin ve sonrakilerin efendisi (s.a.), Allah'ın (cc) zamânî ve mekânî âlemden önce bir önceliği olduğuna hükmetti. Bu önceliğe belli bir zaman takdir edilirse bu zaman sonlu olmaz. Ruhlara gelince onların cisimlere olan önceliğini iki milyon yıl olarak takdir etti. Allah'a övgüler ve ihsanına şükürler olsun ki, ben bu önceliği, akılların evveliyatı idrak etmesinden daha güçlü ve açık bir şekilde idrak ettim. Fakat ruhlar için belirtilen bu önceliğin başka miktarla değil de böyle takdir edilmesinin hakikati henüz idrak edilmeyen şeylerdendir. Allah fazlı ve keremiyle batınımızı onu idrak etmeye namzet kılsın! Ezelî cömertliği ile bizi onlara layık kimselerden eylesin!

Yetmiş Dokuzuncu Fası

[Nefsin Varlığını Gerektiren Sebep]

Muhtemelen şimdi nefsin varlığını gerektiren sebebi bilmek isteyeceksin. O hâlde bil ki, aklın idrak etmekten âciz olduğu mârifetleri, basiretleriyle idrak eden gönül ehli nezdinde hiçbir şüphe olmayan hakikat, nefislerin farklı farklı olduğudur ve bu farklılığın dereceleri de sınırlandırılmaz. Bu farklılık, türlerin ve cinslerin farklılığı gibi değildir; aksine nefislerin farklılığı bunların ötesinde bir farklılıktır. Nefislerden kimisinin, Cenâb-ı Hak'la kendisi arasında bir vasıta yoktur. Bu hükmü, akıl ve ilim idrak etmeye güç yetirmez. Bunu işittiğinde bilgiçlerin içine şu düşünceler doğar ve derler ki: "Nefisler meşhur türleriyle değişik şekillerde değişirken Allah Teâlâ da değişmeye uğramaktan münezzehe iken bu nasıl tasavvur edilebilir?"

الفصل الثامن والسبعون

[الأرواح موجودة قبل وجود الأجسام]

اعلم أن الله سبحانه يتعالى ويتقدس عن أن يسع عظمته حضيض الزمان والمكان وهذا بعينه حكم الأرواح فإنها ليس أجساما حتى يتسع الزمان والمكان للإحاطة بها. ولما كان الأمر كذلك حكم سيّد الأوّلين والآخريين عليه الصلاة والسلام بأنّ الله عزّ وجلّ قبل العالم الزماني^{١٤٦} قبلية أن قدرت بمقدار من الزمان لم يكن متناهيًا وأمّا الأرواح فقدر قبلتها على الأجسام بمقدار ألف عام وقد أدركت هذه القبليّة بحمد الله وميّته إدراك أجلى^{١٤٧} وأوضح من إدراك العقل لأوليّاته. وأمّا تقديره^{١٤٨} بهذا المقدار المذكور دون سائر المقادير فمما لم تدرك بعد حقيقته والله عزّ وجلّ يُرشح الباطن لإدراكه بفضله وكرمه ويجعلنا ممن يستحقّ ذلك من جوده الأزليّ.

الفصل التاسع والسبعون

[السبب الموجب لوجود النفس]

لعلّك الآن تشتهي أن تعرف السبب الموجب لوجود النفس. فاعلم أن الحقّ الذي لا ريب فيه أصلا عند أرباب القلوب المختصين ببصائر تدرك المعارف التي يقصر العقل عن إدراكها بالضرورة هو أن النفوس محتفلة باختلافها لا يدخل تحت الحصر درجاته وان ذلك الاختلاف ليس اختلافا كاختلاف الأنواع ولا كاختلاف الأجناس بل اختلاف النفوس وراء ذلك كله. فمن النفوس ما لم يكن بينها وبين الحقّ الأول واسطة وهذه قضية يقصر العلم والعقل عن إدراكها فتري المتحدلق عند سماعها يبادر ويقول: كيف يُتصور ذلك والنفس تتغير بأنواع مشهورة من التغيرات والله تعالى يتنزه عن طرآن التغيير عليه؟

١٤٦ ش، ب+ المكاني.

١٤٧ ب: أقوى.

١٤٨ ش+ بتلك القبليّة.

Allah Teâlâ'nın, bir şeyin aracılığı olmadan zâtıyla bir nefse sebep olması nasıl mümkün olur?" Cevaben denir ki, bu mânâyı Kur'ân kinayeli olarak şu âyette ifade etmiştir: "Allah, "Ey İblîs" dedi, "Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir?" (Sad, 38/75) Hz

5 Peygamberin şu sözü de buna işaret eder: "Allah Âdem'i Rahman'ın sûreti üzere yarattı.", "Allah, kendisine Âdem'den daha çok benzeyen hiçbir şey yaratmadı." Eşit bir şekilde geçmiş ve gelecek tüm zamanları ihata etmesi yönüyle Cenâb-ı Hakk'ın varlığını tam olarak idrak ettiğinde bunun kokusundan bir şey alırsın.

10 Bu gibi nefisler hakkında ne konuşmak doğrudur ne de biri buna ulaşabilir. Bu nefislerin hükümlerinin en azı bu belirttiklerimiz ve akıllar bunu işittiğinde beğenmiyor ve idrakten uzak kalıyor iken böyle bir şey nasıl mümkün olabilsin. O hâlde bundan sarf-ı nazar ederek akıllılar nezdinde makbul olan şeyi belirtmeye dönmek daha uygun olur.

15 Bil ki, az kısmı hariç nefislerin varlığı ile Evvel'in varlığı arasında birçok vasıta aracılık etmiştir. Her bir nefisteki vasıtaların sayısını ancak Allah'ın ilmi veya onun seçtiği kimselerin ilmi kuşatır. Bu nefislerin her biri melekûta ait gaybî sebeplerin sonucu olmaları hususunda ortaktır.

Sekseninci Fası

[Her Bir Nefis, Belli Bir Bedene Hastır]

20 Her bedeninin belli bir nefisle hususileşmesi, semavi hareketlere bağlı olan diğer şartlarla birlikte nefsin o bedeni gerektiren bir sıfatla belirgin olmasından dolayıdır. Her bir nefse tahsis edilen bu sıfatın hakikatini ve bu şartları topyekûn ifade etmek zordur. Halk içinde bunun ilmini ihata ettiği düşünülen kimse muhtemelen çok azdır. İlim sözcüğü ile tahsil yoluyla elde edilen şeyi kastetmiyorum. Bu yolla ilmin meydana gelmesi neredeyse imkânsızdır.

فكيف يجوز أن يكون هو بذاته من غير واسطة شيء سببا لبعض النفوس؟ وعن هذا المعنى يُكني القرآن حيث يقول: ﴿ما منعك أن تسجد لما خلقت بيدي﴾ (سورة ص، ٧٥/٣٨) وإليه الإشارة بقوله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خلق آدم على صورة الرحمن.»^{١٤٩} وقوله أيضًا «ما خلق الله شيئاً أشبه به من آدم عليه السلام» ولعلك إذا أدركت وجود الحق حق الإدراك بحيث يحيط بالأزمنة كلها ماضيها ٥ ومستقبلها على التساوي شممت شيئاً من روائح ذلك.

والكلام في أمثال هذه النفوس ليس بجائز ولا أيضًا يتأتى ذلك لأحد. وكيف لا وأقلُّ أحكامها ما ذكرناه وأسماع العقول تمجها وتنبو عن إدراكها، فالأعراض عن ذلك إلى ذكر ما هو مقبول عند العلماء قاطبة أولى.

١٠ فاعلم أن النفوس إلا قليلا منها توسطت بين وجودها ووجود الأول وسائط كثيرة وعدد الوسائط في كل نفس لا يحيط به إلا علم الله أو علم من رشحه لذلك وهذه النفوس كلها تشترك في كونها مسببة لأسباب غيبة ملكوتية.

الفصل الثمانون

[كلُّ نفس مخصوصة ببدن مخصوص]

١٥ إنَّما اختص كلُّ بدن بنفس مخصوصة لكون كلِّ نفسٍ مخصوصةً بصفة اقتضت ذلك مع وجود شروطٍ آخر متعلقة بالحركات السماوية. والعبارة ضيقة عن حقيقة تلك الصفة التي اختصت بها كل نفس وعن تلك الشروط جميعا ولعله يقلُّ في الخلق من يتصور إحاطة علمه بذلك ولست أعنى بالعلم الذي يستفاد من طريق التعليم فإنَّ حصول ذلك من ذلك الطريق يكاد يكون كالمحال.

Her nefsin kendine mahsus bedene çekilmesi, muhtemelen demirin mıknatısa, altının cıvaya, her cismin özel mekânına çekilmesine benzer. Ârifler nezdinde bunların hiçbirinde şüphe yoktur. Demirin mıknatısa çekilmesi akıllılar için görülen ve hissedilen bir şey olmasına rağmen
 5 ondaki mânânın hakikatini idrak etmekte akıllar âciz kalıyor ise ruhlarla bedenler arasındaki münasebetleri idrak etmekte akılların âcizliğine niye şaşılsın! Kaldı ki, bu münasebetler, sayı, sınır ve belirlemenin dışındadır. O hâlde bil ki, akıl sahipleri her bir cismin özel yerine çekilmesini imkânsız görmediği gibi ârifler de her bir nefsin kendi bedenine çekilmesini
 10 imkânsız görmez.

Seksen Birinci Fasıl

[Nefislerin Farklı Olmasının Sebebi]

Her cismin özel bir mekânı, onda mekânına doğru hareket ettiren bir mânâ olduğu ve ona ulaşmadıkça durmayacağı gibi, her nefis de özel bir
 15 madenden çıkmıştır. Nefislerin farklılığı da madenlerinin farklılığı sebebiyledir. Peygamberler efendisinin (s.a.) haber verdiği üzere, “İnsanlar, altın ve gümüş madenleri gibi madenlerdir.” Allah her nefiste onu aslî madenine doğru hareket ettiren bir mânâ yaratmıştır. Madenine varmadıkça nefis sükûnete ermez. Bu, ârifin şüphe duymadan müşâhede ettiği bir hakikattir. Kur’ân bu mânânın benzerlerine şöyle tercüman olmaktadır: “Her
 20 topluluk kendi içeceği yeri bildi.” (Bakara, 2/60) Organların hareketleri, hikmeti tamamlamak ve tam olan lutfunu izhar için ezeli kudretin nefislere yüklediği bu mânâların sonuçlarıdır. Kendisiyle Evvel arasında vasıta olmayan nefisler, demirin mıknatısa çekildiği gibi, doğal olarak ona doğru
 25 çekilirler. İşte bu nefisler gerçekten Allah’ı bilen nefislerdir. Allah Teâlâ’nın “Allah onları sever; onlar da Allah’ı severler.” (Mâide, 5/54) âyeti mârifet ehlinden kinayedir.

ولعل انجذاب كل نفس إلى بدنها المخصوص بها يشبه انجذاب الحديد إلى المغناطيس وانجذاب الذهب إلى الزئبق وانجذاب كل جسم إلى حيز مخصوص وليس في شيء من ذلك عند العارفين شبهة. وإذا كانت العقول عاجزة عن إدراك حقيقة المعنى الذي به ينجذب الحديد إلى المغناطيس مع انه مشاهد محسوس للعقلاء قاطبة فأبي عجب لو عجزت عن إدراك تلك المناسبات التي بين الأرواح والأجسام وهي خارجة عن الحصر والحد والعد واعلم يقيناً أن العارف لا يستبعد أصلاً انجذاب الحديد إلى المغناطيس كما أن العقلاء لا يستبعدون أصلاً انجذاب كل جسم إلى حيز مخصوص.

الفصل الحادي والثمانون

[سبب تعدد الأنفس]

كما أن لكل جسم مكاناً مخصوصاً وفيه معنى يحركه إلى حيزه ولا يقف به دونه فكذلك كل نفس خرجت من معدن مخصوص، واختلاف النفوس من اختلاف معادنها «والناس معادن كمعادن الذهب والفضة» كما أخبر عنه سيد الأنبياء وقد خلق الله في كل نفس معنى مخصوصاً يحركها إلى معدنها الأصلي ولا يقف بها دونه. وهذا هو الحق المشاهد الذي لا ريب فيه أصلاً للعارف. وعن مثل هذا المعنى يترجم القرآن حيث يقول: ﴿قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ﴾ (سورة البقرة، ٦٠/٢) وحركات الجوارح آثار تلك المعاني التي عبأتها القدرة الأزلية في النفوس إتماماً لتلك الحكمة وإظهاراً لكمال اللطف والخبرة. فالنفوس التي لا يكون بينها وبين الأول واسطة، تنجذب إلى جنبه طبعاً كأنجذاب الحديد إلى المغناطيس، وهذه النفوس هي العارفة بالله حقاً. وقوله تعالى: ﴿يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ﴾ (سورة المائدة، ٥٤/٥) كناية عن أهل هذه المعرفة.

Onlar bunu hakiki bir mârifet olarak bilirler. Zira onlara olan tecellisinde Allah vasıtasız bilindiği için bütünüyle onlar mârifetullahda gark oldular. Allah Teâlâ'nın “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” (A'râf, 7/172) sözü onun bilinmesini ve onlara tecellisini ifade eder.

5 Onların “Evet!” sözü de bu cemâli müşâhedede gark olduklarının ifadesidir. Şeyhulislâm Abdullah Ensârî (r.a.) bir sözünde bu mânâyı fasih bir şekilde açıklamıştır. “Cenâb-ı Hak kendini tarif edecek bir vasıf olmadan uluvv-i izzetin içinde bilinmeyi murad etti, kendini tanıttı ve bilindi; bu ilimle olmamıştır ki onu ifade etsin, sebebi yoktur ki ona işaret edilsin, 10 vasıf değildir ki onunla sabit olsun! Aksine bu, hâkimiyetle gerçekleşen bir mârifettir. Bu mârifet, hepsini zorunlu kılmış ve kendini ifade edecek bir tarif ortaya koymamıştır. Bu sebeple mârifet tarifte inkâr, hakikatte hak olarak kaimdir. “Ey İlâh'ım, velî kullarına lütufta bulundun da onlar seni bildiler. Düşmanlarına lütufta bulunsaydın onlar seni inkâr etmezlerdi.”

15 İşte bu, kendileriyle Hakk-ı Evvel arasında vasıta olmayan nefislerin hükmüdür. Onlar O'nu gerçek mârifetle bilirler. Zira o hicap olmadan kendini bildirir. Hakk-ı Evvel ile kendileri arasında vasıta olan nefislere gelince; Hakk-ı Evvel onlara kendini hicabın arkasından tanıtır. Bu mârifet, ilk safta olan seçkinlerin mârifetine ulaşamaz.

20

Seksen İkinci Fası **[Ezelî Hüviyetin İstiğrakı]**

Bu fasla geldiğimde ezeli celâl saltanatı işrak etti. İlim ve akıl kayboldu, kâtip hüviyetsiz kaldı. Hatta hakiki hüviyet onu kapladı da, mecâzî hüviyet gark oldu. Ezelî cemâl, kâtibin aklını, ilmini ve nefisini ona iade edince, 25 dili şairin şu sözünü tekrar edip durdu:

*Olan oldu, zikredemem ben onu
Hayır sanılsın, istenmesin bir haber*

وإنما عرفه هؤلاء معرفة حقيقة، لأنه تعرف لهم في تجليه من غير واسطة، فاستغرقوا بكليتهم في معرفته. وقوله تعالى: ﴿الَسْتُ بِرَبِّكُمْ﴾ (سورة الأعراف، ١٧٢/٧) كناية عن تعرفه وتجليه لهم.

وقولهم بلى عبارة عن استغراقهم في مشاهدة ذلك الجمال. ورحم الله شيخ الإسلام عبد الله الأنصاري فلقد أفصح عن هذا المعنى غاية الإفصاح حيث قال في بعض كلامه: الحق أراد في امتناع نعوته وعلو عزته أن يعرف فتعرّف فُعْرَف لا بعلم فيعبر عنه، ولا بسبب فيشار إليه، ولا بنعت فيثبت بها، بل معرفة وقعت قهرا فأوجبت جمعا فلم تدع رسما، فصارت في الرسم جحدا وقامت في الحقيقة حقا. إلهي تلطفت لأوليائك فعرفوك ولو تلطفت لأعدائك لما جحدوك.

فهذا حكم النفوس التي لم يكن بينها وبين الأول الحق واسطة،^{١٥٠} فإنما تعرّف لها من وراء حجاب فهذه المعرفة قاصرة عن معرفة المصطفين في الصّفِ الأوّل.

الفصل الثاني والثمانون

[استغراق الهوية الأزلية]

لما بلغت هذا الفصل أشرقت سلطنة الجلالة الأزلية، فتلاشى العلم والعقل وبقى الكاتب بلا هو، لا بل غشيته الهوية الحقيقية فاستغرقت هويته المجازية. فلما ردّ جمال الأزل عقله وعلمه ونفسه عليه، كان لسانه يتلجلج بقول (الشاعر):

فَكَانَ مَا كَانَ مِمَّا لَسْتُ أَذْكُرُهُ فَظَنُّ خَيْرًا وَلَا تَسْأَلُ عَنِ الْخَبْرِ^{١٥١}

١٥٠ ش + فعرفته حق المعرفة، لأنه تعرّف لها بلا حجاب. وأما النفوس التي كانت بينها وبين الأول الحق واسطة.

١٥١ البيت لابن المعتز.

Seksen Üçüncü Fası

[Ezelî Hüviyetin İstiğrakına Duyulan Özlem]

Artık gözler dolmuş, can boğaza dayanmış, sevdası âşığı perişan etmiş, hasreti arttıkça artmış ve demiştir ki: “Nereye kadar sürecek bu boş heze-
 5 yanlar? Âşık, ayrılık zindanında mahpus kalmışken, sevgiliyi yâd etmenin ne faydası var?” Bîcârenin özlemi artıp, öz yurduna kavuştuğunda geriye kalem kalır. Ona da ancak kâtip muhtaçtır.

Seksen Dördüncü Fası

[Ezel Sultanının Huzurunda]

10 Hazret-i Sultandan, huzuruna girmesine dair kesin bir ferman geldi ve kuş, aslî yuvasına ve fitrî madenine doğru yöneldi, kafesini terk etti ve sultanın elindeyken ikisi arasında ifade edilmesi düşünölemeyen şeyler cereyan etti. Dönüşüne izin verildiğinde hâlini, zaman ve mekânın sınırlılıkları içinde sâliklere anlatma izni istedi ve o izin verildi. Zindandaki yerine geri
 15 geldiğinde asıl sadedine tekrar döndü; hâlini ve başından geçenleri kapsayan bu fasılları yazdı.

Seksen Beşinci Fası

[Ezel Sultanının Huzurunda Yaşananlar]

Aklına “Orada neler oldu?” diye bir soru gelirse sana gaybın perdelerinden
 20 den şöyle bir nidâ gelir: “Edepli ol! Körlere ne oluyor da renklerin hakikatini soruyor? Mülkü ve melekûtu elinde tutan, ceberutun hâkimine yemin olsun ki, ikisi arasında cereyan eden şeyin bir zerresi dahî âleminizde açığa çıksa yerler ve gökler şöyle dursun Arş ve Kürsî bile un ufak olurdu.”

الفصل الثالث والثمانون

[الاشتياق إلى الهوية الأزلية]

كانت الدموع ملأت المحاجر والقلوب بلغت الحناجر، وبرّحت بالعاشق صبوته وعظمت حسرته وقال: إلى متى الهذيان الفارغ؟ وأنى ينفع ذكر المعشوق والعاشق في سجن الفراق؟! فلمّا اشتدّت بالمسكين جوعه^{١٥٢} واتّفق إلى وطنه الأصلي رجوعه فبقي القلم وقد أعوزه الكاتب.

الفصل الرابع والثمانون

[في حضرة سلطان الأزل]

ورد عليه من حضرة السلطان أمرٌ جازمٌ بالدخول عليه، فطار طائر إلى عيشه الأصلي ومعدنه الفطري وترك الففص. وجرى بينه وبين السلطان وهو على يده ما لا يُتصوّر ذكره. فلمّا أذن له في الانصراف، استأذن في حكاية حاله للسالكين في حضيض المكان والزمان فأذن له في ذلك. فلمّا عاد مستقرّه من السجن راجع ما كان بصدهه وكتب هذه الفصول المشتملة على حكاية حاله وما جرى عليه.

الفصل الخامس والثمانون

[الأمور الحاصلة في حضرة سلطان الأزل]

إن خطر ببالك أنّه ما الذي جرى؟ نوديت من وراء حجب الغيب: تأدّب! ما للعميان سؤال عن حقيقة الألوان؟! فوالله الذي بيده الملك والملكوت وتحت سلطانه^{١٥٣} الجبروت لو ظهرت ممّا جرى بينهما ذرّة في عالمكم هذا لتلاشى العرش والكرسي فضلا عن السماوات والأرضين.

١٥٢ ب+ حرة روعه.

١٥٣ ش، ب+ العظمت.

Seksen Altıncı Fası

[Mârifeti Tatmanın Yolu Dünyadan Yüz Çevirmekle Olur]

Aman ha! Bu lafızlarla bu mânâları idrak etmeye tamah etmekten ve cafcıflı aklınla, kıt zekânla bu mânâlar üzerinde tasarruf etmekten uzak
 5 dur! Şu nasihatimi de karşılıksız olarak kabul et! Gerçi kabul etmeni de beklemiyorum ki, bu konudaki mazeretin nezdimde açıktır. Çünkü ilimle uğraşırken o kadar çok ilginç şeylere şahid oldum ki, bunların yanında ne seni ne de nazar ehlini çok görürüm. Evet, zevk yoluyla bu hakikate ulaşmayı dilerse necis olan bu dünyayı, birçok kişinin yönelip tamah ettiği
 10 pislikleriyle birlikte bırak! Aldanarak âhret yolundan sapma! Sevgilisine ulaşmadan durup kalması, âşığa ayıp ve utanç olarak yeter! Yemin ederim ki, “içinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de âhireti istiyordunuz.” (Âl-i İmrân, 3/152) Fakat bu ikisini de arkalarına atan topluluklar içerisinde sen nerede duruyorsun? Nitekim Kur’ân bu taife hakkında “Rızasını
 15 dileyerek sabah akşam rablerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster.” (Kehf, 18/28) diyerek övmektedir. Sen bu taife gibi hareket edersen ezeli cömertlik ve ilâhi kerem, dünya ve âhretle alakası kalmayan bir kalple seni birleştirir. Senin susuzluğunu ancak hayat suyu olan ezeli cemâl giderir.

20

Seksen Yedinci Fası

[Değerli Nefis, Bittabi Allah’a Yönelir]

“Laf lafı açar.” sözü ne kadar da doğrudur. Nefisler ve hâllerine dair sözümüz artık ilginçlikleri bitmeyen âlemlere, cevherleri kıymetsiz denizlere geldi dayandı. Şimdi asıl konuya dönelim ve büyük bir
 25 çabayla açıklamaya çalışalım. Diyoruz ki, cisim özel mekânına doğru bittabi hareket ettiğinde en kısa yoldan oraya doğru hareket etmesi gerekir. Bu yol, düz bir çizgi olup ondan sapması düşünülmez.

الفصل السادس والثمانون

[الإعراض عن الدنيا لتذوق المعرفة]

إِيَّاكَ ثُمَّ إِيَّاكَ أَنْ تَسْتَشْرِفَ لِلطَّمَعِ فِي إِدْرَاكِ تِلْكَ الْمَعَانِي مِنْ هَذِهِ الْأَلْفَافِ
فَتَتَصَرَّفَ فِيهَا بِعَقْلِكَ الْمَزْخَرِفِ وَفَطْنَتِكَ الْبِتْرَاءِ! وَاقْبَلْ مِنِّي هَذِهِ النَّصِيحَةَ مَجَّانًا،
وَلَا أَرَاكَ تَقْبَلُ، وَعَذْرُكَ عِنْدِي وَاضِحٌ فِي ذَلِكَ. فَلَقَدْ شَاهَدْتُ مِنْ مِمَارَسَةِ الْعِلْمِ
عَجَائِبَ لَا أَسْتَنْكَرُ مَعَهَا ذَلِكَ، لَا مِنْكَ وَلَا مِنْ غَيْرِكَ مِنْ أَهْلِ النَّظَرِ. نَعَمْ، إِنْ
شِئْتَ أَنْ تَصَلَ إِلَى حَقِيقَةِ ذَلِكَ بِطَرِيقِ الذُّوقِ، فَدَعِ الدُّنْيَا النَّجِسَةَ بِمَا فِيهَا مِنْ
الْقَاذوراتِ لِلْمَقْبَلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَتَوَجِّهِينَ بِهِمْ مَهْمُ الدُّنْيَةِ إِلَيْهَا. وَأَمَّا الْآخِرَةُ فَلَا
تَعْبُجُ^{١٥٤} فِيهَا غَبْنًا^{١٥٥}. فَالْعَاشِقُ يَكْفِيهِ الْوَقُوفُ دُونَ الْوُصُولِ إِلَى مَعْشُوقِهِ عَارًا
وَشِينًا. لِعَمْرِي: ﴿مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ﴾ (سورة آل
عمران، ١٥٢/٣) وَلَكِنْ أَيْنَ أَنْتَ مِنْ أَقْوَامِ نَبْذُوهُمَا وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ، فَأَتْنِي عَلَيْهِمْ
الْقُرْآنَ الْكَرِيمُ وَقَالَ: ﴿يُرِيدُونَ وَجْهَهُ﴾ (سورة الكهف، ٢٨/١٨) فَإِنَّكَ إِذَا فَعَلْتَ
ذَلِكَ أَنْجَعِلَ الْجُودَ الْأَزْلِيَّ وَالْكَرَمَ الْإِلَهِيَّ بِقَلْبٍ لَا تَعْلُقُ بِشَيْءٍ مِنَ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَلَا يَشْفِي غَلِيلَ صَدْرِكَ إِلَّا جَمَالَ الْأَزَلُ وَهُوَ مَاءُ الْحَيَاةِ.

الفصل السابع والثمانون

[النفس الزكية تتوجه إلى الله بالطبع]

مَا أَصْدَقَ الْمَثَلِ السَّائِرُ: الْكَلَامُ يَجْرُ الْكَلَامُ! فَقَدْ انْتَهَى بِنَا الْكَلَامِ فِي
النَّفُوسِ وَأَحْوَالِهَا، إِلَى عَوَالِمَ لَا نَهَايَةَ لِعَجَائِبِهَا، وَبِحَارَ لَا قِيَمَةَ لَجَوَاهِرِهَا
فَنَرْجِعُ الْآنَ إِلَى الْمَطْلَبِ الْمَقْصُودِ وَنَسْتَوْعِبُ فِي بَيَانِهِ غَايَةَ الْمَجْهُودِ وَنَقُولُ:
كَمَا أَنَّ الْجِسْمَ إِذَا تَحَرَّكَ بِطَبْعِهِ إِلَى حَيْزٍ مَخْصُوصٍ فَلَا بَدَّ وَأَنَّ تَكُونَ حَرَكَتَهُ
إِلَيْهِ مِنْ أَقْرَبِ الطَّرِيقِ، وَهُوَ الْخَطُّ الْمُسْتَقِيمُ الَّذِي لَا يَتَصَوَّرُ فِيهِ انْحِرَافَ أَصْلًا.

١٥٤ ش: تفتح.

١٥٥ ش: غبنا.

Bu, yakînî burhanla bilinen ve bunlarla meşgul olanlar nezdinde meşhur olan bir bilgidir. Nefislerin her biri de böyle olup, aslî mekânına, yani kendisinden çıktığı madene doğru en kısa yoldan hareket eder. Yoldaki hareketine mani olacak engellere ve onu yolundan alıkoyacak engellere il-
 5 tifat etmez. Bunlar maksadımıza engel teşkil etmez. Şu hâlde nefislerin en değerlisi zorlanmadan en kısa yol olan sırat-ı müstakim üzere tab‘an Allah’a doğru hareket edenidir. Kader bir nefsi bir şeyden dolayı yarı yolda bırakırsa bu, onun aslî tabiatının dışında olan bir şeydir ve bunların emsali dikkate alınmaz.

10 Bu nefisler yolda oldukları müddetçe sen onları “Bizi dosdoğru yola ilet!” (Fâtihâ, 1/6) sözünü gizlice söylediklerini görürsün. Nitekim Kur’ân özellikle İbrahim (a.s.) hakkında bu durumu şöyle anlatır: “İbrâhim, “Ben rabbime gidiyorum” dedi, “O bana yol gösterecektir.” (Saffât, 37/99) Mıknatısın demiri en kısa yoldan kendine doğru çektiğinde onu doğru yola
 15 ulaştırdığından şüphe etmezsin. Bu nefisler, tüm nefislerin en değerlisi olduğu için Allah Teâlâ: “İşini güzel yaparak kendini Allah’a veren ve İbrâhim’in, Allah’ı bir tanıyan dinine tâbi olan kimseden kimin dini daha güzel olabilir! Ve Allah İbrâhim’i dost edinmiştir.” buyurmuştur. (Nisâ, 4/125)

Seksen Sekizinci Fasil

[Nefsin Hâlleri Konusuna Az Yer Verilmesinin Sebebi]

20 Bu lafızlarla ortaya konan bu mânâlar, zâhir mânâlarından oldukça uzaktır. Zira onlar burada kastedilen mânânın dışında başka bir mânâ için konulmuştur. Bunları duyan kimsenin, işittiği sırada zaruri olarak bu lafızların özel mânâlarını anlaması gerekir. Hakiki ilimlerde araştırma yapan
 25 derin âlimlerin çok azı bunların kokularının ilkelerini alır ve koklar. Bu husustaki mazeretim âşikârdır. Her kim renk algısının keyfiyetini bir köre veya cima zevkinin hakikatini bir iktidarsıza anlatmak isterse bu insana diğer duyularıyla idrak ettiği şeylerden bir mânâyı söylemesi gerekir.

وهذا معلوم قطعاً بالبرهان اليقيني ومشهور عند من يتصفح أمثال ذلك، فكذلك كل نفس من هذه النفوس فإنها تتحرك إلى حيزها الأصلي وهو المعدن الذي خرجت منه من أقرب الطرق، ولا تلتفتن إلى عوائق تعوقها في الطريق عن الحركة وتمنعها عن الانجذاب فإن ذلك غير قادح في غرضنا هذا فإذا اشرف النفوس ما يتحرك إلى الله طبعاً لا تكلف فيه على الصراط المستقيم الذي هو أقرب الطرق. فإن وقف القدر ببعض النفوس في الطريق على شيء فذلك خارج عن طبيعتها الأصلية ولا اكتراث بأمثاله.

وهؤلاء ما داموا في الطريق فتجدهم أخفاء الألسنة بقوله تعالى: ﴿اهدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾ (سورة الفاتحة، ٦/١) كما أخبر عنه في حق الخليل خاصة في القرآن حكاية عنه أنه قال: ﴿وَقَالَ إِنِّي ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيَّهِدِينَ﴾ (سورة الصافات، ٣٧/٩٩) ولا شك عندك أن المغنطيس إذا كان يجذب الحديد إلى نفسه من أقرب الطرق فقد هداه الصراط المستقيم. ولما كانت هذه النفوس أشرف النفوس كلها قال الله تعالى في كتابه: ﴿وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِّمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾. (سورة النساء، ٤/١٢٥)

الفصل الثامن والثمانون

[سبب الاختصار في ذكر أحوال النفوس]

هذه المعاني التي أودعت في هذه الألفاظ بعيدة جداً عن ظواهر مفهوماتها، فإنها وضعت للدلالة على معان غير هذه المعاني المقصودة بها، فمن سمعها فلا بد وان تسبق إلى فهمه عند سماعها، ومفهوماتها الخاصة بها بالضرورة. وإنما يشم مبادئ روائعها قليل من فحول العلماء الناظرين. وعذري في ذلك واضح، فمن أراد أن يفهم الأكمه كيفية إدراك الألوان أو العينين حقيقة لذة الوقاع، لم يكن له بد من أن يقول للإنسان معنى يُدرك به الأشياء كما يُدرك بسائر الحواس.

Bununla birlikte görerek algılanan şeyler, ne tadılan ne işitilen ne de akledilen şeye uygun düşer. Körün bunu tasdik etmesi zordur. Diliyle bunu itiraf eder ve ‘buna kesinlikle inandım’ derse, biliriz ki bu itirafı, gayba imandır, inancının da beynine yuvalanmış bozuk hayallerden oluşması gerekir. Aynı şekilde, âhirette hissedilirlere ve akledilirlere uygun düşmeyen şeylerin var olduğu bize söylenirse bunu tasdik etmek bize zor gelir. Ancak zevk yoluyla bunlara ulaşana kadar onlara gayben inanman, körün renklere inanmasına benzer. Bu mânâdan dolayı nefsin hâllerinin ve tavırlarının anlatımını özet geçmeyi daha makbul gördüm. Anlattığım bu az miktarın olmaması da makbul olabilirdi. Zira birçok kimse bunu uzak görüp inkâr ediyor ve bu inkârlarıyla ziyana uğruyorlar.

Seksen Dokuzuncu Fasıl

[Âhret İşleri Hissedilir Ve Akledilir Şeye Uygun Düşmez]

Sanki sen zayıf aklınla bizim “Âhret işleri ne hissedilir ne de akledilir şeye uygundur.” sözümüzü yalanlamaya yeltenecek ve “Sizin bu görüşünüzün batıl oluşuna şahid olarak aklın sınırlayıcı ve kesin bir yolla “Mevcut, akledilir ve hissedilir olmak üzere ikiye ayrılır.” şeklinde verdiği hüküm yeterlidir. Şâyet âhret işleri ‘mevcut’ ise onların ne hissedilir ne de akledilir şeye uygun düşmediğini söylemek nasıl câiz olur?” diyeceksin. Buradaki bozukluğun yerini açıklayınca kadar şimdi senin güzel bir şekilde sabretmen gerekir. Bundan sonra kendine dönüp insaf ile yeniden talep etmen gerekir ki, işittiğin şeyleri bilmeyişin onlara itiraz etmede seni istila etmesin!

Bil ki, körün nezdinde de mevcudatın bütünü, hissedilir ve akledilir diye sınırlıdır. Yine mevcudatın, kadîm ve hâdis, sebep ve sonuç, eksik ve tam diye sınırlandırılması gibi körün nezdinde de mevcudat birçok yönden hasredilir. Bununla birlikte köre renklerin hissedilir ve akledilire uygun düşmediği söylenirse, ‘hissedilir lafzıyla körün dört duyu ile algıladığı şeyi kastettiğimiz zaman bu önerme doğru olur.

ومع ذلك فتلك المدركات لا تُناسب المذوقات والمشموحات والمسموعات والمعقولات. وهذا يعسر على الأكمه التصديق به وان اعترف بلسانه وقال: قد اعتقدت ذلك اعتقادا يقينا علمنا أن اعترافه ذلك إيمان بالغيب، وان اعتقاده لا بدّ وأن يكون مُركبا من خيالات فاسدة قد عشت في دماغه. وكذلك إذا قيل لنا أن في الآخرة أموراً لا تناسب المحسوسات ولا المعقولات، عسر علينا التصديق بذلك إلا أن تؤمن بالغيب إيمان الأكمه بالألوان إلى أن تصل إليها ذوقا. ولهذا المعنى رأيت الاختصار في ذكر أحوال النفوس وأطوارها أولى، ولعل هذا القدر اليسير الذي ذكرته كان الأولى أيضاً تركه، فإنّ الأكثرين يستبعدون ذلك فينكرونه ويتضررون بإنكاره.

الفصل التاسع والثمانون

[أمور الآخرة لا تناسب المحسوس ولا المعقول]

كأنك بعقلك الضعيف تبادر إلى التكذيب بقولنا: «أمور الآخرة لا تناسب المحسوس ولا المعقول.» وتقول: كفى ببطلان هذا القول شاهداً حكم العقل بطريق يقيني حاصر: أنّ الموجود ينقسم إلى المعقول والمحسوس، فإنّ كانت أمور الآخرة موجودة فكيف يجوز لقائل بانها لا تناسب المعقول ولا المحسوس؟ وعليك الآن أن تصبر صبراً جميلاً حتى أبين لك موضع الخلل في ذلك. ثمّ عليك بعد ذلك أن تُراجع نفسك وتطالبها بالإنصاف حتى لا يستولي عليك في اعتراضها جهل بما تسمع.

فاعلم أنّ الأكمه أيضاً تنحصر الموجودات عنده كلها في المحسوس والمعقول وكذلك تنحصر عنده من وجوه كثيرة كانحصارها في القديم والحادث والسبب والمسبب والناقص والكامل، ومع ذلك قيل له أن الألوان لا تناسب المعقول ولا المحسوس، كانت هذه القضية صادقة إذا أردنا بالمحسوس ما يدرکه الحواسّ الأربع.

Kör bazen bu hususu yalanlar ve “Varlık bütünüyle hissedilir ve akledilir diye hasredilmiş iken nasıl olur da renk, mevcut olmasına rağmen, hissedilir ve akledilir olamaz?” der. Onun bu yalanlaması hissedilir şeyleri sadece dört duyunun algısıyla sınırlandırmasına dayanır.

5 “Âhiret işleri hissedilir ve akledilir şeye uygun düşmez” dediğimizde cahillerin bunu yalanlaması da böyledir. Onların yalanlaması hissedilir şeyleri beş duyunun algısıyla sınırlandırmalarına dayanır. Oysa bu, zorunlu değildir. Mevcudatın bütünüdür duyunun ve aklın idrakiyle sınırlandırılması da zorunlu değildir. Aklın idrak etmekten âciz kaldığı nice şeyler
10 vardır. O, derin aklî konuları idrak etmekten âciz kaldığında vehim gibi olur. Bu da vehmin idrak ettiği her şeyin doğru olmadığını göstermez.

Aynı şekilde, göz hissedilir şeyleri idrak eder ve onlar hakkındaki hükmü doğru ve yanlış kısımlarına ayrılır. Meselâ onun “şu parça bu miktardadır” şeklindeki bir hükmü doğru iken onun “Güneşin büyüklüğü,
15 kalkanın büyüklüğü kadardır, yıldızların büyüklüğü dinarın büyüklüğü kadardır” hükmü de yanlış bir hükümdür. Yanlış hükümler, gözün yakını algıladığı gibi uzağı algılayamamasına dayanır.

Aynı şekilde yakînen bilmen gerekir ki, aklın “Allah Teâlâ mevcuttur, birdir, kadîmdir, yaratıcıdır” şeklindeki hükmü de kesin olarak doğru bir
20 hükümdür. Onun “Âhiret işleri de dâhil her mevcudun idrak edilmesi gerekir.” şeklindeki hükmü kesinlikle yanlıştır. Bundan sonra bilesin ki, güneşin gözden uzak oluşu gibi saltanatı aziz olan Allah da akıl gözünden sonsuz derecede uzaktır. Uzaklığının sonsuz oluşu ve işrakının tamlığından dolayı aklın onu idrak etmesi imkânsızdır. Akıl gözünün onu idrak etmeye
25 olan nispeti yarasaların güneşin ışığını idrak etmeye olan nispeti gibidir. Ârifin onu idrak etmeye olan nispeti ise insanın güneşin yuvarlaklığını idrak etmeye olan nispeti gibidir. Güneş açısından yarasanın varlığı, hakikat açısından da insanın varlığı tasavvur edilmez.

وألاكمه قد يكذب بها ويقول: إن كان الموجود بكلّيته منحصرًا في المعقول والمحسوس، فكيف يجوز ألا تكون الألوان محسوسة ولا معقولة مع أنّها موجودة؟ وليس لتكذيبه هذا مستند إلا أنه حصر المحسوسات في مدركات الحواسّ الأربع. فكذاك إذا قلنا: أمور الآخرة لا تناسب المحسوس ولا المعقول، كدّب به الجاحدون وإن لم يكن لتكذيبهم مستند أصلا إلا أنّهم حصروا المحسوسات في مدركات الحواسّ الخمس، وليس ذلك بلازم البتة. وحصر الموجودات كلّها فيما يدرك بالحيّ والعقل أيضًا ليس بلازم. فكم من شيء يعجز العقل عن إدراكه، ويكون كالوهم إذا عجز عن إدراك كثير من العقليّات الصرفة الغامضة وذلك لا يدلُّ على أنّ كلّ ما لا يدركه الوهم غير صادق.

وكذلك البصر يدرك المحسوسات ويكون حكمه فيها منقسمًا إلى الصادق والكاذب فحكمه بأنّ هذا الجزء مثلا مقداره كذا، حكم صادق، وحكمه بأنّ الشمس مقدارها مقدار مجن، وان الكواكب مقدارها مقدار ذنانير حكم كاذب. وليس لذلك مستند إلا أنّه لم يدرك البعيد كما يُدرك القريب.

فكذاك فاعلم يقينًا أنّ حكم العقل بأنّ الله تعالى موجود وواحد وقديم وخالق حكم صادق قطعًا. وحكمه بأنّ كلّ موجود فلا بدّ وأن يدركه كأمر الآخرة حكم كاذب قطعًا.

واعلم بعد ذلك أنّ الله عزّ سلطانه أبعد عن بصيرة العقل من الشمس عن بصر الحس بدرجات لا تتناهى. فلغاية بُعدة وكمال إشراقه يستحيل للعقل إدراكه. فبصيرة العقل بالإضافة إلى إدراكه كالخفافيش بالإضافة إلى إدراك نور الشمس، وبصيرة العارف بالإضافة إلى إدراكه كالإنسان بالإضافة إلى إدراك قرص الشمس. وحيث الشمس فلا يتصور وجود الخفّاش، ولا وجود الإنسان من حيث الحقيقة.

Doksanıncı Fası

[Âhiret Sırlarına Olan İman]

Şüphe olmayan hakikat şu ki, kıyametin bilgisi Allah'a aittir. Nitekim âyette “Kıyametin zamanını bilmek sadece Allah'a havale edilir.” (Fussilet, 41/47) denmiştir. Bunun sırlarına dair imanın, körün renklere olan imanı gibidir. Önce bir düşün! Kör olan biri renklere gayba iman yoluyla iman ettiğinde onun diğer dört duyardan ve algıladıklarında kendini nasıl uzaklaştırmalı ki, teşbih ve temsil olmadan gayba inanması düşünülebilir! Ondan sonra kendinden bu misilli bir imanı talep et ki, gayba inanan ve

10 âhirete yürekten iman eden biri olasın!

Nitekim Allah Teâlâ “İşte kitap; onda asla şüphe yoktur. O, günahattan sakınanlar için bir rehberdir.(Onlar) gayba iman ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiklerimizden hayra harcarlar; sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler ve âhirete de onlar kesin olarak inanırlar.”

15 (Bakara, 2/2-4). Kendini bu misilli imanla bezenmiş bulmuyorsan muhakkak ki, şeytan seni sarmalamış, gurur ipiyle oyalayıp durmaktadır.

Doksan Birinci Fası

[Gaybı Tasdik Etmenin Bittabi Olması İçin Gereken Şeyler]

Şâyet talep ehli isen gayba imanın şartlarına ilişkin seni yükümlü tuttuğum konuları iyice düşünmen ve birçok kez bunu tekrarlayan gerekir ki, gayba olan bu tasdik sende, öncüllere bakmaya ihtiyaç duyurmayacak bir tabiat hâline gelsin! İşte o zaman, içine ferahlık ve havsalana genişlik verecek bir nurun Allah'tan feyezani için, batınında güçlü bir istidat oluşur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Allah kimin gönlünü

25 İslâm'a açmışsa o, rabbinden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?” (Zümer, 39/22). Şayet gayba iman hususunda göğsünde bir genişleme olur ve daha önce benzerini müşahede etmediğin bir nur bânına feyezân eders

الفصل التسعون

[الإيمان بأسرار الآخرة]

الحق الذي لا شك فيه أن علم الساعة مردود إلى الله سبحانه كما قال: ﴿إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ﴾ (سورة فصلت، ٤١/٤٧) وليس لك أن تؤمن بشيء من أسرارها أصلاً إلا إيمان الأكمه بالألوان. فتأمل أولاً أنه كيف ينبغي للاكمه إذا آمن بالألوان من طريق الغيب أن يقطع نظره عن الحواس الأربع ومدركاتها حتى يتصور له أن يؤمن بالغيب من غير تشبيه وتمثيل، وطالب بعد ذلك نفسك بمثل هذا الإيمان حتى تكون مؤمناً بالغيب وموقناً بالآخرة كما قال تعالى: ﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ﴾ (سورة البقرة، ٢/٤-٢) وإن لم تجد نفسك متحلية بمثل هذا الإيمان فتحقق أن الشيطان قد حوطك ودلاك بحبل غروره.

الفصل الحادي والتسعون

[ماذا ينبغي لأن يصير التصديق بالغيب طبعاً؟]

ينبغي لك أن تتأمل تأملاً شافياً، إن كنت من أهل الطلب، فيما وظفته عليك من شرائط الإيمان بالغيب، وتكرّر فيه نظرك مرّة بعد أخرى حتى يصير التصديق بالغيب لك طبعاً بحيث لا تحتاج معه إلى النظر في المقدمات وحينئذ يصير باطنك شديد الاستعداد لأن يفيض عليه من الله عزّ وجلّ نور يثمر انشراح الصدر وسعة الحوصله، كما قال الله سبحانه وتعالى: ﴿أَفَمَن شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِّن رَّبِّهِ﴾ (سورة الزمر، ٣٩/٢٢) ومهما انشراح صدرك للإيمان بالغيب وفاض على باطنك نور لم تكن تشاهد مثله قبل ذلك،

bil ki, bu, akıl ötesi tavidan sonra zuhûr eden tavrın eserlerindedir. Çabani, talep etme hususunda son noktaya kadar harca. Zira bu, maksada erişimde yeterli olur. Bu itibarla her kim talep eder ve ciddiyetle çabalar-samaksadına erer.

- 5 Allah Teâlâ Dâvûd (a.s.)'a vahyetti ki : “Ey Dâvûd! Beni talep eden beni bulur. Benden başkasını talep eden beni bulamaz.” Burhan yoluyla bu ifadeden ortaya çıkan o ki, Allah'ı talep edenin, ondan başkasını talep etmesi düşünülemez. Hz. Peygamber'in (s.a.) “Her kim kapıyı çalmaya devam ederse, kapının kendisine açılması umulur.” ifadesi de buna benzer
- 10 duruma işaret eder.

Doksan İkinci Fasıl

[Akıl Ötesi Tavrın Algıladıkları]

Bu tavrın algıladıkları şeyler, bir yönüyle şöyle taksim edilir:

1. Evveliyatın akla nispeti gibi olanlar
- 15 2. Ancak evveliyatla algılanan derin ve nazarî meselelerin akla nispeti gibi olanlar.

Bu kaziyenin, idraki güç ve elde edilmesi de zordur. Dolayısıyla ona ulaşmaya tamah etme! Gaybı tasdik ettiğin gibi onu da tasdik etmeye çalış! Umulur ki, Allah ona ulaşmayı nasip eder sen de zevk sayesinde artık din-

20 lemeye muhtaç olmazsın!

Doksan Üçüncü Fasıl

[Bu Tavrın Algıladıkları İlim ve Akıl İçin Sırdır]

Bu tavrın algıladıkları şeyler, temyiz edilmiş ilim ve insan akli için bir sırdır. Nitekim gözün algıladıkları da koku duyusu için; vehmin-

25 ki, hayal ve hafıza kuvveti için; dokunmanın, işitme ve tat duyusu için; evveliyat da tüm duyular için sırdır. Bunun tahkiki şöyledir:

فاعلم أنّ ذلك أثر من آثار الطور الذي يظهر بعد طور العقل. واستوعب جهدك في الطلب، فإنّه يكفيك في الوجدان؛ فمن طلب وجدَّ وجد.

وأوحى الله سبحانه وتعالى إلى داود عليه السلام: «يا داود، من طلبني وجدني؛ ومن طلب غيري لم يجدني.»^{١٥٦} وهذا يلزم منه بطريق البرهان أنّ من طلبه لا يُتصوّر منه طلبٌ غيره. وإلى مثل ذلك يشير قوله عليه الصلاة والسلام: «من أدمن قرع الباب يوشك أن يفتح له.»^{١٥٧}

الفصل الثاني والتسعون

[مدركات طور ما وراء العقل]

مدركات هذا الطور تنقسم بوجه من الوجوه إلى ما نسبته إليه نسبة الأوليات إلى العقل، وإلى ما نسبته إليه نسبة الغوامض النظرية التي لا تُدرك إلا بتوسّطها إليه، أعني إلى العقل. وهذه القضية عسير إدراكها، صعب منالها فلا تطمع في الوصول إليها. واجتهد أن تُصدّقَ بها تصديقك بالغيب، لعلّ الله يرزقك الوصول إليها فتستغني بالذوق عن السماع.

الفصل الثالث والتسعون

[مدركات هذا الطور أسرار على العلم والعقل]

مدركات هذا الطور أسرارٌ على العلم التمييزي وعلى العقل الإنساني، كما أنّ مدركات البصر أسرارٌ على حاسة الشمّ، ومدركات الوهم أسرارٌ^{١٥٨} على قوّة السمع والذوق. والأوليات أسرارٌ على الحواسّ كلّها. والتحقيق في ذلك

١٥٦ رواه المقدسي في الترغيب [١/٥٣]

١٥٧ أوردته القرطبي في الاستذكار [٢/٥٢٦]

١٥٨ ش، ب+ على قوّة الخيال والحفظ، ومدركات اللمس أسرارٌ.

Sır ve alenî, iki izafî isimdir. Bazen bir şey her hangi bir algılayıcı için sır iken başka bir algılayıcıya alenî olur. Evveliyat akıl için alenî iken duyular için sırdır. Şeriat dilinde ve sûflerin dillerinde sır adı verilen şeylerin çoğu insan aklı için sır olduğu gibi, harflere ve seslere göre de sırdır. İfade edilmesi düşünülemeyen her şey ifade açısından bir sırdır. Hz. Peygamber (s.a.) bu mânâdan dolayı “Kaderden söz açılırsa susun!” demiştir. Yani kader, beşeri kelâm ve insani düşünce için bir sırdır. O asla ifade edilemez. Sehl b. Tüsterî (r.a.) bu nedenden dolayı “Muhâlifin yanında kaderden söz açmak, bid‘attir” demiştir.

10 Bu faslın tahkiki bitti. İleride de buna ihtiyacın olacak.

Doksan Dördüncü Fasl

[İnsani Bilgi Açısından Kıyamet Hâllerinin Sır Olması]

Kıyamet işlerinin tamamı insan ilmi için bir sırdır. Dünyada bulunup, vehmin esaretinden ve hayalin yanıltmasından sıyrılamamış herhangi bir kimsenin onları kuşatması asla düşünülemez. Kâfirlerin “Doğru iseniz bu vaad (azap) ne zamandır? diyorlar?” (Yûnus, 10/48) şeklindeki sözü, gereği gibi cevaplaması imkânsız olan bir şeyi sormaktır. Çünkü kıyamet işi göz açıp kapamak gibi ya da ondan daha yakın bir şey olduğu gibi “ne vakit” ifadesi de zamanı soran bir edat ise soruyu sorana cevap vermek imkânsız olur. Bu durum, doğuştan bir köre renkli şeyleri anlattığımız zaman onun “Bu şeyleri nasıl tadarız ve nasıl koklarız?” demesine benzer. Bu konuda şunu söylememiz doğru olur: Görülen şeyleri bilmek, görenler için olur. Vasfını anlattığımız şeyin mânâsına dair bir anlamı, mukayese yoluyla hayal ettirmek zaruri olarak hatalıdır. O hâlde, kâfirler “Bu vaad edilen kıyamet ne vakit olacak?” (Mülk, 68/25) dediklerinde “Bunun bilgisi Allah katındadır.” demek en doğru cevap olacaktır. Allah’a dönmüş ve haşrolmuş bir kimse onun katında olur. İşte o vakit bu kişinin zorunlu olarak kıyametin hakikatini bilmesi gerekir.

أَنَّ السِّرَّ والعَلَانِيَةَ أسْمَانِ إِضَافِيَّانِ، فَرُبَّ شَيْءٍ هُوَ سِرٌّ عَلَى مُدْرِكٍ وَهُوَ عِلَانِيَةٌ بِالإِضَافَةِ إِلَى مُدْرِكٍ آخَرَ. وَالأَوَّلِيَّاتُ عِلَانِيَةٌ عِنْدَ الْعَقْلِ، وَأَسْرَارٌ عِنْدَ الْحَوَاسِّ. وَأَكْثَرُ مَا يُطْلَقُ عَلَيْهِ اسْمُ السِّرِّ فِي لِسَانِ الشَّرْعِ وَعَلَى السَّنَةِ الصُّوفِيَّةِ فَهُوَ سِرٌّ عِنْدَ الْعَقْلِ الْإِنْسَانِيِّ وَسِرٌّ عَلَى الْحُرُوفِ وَالْأَصْوَاتِ. وَكُلُّ مَا لَا يُتَصَوَّرُ عَنْهُ الْعِبَارَةُ فَهُوَ سِرٌّ عَلَى الْعِبَارَةِ، وَلِهَذَا الْمَعْنَى قَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: «إِذَا ذُكِرَ الْقَدْرُ فَأَمْسِكُوا.»^{١٥٩} يَعْنِي أَنَّ الْقَدْرَ سِرٌّ عَلَى الْكَلَامِ الْبَشْرِيِّ وَالنُّطْقِ الْإِنْسَانِيِّ، فَلَا يُتَصَوَّرُ عَنْهُ عِبَارَةً أَصْلًا. وَلِذَلِكَ قَالَ سَهْلُ التَّسْتَرِيِّ رَحِمَهُ اللهُ عَلَيْهِ: «الْكَلَامُ فِي الْقَدْرِ عِنْدَ الْمُخَالَفِ بَدْعَةٌ.» وَتَحَقَّقْ هَذَا الْفَصْلَ فَإِنَّكَ تَحْتَاجُ إِلَيْهِ فِيمَا بَعْدَ.

الفصل الرابع والتسعون

[أُمُورُ الْقِيَامَةِ كُلُّهَا أَسْرَارٌ عَلَى الْعِلْمِ الْإِنْسَانِيِّ]

أُمُورُ الْقِيَامَةِ كُلُّهَا أَسْرَارٌ عَلَى الْعِلْمِ الْإِنْسَانِيِّ، فَلَا يُتَصَوَّرُ أَنَّ يَحِيطُ بِهَا أَحَدٌ^{١٦٠} مَا دَامَ فِي الدُّنْيَا وَلَمْ يَتَخَلَّصْ عَنِ أَسْرِ الْوَهْمِ وَتَغْلِيظِ الْخِيَالِ. وَقَوْلُ الْكُفَّارِ: ﴿مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ (سُورَةُ يُونُسَ ٤٨/١٠، ٢٥/٦٧) سُؤَالٌ عَنِ كُلِّ شَيْءٍ يَسْتَحِيلُ الْجَوَابُ عَنْهُ عَلَى مُوجِبِهِ، إِنَّ أَمْرَ السَّاعَةِ إِذَا كَانَ كَلِمَحِ الْبَصْرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ، وَكَانَ "مَتَى" سُؤَالًا عَنِ الزَّمَانِ، اسْتِحَالُ جَوَابِ السَّائِلِ عَنْهُ. وَهُوَ كَقَوْلِ الْأَكْمَةِ إِذَا وَصَفْنَا لَهُ الْمَبْصِرَاتِ الْمُتَلَوَّنَةَ: فَقَالَ كَيْفَ تُذَاقُ هَذِهِ الْمَبْصِرَاتُ؟ أَوْ كَيْفَ تُشْمُّ هَذِهِ الْمَبْصِرَاتُ؟ فَالْجَوَابُ الْحَقُّ فِي ذَلِكَ أَنَّ نَقُولَ: «الْعِلْمُ بِالْمَبْصِرَاتِ عِنْدَ الْبَصِيرِ. فَإِنَّ تَخَيُّلَ الْأَكْمَةِ شَيْئًا فِي مَعْنَى مَا وَصَفْنَا وَحَكِينَاهُ لَهُ عَلَى سَبِيلِ الْمَقَايِسَةِ أَخْطَأَ فِيهِ بِالضَّرُورَةِ. فَإِذَا، الْجَوَابُ الْحَقُّ مَعَ الْكُفَّارِ إِذَا قَالُوا: ﴿مَتَى هَذَا الْوَعْدُ﴾ (سُورَةُ الْمَلِكِ، ٢٥/٦٧) يُقَالُ لَهُمْ: الْعِلْمُ فِي ذَلِكَ عِنْدَ اللهِ. فَمَنْ رَجَعَ إِلَى اللهِ وَحُشِرَ إِلَيْهِ، كَانَ عَنْدهُ؛ فَلَا بَدَّ وَأَنْ يَعْرِفَ حَيْثُ حَقِيقَةُ السَّاعَةِ بِالضَّرُورَةِ.

Zira o Allah katındadır ve “kıyametin kopacağı zamanı yalnızca kendisi bilir.” (Zuhruf, 43/85) Zaruri olarak “Yeryüzünde ‘lâ ilâhe illallâh’ diyen bir kimse varken kıyamet kopmaz.” Nitekim öncekilerin ve sonrakilerin efendisi bunu haber vermiştir. Hâlâ yeryüzünde olan bir kimse henüz Allah’ın huzurunda haşrolmuş değildir. Şu hâlde bir kimse “Doğruluğun hâkim olduğu bir ortamda, gücüne sınır olmayan bir hükümdarın huzurundadırlar.” (Kamer, 54/55) ise onun kıyameti kopmuştur. Günahkârlar da böyle olup, “O günahkârları rablerinin huzurunda başlarını önelerine eğmiş.” (Secde, 32/12) bir hâlde iseler kıyamet onlar için kopuyor demektir. Zira onlar rablerinin huzurundadır. Belki de “O bana yediren ve içirendir” (Şuara, 26/79) Rabbimin katında geceledim diyen kimsenin sözünü, “Kıyamet ve ben şu iki parmak gibiymişken peygamber olarak gönderildim. Nerdeyse o beni geçecekti. Fakat ben onu geçtim.” sözü doğrudur.

Bil ki, kıyamet yer ve gök örtülerinin içindedir. Onun örtülere olan konumu, ceninin ana rahmine göre olan konumu gibidir. Bu nedendir ki, kıyamet ancak “Yer o dehşetli sarsıntısıyla sarsıldığında; Yıldızlar dökülüp söndüğünde;” (Zilzal, 99/1) “Güneş dürülüp karardığında, Dağlar sökülüp yürütüldüğünde; Doğuracak develer başıboş bırakıldığında;” (Tekvir, 81/1-4), “Kabirlerde bulunanlar diriltilip dışarı atıldığı zaman; ve kalplerde gizlenenler ortaya konduğu zaman;” (Adiyat, 100/9-10) kopacaktır. Kısaca “Bir gün gelecek yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek, insanlar gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah’ın huzuruna çıkacaklardır.” (İbrâhîm, 14/48) Şu hâlde sâlik yer ve gök örtülerinin dışında kaldığı müddetçe onun için kıyamet kopmayacaktır. Kıyamet sadece örtülerin içinde olur. Çünkü Allah örtülerin içindedir ve kıyametin bilgisi de onun nezdindedir.

Hz. Peygamberin, “lâ ilâhe illallâh diyen, yeryüzünde olduğu sürece kıyamet kopmaz.” sözünün mânâsı şudur: Bir kişi örtülerin dışında kaldığı müddetçe onun ilmi için kıyamet bir sırdır. O kişi sülûkünde bu örtüleri geçtiği ve indiyyet hazretinde sürur bulduğunda kıyametin sırrı onun için alenî olur.

لأنَّه عنده ﴿وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ﴾ (سورة الزخرف، ٤٣/٨٥) فإذا، بالضرورة «لا تقوم الساعة وعلى وجه الأرض من يقول لا إله إلا الله»^{١٦١} كما أخبر عنه سيِّد الأوَّلين والآخِرِينَ. فإنَّ من كان بَعْدُ على وجه الأرض لم يُحشِر بعدُ إلى الله سبحانه وتعالى. فإذا، من كان ﴿فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ﴾ (سورة القمر، ٥٤/٥٥) فقد قامت له القيامةُ. وكذلك المجرمون وإن كانوا ﴿نَاكِسُو زُؤُوسِهِمْ﴾ (سورة السجدة، ٣٢/١٢) فإنَّ القيامةَ في حَقِّهم قائمةٌ لأنَّهم عند ربِّهم. ولعلَّ من يقول: «أبيت عند ربي ﴿يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ﴾ (سورة الشعراء ٢٦/٧٩)» يصدق منه أن يقول: «بعثتُ أنا والساعةُ كهاتين إن كادت لتسبقني فسبقتها أنا»^{١٦٢}

واعلم أنَّ القيامةَ من داخل حجب السماوات والأرض، ومنزلتها من تلك الحجب منزلة الجنين من رحم أمِّه، ولذلك لا تقوم إلا ﴿إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا﴾ (سورة الزلزلة، ١/٩٩) وانشَقَّت السماءُ واندثرت الكواكبُ وكُوِّرت الشمسُ وسِيَّرت الجبالُ وعُطِّلَت العِشَارُ ﴿أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ﴾ (سورة العاديات، ١٠٠/٩-١٠) فما دام السالك خارج حجب الأرض والسماوات فلا تقوم له القيامة، فإنَّما كانت القيامة داخل الحجب ، لأنَّ الله داخل الحجب وعنده علم الساعة.

فقوله عليه الصلاة والسلام: «لا تقوم الساعة وعلى وجه الأرض من يقول لا اله إلا الله» معناه: إنَّ الرجل ما دام خارج الحجب فالقيامة سرٌّ على علمه فإذا قطع في سلوكه تلك الحجب وتبجح في حضرة العندية صار سر القيامة عنده علانية.

١٦١ رواه مسلم بلفظه: «لا تقوم الساعة على أحد يقول الله الله.» [١/١٣١]

١٦٢ رواه البخاري في صحيحه. [٤/١٨٨١]

Nebi veya veli olsun, bir kimsenin bu dünyada Allah'ı görmesinin mümkün olmayışı bu sırdan dolayıdır. Allah'ın elçisinin (s.a.) onu görmesi ancak Miraç gecesi örtüleri geçtikten sonra olmuştur. Hz. Mûsâ'ya (a.s.) “Kıyamet vakti şüphe yok ki gelip çatacaktır.” (Hacc, 22/7) denildiğinde o da ru'yet talebinde bulunduğu “Sen beni göremezsin!” (A'râf 7/143) denilmiştir. Bilmen gerekir ki, Hz. Muhammed (s.a.) nezdinde kıyametin alenî olması ancak yer ve gök örtülerini geçip, onların içine nüfuz ettiği sırada olmuştur. Örtülerin dışındaki yerine geri geldiğinde, daha önce olduğu gibi, onun bilgisi onun için bir sırdır. O bilgi ancak örtülerin ötesinde alenî olur.

Kısaca bir sır, sır olması itibarıyla, daima sırdır. Alenî olan, alenî olması itibarıyla, daima alenîdir. Bu ikisi ancak sâlikin hâllerindeki değişmelere bağlı olarak değişir. Bu gibi şeylere Allah Teâlâ'nın şu sözlerle işaret edilmiştir: “Ne zaman gelip çatacak?” diye sana kıyameti sorarlar. Sen onun hakkında ne söyleyebilirsin ki!” (Nâziât, 79/42-43) Yani “Miraç gecesi kıyamet sırrı sana alenî olduysa hatırında kalan ve ilminde olan nedir?” diye soruyorlar. Kıt aklını bu lafızlar üzerinde kullanan kimse kendine zulmetmiş olur. Ey miskin fikrini, bunu yalanlamaya veya şüpheye düşmekten koru! Yoksa Allah'ın peygamberlere indirdiği şeyi inkâr etmiş olursun. Sen ve senin gibi körler olmasaydı Allah elçisine (s.a.) “O (Kur'an) hak olduğu halde kavmin onu asılsız saydı.” (En'âm, 6/66) diye hitap edilmezdi.

Doksan Beşinci Fası

[Her Akıllı, Akıl Ötesi Tavra Bu Dünyada Ulaşabilir Mi?]

“Süt emen her çocuğun vakti geldiğinde temyiz tavrına ulaşması gerekli olduğu gibi, her akıllı kimsenin de akıl ötesi tavra bu dünyada ulaşması gerekli midir?” diye sorarsan bilesin ki, birçok tavrı vardır ve her bir insanın, ölümden sonra bile olsa, akıl ötesi tavra ulaşması gerekir.

ولهذا السر^{١٦٣} لم يجز أن يرى الله أحد أصلا في الدنيا لا نبي ولا ولي. وأما رسول الله صَلَّى الله عليه وسلّم فإنما رآه بعد أن قطع الحجب ليلة المعراج. ولما قيل لموسى عليه السلام: ﴿وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا﴾ (سورة الحج، ٧/٢٢) لا جرم لما طلب الرؤية قيل له: ﴿لَنْ تَرَانِي﴾ (سورة الأعراف، ١٤٣/٧) واعلم أن محمدا صَلَّى الله عليه وسلّم إنما كانت القيامة عنده علانية حين قطع حجب السماوات والأرض ونفذ من أقطارها، فلما رجع إلى مُستقره من خارج الحجب كان ذلك العلم عنده سرا كما كان قبل ذلك وإنما كان علانية له من وراء الحجب.

وعلى الجملة فالسرُّ سرٌّ أبداً حيث هو سرٌّ، والعلانيةُ علانيةٌ أبداً حيث هي علانيةٌ، لا يتغيّران إلا بتغيّر أحوال السالكين. وإلى مثل ذلك أُشير بقوله تعالى: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا﴾ (سورة النازعات، ٤٢/٧٩ - ٤٣) أي إن كان سرُّ القيامة علانيةً لك ليلة المعراج فما الذي بقي على ذكرك وفي علمك؟ ومن تصرّف ببضاعة العقل في هذه الألفاظ، فقد ظلم نفسه. وإياك يا مسكين أن تدع خاطرك يحوم حول التكذيب بذلك أو التشكك فيه فتكفر بما أنزل الله على أنبيائه. فلولا أنت وأمثالك من العميان لما خوطب رسول الله صَلَّى الله عليه وسلّم بقوله تعالى: ﴿وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ﴾ (سورة الأنعام، ٦٦/٦)

الفصل الخامس والتسعون

[هل كلُّ عاقل يستطيع أن يصل إلى طور ما وراء العقل في هذه الدنيا؟]

فإن قلت فهل تقول: إن كلَّ عاقل لا بدَّ وأن يصل إلى الطور الذي وراء العقل كما أن كلَّ طفل رضيع فلا بدَّ أن يصل إلى طور التمييز إذا حان وقته؟ فاعلم أن الأطور كثيرة ولا بدَّ وأن يصل كلُّ واحد إلى طور ما وراء العقل، وإن كان بعد الموت.

Bazı insanlar hakkında mümkün olan tavırlara herkesin ulaşması mümkün değildir. Fakat hak ve vâcib olan, bir insanın henüz dünyada beden gömleğinden soyunmamışken akıl ötesi birçok tavra ulaşmasıdır. Ne dünyada ne de âhirette başkasının bundan daha çoğuna ulaştığı tasavvur edilebilir.

5 Bu, akıllı kişilerin on sayısının birden büyük olduğunu gördükleri gibi, âriflerin basiretleriyle gördükleri bir hakikat ve doğrudur. İşaret edilen tavra ulaşması takdir edilmeyen kimselerde baskın gelen şey, onun varlığını yalanlamada ısrarcı olmak ve perde kendisine açılincaya kadar bu hâl üzere ölmektir. Nitekim kâfirler hakkında bu duruma şöyle denilerek işaret edilmiştir: “Büyük güne ulaşıldığında vay o inkârcıların hâline! Onlar, bizim huzurumuza çıkacakları gün öyle bir iştirler ve öyle bir görürler ki!” (Meryem, 19/37-38). Anlattığımız şeyleri ve benzerlerini zorlanmadan ve tab’an tasdik etme durumunda olan kimselerin bu tavırlardan biriyle rızıklandırılması gerekir.

15

Doksan Altıncı Fasıll

[Akılın, Akıl Ötesi Tavra Konumu, Bedenin Nefse Konumu Gibidir]

Şüphesiz akıllı insan gördüğü her bedenden hareketle onun bir nefsi olduğu sonucunu çıkartır. Nitekim o atın, eşeğin, maymunun, devenin ve insanın bedenini gördüğünde o bedenlerde tasarruf eden farklı nefisler olduğunu çıkartır ve nefislerin tasarrufta bulunduğu bedenler ile ölüm sebebiyle nefislerin ayrıldığı bedenler arasındaki farkı idrak etmesi kolay olur. Aynen bunun gibi kesinlikle bil ki, insan aklının akıl ötesi tavra göre konumu, bedenin nefse olan konumu gibidir. Mârifette yetkin olan ârifler, gördükleri akıl kalıplarından hareketle, ateşin taştta gizli oluşu gibi, kendilerinde gizli tavırlar bulduran farklı ruhlar olduğunu çıkartır. Onların, birçok tavra sahip olan akılla, tavırdan yana nasibi olmayan akıl arasındaki farkı idrak etmeleri kolaydır. Tavırdan yana nasibi olmayan akıl, nefsin tasarrufunu bıraktığı kalıp gibidir.

فأما أن يصل الكلُّ إلى أطوار ممكن في حقِّ البعض فلا يجوز لا بل الواجب الحقُّ أن يصل واحد من الخلق إلى أطوار كثيرة وراء العقل وهو بعد في دنياه غير متجرد عن جلباب قلبه ولا يتصوَّر لغيره الوصول إلى أكثرها لا في الدنيا ولا في الآخرة.

وهذا حقٌّ وصدقٌ يشاهده العارفون ببصائرهم كما يشاهد العقل أن العشرة أكثر من الواحد. والغالب على من لم يُقدَّر له الوصول إلى الطور المشار إليه أن يُصرَّ على التكذيب بوجوده ويموت عليه إلى أن ينكشف عنه الغطاء كما أشار إليه القرآن في حقِّ الكفار حيث قال: ﴿فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ﴾ (سورة الذاريات، ٦٠/٥١) وقوله: ﴿مَنْ مَشَهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا﴾ (سورة مريم، ٣٧/٣٨) ومن كان حاله التصديق بأمثال ما حكيناه طبعًا من غير تكلف، فلا بدَّ وان يكون قد رزق شيئًا من ذلك.

الفصل السادس والتسعون

[العقل الإنساني للطور الذي ورائه بمنزلة البدن للنفس]

لا شكَّ أنَّ العاقل يستدلُّ بمشاهدة كلِّ بدن على نفسه كما يستدلُّ بمشاهدة بدن الفرس والحمار والقرد والبعير والإنسان، على تفاوت الأنفس المتصرفة في تلك الأبدان. ويسهل عليه إدراك الفرق بين الأبدان التي هي بعد في تصرف نفوسها، وبين الأبدان التي فارقتها نفوسها بالموت. فكَذلك فاعلم يقينًا أنَّ العقل الإنساني للطور الذي ورائه، بمنزلة البدن للنفس والعارفون الكاملون في المعرفة، يستدلُّون بمشاهدة قوالب العقول على تفاوت أرواح الأطوار الكامنة فيها كمون النار في الحجر ويسهل عليهم إدراك الفرق بين عقل عُبيّ فيه أطوار كثيرة وبين عقل لا شيء فيه من تلك الأطوار بل هو كقالب انقطع عنه تصرف النفس.

Doksan Yedinci Fası

[Akıl Terazisi İle Her Şey Ölçülmez]

Bütün varlıkların hakikatine vakıf olmada nazariyatçı âlimleri istila eden o aptalca tamah sana veda ettiği ve Hz. Peygamberin (s.a.) “Yaşlı kadınların dini üzere olun!” şeklindeki sözünün hakikati tecelli ettiği vakit bil ki, bu tavrın sabahı doğmaya başlamıştır. Tıpkı aklî evveliyatı idrak etmesi itibarıyla beşikteki çocuk için, akıl sabahının doğuşu gibi. Bilesin ki, âlimlerin bu tamahlarının misali, altın ölçen bir tartıyı görüp de onunla meselâ bir dağı ölçmek isteyen kimse misali gibidir. Oysa bu muhâldir. Bu durum, tartının hâllerinde ve hükümlerinde doğru olmadığını göstermez.

Bil ki, akıl doğru bir tartıdır ve hükümleri yanlış olmayan doğru ve kesin hükümlerdir. O adil olup, ondan asla haksızlık sâdir olmaz. Bununla birlikte akıllı biri, âhret işlerini, nübüvvetinin hakikatini ve ezeli sıfatların hakikatine varıncaya kadar her şeyi onunla ölçmeye tamah ederse o muhâli tamah etmiş olur. Bilesin ki, bu tamah akıl ötesi tavrı nurunun işrakiyle yavaş yavaş kaybolur, tıpkı sabah aydınlığıyla yıldızların ışığının yavaş yavaş kaybolması gibi.

Zorunlu olarak terk ettiğin tamahla gönüllü olarak terk ettiğin tamah arasında bir fark vardır. Burası ayakların kaydığı yerdir. Çok dikkatli olman gerekir. Bu tamahı terk etmek senin elinde değildir ki, dilediğin vakit onu terk edesin. Aksine o, işaret edilen sabahın doğuşuna dayanır. İstesen de istemesen de sen ona mecbursun. Bu tamahın tamamıyla yok olması akıl ötesi tavrı nurunun aydınlatmasına dayanır.

Doksan Sekizinci Fası

[Mârifet Yoluna Girme vakti]

Kesin ve doğru burhanlarla aklî ve derin konuları idrak etme ünsiyetin azaldığı hatta onlara olan ünsiyetin meselâ ilimlerin hakikatinde derinleşmiş âlimlerin zanni meseleleri idrakine ilişkin ünsiyetleri gibi olduğu vakit artık yolculuk vaktin gelmiştir. Bir yolun sülûküne gir!

الفصل السابع والتسعون

[ليس كل شيء يقاس بميزان العقل]

إذا اخذ في وداعك الطمع البارد الذي يستولي على النظر من العلماء في الوقوف على حقائق جميع الأشياء وتجلى لك حقيقة قوله عليه الصلاة والسلام: «عليكم بدين العجائز»^{١٦٤} فاعلم أن صُبح هذا الطور قد تنفس، كما أن ابن المهدي إذا صار بحيث يدرك الأوليات العقلية، فقد طلع له الصبح عقله. واعلم أن مثل العلماء في طمعهم ذلك مثل رجل شهد الميزان الذي يوزن به الذهب فطمع في أن يزن به جبلا مثلا وذلك محال وهذا لا يدل على أن الميزان ليس بصادق في أحواله وأحكامه.

واعلم أن العقل ميزان صحيح وأحكامه يقينية صادقة لا كذب فيها وهو عادل لا يُتصور عنه جورٌ أبداً ومع ذلك فإذا طمع العاقل أن يزن به كل شيء حتى أمور الآخرة وحقيقة النبوة وحقائق الصفات الأزلية كان ذلك طمعاً منه في محال. واعلم أن هذا الطمع ينمحق قليلا قليلا عند إشراق نور الطور الذي وراء العقل كما أن نور الكواكب ينمحق قليلا قليلا عند طلوع الصبح.

وفرّق بين أن يودعك الطمع اضطراراً وبين أن تودعه أنت اختياراً وهذا مزلة القدم فخذ منها حذرک. فوداع هذا الطمع ليس إلى اختيارك حتى تودعه متى شئت بل هو موقوف على طلوع الصبح المشار إليه وأنت مضطر فيه شئت أو أبيت. فانمحق هذا الطمع بالكلية موقوف على إشراق نور الطور^{١٦٥} الذي وراء العقل.

الفصل الثامن والتسعون

[بيان وقت سلوك الطريق]

إذا صرت بحيث يقلّ انسك بإدراك الغوامض العقلية من طرق البراهين الصادقة القطعية حتى يكون انسك بذلك مثلا انس النظر المتبحرين في حقائق العلوم بإدراك المسائل المظنونة، فلعل وقتك هذا وقت الأسفار. فلازم سلوك الطريق.

١٦٤ أوردته العجلوني في كشف الخفاء. [٢/٩٢]

١٦٥ ش: إشراق نور الشمس.

Belki güneş senin için de doğar ve sen Allah Teâlâ'nın şu âyette zikrettiği fitrat güzelliğini müşâhede edersin: "Allah'ın insanları üzererinde yarattığı fitrata sımsıkı tutun!" (Rum, 30/30) İşte o vakit boynunu zaman ve mekânın esaretinden kurtarırsın ve olup biten her pislik ayaklarının altında kalır. O zaman seçkinlik hılatı giydirilmiş olursun Allah Teâlâ'ya olan gidişin zorlanarak değil tab'an olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.): "Ben ve ümmetimin takvâ sahipleri zorlamadan uzaktır." demiştir.

Doksan Dokuzuncu Fasıl

[Ezel Âlemine Gidiş]

10 Rüşde eriştiğin ve nebevî hazine olan emanet de sende belirlediği vakit göklerin ve yerin içine nüfuz edersin. Senin için zaman, sonrasında gün olmayan bir gün biçiminde devredip durur. İşte o zaman güneşin doğar ve geçmişin geleceğine haset eder. Yüzün, göklerin ve yerin yaratıcısına döner. Âb-ı hayat içmek için Hayy ve Kayyum'un pınarlarına yönelirsin.

15 O anda kalbinden Rabbine doğru giden bir yol açılır. Bu yol senin ezele gidiş yoludur. Ne zaman istersen ezeli güneşler seni aydınlatır. En küçük aydınlatma alâmetiyse O'nda kaybolmandır. Zira âşığın mâşuğuna, onda fenâ bulmadan kavuşması muhâldir. Sakın sanma ki, vuslat varlık sıkıntısı içerir; böyle bir şey söylenemez. Çünkü bu, ilmin ve aklın sınırlarını aşar.

20 Doksan dokuz faslı, bu fasılla yüze tamamlamış oldum. Talibi memnun edecek birçok şeyi yazdım. Sâlik, ilim yoluna girer amacını elde ederse yüksek gayreti onu orda durdurmaz, temiz olan nefsi onun daha ötesini talep eder durur. İşte bu, ilim tahsilini bitirdikten sonra bana keşfolunan şeylerden ifade edebildiğim miktardır.

25 *Bunlardır cürmüm, iyileri de içinde
Her mücrim kapatsın ağzını eliyle*

لعل الشمس تطلع لك فتشاهد جمال الفطرة المذكورة في قوله تعالى: ﴿فَطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا﴾ (سورة الروم، ٣٠/٣٠) وحينئذ تنفك رقبتك من أسر الزمان والمكان ويصير تحت قدمك كل ما كان عليه وضُرُ الحدثان. وعند ذلك تبذل لك خِلعة الأجتباء ويكون ذهابك إلى الله تعالى طبعًا لا تكلف فيه كما قال عليه الصلاة والسلام: «أنا وأتقياء أمتي براء من التكلف.»^{١٦٦}

الفصل التاسع والتسعون

[وصول إلى عالم الأزل]

إذا أوتيت رشدك وبرزت لك الأمانة من خدرها وهي الخزانة النبوية فنفذت من أقطار السماوات والأرض، واستدار لك الزمان كهيئة يوم لا يوم بعده؛ فحينئذ تطلع شمسك، ويحسد غدك أمسك، وتوجه وجهك لفاطر السماوات والأرض وتقبل في مناهل الحي القيوم على شرب ماء الحياة وتخرق الآن من قبلك خرقة إلى ربك وهو طريق طيرانك إلى الأزل فلا تزال شمس الأزلية تشرق عليك متى شئت. وأقلّ علامات الإشراق أن تتلاشى فيه إذ يستحيل للعاشق أن يصل إلى معشوقه إلا بعد فناءه؛ فلا تظننَّ أنَّ الوصول يحتمل زحمة الوجود، وهذا لا يُتصوّر بيانه فإنه يجاوز حدود العلم والعقل.

^{١٦٧} فهذه تسعة وتسعون فصلا وقد أكملتها بهذا الفصل المائة. ونعمت عدة للطالب إذا سلك طريق العلم وحصل منه مقصوده فلم تقف به همته العلية بل طالبته ما يطلب لما وراء ذلك نفسه الزكية. فهذا هو القدر الذي أمكنتني العبارة عنه مما انكشف لي بعد الفراغ من تحصيل العلم.

هَذَا جَنَائِي وَخِيَارُهُ فِيهِ إِذْ كُلُّ جَانٍ يَدُهُ إِلَى فِيهِ^{١٦٨}

١٦٦ أوردته العجلوني في كشف الخفاء. [١/٢٣٢]

١٦٧ هذه الفقرة منشورة بالفصل المائة في نسخة ش.

١٦٨ لعلي بن أبي طالب رضي الله عنه، رواه أبو نعيم في حلية الأولياء.

Yüzüncü Fasl [Fasılların Hâtimesi]

Bil ki, bu kitabın faydası, eşyanın hakikatini uzun süre düşünen ve derinleşinceye kadar bilgisini elde etmede çok çaba sarf edenler hariç başka-
5 ları için azdır. Dahası kendinde ilmin ve aklın ötesinde olan başka bir şeye şevk duymadıkça bu da yeterli değildir. Bâtınında bu şevk bulunmayan kimse birçok kez bu kitabı mütâlaa etmelidir ki, onda bu şevk doğabilsin. Şâyet kötü bir vasıf, bir kimseyi bunu birkaç kez mütâlaa etmekten alıko-
yarsa o bir netice elde edemez. Buna mani olan vasıflar çoktur.

10 Onları şerh edecek kadar vakit yoktur. Zira bıkkınlık beni bürümüş. Her bir fasılda o fasla ilişkin mukaddimelerin hakkını veremeyişimin mazere-
ti budur. Bundan daha önemli birçok şeye kalbin cezbedilmesi de beni bundan uzaklaştırdı. Evet, ben ne yazdımsa, yazdıklarımın ötesinde mu-
kaddimelere ihtiyaç duymadığımı düşündüğüm bir grup insan için yazdım.
15 Bu iki sebepten dolayı sözü kısa tuttum.

Bu fasıllarda belirtilen mânâların hakikatini bir veya birkaç kez mücer-
ret mütâlaa ederek tam olarak kuşatmak isteyen biri, muhâli istemiş olur. Bu fasılların hakkını ancak gece ve gündüz onları düşünüp, defalarca teem-
mül eden, hatta her bir kelimesini ezberleyerek hafızasına nakşeden kimse
20 verir. Onun bu fasıllardan anladığı şey, hakiki anlayış için bir tohum olur. Bu da ancak gece ve gündüz mütaalayla artırmakla ve buna sabretmekle
olur. Kalp toprağı ekime elverişsiz olmadığı müddetçe, bu mânâlar kalbe,
pak ve temiz toprağı düşen tohumlar gibi düşecek; kişi ahbine vefâ ettiği,
vaktinde suladığı ve ona ilıebileceğ âfetlerden kalbi koruyup gözettiğı tak-
25 dirde elbet kısa sürede semeresini verecektir.

Kim kendinde buna sabretme hususunda bir soğukluk buluyor veya nazârî ilimde belirtilen sıfatı yoksa bu kitabı mütâlaa etmeyi bıraksın! Her işin bir adamı vardır. Herkes ne için yaratılmışsa o şey ona kolaydır. Şair ne de güzel söylemiş:

الفصل المائة

[خاتمة الفصول]

اعلم أنّ هذا الكتاب قليل الجدوى إلا لمن طال نظره في الحقائق وكثر تعبته في طلبها حتى تبحر فيها. ثمّ لا يكفيه ذلك أن لم يجد نفسه متشوقة إلى شيء آخر وراء العقل والعلم فمن لم يكن في باطنه هذا الشوق فليعاود مطالعة هذا الكتاب مرة بعد أخرى فالغالب انه يظهر ذلك فيه. فإن شغلته صفة مذمومة عن التكرار في مطالعته لم يظفر به. والصفات المانعة عن ذلك كثيرة والوقت لا يتسع لشرحها فقد غشيني الملal. وهذا هو عذري في كلّ فصل لم أوفّه حقه في استيفاء المقدمات التي يتعلق النظر في ذلك الفصل بها فقد صدني عن ذلك انجذاب القلب إلى ما هو أهمّ منه بكثير. نعم قد أملت ذلك لجماعة لم أر بهم حاجة إلى ما وراء ذلك من المقدمات فأوجزت القول لهذين المعنيين.

ومن طمع أن يحيط حق الإحاطة بحقائق المعاني المذكورة في هذه الفصول بمجرد مطالعته مرة أو مرتين أو أكثر فقد طمع في محال إنّما حقّ من يتصفحها أن يُكبّ طول الليل والنهار على ترديد النظر وتكرير التأمل فيها، حتى تعلق كل كلمة على خيالها بحفظه. ثمّ يصير ما يتفهمه منها بذرا لفهمه الحقيقي. ولا يتأتى ذلك إلا بكثرة الممارسة والصبر عليها على تعاقب الليل والنهار. ومهما لم تكن أرض القلب سبخة فلا بدّ وأن تقع فيها هذه المعاني وقوع البذر في الأرض الطيبة النقيّة، ويثمر له ذلك عن قريب إن أحسن القيام على تعهده، يسقي الماء في وقته وحفظه عن الآفات العارضة لأمثاله وغير ذلك.

فمن وجد في نفسه نفرة عن الصبر على ذلك أو لم يكن بالصفة المذكورة في العلم النظري فليهجر مطالعة هذا الكتاب. فلكلّ عملٍ رجالٌ. وكلّ ميسّر لما خُلق له. وما أنصف القائل حيث قال:

*Bir işi yapamıyorsan, bırak onu
Yapabileceğin bir şeye geç*

Her kuşun gücü havsalası kadar olur. “Her boy kendi su alacağı pınarı bilmişti.” (Bakara, 2/60) Bir çöpçünün krallara krallığında bir sıkıntı verdiği
5 gördün mü hiç? Heyhat ki heyhat!

*Yiğidin alacağı her yol
Ayağının atacağı adıma göredir*

Allah’a hamd olsun, ki ancak O’nun nimetiyle tamamlanır sâlih ameller.. Varlığın zerreleri O’nun ilmini, kudretini ve hikmetini gösterir. Güneşi bütün ufuklara doğup nûruyla cümleyi aydınlatan, yaratılmışların en hayırlısı, en övülmüş yolda dâim olan rasûlü Muhammed’e, hidâyet ışığı
10 ve cömertlik kaynağı olan âilesine, parlak yıldızlar olan ashâbına ve tertemiz eşlerine salât ve selâm olsun!

O bana yeter, O ne güzel mevlâ ve ne güzel yardımcıdır.

إِذَا لَمْ تَسْتَطِعْ أَمْرًا فَدَعُهُ وَجَاوِزُهُ إِلَى مَا تَسْتَطِيعُ^{١٦٩}

فقوة كل طائر على قدر حوصلة. ﴿قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ﴾ (سورة البقرة

٢ / ٦٠) وهل رأيت الكناس قط يزاحم الملوك في سلطانهم؟ هيهات هيهات!

فَكُلُّ طَرِيقٍ أَتَاهُ الْفَتَى عَلَى قَدْرِ الرَّجُلِ فِيهِ الْخَطَى^{١٧٠}

والحمد لله الذي تتم الصالحات بنعمه وتدل^{١٧١} ذرات الوجود على علمه

وقدرته وحكمته. والصلاة والسلام على رسوله الذي طلعت شمسُه على الآفاق

فأشرق بنورها غاية الإشراق محمداً خير الخلائق المستمراً على أحمد الطرائق

وعلى آله مصابيح الهدى وينابيع الجود والندى^{١٧٢} الذين هم كالنجوم الزاهرات

وأزواجه الطيبات الطاهرات.

وهو حسبي ونعم المعين ونعم المولى ونعم النصير.

١٦٩ لعمر بن معدى كرب.

١٧٠ للمتنبى.

١٧١ في الأصل: تتم.

١٧٢ ش+ وعلى أصحابه.

**ŒEKVA'L-GARÎB
ANÎ'L-EVTÂN ÎLÂ ULEMÂÎ'L-BULDÂN**

AYNÜLKUDÂT EL-HEMEDÂNÎ
Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun

شكوى الغريب
عن الأوطان إلى علماء البلدان

عين القضاة الهمداني
رحمة الله عليه

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

Ey Allah'ın kulları reva mı?

Her yaptığımda kusur aranması

Bu, vatanından uzak, zamanın âfet ve mihnetine duçar olmuş, gözünü
5 uyku tutmamış, yastığını endişeler bürümüş, hıçkırık ve feryatlarla gözü
dolmuş bir garibin, erdemli kimseler arasında meşhur ve kıymetli olan
âlimlere -Allah onların gölgesini herkese yaysın ve herkesi onların nuruyla
aydınlatsın- gönderdiği bir lemadır. Tüm bu hâller kalbi kaplayıp, dert üs-
tüne dert kattı; gönlümdeki umutları kırıp, içimi sıkıntılarla daralttı; firak
10 ateşi, dostlarıma kalan muhabbetimi yakıp yıktı; elem ateşi kanatları tu-
tuşturup, gün geçtikçe etkisini, yıldızlarla olan yalnızlığını ve onlarla dertli
konuşmasını gösterip durdu.

Zindan mı? Zincir mi? Özlem mi? Gurbet mi?

Sevgiliden uzak kalmak mı? Büyük şeyler bunlar

15 Üstelik ne bu kederlerin bir kısmını giderecek ve kardeşlerin sebep ol-
duğu sıkıntıları dağıtacak bir dost; ne de zamanın getirdiklerini kendisine
şikâyet edip de bu zor durumun kalkmasına katkıda bulanacak bir kardeş
var. (Bu kardeşiniz) uzun geceleri ve gündüzleri şu şiirdeki gibi geçirmekte:

Bakıyorum etrafa, sevdiğim birini göremiyorum

20 *Oysa ev sevmediklerimle dolu*

Gönlü daraldıkça da şu şiiri terennem etmekle avunmakta:

Attı beni yaban ellere çektiklerim

Hemhâl arasam da kendime benzemeyen birine rastlarım

Öyle ahmakça davranıyorum ki, karakterimi öyle sanıyorlar

25 *Akıllı olsaydı karşımdaki, elbette aklına hitab ederdim*

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَحَقًّا عِبَادَ اللَّهِ أَنْ لَسْتُ صَادِرًا   وَلَا وَارِدًا إِلَّا عَلَيَّ رَقِيبٌ^١

هذه لمعةٌ أصدرها إلى المرموقين من العلماء والمشهورين فيما بين الفضلاء،
أدام الله ظلالهم ممدودة على أهل الآفاق، ولا زالت أقطارها مشرقة بأنوارهم غاية
الإشراق، غريبٌ عن وطنه ومبتلى بصروف الزمان ومحنه، عن جفن يلازمه الأرق
ووساد لا يفارقه القلق وبكاء طويل وزفرة وعويل وهمٌ أخذ بمجامع قلبه وزاده
كربًا إلى كربه وفؤاد يُشرق بالكمد أرجاؤه ويضيق عن تباريحه سويداؤه، وقلبٌ
أحرقه الفراق بيرانه صبابَةً إلى أحبّته وإخوانه، ولوعة تتلظى في الجوانح نارها
وتظهر على ممرِّ الأيام آثارها ومنادمته للكواكب ومناجاته لها بالدموع السواكب..

أَسْجَنًا وَقَيْدًا وَاشْتِيَاقًا وَغُرْبَةً   وَنَأْيَ حَبِيبٍ؟ إِنَّ ذَا لِعَظِيمٍ^٢

ومع هذا فلا صديق يبثه بعض أشجانته ويستروح إليه عما يقاسيه من إخوانه
ولا أخ يشكو إليه صروف الدهر ويستعين به على ما يعالجه من شدة الأمر فهو
يسهر الليل الطويل ويُقضي نهاره بما قيل:

أَكْرَرُ طَرْفِي لَا أَرَى مَنْ أُحِبُّهُ   وَفِي الدَّارِ مِمَّنْ لَا أُحِبُّ كَثِيرُ

وإذا اشتدَّ به ضيق الصدر تعلَّلْ بإنشاد هذا الشعر:

وَأَنْزَلَنِي طُولَ النَّوَى دَارَ غُرْبَةٍ   ذَا شَتِّ لَا قَيْتُ إِمْرًا لَا أَشَاكِلُهُ

أُحَامِقُهُ حَتَّى يُقَالَ سَجِيَّةٌ   وَلَوْ كَانَ ذَا عَقْلٍ لَكُنْتُ أَعَاقِلُهُ^٣

١ للشاعر الأموي، ابن دميثة.

٢ لدوير بن دؤالة العقيلي.

٣ للإمام الشافعي.

[Bu fakir] Arar, Ervend, Hemedân ve sütleriyle beslendiği kubbeleri hatırlayınca gözü yaşardı, iç param parça oldu, vecd ile o günlere döndü ve şevkle şunu okudu:

Ah, ah! Göz tekrar görür mü?

5 *Hemedan'ın Ervend'in tepelerini!*

Tılsımlarım o beldelere bağladı beni

Sütleriyle besledi, iffetlileri beni.

(Bu fakir) kardeşlerini hatırlayınca ibn Tasriyye'nin dile döktüğü şu sözüyle rahatladı:

10 *Keşke rüzgâr getirse bize sözlerinizi*

Bizden de götürse cevaplarımızı

O mektuplarla ki, bizi dertlendiren

Sıkıntılarımıza çareler olan

15 *Sonra (bu fakir) özlemle kavrulan Habîb'in şu kederli sözünü terennüm etti:*

Kaldırmadı lezzetin parlak yüzü bize peçesini

Gençlik bizi bırakıp gittiğinden beri

20 *Sabrın yenik düşmesine ve sırrı gizlemenin verdiği iç daralmasına niye şaşıyorsun? Kederlinin iniltisi yükselince sözü sırrını gösterir; gücü yetmeyince insanın iki eli de olmaz olur. Bu hâli söyleyen ve açıklayan ne de güzel söylemiş:*

Vuslat günü gizledim de aşkıma

Yükselen heyecanım, saklı değildir.

Neredeyse kuşaklar kopartacaktı,

25 *Her aldığım nefesteki heyecan.*

Acınacak kişi, sıkıntılar onu bastığında kendini teselli edecek birini bulamayandır. Nitekim Beşşâr buna şöyle işaret eder:

وإذا تذكّر عرار و أروند وحوذانها وهمدان وبها أرضعته ربّات الحجال لبانها
تحدّرت دموعه تصدّعت أكباده و ضلوعه و تلوّى و جدّاً عليها و أنشد شوقاً إليها:

أَلَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ تَرَى الْعَيْنُ مَرَّةً   ذُرَى قُلَّتِي أَرُونَدَ مَنْ هَمْدَانَ
بِلَادٍ بِهَا نَيْطَتْ عَلَيَّ تَمَائِي   وَأَرْضِعْتُ مِنْ عَمَّاتِهَا بِلْبَانَ

وإذا تذكّر إخوانه أحفى بقول ابن الطثرية لسانه:

لَيْتَ الرِّيَاحُ يَجِئُنَا بِكَلَامِهِمْ   وَيَجِئُنُهُمْ مِنَّا بِرُجْعِ كَلَامِ
بِرَسَائِلٍ يُمْرِضُنَا وَوَسَائِلَ   يُشْفِينُنَا مِنْ غَلَّةٍ وَهَيَامِ

ثمّ شدا بقول حبيب وهو يحنّ حنين مشتاق كئيب:

مَا أَقْبَلْتُ أَوْجَهُ اللَّذَاتِ سَافِرَةً   مُذْ أَدْبَرْتُ بِاللَّوَى أَيَّامَنَا الْأُولُ

ولا غرو أن يُغلب الصبر و يضيّق عن كتمان سرّه الصدر فالمكروب إذا ترفّعت
زفراته نمت على أسراره عبراته و ليس للإنسان بما لا يُطيقه يدان. و ما أنصف من
قال وبيّن هذا الحال:

كَنَّمْتُ الْهَوَى يَوْمَ النَّوَى فَتَرَفَّعْتُ   بِهِ زَفْرَاتُ مَا بِهِنَّ خَفَاءُ
يَكْدُنَ يَقْطَعَنَّ الْحَيَازِمَ كُلَّمَا   تَمَطَّتْ بِهِنَّ الرَّقْرَةُ الصُّعْدَاءُ؛

والمرحوم من ازدحمت الهموم عليه فلم يجد من يتسلّى به كما أشار بشار
إليه:

*Etraftaki bir sırrı Amr'a açtım
Tattığım acıdan ona tattırdım.
Anlatmalı derdi, sır saklayana
İçimdeki sırlar durmuyorsa*

5 Yoldaşını bulana yol zor gelir mi? Etrafında kendi gibi birini bulana
evden irak olması keder mi verir? Ruhunu teslim ederken İmriu'l-Kays'ın
şu sözünü hiç duymadın mı?

*Ey komşum! Mezarlar yakın
Asib dağı orda kaldıkça ben de buradayım
10 Ey komşum! İkimiz de burada garibiz.
Her garip, garibe dostu olur.
Sevgi doğar aramızda, yaklaşırsan
Garip yine garip kalır, uzaklaşırsan.*

İbn Hucr'un (İmriu'l-Kays) şiiriyle birlikte Tahmân b. Amr'ın şu sözü-
15 nü hatırladım

*Vallahi ne güzel olurdu, bilseydiniz
Gölgenizi, ey ulular
İçmiş olsaydım tatlı sularınızı
Şiddetli hummama bile şifa verirdi.
20 Absi ile ben Mezhic'de
Yabancıyız; yersiz yurtsuz sohbetmeyiz.
Yabancıyız, dertliyiz, en büyük sıkıntımız,
Her yerde binitimiz olan yoldaşlarımız
Kervanımızı ve durduğu yeri gören
25 İnsanlar bilir ki bizler aslanız.
Göz yummak değildir âdetimiz
Ne var ki, biz mezhic'de garibiz.*

Sanki ben Hemedan'a giden ve ovaları tepeleri yeşermiş, tüm beldele-
rin kiskandığı ipek gibi olan bahara bürünmüş, misk gibi kokular yayılan,
30 nehirlerinden soğuk suların aktığı Mavşan'da yüklerini boşaltan Irak ker-
vanında gibiyim.

وَأُبْنِتُ عَمْرًا بَعْضَ مَا فِي جَوَانِحِي   وَجَرَعْتُهُ مِنْ مِرٍّ مَا أَتَجَرَّعُ
وَلَا بُدَّ مِنْ شَكْوَى إِلَى ذِي حَفِيزَةٍ   إِذَا جَعَلْتَ أَسْرَارَ نَفْسِي تَطْلَعُ

وهل يستوعر الطريق من وجد الرفيق أو يتبرم بتنائي داره من ظفر بمن يشاكله

في جواره؟ ألا ترى إلى قول ذي القروح وهو في نزع الروح:

أَجَارَتْنَا إِنَّ الْمَرَارَ قَرِيبٌ   وَإِنِّي مُقِيمٌ مَا أَقَامَ عَسِيبٌ
أَجَارَتْنَا إِنَّا غَرِيبَانِ هَاهُنَا   وَكُلُّ غَرِيبٍ لِلْغَرِيبِ نَسِيبٌ
فَإِنْ تَصَلَيْتَنَا فَالْمَوْدَّةُ بَيْنَنَا   وَإِنْ تَهْجُرِينَا فَالْغَرِيبُ غَرِيبٌ

وقد ذكرت بشعر ابن حجر قول طهمان بن عمرو:

أَلَا حَبْدًا وَاللَّهِ لَوْ تَغْلَمَانِهِ   ظِلَالِكُمَا يَا أَيُّهَا الْعَلَمَانِ
وَمَاؤُكُمَا الْعَذْبُ الَّذِي لَوْ شَرِبْتُهُ   وَبِي صَالِبُ الْحَمَى إِذَا لَشَفَانِي
فَأِنِّي وَالْعَبْسِيُّ فِي أَرْضٍ مَدْحَجٍ   غَرِيبَانِ شَتَّى الدَّارِ مُصْطَحِبَانِ
غَرِيبَانِ مَجْفُوفَانِ أَكْبُرُ هَمَّنَا   زَمِيلُ مَطَايَانَا بِكُلِّ مَكَانِ
فَمَنْ يَرِ مَمْسَانًا وَمَلَقَى رَحَالِنَا   مِنْ النَّاسِ يَعْلَمُ أَنَّ سَبْعَانَ
وَمَا كَانَ غَضُّ الطَّرْفِ مِنَّا سَجِيَّةً   وَلَكِنَّا فِي مَدْحَجِ غُرْبَانِ

وكأني بالركب العراقي يوافون همدان ويحطون رحالهم في محامي ماوشان

وقد اخضرت منها التلاع والوهاد، والبسها الربيع حبرة يحسدها عليها البلاد،

وهي تفوح كالمسك أزهارها ويجري بالماء الزلال أنهارها.

٥ ديوان طهمان بن عمرو الكلابي، تحقيق ودراسة: محمد جبار المعبيد، مطبعة الإرشاد ببغداد.
٥٩-٦٢.

Kervan orada gönül okşayan bahçelerde konaklayıp, yapraklı ağaçların altında gölgeleniyor. Bülbül şakıması ve güvercin nağmesi gibi şu beyti tekrarlayıp duruyorlar:

Şehirlerden gelen su seni yaşatsın, ey Hemedan!

5 *Vadilerden gelen katreler de seni yaşatsın, ey Mauşan!*

Sonra bu kervanı kardeşleri karşıladı ve genciyle yaşlısıyla hâlimizden sual ettiler. Canlar boğaza dayandı ve gözler yaşla doldu. Dediler ki:

Mahâllenin kadınları, diyorlar nerde bizim yeğen

Haber verin bize, Allah size esenlik versin!

10 *Allah onu korusun, var mı memleketinizde?*

Onun haberini getiren bir kerem sahibi.

Memlekette bıraktığımız o gençten

Uzakta kalmak içimizi gamla dolduruyor

Bağdad'ımız mı unutturacak ona Ervend'i?

15 *Ervend'i Bağdad'a değişen perişan olur.*

Canım feda olsun onlara! İşitelerdi gördüklerimi

Hıçkırarak atardı kolyelerini, bütün iyiler

Kardeşlerimi nasıl unuturum, Allah elçisi (s.a.) “Vatan sevgisi imandandır.” derken, vatanımı ben nasıl özlemem!

20 *Minac ile Leylanın yurdu arasındaki Allah'ın kullarını*

Severim; bulutlar oraya yağsın isterim

Ebeler beni orada doğurttu

Dokunduğum ilk yer orasıdır.

Huzai kabilesinden Usayl Mekke'den Allah elçisine gelince Hz. Peygamber ona “Bize Mekke'yi anlat!” dedi. O da anlatmaya başladı ve “Hoş kokulu ağaçlar yeşerdi, taze fidanlar sürdü” deyince Hz. Peygamber “Ya Usayl yeter! Gönül artık dayanmıyor.” dedi. O sırada Bilal'in şu şiiri okuduğunu işitti:

فنزّلوا منها في رياض مونقة واستظلّوا بظلال أشجار مورقة، فجعلوا يكرّرون
إنشاد هذا البيت وهم يتنوّحون بنوح الحمام وتغريد الكعيت:

حَيَّاكَ يَا هَمْدَانَ الْغَيْثِ مِنْ بَلَدٍ   سَقَاكَ يَا مَاوْشَانَ الْقَطْرِ مِنْ وَاِدٍ

ثمّ استقبله الإخوان وسألهم عن أحوالنا الشيب والشبان وبلغت القلوب
الحناجر وأخذت عبراتهم المحاجر وقالوا:

وَقَالَتْ نِسَاءُ الْحَيِّ أَيْنَ ابْنُ أُخْتِنَا   أَلَا أَخْبِرُونَا عَنْهُ حَيْثُمْ وَفَدَا
رِعَاةَ ضَمَانِ اللَّهِ هَلْ فِي بِلَادِكُمْ   أَخُو كَرَمٍ يَزْعَى لِدِي حَسْبِ عَهْدَا
فَإِنَّ الَّذِي خَلَقْتُمُوهُ بِأَرْضِكُمْ   فَتَى مَلَأَ الْأَحْشَاءَ هُجْرَانَهُ وَجَدَا
أَبْعَادَكُمْ تُنْسِيهِ أَرْوَنْدَ مَرْبَعَا   أَلَا خَابَ مَنْ يَشْرِي بِبِعْدَادِ أَرْوَنْدَ
فَدَتْهُنَّ نَفْسِي لَوْ سَمِعْنَ بِمَا أَرَى   رَمَى كُلَّ جَيْدٍ مِنْ تَنْهَدِهِ عَقْدَا^{١٠}

وكيف أنسى إخواني ولا أحنُّ إلى أوطاني وقد قال رسول الله صلّى الله عليه
وسلم: «حبُّ الوطن من الإيمان»^٦

أَحِبُّ عِبَادَ اللَّهِ مَا بَيْنَ مَنَعَجٍ   وَحَرَّةٍ لَيْلَى أَنْ تَصُوبَ سَحَابُهَا
بِلَادٌ تَلَقَّتْنِي بِهِنَّ قَوَابِلِي   وَأَوَّلُ أَرْضِ مَسِّ جِلْدِي تُرَابُهَا

ولما قدم أصيل الخزاعي من مكة على رسول الله صلّى الله عليه وسلم، قال له:
«صف لنا مكة.» فجعل يصفها له حتى قال: «أبرم سلمها وأمشر أذخرها»، فقال
له عند ذلك: «يا أصيل دع الفؤاد يقر.» وسمع رسول الله صلّى الله عليه وسلم
بلالا يُنشد:

٦ للشاعر الفاطمي الأبيوردي.

٧ أورده العجلوني في كشف الخفاء. [١٣/٤١]

Ah ah! Bir gece olsun kalabilir miyim?

İzhir ve Celil arasındaki vadede.

Micenné'nin suyunu tekrar görebilir miyim?

Şame ve Tafil tekrar bana gözükür mü?

5 Hz. Peygamber “Sen de özlemişsin, Ey Bilâl!” dedi.

Onlar vatanlarına karşı özlem duyuyor ve kalplerinde gizledikleri ve sevdikleri şeyleri böyle dile döküyorlarsa, gurbette büyük sıkıntılara, zindan belâsına ve sürekli hüzne maruz kalan ben şu zayıf hâlîmle nasıl özlem duymayayım?!

10 *Kalbim demirden olsa*

Çelikliğine rağmen erirdi.

Sıkıntımı kargalar hissetseydi

Bembeyaz kesilir, kocardı.

15 Artık gam ve keder her tarafımı sardı, içim dışım dert doldu. Bunu teselli edecek bir çare de yok! Düşmanımı dostum gibi görür oldum. Zira güç yetiremediğim sıkıntılar beni kapladı. Bunlar dağlarda ve sert yerlerde olsa çatlardı.

Başıma gelen taşta gelseydi

Un ufak olur giderdi.

20 *Bendeki dert rüzgâra vursaydı*

Bir daha esmezdi

25 Evet, bu tür ilim (şiir), her ne kadar kulağa ve insanın tabiatına hoş gelse de, buluş çağına yaklaşıncı onu bıraktım ve dini ilimleri öğrenmeye başladım. Sûfilik yolunda sülûk ile uğraştım. Bir sûfiye terk ettiği şeye geri dönüp, yürekten ona yönelmesi ne kadar da kötü bir şeydir! Herkes de bilir ki, ilimlerde derinleşip onlardaki gizli sırlara muttali olan kimse layık olmayan kimselerle vaktini zayi etmez.

أَلَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ أَبَيْتَنَ لَيْلَةً   بَوَادٍ وَحَوْلِي إِذْخُرْتُ وَجَلِيلُ
وَهَلْ أَرْدُنَ يَوْمًا مِيَاهِ مُجْتَنَّةٍ؟   وَهَلْ يَبْدُونَ لِي شَامَةً وَطَفِيلُ

فقال له: «حننت يا ابن السوداء»^٨ وإذا كان أمثالهم إلى الأوطان يحنون
ويظهر على ألسنتهم ما يضمرون في قلوبهم ويحبون، فكيف بي على ضعفي إذا
منيت بالغرابة وشدت الكربة وبلاء السجن ودوام الحزن:

فَلَوْ أَنِّي وَقَلْبِي مِنْ حَدِيدٍ   لَدَابَّ عَلَى صَلَابَتِهِ الْحَدِيدُ
وَلَوْ أَنَّ الْغُرَابَ اهْتَمَّ هَمِّي   وَفَكَرَّ فِكْرَتِي شَابَ الْغُرَابُ

وقد ازدحمت الهموم عليّ ولوت أعناقها إليّ وصارت الأحشاء لها مقبلا فلا
يجد السلو إليها سبيلا وصرت أرى العدو كأتبي صديقه إذ حملتني نكبات الدهر
ما لا أطيعه. فلو كان ذلك بالجبال تصدعت، أو بالصم الصلاب إذا لتقطعت:

فَلَوْ أَنَّ مَا بِي بِالْحَصَى فَلَقَ الْحَصَى   وَبِالرَّيْحِ لَمْ يُسْمَعِ لَهُنَّ هُبُوبٌ^٩

أجل، وهذا الفن من العلم وإن كان أعلق بالطباع وأخف على الأسماع
فقد ودّعته وفارقه منذ قاربت البلوغ وراهقته فأقبلت على طلب العلوم الدينيّة
واشتغلت بسلوك طريق الصوفيّة. وما أقبح بالصوفي أن يعرض عن شيء ثمّ
يعود إليه ويُقبل بقلبه عليه. وغير خاف أن من تبخر في العلوم واطّلع على سرّها
المكتوم لم يعاود أبا جاد في مساعدة قوم أوغاد.

٨ رواه أبو القاسم الشافعي في تاريخ دمشق. [١٠/٤٦٤]

٩ لمجنون ليلي، قيس بن الملوح.

Akıllı kimse nezdinde mâlûmdur ki, insan tabiatı, (ilimleri) nakleden-
den uzak durur. Böyle biriyle münakaşaya giren mağlup olur. Vazgeçilen
bir şey, ne zaman talep edilmiş ki? Bedevi, bedevilik hâline yürekte dön-
mek istediğinde -şehir halkı ve obada oturanlar ona okuma-yazmayı öğ-
5 renmesini gösterirken- özlem duyduğu bedevilik durumunu şu beyitlerle
ifade etmiş ve cahilliği ona üstün çıkararak demiş ki:

Gittim Muhacirlere de öğrettiler

Bana peşpeşe üç satır:

Temiz sayfadaki Allah'ın kitabı

10 *Ayrıntılı olarak inmiş âyetler*

Çizgi çekip bana dediler ki

Kureyşat ile Sa'da'sı öğren!

Ben nire yazmak nire!

Erkek çocuğunun tadı nere, kızınki nere?

15 Asıl maksada dönüyor ve ilim ehline- meşreplerinin lezzeti gelenlerini
bol eylesin, bütün açıklığı ile durumumu, gerçek hâlimi ve kaderin aklı-
ma gelmeyen bir şeyle beni imtihanını onların mütâlaasına arz ediyorum.
Kanla dolu bir kalbin feryadını duymaları için istare ile konuşuyor ve Tay
kabilesinden Ebû Temmâm'ın söylediği şu şiiri onlara ithaf ediyorum:

20 *Ey büyüklerimiz acıyın, bize! Zira biz*

Aşırı susuzluk içindeyiz ve sizler pınarımızsınız.

Takdîr-i ilahînin aleyhime çevirdiği bir şeyi konuşmak için bana ku-
lak veren kimseyi Allah korusun! Zamanımız âlimlerinden bir grup -Allah
onları muvaffak eylesin, yollarını iki cihanda iyi eylesin, içlerindeki kini
25 kaldırsın ve işlerini doğruya yatkın eylesin- yirmi sene önce bir risâlede
yazdığım fikirler yüzünden beni eleştirdiler. Onları yazmaktaki maksadı-
m, tasavvuf ehlinin iddia ettikleri hâllerin açıklaması ve bu hâllerin açığa
çıkmasının akıl ötesi tavrın açığa çıkmasına dayanması idi. Filozoflar
bu hâlleri inkâr ederler. Çünkü onlar akıl çemberinde takılıp kalmıştır.

ومعلوم عند العاقل أنّ الطبع يأبى على الناقل، فمن غالبه صار مغلوباً ومتى يكون المرغوب عنه مطلوباً؟ وقد أعرب البدويّ عن حاله في هذه الأبيات حيث التفت قلبه إلى البداوة أشدّ الالتفات وكان أهل الحضرة ونازلة المدر يُشيرون عليه بتعلّم الكتابة وهو يحنّ إلى البدو شوقاً إليه حتى راجع المؤلف في بداوته وقال فيما غلبه من غباوته:

أَتَيْتُ مُهَاجِرِينَ فَعَلَّمُونِي	ثَلَاثَةَ أَسْطُرٍ مُتَوَالِيَاتٍ
كِتَابِ اللَّهِ فِي رِقِّ نَقِيٍّ	وَأَيَاتٍ نَزَلْنَ مُفْصَلَاتٍ
وَحَطُّوا لِي أَبَا جَادٍ وَقَالُوا	تَعَلَّمْ سَعْفَصًا وَقُرَيْشَاتٍ
وَمَا أَنَا وَالْكِتَابَةَ وَالتَّهَجِّي	وَمَا حَظُّ الْبَنِينِ مِنَ الْبَنَاتِ

وها أنا أعود إلى ما هو الغرض المقصود وأطالع أهل العلم لا زالت مشاربهم العذاب مشارع الوراد وأكنافهم الرحاب مراتع الرواد بجليّة أمري وحقيقة حالي وما ابتلاني به التقدير مما لم يخطر ببالي وأستعيرهم أسماعهم لأقرعها بأشجان قلب دام وأنشدهم ما قاله الطائي أبو تمام:

أَكَابِرُنَا عَطْفًا عَلَيْنَا فَإِنَّا	بِنَا ظَمًا بُرِحَ وَأَنْتُمْ مَنَاهِلُ
---	---

فرعى الله من ألقى سمعه إليّ لأذاكره ببعض ما جنت أيدي المقادير عليّ فقد أنكر عليّ طائفة من علماء العصر، أحسن الله توفيقهم وسهّل إليّ خير الدارين طريقهم ونزع الغلّ من صدورهم وهيتاً لهم رشداً في أمورهم كلمات مبثوثة في رسالة عملتها منذ عشرين سنة، وكان مقصودي من إملائها شرح أحوال يدعيها أهل التصوّف وظهورها موقوف على ظهور طور وراء طور العقل، والفلاسفة لتلك الأحوال منكرون لأنهم محبسون في مضيق العقل.

٥

١٠

١٥

٢٠

Peygamber bile onlara göre akıl derecelerinin en yükseğine ulaşmış bir şahıstan ibarettir. Oysa bu nübüvvete iman hususunda bir şey ifade etmez. Nübüvvet ancak velâyet tavrının ötesinde bir tavırla ulaşılan yetkinlik çeşididir. Nitekim velâyet tavrı da akıl tavrının ötesindedir.

5 Velâyet tavrıyla kastedilen şey, akıllı kimsenin ulaşması ve farkına varması tasavvur edilmeyen bir takım mânâları velinin keşfedebilmesidir. Nitekim Ebû Bekir es-Siddik'e (r.a.) ölüm döşeğinde eşinin bir kız doğuracağı gösterildi. O da Esmâ'dan başka kız kardeşi olmadığı hâlde Hz. Aişe'ye o ikisi senin kız kardeşindir dedi. Bu sözüyle ona keşfolduğu bilindi. Ölüm
10 döşeğinde "Sana hekim çağıralım mı?" denildiğinde "hekimlerin hekimi yanımda" dedi. Sonra "murat edilen şeyi ben yapıyorum" dedi. Bundan da anlaşıldı ki öleceği ona keşfolundu.

Hz. Ömer'in (r.a.) minberde hutbe okurken söylediği şu sözü de bu cümledendir: "Ey Sâriye dağa bak, dağa!" dedi. Sâriye ise Nihavend'deki
15 ordunun komutanıdır. Sâriye'nin ve kavminin hâline dair Ömer'in kuşatıcı bilgisi, sesinin Sâriye'ye kadar ulaşması, ölüm döşeğinde Hz. Ebû Bekir'in, karısının kız doğuracağını bilmesi, üstün mânâlar ve ulvi işlerdir. Bunlara kıt akılla değil anca akıl ötesi ilâhî bir nurla ulaşılması tasavvur edilir.

Bu cümleden olarak, sahabeden biri Hz. Osman'ın huzuruna geldi. Gelirken yolda bir kadına bakmış idi. Hz. Osman ona "Ne oluyor da,
20 içinizden biri gözlerinde zina eseri olduğu hâlde yanıma geliyor?" dedi. O da "Nedir bu! Rasulullahtan sonra vahiy mi gelmeye başladı?" deyince Hz. Osman "Hayır! Bu ancak basiret, burhân ve sâdık firâsettir. Rasûlullâh'ın, 'Müminin firâsetinden sakınınız. Zira o Allah'ın nuruyla bakar.' buyurdu-
25 ğunu duymadın mı?" dedi.

Hz. Ali (r.a.), katledildiği günün sabahı evinden çıkmış giderken şu şiiri tekrar tekrar terennüm ediyordu:

*Kucak açmaya hazırlan ölüme, o elbet çıkacak karşına
Gün gelip senin vadine çökünce ölüm, endişeye kapılma*

والنبي عندهم عبارة عن شخص بلغ أقصى درجات العقل. وليس ذلك من الإيمان بالنبوة في شيء وإنما النبوة أنواع كمالات تحصل في طورٍ وراء طورٍ الولاية وطور الولاية وراء طور العقل.

ونعني بطور الولاية أن الوليَّ يجوز أن يكشف بمعانٍ لا يتصوّر للعاقل الوصول إليها والعثور ببضاعته عليها كما أن أبا بكر الصديق رضي الله عنه كوشف في مرض موته بأن امرأته تلد بنتًا حتى قال لعائشة: إنما هما أختاك، ولم يكن إذ ذاك من الأخوات إلا أسماء، فعلم أنه كوشف بذلك. وكذلك قيل له في مرضته هذه: «ألا ندعو لك طبيبا؟» فقال: «عندي طبيب الأطباء فقال: أنا الفعّال لما أريد، فعلم من هذا أنه كُوشف بموته. ومن ذلك قول عمر رضوان الله عليه وهو يومئذ يخطب على المنبر: «يا سارية، الجبل!» وسارية أمير جنده بنهاوند^{١٠}، فإن إحاطة علمه بأحوال سارية وقومه وهو بالمدينة وهم بنهاوند وبلوغ صوته إلى سارية، ومعرفة أبي بكر بأن امرأته تلد بنتًا وبأنه يموت في مرضه معانٍ شريفةً وأمورٌ عاليةً لا يتصوّر الوصول إلى أمثالها ببضاعة العقل بل بنورٍ إلهيٍّ وراء العقل.

ومن هذا القبيل أن بعض الصحابة دخل على عثمان بن عفّان وكان قد نظر في طريقه إلى امرأةٍ فقال عثمان: «ما بال أحدكم يدخل عليّ وفي عينيه أثر الزنا؟» فقال له: «أَوْحِيَّ بعدَ رسول الله؟» فقال: «لا، ولكن تبصرة وبرهان وفراسة صادقة. أما سمعت رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول: «اتَّقُوا فراسةَ المؤمن فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بنورِ اللهِ.»^{١١}

وخرج عليّ عليه السلام من منزله صبيحة يومه الذي قتل فيه فجعل ينشد ويكرّر:

أَشْدُّ حَيَازِيمِكَ لِلْمَوْتِ فَإِنَّ الْمَوْتَ لَأَقِيكَ وَلَا تَجْرَعُ مِنَ الْمَوْتِ إِذَا حَلَّ بِوَادِيكَ^{١٢}

١٠ رواه البيهقي في الاعتقاد، باب القول في كرامات الأولياء. [١/٣١٤]

١١ رواه الترمذي في سننه. [٥/٢٩٦]

١٢ رواه الطبراني في الكبير. [١/١٠٥]

Herim b. Hayyân, Mekke'deyken görmediği Veysel Karânî'yi ziyaret için Kûfe'ye gidince orada aramaya devam etti. Nihâyetinde ona ulaşış selâm verince Veysel ona "Ve aleyküm selâm, ey Herim b. Hayyân!" dedi. Herim de ona "Beni daha önce görmediğin hâlde benim ve babamın adını nereden biliyorsun?" dedi. O da cevaben: "Her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan Allah bildirdi. Nefsim nefsinle konuştuğunda ruhum ruhunu tanıdı. Bedenin nefisleri olduğu gibi ruhların da nefisleri vardır ve müminler birbirlerini muhakkak ki tanır." dedi.

Bunlarla kastedilen şey onların kıt akılla idrak edilemeyeceği hususudur. Zamanımız âlimler bu hususta beni itham edip durdular. Zannettiler ki, akıl ötesi bir tavrı iddia eden bir kimse, nübüvveti iman yolunu herkese kapatmış olur. Çünkü akıl peygamberlerin doğruluğunu gösterir. Oysa ben nübüvveti imanın akıl ötesi tavrın ortaya çıkışına dayalı olduğunu iddia etmiyorum ki? Aksine ben nübüvvetin hakikatinin velâyet tavrının ötesinde bir tavırdan ibaret olduğunu; velâyetin de akıl ötesi bir tavırdan ibaret olduğunu iddia ediyorum. Nitekim daha önce buna işaret etmiştim. Bir şeyin hakikati başkadır, onu bilmenin yolu başkadır. Akıllı bir kimse, kendinde henüz olgunlaşmamış bir tavrın tasdikini akıl yoluyla elde edebilir. Nitekim şiir zevkinden mahrum biri, o zevkin sahibinde bir şey olduğunu tasdik eder. Bunun yanı sıra o şeyin hakikatinden habersiz olduğunu da itiraf eder.

Şu da var ki, beni itham edip durdukları kemâllerin tümü lafız ve mânâ olarak Huccetül-İslâm İmam Ebû Hamid Gazzâlî'nin kitaplarında vardır. Bu, âlemin yaratıcısı hakkında "O varlığın masdarı ve varlığın kaynağıdır. O hepsidir. O hakiki varlıktır. Zâtı itibarıyla onun dışındaki şeyler batıldır, yok olucudur, fânîdir, yoktur. Ezelî kudretin varlığını sürdürmesi itibarıyla sadece o vardır." şeklindeki sözümüz gibidir. Bu ve benzeri sözler *İhyau Ulumi'd-Din, Mişkâtü'l-Envâr ve Musaffâtu'l-Esrâr, el Munkizu Mine'd-Dalâl ve'l-Mufsih Ani'l-Ahvâl* adlı eserlerin birçok yerinde belirtilmiştir. Bunlar, Gazzâlî'nin tasnif ettiği eserlerdir.

ولما قدم هريم بن حيان إلى الكوفة لزيارة أويس القرني وكان قد قصده من مكة لم يزل يطلبه حتى ظفر به. فلما سلم عليه قال له أويس: «وعليك السلام يا هريم بن حيان.» فقال له هريم: «من أين عرفت اسمي واسم أبي وما رأيتك قبل اليوم ولا رأيتني؟» فقال: «نبتأني العليم الخبير، عرفت روعي روحك حين كلمت نفسي نفسك. إن الأرواح لها أنفس كأنفس الأجساد. وإن المؤمنين ليعرف بعضهم بعضًا.»

والمقصود أن هذه أمور لا تدرك ببضاعة العقل. وقد أنكر علماء العصر علي ذلك فيما أنكروه ظنًا منهم بأن من ادعى طورًا وراء طور العقل فقد سد على الكافة طريق الإيمان بالنبوة إذ العقل هو الذي دل على صدق الأنبياء. ولست أدعي أن الإيمان بالنبوة موقوف على ظهور طورٍ وراء طور العقل بل أدعي أن حقيقة النبوة عبارة عن طورٍ وراء طور الولاية. وإن الولاية عبارة عن طورٍ وراء طور العقل كما سبقت إشارتي إليه. وحقيقة الشيء غير وطريق الاعتراف غير. ويجوز أن يحصل للعقل من طريق العقل تصديق طورٍ لم يبلغه في نفسه بعد كما أن من حرم ذوق الشعر فقد يحصل له تصديق بوجود شيء لصاحب ذوق مع أنه معترف بأن لا خبر عنده من حقيقة ذلك الشيء.

على أن الكمالات التي أنكروها علي كلها موجودة لفظًا ومعنى في كتب الإمام حجة الإسلام أبي حامد الغزالي. وذلك كقولنا في صانع العالم: إنه ينبوع الوجود ومصدر الوجود وإنه هو الكل وإنه الوجود الحقيقي وإن ما سواه من حيث ذاته باطل وهالك وفانٍ ومعدوم وإنما كان موجودًا من حيث إن القدرة الأزلية تقوم وجوده. وهذه الألفاظ المذكورة في مواضع كثيرة من إحياء علوم الدين وفي مشكاة الأنوار ومصفاة الأسرار وفي المنقذ من الضلال والمفصح عن الأحوال، وكل ذلك من مُصنِّفات الغزالي رحمه الله.

“O, varlığın masdarı ve varlığın kaynağıdır.” şeklindeki sözümüz “O, her şeyin yaratıcısıdır.” sözümüz gibidir. Bunu başka şekilde tevîl eden kimse hata eder; yoksa onu söyleyen değil. Mücmel sözün açıklaması inatçı hasma değil onu mücmel söyleyene aittir. İnsan, kendi dilinin altında gizlidir; hasmının dili altında değil. “Varlığın mastarı ve varlığın kaynağı” şeklindeki sözümüzün, bir kısmı doğru bir kısmı yanlış mânâları taşıyan mücmel ifadeler olduğunu inkâr etmiyorum. Muhakkak olan şu ki, Gazzâlî de bundan başka bir şeyi söylememiştir.

Korkaklar asılsız haberlerle geldiler sana

Bense sana kesin bilgiyle ile geldim

İnsaf sahibi biri risâlemi gözden geçirse hasmımın inatçı olduğunu bilir. Çünkü hasım “varlığın masdarı ve varlığın kaynağı” şeklindeki sözümüzden âlemin kadîm olduğuna dair bir emare anlıyorsa aynı risâlede ben âlemin hudûsuna dair on varak yazdım ve kesin deliller ikame ettim. Şâyet hasım onlardan Allah’ın cüziyâtı bilmediğine dair bir emare anlıyorsa akıllı birinin şüphe duymayacağı şekilde onun cüziyâtı bildiğini burhanlarla işledim.

Bana yaptıkları ithamlardan biri de müridi hakikat yoluna ulaştıracak ve sağlam bir yönetime eriştirecek bir şeyhe olan ihtiyacı belirttiğim fasıllardır. Bu sayede mürid doğru yoldan sapmaz. Nitekim Hz. Peygamberden sahih olarak geldiğine göre “İmamsız ölen kimse câhiliye ölümü üzere ölür”. Bayezid-i Bestâmî de “Üstadı olmayanın imamı şeytandır.” demiştir. Büyük şeyhlerden olan Amr b. Sinan el-Münbeccî “Üstad terbiyesinden geçmeyen kıymetsizdir.” demiştir. Esasen tasavvuf ehlinde olan hakikat erbabı, şeyhi olmayanın dini olmadığı hususunda ittifak etmiştir.

Benim o fasıllarda kastettiğim şey bunlardır. Hasım bu sözlerimi tâlimiye görüşüne hamletti. Onlardan masum imama kail olduğumu anladı. O bunu nereden çıkarıyor? Oysa ben o risâlenin ikinci faslında Allah’ın varlığının ispatına dair aklî nazar ve yakînî burhanı ortaya koyuyorum.

وقولنا مصدر الوجود وينبوع الوجود كقولنا خالق كل شيء، فمن أوله على غير ذلك فهو مخطئ دون القائل. والكلام المجمل إنما يرجع في بيانه إلى المجمل لا إلى خصمه المتعنت والمرء مخبوء تحت لسانه لا تحت السنة خصمه. ولست أنكر أن قولنا مصدر الوجود وينبوع الوجود كلمات مجملة محتملة لمعانٍ بعضها خطأ وبعضها صواب؛ والمحقق أن الغزالي لم يرد إلا ذلك:

أَتَاكَ الْمَرْجُفُونَ بِرَجْمِ غَيْبٍ عَلَى دَهْشِ فَجْئَتِكَ بِالْيَقِينِ

وكيف وفي رسالتي ما لو تأمله المنصف علم أن الخصم متعنت إذ الخصم إن كان يفهم من قولنا مصدر الوجود وينبوع الوجود تعريضاً بقدم العالم فقد ذكرت في تلك الرسالة قريباً من عشرة أوراق في حدوث العالم وأقمت على ذلك البرهان القاطع وإن كان يفهم منه تعريضاً بنفي علمه بالجزئيات فقد برهنت على ذلك بحيث لا يشك فيه عاقل.

ومما أنكره عليّ فصولاً ذكرت فيها حاجة المرید إلى شيخ يسلك به طريق الحق ويهديه المنهج القويم حتى لا يضل عن سواء السبيل كما صحَّ عن رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «من مات بغير إمام مات ميتة جاهلية.»^{١٢} وكما قال أبو يزيد البسطامي: «من لم يكن له أستاذ فإمامه الشيطان.» وقال عمرو بن سنان المنبجي وهو من كبار المشايخ: من لم يتأدب بأستاذ فهو بطال. وقد أجمع أرباب الحقيقة من أهل التصوف على أن من لا شيخ له فلا دين له.

هذا هو مرادي في تلك الفصول والخصم حملة على مذهب القائلين بالتعليم وفهم من ذلك القول بالأمام المعصوم. وأني يستتب له هذا التعنت وقد اشتمل الفصل الثاني من تلك الرسالة على إثبات وجود الباري جلَّ وعزَّ من طريق النظر العقلي والبرهان اليقيني.

Mâlûmdur ki, tâlimiyye görüşüne inanan biri, akli nazarı inkâr eder ve Allah Teâlâ'yı bilmenin yolunun, peygamber ve masum imam olduğunu zanneder. Allah elçisi (s.a.) “Ey Allah’a diliyle iman edip de kalbine iman girmeyenler!

- 5 Müslümanların gıybetini yapmayın! Onların kusurlarını araştırmayın! Kim kardeşinin bir kusurunu araştırırsa Allah da onunkini araştırır. Allah kimin kusurunu araştırırsa evin en kuytu yerinde bile olsa o kusurunu ortaya çıkarır.” derken hasım bu tür şeyleri nasıl câiz görür? Âlimlerin, bu ve benzeri ithamları yapması nasıl câiz oluyor ve ilim yolundaki âlim bir
- 10 tarafa onlar bir Müslümana nasıl dil uzatıyor? Oysa peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed (s.a.) “Gözünün gördüğünü, kulağının duyduğunu anlatan bir kimseyi Allah, müminlerin arasında kötülüğü yaymak isteyen kimselerin listesine yazar.” demiştir.

- Dahası onlar beni mücerret inkârla yetinmediler, aynı sebepten dolayı
- 15 her kötülüğü bana nispet ettiler ve utanç verici bir duruma sokmaları için işi yöneticilere kadar taşıdılar.

*Hakkımızda en adi söylentiye yaydılar
Evvel dost idiler bize, şimdi hasım oldular*

- Bu, Allah'ın kulları hakkındaki kadîm bir sünnetidir. Zira fâzıla haset
- 20 duyulur, avam ve âlimlerin her çeşit eziyeti ona yönelir.

*Dendi ki, İlâh çocuk sahibidir
Dendi ki, Peygamber kâhindir
Ne Allah, halkın dilinden kurtuldu,
Ne de resulleri. Ben nasıl kurtulayım ki?*

- 25 Farz edelim ki, art niyetliler mücmel lafızlarda suçlamaya bir yol bulmuş olsunlar. Tevil götürmeyen apaçık metinlere ne diyecekler? Maksadıyla ilgili olarak şu şiir aklıma geldi:

ومعلوم أنَّ التعليمي ينكر النظر العقلي ويزعم أنَّ طريقَ معرفة الله تعالى هو النبي أو الإمام المعصوم فكيف يستجيز الخصم أمثال ذلك ورسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يقول: «يا معشر من آمن بلسانه ولما يدخل الإيمان قلبه!

لا تغتابوا المسلمين ولا تتبعوا عوراتهم فإنَّ من يتَّبِع عورةَ أخيه يتَّبِع الله عورته ومن يتَّبِع الله عورته يفضِّحْهُ ولو في جوف بيته.»^{١٤} ومن أين يجوز للعلماء أن يقولوا مثل ذلك ويتهجوا في حقِّ مسلمٍ فضلا عن عالم هذه المسالك وقد قال سيِّد الأنبياء محمَّد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «من حدَّث بما رأَت عيناه وسمعت أذناه كتبه الله من ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾. (سورة النور، ١٩/٢٤)

ثمَّ لم يقتصروا على مجرد الإنكار حتى نسبوني بهذا السبب إلى كلِّ قبيلةٍ وحملوا أرباب المناصب على أن فضحوني أشدَّ فضيحة:

أَشَاعُوا لَنَا فِي الْحَيِّ أَشْنَعَ قِصَّةٍ وَكَانُوا لَنَا سَلْمًا فَصَارُوا لَنَا حَزْبًا

وهذه سنَّة قديمة لله تعالى في عباده إذ لم يزل الفاضل محسودًا بأنواع الأذايا من العوام والعلماء مقصودًا:

قَدْ قِيلَ أَنَّ إِلَاهَهُ ذُو وَلَدٍ وَقِيلَ أَنَّ النَّبِيَّ قَدْ كَهَنَّا^{١٥}

لَمْ يَسْلَمْ اللهُ مِنْ مُعَانَدَةِ الْخَلْقِ وَلَا رُسُلِهِ فَكَيْفَ أَنَا؟

وهب أن أصحاب الأغراض وجدوا في ألفاظها المجملة مجال الاعتراض فماذا يقولون في نصوصها الصريحة التي لا تقبل التأويل وقد حضرني فيما أنا بصدده الشعر الذي قيل:

١٤ رواه أبو داود. [٤/٢٧٠]

١٥ رواه الديلمي في الفردوس.

١٦ أحد البيتين للإمام علي.

Silebilir misiniz ellerinizle, gökteki yıldızları?

Örtebilir misiniz Hilâli?

Aslanları yurdunda bırakın da!

Yalamasın kanlarınızı, yavruları!

5 Ben bunu onlara çok görmüyorum. Hakikati dile getiren Kur’ân bunu söylüyor: “Andolsun, Yusuf ve kardeşlerinde, almak isteyenler için ibretler vardır.” (Yusuf, 12/7) Açıktır ki, Yusuf’u, babalarına daha yakın görmele-

10 anlatılır: “Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanılığ içinde.” (Yûsuf, 12/8). Peygamberlerin evladı olan bunlar, haset sebebiyle babaları ve kardeşleri hakkında çirkin işlere cüret edebiliyorsa bizim gibi yabancılar hakkında iftiralarda bulunulmasına şaşmamak lazım!

15 Ebû Tâlib el-Mekkî diyor ki: “Yusuf ile özkardeşi, babamızın gözün- de bizden daha değerli.” (Yusuf, 12/8) âyetinden “Zaten ona pek değer vermemişlerdi.” (Yûsuf, 12/20) âyetine kadar olan kısımda kırktan fazla küçük ve büyük günah saydım. Bazen bir kelimedede iki, üç veya dört tanesi bir araya geliyordu. Ben onları günahların gizli yönlerine dair dakik bir nazarla tespit ettim.

20 Haset helâk eden büyük günahlardandır ve hiç kimse Hz. Peygamberin şu sözüne göre ondan kurtulamaz: “Üç şey var ki, hiç kimse onlardan kurtulamaz: Zan, uğursuzluk ve haset.” Gerçi diğer bir rivâyette Hz. Peygamber bunlardan kurtuluşun mümkün olduğunu “Üç şeyden kurtulan çok azdır.” diyerek belirtir. Yine bir rivâyette Hz. Peygamber “Ateşin odunu tükettiği gibi haset de iyilikleri tüketir.” demiştir. Yine Hz. Peygamber “Alti kişi vardır ki, onlar altı şey sebebiyle hesaptan önce Cehennem’e girer: 1- Yaptıkları haksızlıklar dolayısıyla sultanlar, 2- Irkçılıkları sebebiyle Araplar, 3- Kibirleri sebebiyle büyüklük taslayanlar, 4- Cehâletleri sebebiyle avam, 5- Kandırmaları sebebiyle tüccarlar, 6- Hasetleri sebebiyle âlimler” demiştir. Yine Hz. Peygamber “Haset neredeyse kaderi geçecekti.” demiştir.

هَلْ تَطْمُسُونَ مِنَ السَّمَاءِ نُجُومَهَا بِأَكْفَكُمْ أَمْ تَسْتُرُونَ هَالَهَا
فَدَعُوا الْأَسُودَ خَوَادِرًا فِي غِيلِهَا لَا تُولِعَنَّ دِمَائِكُمْ أَشْبَالَهَا^{١٧}

وما لي استبعد ذلك والقرآن ينطق بالحق ويقول: ﴿لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٍ لِلِّسَائِلِينَ﴾ (سورة يوسف، ٧/١٢) وغير خاف أن الحسد دعا إخوة يوسف إلى قتله حيث رآه أحبَّ إلى أبيهم منهم ونسبوا أباهم يعقوب عليه السلام مع ذلك إلى الضلال كما حكي عنهم في القرآن: ﴿إِن أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾ (سورة يوسف، ٨/١٢) وإذا كان أولاد الأنبياء يجترئون في حق أخيهم وأبيهم بسبب الحسد على مثل ذلك فلا عجب لو أقدم أمثالنا في حق الأجانب على أضعافه.

وقال أبو طالب المكي رحمه الله قد عدّدت على إخوة يوسف من قولهم: ﴿لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيَّ أَيْنَمَا مَنَّا﴾ (سورة يوسف، ٨/١٢) إلى قوله: ﴿وَكَاثُوا فِيهِ مِنَ الرَّاهِدِينَ﴾ (سورة يوسف، ٢٠/١٢) نيفا وأربعين خطيئة بعضها من الصغائر وبعضها من الكبائر وقد يجتمع في الكلمة الواحدة خطيئتان وثلاث وأربع، استخراجها بدقيق النظر في خفايا الذنوب.

والحسد من كبائر المهلكات ولا ينجو منه أحد بنص رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حيث يقول: «ثلاثة لا ينجو منهم أحد: الظن والطيرة والحسد»^{١٨} وقد ورد في رواية أخرى إمكان النجاة حيث قال: «ثلاثة قلَّ من ينجو منهم»^{١٩} وقال عليه السلام: «الحسد يأكل الحسنات كما تأكل النار الحطب»^{٢٠} وقال عليه السلام: «ستة يدخلون النار قبل الحساب بست: السلاطين بالجور، والعرب بالعصبية، والدهاقين بالكبر، وأهل السواد بالجهل، والتجار بالخيانة، والعلماء بالحسد» وقال عليه السلام: «كاد الحسد يغلب القدر»^{٢٠}

١٧ لمروان بن أبي حفصة.

١٨ أورده العجلوني في كشف الخفاء. [٢/٢٤٣]

١٩ رواه أبو داود في سننه. [٤/٢٧٦]

٢٠ رواه عبد الله القرشي في إصلاح المال. [١/١٢١]

Bu nedendir ki, Allah Teâlâ Hz. Muhammed'e (s.a.) bundan sığınmasını emretmiş ve şöyle buyurmuştur: "De ki: Sabahın rabbine sığınırım; yarattığı şeylerden gelebilecek kötülüklerden; karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden, düğümlere üfleyenlerin şerrinden, bir de kıskandığı vakit kıskanç kişinin şerrinden!" (Felak, 113/1-5) Hasetçiler ve onların art niyetleri beni ilgilendirmiyor. Onların içine düştüğü rezillik ve fazıl kimselere olan düşmanlığı onlara yeter!

Bu ahlâkın kötülüğü ve bozduğu kimse hakkında şair şunu söylemiş:

*Bana haset etmekle geceyi geçirene de ki
Biliyor musun sû-i edepte bulunduğun kim?
Fiilinde Allah'a sû-i edepte bulunuyorsun
Bana verdiği razi olmayarak.
O sana cevabını, bana verdiği artırarak,
Talep yolunu sana kapatarak, verdi.*

Beni kıskanmaları şaşılacak bir şey değil. Şairin şu sözünden haberin yok mu?

*Ne kınanmak âr olur ilm ehline, ne hasede uğramak
Her kime ki hased edilir, kutuptur onun meskeni*

Haset edilenin bir günahı yoktur. Allah ona fazlından vermiştir. Şâyet o, fâzıl olmasaydı hasetçi haset etmezdi. Zirveye erişerek hatta yakın uzak herkesin övünç kaynağı olarak ilim meydanında parlayan ve rakiplerinin önüne geçen kimseye birinin haset etmesi ayıp değildir. Hasetçilere düşmanlık eden kimse kemâlden ne kadar da uzaktır! Şu beyti söyleyen ne kadar da güzel söylemiş:

*Sendeki şeylere haset eden kimseyi mazur gör!
Üstün şeyler iyidir. Haset de o tür şeylerde olur.*

Buna ilaveten onlar sûfî istilâhındaki fenâ vb. terimleri kullanmam sebebiyle bana nübüvvet iddiası nispet ettiler.

ولذلك أمر الله تعالى محمداً بالاستعاذة منه فقال جلّ من قائلٍ: «قل أعوذ برب الفلق» إلى قوله: ﴿وَمِن شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ﴾ (سورة الفلق، ٥/١١٣) وما عليّ من الحاسد وغرضه الفاسد ويكفيه ما ابتلي به من هذه الرذيلة ومعاداته لأهل الفضيلة.

ولرداءة هذا الخلق وضلال من أفسده قال الشاعر:

أَلَا قُلْ لِمَنْ بَاتَ حَاسِدًا   أَتَدْرِي عَلَيَّ مِنْ أَسَاتِ الْأَدَبِ
أَسَاتٍ عَلَيَّ اللَّهُ فِي فِعْلِهِ   بِأَنَّكَ لَمْ تَرَضْ لِي مَا وَهَبَ^{١١}
فَجَزَاكَ عَنْهُ بِأَنْ زَادَنِي   وَسَدَّ عَلَيْكَ طَرِيقَ الطَّلَبِ

ولا غرو أن يحسدوني أولاً ترى قول الشاعر:

وَلَيْسَ بِعَارٍ أَنْ يُسَبَّ مُسَوِّدٌ   وَيُحْسَدَ وَالْمَحْسُودُ فِي مَوْضِعِ الْقُطْبِ

ولا ذنب للمحسود وقد آتاه الله فضله ولولا ذلك لما تمنى الحاسد أن يكون مثله. ولا عتب على من حسد مرموقاً يُغادر من سابقه في حلبات العلم مسبقاً وقد وطئ بقدمه قمم الكواكب حتى صار مفخراً للأبعاد والأقارب فما ابعده عن الكمال من يُعادى الحساد ولقد أحسن من قال هذا البيت وأجاد:

أُعَذُّرُ حَسُودَكَ فِيمَا قَدْ خُصِّصْتَ بِهِ   إِنَّ الْعُلَى حَسَنٌ فِي مِثْلِهَا الْحَسْدُ

هذا وقد نسبوني إلى دعوى النبوة أيضاً بسبب كلمات من مصطلحات

الصوفية كلفظ التلاشي والفناء:

*Ümmü Cafer'i sevdiğim için dövdüler beni
Her tür sopayla hatta kürek sapıyla vurdular*

Bu noktaya gelen taassup ne kadar da sevimsizdir. Böyle bir duruma sevk ettiğinde haset, özellikle de âlime dönükse, ne kadar da kötüdür. Dahası, âlimi bir kenarda dursun, peygamberlerin efendisini inkâr eden Mecûsî ve Hıristiyanların inanmaktan uzak durduğu eksik inançları bir Müslüman'a nispet etmekten de utanmıyor. Hatta nübüvvetin aslını inkâr eden Berâhime ile resullerin yanı sıra Tanrıyı da inkâr eden zındıkların bile inanmadığı şeyleri bana nispet ediyorlar.

*İşledikleri kötülükleri attılar bana ve ona
Reva mı bu! Allah başlarına geçirsin, acilen!
Yemin olsun ki Muhammed'in Rabbine, terk ettik biz onu,
Herkes de bilir bunun, güzelleşme ve iffet namına olduğunu.*

Bu tür şaşırtmacalar âlimlerle oturup kalkanlara, erdemli insanların huzurunda diz çökmüş olanlara, hak ile batıl arasındaki farka vakıf olana, sonradan uydurulan batıl görüşleri bilene ve sırat-ı müstekim ve menhec-i kavime yapışan selef-i salihinin özelliklerini taşıyan bir kimseye gizli değildir. Cahil hasetçilerin söylediklerinin, fazıl kimselere zarar vermeyeceği maksadıyla el-Kûfî'nin söylediği şey bu hâle ne kadar da uygundur:

*Noksan birinden benim yergim sana gelirse
Bil ki o benim fâzıl olduğumun tanıklığıdır.*

Sanki şair ilk beyte dönüp baktı ve şunu söyledi:

*Allah gizli bir faziletin yayılmasını dilerse
Onu hasetçinin diline dolar.*

Âlimlerdebilirki, her grubun ortaklaşa kabulettikleri bir takım ıstılah vardır. Her grubun ıstılahını ancak onların yoluna girenler bilir. Muhtemelen nahiv âlimi, nesep âlimlerinin boy, soy, sop, hasep, nesep gibi ıstılahlarını bilmez.

لَقَدْ صَرَبُونِي فِي هَوَى أُمِّ جَعْفَرٍ بِكُلِّ عَصَا حَتَّى رُمْتُ بِمَعْرِفَةٍ

وما أبرد التعصّب إذا انتهى إلى هذا الحدّ وما أقبح الحسد ولا سيّما بالعالم إذا حمّله على أمثال ذلك ثمّ لا يستحي أن ينسب مسلماً فضلاً عن عالم إلى قبائح معتقدات يستكف أن يعتقدوها المجوس والنصارى الذين يكذبون سيّد الأنبياء، لا بل ولا يعتقدوها البراهمة الذين هم لأصل النبوة منكرون، والزنادقة الذين ينكرون المرسل مع الرسل:

رَمُونِي وَإِيَّاهَا بِشَنْعَاءِ هُمْ بِهَا أَحَقُّ أَدَالَ اللَّهُ مِنْهُمْ فَعَجَلًا
بِأَمْرِ تَرَكْنَاهُ وَرَبُّ مُحَمَّدٍ عَيْنَانَا فِيمَا عَفَّةً وَتَجَمُّلاً^{٢٢}

وأمثال هذه التموهيات لا تخفى على من جالس العلماء وزاحم بركبته الفضلاء حتى وقف على الفرق بين الباطل والحقّ وعرف المذاهب المبتدعة والأباطيل المخترعة وتحقّق ما أدرج عليه السلف الصالح من سلوك الصراط المستقيم وملازمة المنهج القويم. وما أليق ما قال الكوفي بهذه الحال فقد بيّن أنّ أهل الفضل لا يضربهم ما يقول حسدة الجهّال:

وَإِذَا أَنْتَكَ مَدَمَّتِي مِنْ نَاقِصٍ فِيهِ الشَّهَادَةُ لِي بِأَنِّي فَاضِلٌ^{٢٣}

وكأنّه نظر إلى الأوّل وبيته الأغرّ المُحجّل:

وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ نَشْرَ فَضِيلَةٍ طُوِيَتْ أَتَاحَ لَهَا لِسَانَ حَسُودٍ^{٢٤}

وغير خاف على العلماء أن لكلّ فريق اصطلاحاً متفقاً عليه فيما بينهم. ولا يعرف اصطلاحات كلّ فريقٍ إلا من سلك طريقهم فربّما لا يعرف النحوي اصطلاحات النسابين من الشعب والقبيلة والبطن والفخذ والعشيرة والعَمارة والتذليل وضرب النساء.

٢٢ للشاعر العباسي محمد بن صالح العلوي.

٢٣ للمتنبي.

٢٤ لأبي تمام.

Nitekim nesep âlimleri de nahiv âlimlerinin mu‘rab, mebnî, mübtedâ, haber, özne-yüklemden oluşan cümle, mârife, nekre, lazım, müteaddî, müfred, muzâf, mefûl, munsarîf ve gayr-ı munsarîf isimler gibi ıstılahlarını bilmez. Yine, sarf âlimi de kelâmcıların cevher, araz, tahayyüz, cisim, oluş, hareket, sükûnet, birleşme ve kesb gibi ıstılahlarını bilmez. Aynı şekilde kelâmcı da sarf âlimlerinin sülâsî ve rubâî fiilleri, ecvef fiilleri, tam ve nakıs fiilleri, lefif, ziyade ibdâl, idğâm gibi ıstılahlarını bilmez. Ancak iki ilmi birlikte incelemiş ise işte o zaman iki ilmin ıstılahını da bilir. Yine fakih hadisçilerin zayıf, metrûk, garîb, aziz, meşhur gibi ıstılahlarını bilmez. Hadisçi de fakihlerin akit, şufa, ferâiz, devir, îlâ, zıhar, mükâtebe gibi ıstılahlarını bilmez.

Matematikçi de usul-u fikhîçilerin ortaya koydukları asıl-fer‘, illet, hüküm, vâcib, mendûb, mekruh, mahzur, mubah, ruhsat, azimet, muayyen, muhayyer, mukayyeti mutlak, has, âmm, nâsih, mensûh, taklit, ictihat gibi ıstılahları bilmez. Nitekim usulcü de matematikçilerin toplama, çıkarma, kök, küp, irrasyonel sayılar, doğal sayılar, şey, katları, gibi ıstılahlarını bilmez. Yine aruz âlimi mantıkçıların, konu ve yüklem, olumlu ve olumsuz, yüklemli ve şartlı kıyas, kıyasın şekil ve kiplerinden kastettiği şeyi bilmez. Nitekim mantıkçi de aruz âliminin kullandığı sebep, veted, bahir, darb, tavil, medid, basit, mütekarib gibi ıstılahlardan kastedilen şeyi anlamaz.

Bu kaideyi ortaya koymaktan maksat her ilmin bir ehli olduğu ve ıstılahlarını bilmede onlara müracaat etmenin gerekli olduğu hususudur. Aynı şekilde sûfîlerin de kendi aralarında mânâlarını başkalarının bilmediği ıstılahları vardır. Sûfîlerle tüm himmetiyle Allah’a yönelen ve onun yolunda seyr ü sülûk ile meşgul olan toplulukları kastediyorum. Onların yolunun başı, düşmanla mücâhede etmek ve zikre devam etmektir. Onlar yüce kitapta hidâyete sevk edildikleri vaat edilen kimselerdir. Nitekim Allah Teâlâ “Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır.” (Ankebut, 29/69) buyurur.

كما لا يعرف النسابة اصطلاح النحاة من المُعرب والمبني والمبتدأ والخبر والجملة المركبة من الفعل والفاعل والمعرفة والنكرة واللازم والمتعدّي والمفرد والمضاف والمرخم والمفعول له ومعناه والأسماء المنصرفة وغير المنصرفة. وكذا التصريفي لا يعرف اصطلاح المتكلم من الجوهر والعرض والتحيز والجسم والكون والحركة والسكون والاجتماع والكسب. كما لا يعرف المتكلم اصطلاح أهل التصريف من ذوات الثلاثة وذوات الأربعة والأجوف والناقص واللفيف والزيادة والإبدال والإدغام اللهم إلا إذا نظر في العلمين جميعا فيكون عارفاً بالاصطلاحين. وكذلك الفقيه لا يعرف اصطلاح المحدثين من الضعيف والمتروك والغريب والعزيز والمشهور. ولا المحدث يعرف اصطلاح الفقهاء من العقد والشفعة والفرائض والدور والإيلاء والظهار والكتابة. وكذلك المحاسب لا يعرف ما اصطلاح عليه الأصوليون من الفرع والأصل والعلة والحكم والواجب والمندوب والمكروه والمحذور والمباح والموسع والمضيق والمُعِين والمُخِير والمُقِيد والمُطْلَق والخاص والعام والناسخ والمنسوخ والتقليد والاجتهاد. كما لا يعرف الأصولي مصطلحات الحُساب من الجمع والتفريق والجذر والكعب والأصم والمفتوح والشيء والمال وأموال الأموال وكعب الكعب. والعروضي لا يعرف مراد المنطقي بالمحمول والموضوع والسلب والإيجاب والحمل والشرطي والضرب والشكل. كما لا يعرف المنطقي مراد العروضي من السبب والوحد والفاصلة والبحر والضرب والطويل والمديد والبسيط والمتقارب.

والمقصود من تمهيد هذه القاعدة أن لكل علم رجالا عليه مدارهم. ويجب الرجوع في تعرف اصطلاحاتهم إليه. فكذا الصوفية لهم اصطلاحات فيما بينهم لا يعرف معانيها غيرهم. وأعني بالصوفية أقواما أقبلوا بكنهه الهمة على الله واشتغلوا بسلوك طريقه. وأول طريقتهم مجاهدة العبد وملازمة الذكر. وهم الموعودون في الكتاب الأعظم بهداية السبيل كما قال الله تعالى: ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا﴾ (سورة العنكبوت، ٦٩/٢٩)

Sûfluk yolunun başlangıcı olan mücâhedenin, adından başka bir şeyi bilmeyen biri, nasıl olur da mânâsını son noktaya gelenlerin bileceği sûflerin ıstılahı hakkında tasarrufta bulunabilir? Sadece fikhın adını bilen biri nasıl olur da mânâsını büyük fakihlerin bildiği terimler hakkında tasarrufta bulunabilir?

Eski dönemlerde ve asırlarda Allah'ın yoluna sülûk edenler tasavvuf adıyla tanınmıyorlardı. Sûfî adı ancak üçüncü asırda meşhur oldu. Bısr b. Haris el-Hafi ile Seriyu Sakatî'den önce bu adla Bağdat'ta ilk meşhur olan kişi, eskilerden ve büyük şeyhlerden olan Abdek es-Sûfî adlı kimsedir.

Mücâhede ise fıkıh, tıp ve nahiv gibi müfret bir terimdir. Bu terimlerin mânâsını ancak onları tümüyle ve ayrıntılarını kapsamlı olarak inceleyen bilir. Mücâhede de doğrudan bir ilim olup, onu da ancak yeteri kadar inceleyen bilir. *İhyâ-u Ulûmi'd-dîn* adlı eser baştan sona bu ilmi kapsar. Zannımca İslâm'ın başlangıcında Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kûtu'l-kulûb* misilli bir eser yazılmamıştır. Mücâhede ilmini talep eden onu öğrense bile ondan bir şey uygulamadığı müddetçe ondan istifade edemez. Nitekim hasta olan biri, tıpta uzman olsa bile tadı acı olan ilacı içmediği müddetçe tıp bilgisi onu iyileştirmez. Şu hâlde bir kimse mücâhede ilmini tahsil eder ve gerçek mânâda Allah için mücâhede ederse Allah onu kendi yoluna iletir ve bilmediği şeyleri ona öğretir. Şu âyette denildiği gibi: "Allah'a saygıda (takvâ) kusur etmezseniz, O size bir temyiz kabiliyeti verir." (Enfâl, 8/29). İbn Abbas der ki, Furkan, hakkı batıldan ayırt eden bir nurdur. Bu mânâya şu âyette işaret vardır: "Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz." (Nûr, 24/54) Yine "O ülkelerin insanları inansalar ve günahattan sakınsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık." (A'râf, 7/96)

فمن لم يعرف من المجاهدة وهي أول طريقة الصوفية إلا اسمها فكيف يجوز أن يتصرّف في اصطلاحاتهم التي لا يعرف معانيها إلا المنتهون! ومن لم يعرف من الفقه إلا الاسم كيف يجوز له أن يتصرّف في ألفاظ لا يعرف معانيها إلا الأكابر من الفقهاء!

٥ ولم يكن السالكون لطريق الله في الأعصار السالفة والقرون الأولى يُعرفون باسم التصوّف، وإنّما الصوفي لفظ اشتهر في القرن الثالث. وأول من سُمّيَ ببغداد بهذا الاسم عبدك الصوفي وهو من كبار المشايخ وقُدماهم وكان قبل بشر بن الحارث الحافي والسري بن المغلس السقطي.

والمجاهدة لفظ مفرد كالفقه والطب والنحو وكما لا يعرف معاني هذه الألفاظ إلا من نظر في هذه العلوم نظراً محيطاً بجملها وتفصيلها فكذلك المجاهدة علم برأسها ولا يعرفه إلا من نظر فيه نظراً شافياً. وعلى هذا العلم يشتمل إحياء علوم الدين من أوله إلى آخره ولم يُصنّف في بدء الإسلام في هذا العلم مثل قوت القلوب لأبي طالب المكي على ما أظنُّ. ثمّ علمُ المجاهدة إذا حصل للطالب لم يُغنِ ذلك عنه شيئاً دون أن يجاهد كما أنّ المريض وإن كان حاذقاً في الطب لم يكفِه ذلك دون أن يشرب الدواء الكرية المذاق. ثمّ إذا حصّل علمُ المجاهدة وجاهد في الله حقّ جهاده هداه الله سبيله وعلمه ما لم يكن يعلم كما قال تعالى:

﴿إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا﴾ (سورة الأنفال، ٢٩/٨) قال ابن عباس: أي نورا تفرقون به بين الحق والباطل. والى هذا المعنى يشير قوله تعالى: ﴿وَإِن تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا﴾ (سورة النور، ٥٤/٢٤) وقوله: ﴿وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا

٢٠ عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ﴾. (سورة الأعراف، ٩٦/٧)

Bu (mücâhede), Allahın şu sözünde işaret edilen hikmetin ta kendisidir: “O, dilediğine hikmeti verir ve kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra nâil olmuş demektir.” (Bakara, 2/269) Bu hikmet kale ve kile ile (başlayan ibarelerden) tahsil edilmez. Aksine o susmanın mirasıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) “Vakur ve suskun birini gördüğünde ona yaklaşınız! Zira ona hikmet öğretiliyor.” Farklı bir rivâyete göre de “hikmet veriliyor.” demiştir. Zebur’un metninde de görüldüğü gibi “Hikmetin başı Allah korkusudur.”

İslâm’ın her döneminde bu ilimlerden bahseden bir grup muhakkak olmuştur. Bir kısmı seyr u sülûk bilgisinden söz ederken bir kısmı vusul bilgisinden söz etmiştir. Bir kısmı bu ilimleri herkese anlatırken, bir kısmı sadece özel kişilere anlatmıştır. Cüneyd diyor ki, gönüllerin içerdiği şeylere işaret edilen bu hususta sahibimiz, peygamberimizden sonra Ali b. Ebî Tâlib’dir. Cüneyd’e Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) ve tasavvuf ilmine dair bilgisi hakkında bir soru sorulunca şu cevabı verdi: “Müminlerin emiri olan Ali savaşlara katılmasaydı bu ilimle ilgili olarak değerli birçok şey bize aktarılırdı. O, ledünnî ilim verilen bir şahıstır.” Cüneyd yine diyor ki: “Şâyet semanın altında arkadaşlarımızla ve dostlarımızla konuştuğumuz bu ilimden daha değerli bir ilim olduğunu bilseydim ona doğru koşar, onu elde etmeye çalışırdım.”

Cüneyd şu şiiri çokça okurdu:

*Tasavvuf ilmi kimsenin bilmediği bir ilimdir
Onu ancak zeki ve anlayışla mevsuf olan bilir.
Ona şahid olmayan onu bilmez
Güneş ışığını kör nasıl görsün!*

Cüneyd ile Ahmed b. Vehb ez-Zeyyad tasavvuf ilmi hakkında konuşurlardı. Cüneyd ondan faydalanıp onu daima öne çıkartırdı. ez-Zeyyad vefat edinceye kadar Cüneyd camide insanlara bir şey dememiştir.

وهذه هي الحكمة المشار إليها في قوله تعالى: ﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا﴾ (سورة البقرة ٢/٢٦٩) والحكمة لا تحصل من القال والقال بل هي ميراث الصمت كما قال عليه السلام: «إذا رأيتم الرجل صموتًا وقورًا فاقربوا منه فإنه يُلَقَّن الحكمة أو يُلَقَى.»^{٢٥} على اختلاف الروايتين. «ورأس الحكمة مخافة الله.»^{٢٦} كما يشهد له نصُّ الزبور.

ولم يخل في الإسلام قرن من القرون عن جماعة كانوا يتكلمون بهذه العلوم فكان بعضهم يتكلم في علم السلوك وبعضهم في علم الوصول وبعضهم كان يتكلم على الناس عامة وبعضهم على أصحابه خاصة. وقال الجنيد رضي الله عنه: صاحبنا في هذا الأمر المشار الذي أشار إلى ما تَضَمَّنَت القلوب وأوماً إلى حقايقه بعد نبينا صَلَّى الله عليه وسلّم عليّ بن أبي طالب عليه السلام.

وسئل الجنيد عن عليّ بن أبي طالب عليه السلام ومعرفته بعلم التصوف فقال: «أمير المؤمنين علي عليه السلام لو تفرغ إلينا من الحروب لُنقل عنه إلينا من هذا العلم ما يقوم له القلوب. ذاك امرؤ أُعْطِيَ العلمَ اللدني.» وقال الجنيد: «لو علمت أن الله تعالى عَلَّمَ تحت أديم السماء أشرف من هذا العلم الذي نتكلم فيه مع أصحابنا وإخواننا لسعيت إليه ولقصدته.» وكان الجنيد يُنشد كثيرًا:

عِلْمُ التَّصَوُّفِ عِلْمٌ لَيْسَ يَعْرِفُهُ إِلَّا أَخُو فِطْنَةٍ بِالْفَهْمِ مَوْضُوفٌ

وَلَيْسَ يَعْرِفُهُ مَنْ لَيْسَ يَشْهَدُهُ وَكَيْفَ يَشْهَدُ ضَوْءَ الشَّمْسِ مَكْمُوفٌ

وكان الجنيد وأحمد بن وهب الزيات يتكلمان في علم الصوفية والجنيد يستفيد منه ويقدمه على نفسه ولم يتكلم الجنيد على الناس في الجامع حتى مات أحمد.

٢٥ رواه ابن أبي الدنيا في كتاب الصمت. [١/٢٨٨]

٢٦ رواه الديلمي في الفردوس. [٢/٢٧٠]

Hatta o “Ahmed Zeyyad’ın vefatıyla hakikat ilmini kaybettik.” demiştir. Cüneyd diyor ki, Ebû Bekr el-Kisâî bana insanların duymasını istemediğim bin kadar mesele sordu. Bu şahıs, büyük şeyhlerden biridir. Onun gibi biri Nehrevan köprüsünden geçip bize ulaşmamıştır.

5 Artık ben hiçbir asrın onlardan hâlî olmadığı bilinsin diye, bu ilimler hakkında konuşan kişileri zikredeceğim. İnsanlara açık olarak konuşanlardan biri de imamların imamı Hasan-ı Basrî’dir. O asrında kaderiye mezhebiyle itham edilmiştir. Onun kadri kıymeti böyle sanılmaktan çok daha uzaktır. Şu şiiri söyleyen ne kadar da doğru söylemiş:

10 *Vail’in Tağlip kabilesini hicvetsen de zarar gelmez.
Yoksa ıslandın mı sen, çarpışınca iki deniz!*

Ebû Nuaym el-İsfahânî bir kitap tasnif etti ve ona *Zebbu’l-Kader Ani’l-Hasen b. Ebi’l-Hasen el-Basrî* (Hasan el Basrî’den kader düşüncesini Red Kitabı) adını verdi. Ali b. Ebî Tâlib onu görünce beğenmiş, övmüş ve halka konuşmasına izin vermiş ve Basra’da ondan başkasının konuşmasına izin vermemiştir. Yine o “bu (kader konusu) ilk asırda olmayan/görülme-
15 mayen bir bidattir.” demiştir. Hasan el-Basrî’nin sözleri, peygamberlerin sözlerine, yaşantısı da sahabeninkine benzetilirdi. Enes b. Malik’e bir şey
20 sorulunca: “Azadlımız Hasan’a sorun!” derdi.

Sözlerinin çoğu amellerin afetleri, göğüsteki vesveseler, gizli kötü hasletler ve nefsin şehvetleri hakkında idi. Bir gün ona dendi ki: “Ey Ebû Said, senin dışında başkasının konuşmadığı bir söz söylediğini görüyoruz. Sen bunu nereden edindin?” O da cevaben: “Huzeyfe b. el-Yemân’dan.”
25 dedi. Huzeyfe b. Yemân sahabenin hiç birinden işitilmeyen sözler söylerdi. Ona bu durum sorulduğunda “İnsanlar Allah elçisine (s.a.) hayır hakkında sorular sorar ve ‘Ey Allahın elçisi! Şöyle şöyle yapan biri için ne vardır?’ derlerdi.

وكان يقول: فقدنا علوم الحقائق بموت أحمد الزيات. وقال الجنيد: سألتني أبو بكر الكسائي عن ألف مسألة وددت أنها لم تقع في أيدي الناس وأبو بكر هذا من كبار المشايخ وهو الذي قال فيه الجنيد: لم يقطع إلينا جسر النهروان مثل أبي بكر الكسائي. وها أنا أذكر جماعة ممن تكلم في هذه العلوم ليعلم أنه لم يخلُ عصرٌ عنهم؛ فممن تكلم على الناس عامةً إمام الأئمة أبو سعيد الحسن بن أبي الحسن البصري. وكان يُرمى في عصره بمذهب القدرية وهو أجلُّ قدرًا من أن يُظنَّ به ذلك. وما أصدق القائل:

مَا ضَرَّ تَغْلِبَ وَإِلَّ أَهْجَوْتَهَا   أَمْ بُلْتُ حَيْثُ تَنَاطَحَ الْبَحْرَانِ!^{٢٧}

وقد صنّف أبو نعيم الأصفهاني كتابا وسماه ذبُّ القدر عن الحسن بن أبي الحسن البصري ولما رآه الإمام علي بن أبي طالب عليه السلام أعجب به وأثنى عليه وأذن له في الكلام ومنع جميع من كان يتكلم على الناس بالبصرة وقال: هذه بدعة لم نعهد لها في العصر الأوّل. وكان الحسن يُشبهه كلامه بكلام الأنبياء وهديه بهدي الصحابة. وكان أنس بن مالك إذا سئل عن شيء يقول: سلوا مولانا الحسن.

وكان أكثر كلامه في آفات الأعمال ووساوس الصدور وخفايا الصفات وشهوات النفوس. وقيل له يا أبا سعيد نراك تتكلم بكلام ليس يُسمع من غيرك فمن أين أخذته؟ قال: من حذيفة بن اليمان. وكان حذيفة يتكلم بكلام لا يُسمع من غيره من الصحابة فسئل عن ذلك فقال: كان الناس يسألون عني رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عن الخير ويقولون: يا رسول الله، ما لمن عمل كذا وكذا؟

Ben ise ‘Şöyle şöyle fesat çıkararan şey nedir?’ diyerek şerri sorardım. Allah’ın elçisini (s.a.) görüp amellerin âfetlerini sorduğum için bana bu bilgi tahsis edildi. Huzeyfe “sır sahibi” diye isimlendirilirdi. Nitekim o sahabe arasında âlimlerimizin yetmiş başlık hâlinde anlattıkları nifak bilgisine sahip tek kişiydi ki, bu bilginin incelik ve derinliklerini ancak ilimde derinleşen sâlikler bilir. Ömer, Osman ve ileri gelen sahabe umûmî ve husûsî fitneyi ona sorar, o da haber verirdi.

İnsanlara hitap eden eski vaizlerden (Vu’âz) biri de Ebu’u-Suvar Hassan b. Hüreyes el-Adevî ile Suhtiyânî’nin, “İbadete ondan daha düşkün biri yok!” dediği Tılk b. Habib adlı şahıstır.

Yine bu gruptan biri de Ferkat es-Sencî’dir. O, Hasan el Basrî’nin bir sözünü duyunca ona şöyle itiraz etmiştir: “Fakihlerimiz böyle demiyor ama!” Hasan da ona: “Anan sana yansın, ey Ferkatçik! Sen hiç gözünle bir fakih gördün mü ki? Fakih, emrini de nehyini de doğrudan Allah’dan alan kimsedir.” dedi.

Ebû Asım el-Müzkir de Şam’ın ileri gelen şeyhlerinden biridir. Süfyan es-Sevrî’nin meclisine iştirak eden Salih el-Mürri de bunlardan biridir. Onun sözü Süfyan’ı hayran bırakırdı. Nitekim onun hakkında Süfyan “O kavminin uyarıcısıdır.” demiştir.

Abdulaziz b. Selman da ileri gelenlerden olup, meclisinde Muk’ad’a dua etmiş o da yürüyerek ailesinin yanına dönmüştür.

Fadl b. İsa er-Rekaşî de ileri gelenlerdendir. Ebû Ali Hasen el Mesuhî de meşhur şeyhlerdendir. Medine mescidinde insanlara hitap ederdi. Cüneyd onun meclisinde hazır bulunmuş ve ondan feyz almıştır. Fakat o vusul ilminden değil sülûk ilminden söz ederdi.

Adı Mukaffa olan Ebû Şuayb el-Muradi bahsi geçen şeyhlerden olup, mükâşefelerinin birinde seçenekler arasında muhayyer bırakıldı o da belâ cümlesinden olanı tercih etti. Bunun üzerine elini, kolunu ve gözünü kaybetti.

وكنت أسأله عن الشرِّ فأقول: ما يُفسد كذا وكذا؟ فلمَّا رآني رسول الله أسأل عن آفات الأعمال خَصَّنِي بهذا العلم. وكان يُسمِّي صاحب السرِّ وقد أُفرد من بين الصحابة بعلم النفاق وهو فيما قاله علماؤنا سبعون بابًا لا يعرف دقائقها وغوامضها إلا المخصوصون به من السالكين الراسخين في العلم. وكان عمر عثمان وأكابر الصحابة يسألونه عن الفتن العامة والخاصة فيخبرهم بها. ٥

ومن قدماء الوعاظ الذين يتكلمون على الناس: أبو السوار حسان بن خريث العدوي وطلق بن حبيب وهو الذي قال فيه السخثياني: «ما رأيت أعبد من طلق.» ومنهم فرقد السنجي وهو الذي اعترض على الحسن في كلامه حين سمعه منه فقال: «ما هكذا يقول فقهاؤنا.» فقال له الحسن: «تكلثك أمك فريقد، وهل رأيت بعينيك قط فقيها؟ الفقيه من فقه عن الله أمره ونهيه.» ١٠

ومنهم أبو عاصم المذكر وهو من قدماء مشايخ الشام وصالح المري الذي حضر مجلسه سفيان الثوري فأعجبه كلامه وقال: «هو نذير قومه.» ومنهم عبد العزيز بن سلمان وهو الذي دعا لمُتعد في مجلسه فانصرف إلى أهله ماشيًا.

١٥ ومنهم الفضل بن عيسى الرقاشي. ومن مشاهير المشايخ أبو علي الحسن المسوحي كان يتكلم في مسجد المدينة وكان الجنيد يحضر مجلسه ويأخذ عنه إلا أنه كان لا يتكلم في علم الأصول بل في علم السلوك. ومنهم أبو شعيب المرادي واسمه المقفّع خيّر في بعض مكاشفاته بين أشياء فاختار من جملة البلاء فذهبت عيناه ويدها ورجلاه.

Ebû Hamza el-Bağdâdî el-Bezzaz diye bilinen Muhammed b. İbrahim de büyük şeyhlerden biridir. Sûfluk ilminin bütün konularına ilişkin sözleri vardır. Ahmed b. Hanbel bazı şeyleri ona sorar ve “Şu mevzular hakkındaki görüşün nedir, Ey sûfi?” derdi. Bağdat'ta bu ilimlerden bahseden ilk kişi olup, Tarsus'ta büyük bir kabule mazhar olmuş ve insanlar ona yönelmiştir. Bir gün insanlar sekir hâlinde iken ondan zındıklığına ve hulûliyye mezhebine işaret eden bir söz işitti ve onu Tarsus'tan çıkarttılar. Hayvanına bile öfke duydular ve “Bu, zındığın hayvanıdır.” diye çağırmışlar. Beldeden çıkartılırken şu şiiri okumaya başlamış:

10 *Kalbim senin için korunaklı bir yer
Sana yapılan her kınama, değersiz bana*

Meşhur lakapla Ebû-l-Kasım Cüneyd b. Muhammed ile Cüneyd'in akranı olan Nasr b. Recâ da büyük şeyhlerdendir.

15 Ebû Abdillâh el-Belhi ile Bağdat mescidinde insanlara hitap eden Ebû'l-Hüseyn el-Şem'un ve Ebû'l-Hasen Amr b. Osman el-Mısri de büyük şeyhlerdendir. Mısri'nin tasavvuf ilminde birçok mev'izası vardır.

Mûsâ el-Eşec de büyük şeyhlerden olup, Basra'da tevekkül, muhabbet ve şevk bilgisinden bahseden ilk kişidir. Allah, Mûsâ el-Eşec'e mârifet bilgisini ihsan edinceye kadar Basra halkının yolu ve yordamı ondan önce zühd, cehd, kesbe bağlılık ve suskunluğa devam idi.

Bağdat'ta insanlara hitap eden Fehran er-Refa' da Basra'nın şeyhlerinden biridir.

Ebû Cafer Saydelânî de Basra'nın büyük şeyhlerinden biridir. Mekke'de insanlara hitap etmiştir.

25 Ebû'l-Hasen b. Sâlim, Basra'nın meşhurlarından olup Sehl b. Abdullah Tüsterî'nin arkadaşlarındandır. Tüsterî'nin arkadaşları Sâlim'e nispet edilmiş ve onlara Sâlimiyye denmiştir. Ebû Ali Üsvarî, Mekke şeyhlerinden olan Ebû Bek b. Abdulaziz Ebû Said Kalanisî en-Nisaburî, devrindeki insanların vaizi olan Yahyâ b. Muâz, Rey'li vaizlerden Ebû Osman Said b. Osman,

ومن كبارهم محمّد بن إبراهيم المعروف بأبي حمزة البغدادي البزاز وكان له في جميع علوم الصوفيّة لساناً، وكان أحمد بن حنبل يسأله عن أشياء ويقول: «ما تقول في كذا وكذا يا صوفي؟» وهو أوّل من تكلم ببغداد في هذه العلوم وظهر له بطرسوس قبولاً عظيماً وأقبل عليه الناس ثمّ سمعوا منه في حالة سُكره كلاماً شهدوا عليه بالزندقة ومذهب الحلولية، وأخرجوه من طرسوس وأُغير على دوابّه ونودي عليها: «هذه دوابُّ الزنديق!» ولما أُخرج من البلد جعل يُنشد:

لَكَ مِنْ قَلْبِي الْمَكَانُ الْمَضُونُ   كُلُّ عَثْبٍ عَلَيَّ فِيكَ يَهُونُ

ومنهم العلم المشهور أبو القاسم الجنيد بن محمّد، ونصر بن رجاء وهو من أقران الجنيد.

ومنهم أبو عبد الله البلخي وأبو الحسين بن شمعون وكان يتكلم على الناس في مسجد بغداد. وأبو الحسين عمرو بن عثمان المصري وله في علم التصوّف مواعظ كثيرة.

ومنهم موسى الأشج وهو أوّل من تكلم بالبصرة في علوم التوكّل والمحبة والشوق. وكان طريق أهل البصرة قبله التزهّد والاجتهاد ولزوم الكسب وملازمة الصمت حتى فتح الله علوم المعارف على موسى الأشج.

ومن مشايخ البصرة فهران الرفاء، تكلم على الناس ببغداد.

ومن كبارهم أبو جعفر الصيدلاني، وكان يتكلم على الناس بمكّة.

ومن مشاهيرهم أبو الحسن بن سالم وهو من أصحاب سهل بن عبد الله التستري وإليه ينسب أصحابه ويقال لهم السالميّة. ومنهم أبو علي الأسواري، وأبو بكر بن عبد العزيز وهو من مشايخ مكّة، وأبو سعيد القلانسي، والنيسابوري، ويحيى بن معاذ واعظ أهل زمانه، وأبو عثمان سعيد بن عثمان الواعظ الرازيان

Ebû's-Sera Mansur b. Ammar el-Buşencî, Ebû Bekir eş-Şâşî, Ebû Saîd el-A'lem, Ebû Bekir ed-Debilî, bu ilimlerde güzel sözleri olan Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed ed-Dineverî, Ebû Âbid et-Tûsî, Horasan'ın ileri gelen âlimlerinden ve adı Muhammed b. Abdulvehhâb olan Ebû Ali es-Sekafî meşhur sûfilerdendir. Sekafî “Bir insan tüm ilimleri öğrense ve birçok kimseyle dostluk kursa bir şeyhin elinde yetişen birinin derecesine ulaşamaz.” diyen kimsedir.

Ali et-Tayyân, Yümnî el-Feseviyyân ve bunların hemşehrisi olan Ebû İshâk İbrâhîm büyük sûfilerden olup, insanlara umumî vaaz verirlerdi.

İnsanların geneline değil de özel bir gruba vaaz eden kimseler de vardır. Bunlar: Âmir b. Abdullah b. Kays. İmamlar imamı Hasan el-Basrî ve Malik b. Dinar onu övmüştür. Âmir, zâhidlerin ve hakikati konuşanların ileri gelenlerindedir. Ebûş-Şâsa Cabir b. Zeyd. İbn Abbas onun hakkında şunu demiştir: “Basra halkı Câbir b. Zeyd'in fetvalarına rıza gösterse hepsini de yeterdi.” Ebû İmran el-Cüvenî. Hikmet hakkında konuşurdu. Ebû Vasile İyas b. Muâviye. O da “Kusurunu bilmeyen ahmaktır.” diyen kimsedir.

Ebû Musahir Riyah Kaysi. Muhabbet, şevk ve kurba ait yüksek makamlardan bahsederdi.

Fudayl b. İyas, Ali b. Medeni, Ahmed b. Vehb ez-Ziyad, Abdullah es-Saih, Ali b. İsa, Ebû'l-Hasen Semnûn b. Hamza, Ebû Said el-Karâşi, Ebû'l-Hasen b. Hudeyk, Zekeriya b. Muharib, Ebû'l-Hasen, Ebû Ali el-Verrak, Cüneyd'in ileri gelen arkadaşlarından olan Ebû Ali b. Zeyza, Ebû'l-Kasım ed-Dekkak. Ebû Ali ile Ebû'l-Kasım hatıratla ilgili bilgilerden söz ederdi.

Ebû Muhammed el-Murteiş el-Horasanî: “Allah'a istek duymayana Allah da istek duymaz.” diyen kimsedir.

Ebû Ali es-Sülemî ile Ali el-Hammal: “Tasavvufun hakikatleri gitti şartları kaldı. Rahatlık arayan bir tâife zuhûr etti ve bunu mârifet sandılar. İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn” diyen kimsedir.

وأبو السرى منصور بن عمار البوشنجي، وأبو بكر الشاشي، وأبو سعد الأعلم،
وأبو بكر الديبلي، وأبو العبّاس أحمد بن محمّد الدينوري وكان له في هذه
العلوم لسان حسن، وأبو عبيد الطوسي، وأبو علي الثقافي وهو من كبار العلماء
بخراسان واسمه محمّد بن عبد الوهاب وهو القائل: «لو أنّ رجلاً جمع العلوم
كلّها وصحب طوائف الناس لم يبلغ مبلغ الرجال إلا بالرياضة على يدي شيخ.»
ومن كبارهم علي الطيان ويمنى الفسويان وبلديهما أبو إسحق إبراهيم فهؤلاء
كانوا يتكلّمون على الناس عامّةً.

ومنهم من لم يكن يتكلّم على الناس عامّةً بل على أصحابه خاصّةً ومنهم:
عامر بن عبد الله بن قيس. وقد أثنى عليه إمام الأئمّة الحسن البصري ومالك بن
دينار وهو من كبار المتتسكين والمتكلمين في الحقائق. وأبو الشعثاء جابر بن
زيد وهو الذي يقول فيه ابن عباس: «لو نزل أهل البصرة عند فتيا جابر بن زيد
لوسعتهم.» وأبو عمران الجوني وكان كلامه في الحكمة، وأبو وائلة إياس بن
معاوية وهو القائل: «من لا يعرف عيبه فهو أحمق.»

وأبو مصاهر رباح القيسي وكان كلامه في أعالي المقامات من المحبّة والشوق
والقرب.

والفضيل بن عياض، وعلي بن المدني، وأحمد بن وهب الزيات، وعبد الله
السائح، وعلي بن عيسى، وأبو الحسن سمنون بن حمزة، وأبو سعيد القرشي،
وأبو الحسن بن حديق، وزكريّا بن محارب، وأبو حسن، وأبو عليّ الوراق، وأبو
علي بن زيزا وهو من كبار أصحاب الجنيد، وأبو القاسم الدقاق وكانا يتكلّمان
في علوم الخطرات.

وأبو محمّد المرتعش والخرساني وهو القائل: «من لم يكن على الله غيورًا
لم يكن الله عليه غيورًا.» وأبو علي السلمي وعلي الحتمال وهو القائل: «ذهب
حقائق التصوّف وبقيت شرائطها. وجاءت طائفة يطلبون الراحة ويتوهّمون ذلك
معرفةً فإنّا لله وإنّا إليه راجعون!»

Ebû Haşim ez-Zahid, Cüneyd'in değer verdiği İbrahim b. Fatik, Ahmed b. Ata er-Ruzbari, Ebû'l-Feyz Zunnun el-Mısırî, Daraî diye bilinen ve adı Abdurrahman b. Ahmed olan Ebû Süleyman el-Absi, onun kardeşi olan Dâvûd b. Ahmed, Sehl b. Abdullah et-Tusterî, bilindik bir risâleye
 5 sahip olan Ebû Abdullah b. Malik, Ebû'l-Edyân, Ebû'l-Leys el-Mağribî, Basra sûflerinin ileri gelenlerinden Ebû Said el-Funûnî, Ebû Hatim el-Attar, Cemil b. Hasen el-Itki, adı Muhammed b. İsmail olan Ebû Cafer el-Visavisi, Ebû Bişr b. Mansur, Osman b. Sahr el-Ukayli, Ebû Said el-Usfuri, Süleyman el-Haffar, Ebû Süvabe el-Kurşî, Ebû Yakup el-Ebelî,
 10 Abdullah b. Affan, Ebû Abdullah el-Basrî, Muhammed b. Ebi Aişe, Amr b. Osman el-Mekki, Abdulaziz el-Bahrani, Ebû'l-Hasen Ali b. Babeyh, Ebû Bekir el-Vâsîtî ve Rebi b. Abdurrahman. Rebi şu sözü söyleyen kimsedir: "Allah'ın dünyada kederli, âhirete muttali kulları vardır. Onların kalp gözleri melekuta nüfuz etmiş, orada Allahın vereceği sevabı
 15 görmüşlerdir. Buna binaen onlar kalp gözlerinin gördükleri ile gayret ve çabalarını artırmışlardır. Onlara dünyada rahat yoktur. Gelecekte gözleri aydın olacak kimseler onlardır."

Bayezid-i Bestâmî'nin yakınlarından olan Ebû Abdullah es-Sindi, Ebû Bekir ez-Zencani, İbrahim b. Yahya et-Tebrizi, Ebû'l-Abbas es-Semman,
 20 Hatem el-Esam, Bayezid-i Bestâmî, Ebû Ahmed el-Gazzal el-Nisaburi, Cafer el-Nesevî, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Muhammed El-Harezmi, Abdullah b. Muhammed b. Menâzil, Ebû Nasr Fethun-Neda, Ebû Bekir et-Tımıstanî, Ebû'l-Huseyn b. Hind el-Füsevî, Ebû İshak İbrahim ed-Debbağ, Hasen b. Hameveyh, Ebû Bekir Muhammed b. el-Cevri Ebû
 25 Abdullah Muhammd b. Brahım el-Huşuî, Ali b. Sehl'in yakınlarından olan Ebû Abdullah en-Neccar ile İbn Batta, Ahmed b. Şuayb, Mecnun lakaplı Ubeyd. Bunların hepsi bu ilimler üzerine konuşan ve hicri üçüncü asırdan önce vefat etmiş kimselerdir. Bir kısmının üçüncü asırdan sonra olduğu da söylenir.

وأبو هاشم الزهاد، وإبراهيم بن فاتك وكان الجنيد يكرمه، وأحمد بن عطاء
الروذباري، وأبو الفيض ذو النون المصري، أبو سليمان العبسي المعروف بالدارائي
واسمه عبد الرحمن بن أحمد وأخوه داود بن أحمد. وسهل بن عبد الله التستري، وأبو
عبد الله بن مالك وله رسالة معروفة، وأبو الأديان، وأبو الليث المغربي، وأبو سعيد
الفنوني وهو من كبار صوفية البصرة، وأبو حاتم العطار، وجميل بن الحسن العتكي،
وأبو جعفر الوساسي واسمه محمّد بن إسماعيل، وأبو بشر بن منصور، وعثمان
بن صخر العقيلي، وأبو سعيد العصفري، وسليمان الخفار، وأبو ثوبة القرشي، وأبو
يعقوب الأبلي، وعبد الله بن عفان، وأبو عبد الله البصري، ومحمّد بن أبي عائشة،
وعمر بن عثمان المكي، وعبد العزيز البحراني، وأبو الحسن علي بن بابويه، وأبو بكر
الواسطي، والربيع عبد الرحمن وهو القائل: «إن لله عبادًا هم في الدنيا مكتئبون وإلى
الآخرة متطلّعون، قد نفذت أبصار قلوبهم في الملكوت فرأت فيها ما وجب من ثواب
الله فازدادت بذلك جدًّا واجتهادًا عند معاينة أبصار قلوبهم فهم الذين لا راحة لهم في
الدنيا وهم الذين تقرّ أعينهم غدًا.»

ومنهم أبو عبد الله السندي وهو من أصحاب أبي يزيد وأبو بكر الزنجاني.
وإبراهيم بن يحيى التبريزي وأبو العباس السمان وحاتم الأصمّ وأبو يزيد
البسطامي وأبو أحمد الغزال النيسابوري وجعفر النسوي وأبو الحسين أحمد بن
محمد الخوارزمي وعبد الله بن محمد المنازل وأبو نصر فتح الندي وأبو بكر
الطمستاني وأبو الحسين بن هند الفسوي وأبو اسحق إبراهيم الدباغ والحسن بن
حمويه وأبو بكر محمد الجوري وأبو عبد الله محمد بن إبراهيم الخشوعي وأبو
عبد الله النجار وابن بطة وهما من أصحاب علي بن سهل وأحمد بن شعيب
وعبيد الملقب بالمجنون. فهؤلاء كلهم كانوا يتكلّمون في هذه العلوم وكلّهم
انقرضوا قبل الثلاثمائة وقيل منهم من كانوا بعدها.

Bir kısım grup da Râbiatu'l-Adeviyye gibi, hem kadınlara hem de er-
 keklere hitap etmiştir. Süfyan Sevrî gibi sûfilerin selefleri ve ileri gelenleri
 onun sözünü dinlerdi. Süfyan onu himayesine almak isteyince Râbia ona
 “Dünyayı sevmesen, sen ne güzel insansın.” demiştir. Yüksek mertebeler
 5 sahibi Abdulvahid b. Zeyd onunla nikâhlandı fakat Râbia günlerce ondan
 uzak durdu. Bunun üzerine Abdulvahid kız kardeşlerini aracı olarak gön-
 derdi. Nihâyet Abdulvahid onunla baş başa kalınca Râbia ona: “Ey şehvet-
 perest! Git kendin gibi şehvetperest birini bul.” dedi.

Bu taifeden biri de Şâvane el-Ebbeleye olup âbidlere hitap ederdi.
 10 Allah'a duyduğu haşyet onu ibadetten alıkoyacak bir dereceye ulaşmıştı.
 Sonra gördüğü bir rüya üzerine, tasalarından kurtuldu ve tekrar eski hâline
 döndü.

Bu taifedekilerden biri de gözlerini kaybedinceye kadar ağlayan Bahri-
 ye'dir. Ebû'l-Hayr et-Tinani el-Akta'nın ninesi olan Anide de onlardandır.
 15 Onun kadın ve erkek beş yüz öğrencisi vardı. Ahmed b. Es-Seri'nin eşi
 olan Aişe en-Nisaburi bu taifedendir. O da Nisabur'un kadınlarına hitap
 ederdi. Ebû Osman'ın terbiyesinden geçmişti.

Bu taifedekilerden biri de Fatıma b. Ebî Bekr el-Kettânî olup, Semnun
 muhabbetten bahsederken onun huzurunda vefat etmiştir. Aynı mecliste
 20 üç erkek daha vefat etmişti.

Bu ilimler hakkında eser yazan meşhurlar ve ileri gelenler şunlardır:
 Hâris. B. Esed el-Muhâsibî, Ebû İshâk b. Ahmed el-Havvâs, sûfilerin efen-
 disisi, güvenilir ve gözdesi olan Ebû'l-Kâsım Cüneyd, Ali b. İbrahim eş-
 Şakîkî, Suht el-Askerî ve “Ben ikbal için yazmadım. Vakit, bana darlık
 25 verdiğiinde teselli bulmak için yazdım.” diyen Ebû Abdullâh Muhammed
 b. et-Tirmizî.

Bu taifedekilerden bir kısmı da şunlardır: Ebû Bekir Muham-
 med b. Ömer el-Verrâk et-Tirmizî, adı Ahmed b. Hamdan b. Ali b.
 Sinan olan Ebû Cafer el-Nisaburî. Cüneyd bu kişiyle mektuplaşı-
 30 rdı. Ahmed b. Muhammed el-Ferhakî. Ebû Abdullah Muhammed
 b. Yûsuf el-Bennâ el- İsfehânî. Ebû Abdullah Muhammed b. Hafif,

وقد تكلم جماعة من النساء أيضًا على الرجال والنساء، كرابعة العدوية. وكان الكبار والسلف يسمعون كلامها كسفيان الثوري وقد سئل لها ذلك وهي التي قالت لسفيان: «نعم الرجل أنت لولا أنك تحب الدنيا.» وخطبها عبد الواحد بن زيد مع علو شأنه فهجرته أيامًا حتى شفع له إليها أخواته، فلمَّا دخل عليها قالت له: يا شهواني! اطلب شهوانيةً مثلك. ٥

ومنهنَّ شعوانة الابلية كانت تتكلم على العباد. بلغ بها خشية الله مبلغًا أعجزها عن العبادة ثمَّ رأت رؤيا فسري عنها ورجعت إلى ما كانت عليه من العبادة. ومنهنَّ بحرية؛ بكت حتى ذهب بصرها. وعنيدة؛ جدة أبي الخير التيناني الأقطع كان لها خمس مائة تلميذ من الرجال والنساء. وعائشة النيسابورية؛ امرأة أحمد بن السري، فكانت تتكلم على النساء بنيسابور وتأدبت بأبي عثمان. ١٠ ومنهنَّ فاطمة بنت أبي بكر الكتاني؛ ماتت بين يدي سمنون وهو يتكلم في المحبة ومات معها ثلاثة نفر من الرجال.

ومن مشاهير من صنّف في هذه العلوم وقدمائهم: الحارث بن أسد المحاسبي وأبو إسحاق بن أحمد الخواص وأبو القاسم الجنيد سيّد الطائفة والمشار إليه والمعول عليه وعلي بن إبراهيم الشقيقي وسخت العسكري وأبو عبد الله محمّد بن علي الترمذي وهو القائل: ما صنفت صرفًا عن تديير ولكن كنت أتسلى بمُصنّفاتِي إذا اشتدَّ عليّ الوقت. ١٥

ومنهم أبو بكر محمد بن عمر الوراق الترمذي وأبو جعفر النيسابوري واسمه أحمد بن حمدان بن علي بن سنان وكان الجنيد يكاثبه وأحمد بن محمد الفرخكي وأبو عبد الله محمد بن يوسف البناء الأصفهاني وأبو عبد الله محمد بن خفيف ٢٠

Ebû Nasır es-Serrâc et-Tüsî. Ebû Tâlib el-Mekkî. Onun güzel sözleri mevcut olup, gördüğüm ve tahmin ettiğim kadarıyla bu sözleri ondan önce söyleyen kimse olmamıştır. Bu söz uzar gider.

Şimdi sadede dönüp diyorum ki, her bir ilim ehlinin ıstılah hâline getirdiği kelimeler vardır. Onların anlamları için onlara müracaat etmek gerekir. Aynı şekilde sûfilerin ıstılahları işitildiğinde o kelimelerin hakiki mânâsının beyanı için onlara müracaat etmek gerekir. Tıpkı şu ıstılahlar gibi: Bekâ, fenâ, adem, telaşa, kabz, bast, sekr, isbat, mahv, huzur, gaybet, ilim, mârifet, vecd, keşf, makam, hâl, firak, visal, iskat, ittisal, cem, tefrik, zevk, fehm, vusûl, sülûk, şevk, üns, kurb, tecellî, ru'yet, müşâhede. Şu sözler de bu cümledendir: “Filan kendisinden bir eser kalmadan bâkî oldu. O bedeninden soyundu.”

İnsaf sahibi akıllı bir kimse bu lafızları duyduğunda bunların mânâları için onu söyleyene müracaat etmesi ve bununla ne kastettiğini sorması gerekir. Bu lafızların maksadını sormadan onu söyleyenin zındık ve mülhit olduğuna hükmetmek karanlığa taş atmaktır.

Sûfilerden biri ileri gelen sûfilerden birine onların ıstılah olarak koydukları lafızları soran beyitler yazmış. Onlar içinde aşağıdaki şu beyti buraya ışık tutacak bir şey olarak gördüm.

*Söyleyen “O, o değil; ben, ben değil”
Derken ne kastediyor?*

Bütün bunlardan maksat şudur: Gençlik döneminde yazdığım risâle var ya! İşte hasetçi düşmanlarım onu bahane addederek ellerine alıp bana zarar vermeye yöneldiler. Ben orada sûfilerin kimi ıstılahlarından nükteler zikretmiştim. Tıpkı şu sözlerim gibi: “Ezelî celâl saltanatı aydınlattı da kalem bekâ buldu kâtip fenâ buldu.”, “Kadîm hüviyet beni kapladı da hâdis hüviyetim onda gark oldu.”; “Uçtu o kuş yuvasına.”, “İkimizin arasında cereyan eden şeyden bir zerresi bile ortaya çıksa Arş ve Kürsî yok olur giderdi.” Bu cümleden olan diğer sözler vs. Bu sözleri inkâr etmem hususunda bana çok baskı uyguladılar ve onları küfür, zındıklık ve nübüvvet iddiası sandılar.

وأبو نصر السراج والطوسي وأبو طالب المكي وله في هذه العلوم كلام لم يُسبق إلى مثله فيما رأيت وعلى ما أظن وهذا حديث يطول.

وانا أراجع ما كنت بصدده وأقول: كما أن لكل قوم من العلماء ألفاظا مصطلحا عليها ولا بد من الرجوع إليهم في معانيها وكذا إذا سمع من الصوفية مصطلحاتهم ينبغي أن يرجع إليهم في بيان حقائقها كلفظ البقاء والفناء والعدم والتلاشي والقبض والبسط والسكر والصحو والإثبات والمحو والحضور والغيبة والعلم والمعرفة والوجد والكشف والمقام والحال والفراق والوصال والإسقاط والاتصال والجمع والتفرقة والذوق والفهم والوصول والسلوك والشوق والأنس والقرب والتجلي والرؤية والمشاهدة وكقولهم: بقي فلان بلا هو وانسلخ من جلده.

وينبغي للعاقل المنصف إذا سمع هذه الألفاظ أن يراجع في معانيها القائل ويقول له: ما الذي عنيت بهذه الألفاظ؟ والحكم على القائل قبل استفساره عن المراد بهذه الألفاظ بالزندقة والإلحاد رمي في عماية. وكتب بعض الصوفية إلى بعض الأئمة أبياتاً يسأله فيها عن معاني ألفاظ من مصطلحاتهم ولم أرَ فيها ما يصلح لهذه اللمعة إلا هذا البيت:

وَإِذَا قَالَ قَائِلٌ هُوَ بِلَا هُوَ   وَأَنَا لَا أَنَا فَمَاذَا يُرِيدُ

والغرض من هذا كله أنّ الرسالة التي عملتها في حال الصبى فاتخذها الحاسدون من أعدائي ذريعةً توصلوا بها إلى إيذائي. وقد ذكرت فيها من ألفاظ الصوفية طرفاً كقولي فيها: «أشرفت سلطنة الجلالة الأزلية فبقي القلم وفني الكاتب.» وكقولي: «غشيتني الهويّة القديمة فاستغرقت هويّتي الحادثة.» وكقولي: «طار الطائر إلى عشّه.» وكقولي: «لو ظهر ممّا جرى بينهما ذرّة لتلاشى العرش والكرسي.» إلى كلمات أخر من هذا الجنس، وقد شدّدوا عليّ الإنكار في تلك الكلمات وزعموا أنّ ذلك كفرٌ وزندقةٌ ودعوى النبوة.

Sûfilerin kendi aralarında kullandıkları bu lafızları göstermek için şeyhlerin hikâyelerinden ve sözlerinden bir kısım nükteler belirteceğim. Bu lafızlar onlar arasında bilinen şeyler olup, bunlardan dolayı bir şey lazım gelmez; zâten kitapları da bu lafızlarla doludur. Bu

5 nüktelerden biri, Vasıtî'nin şu sözüdür: "Allah Teâlâ yarattığı şeyleri, rubûbiyetinin bir delili olarak gösterdi. Sonra da gösterdiği şeyi değersiz kıldı. Dolayısıyla onun zâtından başka her şey helâk olur, gider. Onun azameti içinde halk değersiz bir toz gibidir. Halkı ona götüren yol ancak anladıkları gibi onu ispat etme olan ilim yoluyla edinilir."

10 Bu mânâyı ben o risâledeki bir fasılda ele alıp, orada dedim ki: Hakikat o ki, Allah çok ve bütün; onun dışındaki her şey tek ve parçadır. Bu sözün mânâsı, zâtının azametine nispetle varlıkların tümü, parçanın bütüne, birin çoğa olan nispeti gibidir. Çünkü varlıkların tümü onun kudret denizinden bir damladır. Bu sözle Allah Teâlâ'nın parçaları

15 itibarıyla çok olduğunu kastetmedim. Allah bölünebilir olmaktan münezzehtir. Sûfilerin "Melekût ile birlikte Cibril, Arş, Kürsî'nin tamamı, melekûtun ötesi için kum tanesi gibi hatta ondan daha küçük bir şeydir." şeklindeki sözleri, benim sözüme hayli yakındır. Bundan kastedilen şey, Allah'ın parçalarının çokluğu itibarıyla âlemden büyük

20 olduğu değil, zâtının azameti bakımından büyük olduğudur. Bu sözden maksat, "Allah sadece tek bir şey yaratmıştır" diyen filozofları reddetmektir. Bana yapılan itiraz nasıl doğru olabilir ki? Ben o risâlede birçok yerde "Kadîm için ikilik asla tasavvur edilemez." diye belirttim. Aynı şekilde, bazı lafızlardan hareketle Hz. Mûsâ'nın talep ettiği ve

25 ona "beni asla göremeyeceksin" denildiği hakiki rüyet davasında olduğunu sandılar. Onlar "Bu dünyada Hz. Muhammed'in dışında ister nebi ister veli olsun, Allah'ın bir kimse tarafından görülmesi düşünülemez." şeklinde tevil götürmeyen sarîh nastan gafil kaldılar.

وأنا أذكر طرفاً من حكايات المشايخ وألفاظهم ليُستدلَّ بها على أنَّ الصوفيَّة يُطلقون هذه الألفاظ فيما بينهم فإنَّها عندهم متعارفة ولا يلزم منها شيء وكتبهم بها مشحونة. فمن ذلك قول الواسطي: «إنَّ الله تعالى أبرز من صنعه ما أبرز دلالةً على ربوبيته ثمَّ أبطل ما أبدى؛ فكلُّ شيءٍ هالكٌ إلا وجهه، والخلق في عظمته كهباء لا خطرَ له وليس للخلق إليه طريقٌ إلا من حيث جعلَ لهم من طريق العلم ٥ أن أثبتوه كما عقلوه. وهذا المعنى هو الذي أوردته في فصل من تلك الرسالة وكتبت فيه: «الحقَّ إنَّ الله هو الكثير والكلَّ وإنَّ ما سواه هو الواحد والجزء ومعناه أنَّ كلَّ الموجودات بالنسبة إلى عظمة ذاته كالجزء بالنسبة إلى الكلِّ، والواحد بالنسبة إلى الكثير؛ إذ كلُّ الموجودات قطرةٌ من بحر قدرته.» ولم أُرِدْ بذلك أنَّ الله كثيرٌ بأجزائه، تعالى الله علوًّا كبيراً عن قبول الانقسام. ويقرب من ذلك قولهم: إنَّ جبريل والعرش والكرسي مع الملكوت كلُّها كرملة فيما وراء الملكوت بل أقلُّ من ذلك. وليس المراد من ذلك أنَّ الله أكبر من العالم بكثرة الأجزاء بل بعظمة الذات. والمقصود منه الردُّ على الفلاسفة حيث قالوا: إنَّ الله لم يخلق إلا شيئاً واحداً. وكيف يستقيم هذا الاعتراض وقد ذكرت في مواضع كثيرة من تلك الرسالة أن القديم لا يتصور فيه إثنية البتة وكذلك تخيلوا في بعض ألفاظها دعوى للرؤية الحقيقيَّة التي طلبها موسى عليه السلام فقيل له: «لن تراني.» وغفلوا عن النصِّ الصريح الذي لا يقبل تأويلاً؛ أنَّ الله لا يُتصوَّر أن يراه أحدٌ في الدنيا لا ولي ولا نبيٍّ غير محمَّد صلَّى الله عليه وسلَّم.

O risâlede ben ruh hakkında lafız olarak değil de mânâ itibarıyla şeyhlerin sözlerine uygun gelen sözler sarf ettim. Sûfilerin ruh hakkındaki sözleri çoktur. Onlardan biri de Vâsıtî'nin şu sözüdür: Allah ruhu celâlından ve cemâlinden izhar etti. O gizli olmayaydı kâfirlerin tamamı ona secde ederdi. Ne zaman akılların ve anlayışların nuru açığa çıksa o ruhun nurunda onlar kaybolur gider, tıpkı ayın ve yıldızların ışığının, güneşinde ışığında kaybolup gitmesi gibi. Bundan anlaşılan şeylerden biri de şudur: Onlar “kaybolur gider” sözüyle bir şeyin zâtında yok olmasını değil idrak edene nispetle o şeyin gizli kalmasını kastederler.

10 Ebû Said el-Harraz demiştir ki, “Allah, veli kullarının ruhlarını kendine doğru çeker ve kendisini zikretmeleri sebebiyle onlara büyük lezzet verir.” Bu söz o risâlede geçen “Uçtu kuş, yuvasına.” sözüme uygun düşer.

Ebû Tayyib es-Samiri demiştir ki, “Mârifet, nurların kavuşmasıyla hakkın sırlar (ruhlar) üzerine doğmasıdır.”

15 Vâsıtî de demiştir ki, “Hak sırlara zâhir olduğunda havf ve recadan bir şey geriye kalmaz.” O risâledeki “Ezelî hüviyet onu kapladı.” sözümünden maksat işte budur.

Cüneyd de demiştir ki: “Sûfînin nefesi kalpten taşınca karşısına çıkan her şeyi hatta Arş'ı bile yakar.” Arş'ın yanması, onun yok olup gitmesi gibidir. Kendinden geçen/nefsini aradan çıkaran Rabbine kavuşur; Rabbi dışında her şey onun için yanıp gitmiştir. Tıpkı Ebû Said el-Harraz hakkında anlatılan hikâyede olduğu gibi. Çöle düştüm ve hâtiften biri bana seslendi ve dedi ki:

Hakikaten vücud ehli olsaydın

25 *Kâinattan, Arş ve Kürsi'den geçerdin*

Halvetinde Allah'tan sakınan kimse bu hâle ulaşır. Nitekim Ebû Muhammed el-Harîrî demiştir ki, “Hâlisane bir ibadetle hürriyet elde edilir, hürriyetle ru'yet ve tecelliye erişilir.” Onun bu ru'yet ile kastettiği şey, Hz. Mûsâ'nın rabbinden talep ettiği değil, ehli nezdinde hakikati belli olan başka bir şeydir. 30 Harîrî şu sözle de bu mânâyı işaret etmiştir: “Allah'la kendi arasına takvâ ile murâkabeyle hâkim kılmayan bir kimse, keşif ve müşâhedeye ulaşamaz.

وذكرت في الروح كلامًا مطابقًا لكلام المشايخ من حيث المعنى وإن كانا لا يتفقان في اللفظ. وقد كثر كلام الصوفيّة في الروح ومن ذلك ما قال الواسطي: أظهر الله الروح من جلاله وجماله ولولا أنه سُتر لسجد له كل كافر. فمتى خرجت أنوار العقول والفهوم تلاشت في أنوار الروح تلاشى أنوار الكواكب والقمر في نور الشمس. ومنها يُتحقق انهم لا يعنون بالتلاشي عدم الشيء في ذاته بل اختفاؤه بالنسبة إلى مدرّكه.

وقال أبو سعيد الخراز. إن الله جذب أرواح أوليائه إليه ولذّذاها بذكره. وهذا مطابق لقولي في تلك الرسالة: طار طائر إلى عشه.

وقال أبو الطيب السامري: المعرفة طلوع الحق على الأسرار بمواصلة الأنوار. وقال الواسطي: إذا ظهر الحقُّ على السرائر لم يبق فيها فضلة لرجاء ولا خوف. وهذا مرادي من قولي: غشيته الهوية الأزلية.

وقال الجنيد: نفس الصوفي إذا هاج من الفؤاد لم يأت على شيء إلا واحرقه حتى العرش واحتراق العرش كتلاشيه. ومن غاب عن نفسه فقد اتصل بربه واحترق في حقه كل ما سواه كما حكى عن أبي سعيد الخراز في حكاية انه قال: تهت في البادية فهتف بي هاتف قال:

فَلَوْ كُنْتُ مِنْ أَهْلِ الْوُجُودِ حَقِيقَةً لَعَبْتُ عَنِ الْأَكْوَانِ وَالْعَرِشِ وَالْكُرْسِيِّ

ومن اتقى الله في خلواته افضى به ذلك إلى هذه الحال كما قال أبو محمد الحريري: بصفو العبودية تُنال الحرية وبالحيرة يُنال التجلي والرؤية. وليس المراد بهذه الرؤية ما طلب موسى من ربه بل شيء آخر ظاهر الحقيقة عند أهلها. والى هذا أشار الحريري أيضًا بقوله: من لم يحكم فيما بينه وبين الله بالتقوى والمُراقبة لم يصل إلى الكشف والمشاهدة.

Ebû Bekir et-Tiflîsî demiştir ki, “Tasavvuf kalbin ve aklın bulunmadığı bir hâldir.”

Semmun’un şeyhi Ebû’l-Hasen demiştir ki, “Tasavvuf ne bir hâl ne bir zamandır, aksine o yok eden bir işaret, yakan bir parıltıdır.”

5 el-Huldî demiştir ki, “Tasavvuf, rubûbiyet aynının zâhir olduğu, ubudiyet aynının da kaybolduğu bir hâldir.” Benim, o risâlede “İlim, akıl ve kalp yok olup gitti; kâtip bir hiç oldu.” derken kastettiğim şey de bu idi.

10 el-Murteiş demiştir ki, “Tasavvuf öyle bir hâldir ki, o hâlin sahibi, kendisini iki dünyaya karşı korur; Hakk’a doğru gider ve gittiğini de unuttur. Sadece Hak kalır sâlik yok olur.”

Ebu’l-Hasen el-Esrârî demiştir ki, “Tasavvuf kendimden geçip, rabbimle uyanık olmamdır.”

15 Zünnun el-Mısrî de demiştir ki, “Allah’ın öyle has kulları vardır ki, onlar kalp gözüyle gaybın perdeledikleri şeylere bakarlar. Onların ruhları semânın melekûtunda gezer, sonra sevinç yemişleriyle dönüp gelirler.” Bu da o risâledeki “Uçtu kuş, yuvasına, sonra döndü kafesine.” derken kastettiğim şeydir. Yahya b. Muaz’ın meclisinde bulunan tevacüt içindeki bir adama “Ne oluyor?” diye sorulunca “İnsani sıfatlar kayboldu, rabbani hükümler zâhir oldu.” demesi de bu cümledendir. Ebû’l-Füras el Kürdî’ye 20 tevhîdin ne olduğu sorulunca “Senin açtığın değil sana açılan şeydir.” demiştir.

Süleyman b. Abdullah demiştir ki, “Allah’ın zikri bulunan her nefes/an Arş’a ulaşır.” Ebû Hamid el-İstaharrî demiştir ki, “Ebû Yakub ez-Zebaniye’ye tasavvuf nedir, diye sordum. O da “İnsani varlığının/aynının ve 25 mekânla ilgili işaretlerin senden kaybolmasıdır.” dedi. Habeşî b. Dâvûd demiştir ki, “Tasavvuf halk olmaksızın halk içinde hakkı istemektir. Yahya b. Muaz da demiştir ki, “Sevgilinin yanında sevgiliden başkasını gören sevgiliyi görmemiş demektir.”

وقال أبو بكر التفليسي: التصوّف حال لا يقوم له قلب ولا عقل.

وقال أبو الحسن شيخ سمنون: التصوّف لا حال ولا زمان بل إشارة متلفة

ولوائح مُحرقَة.

وقال الخُلدي: التصوّف حال تظهر فيها عين الربوبية وتضمحل فيها عين

العبودية وهذا هو مرادي حيث أقول: فتلاشى العلم والعقل والقلب وبقي

الكاتب بلا هو.

وقال المُرتعش: التصوّف حال ضنّ بها صاحبها على الكونين فذهب إلى

الحق وذهب عن ذهابه فكان الحق عزّ وجلّ ولم يكن.

قال أبو الحسن الأسراري: التصوّف هو سهوي عني وتيقظي بري.

وقال ذو النون المصري: إن لله عبادا ينظرون باعين القلوب إلى محجوب

الغيوب فتسيح أرواحهم في ملكوت السماء ثم تعود إليهم بأطيب جنى من ثمار

السرور وهذا هو مرادي من قولي: طار الطائر إلى عشه ثم رجع إلى القفص.

ومن ذلك انه تواجد رجل في مجلس يحيى بن معاذ ف قيل له: ما هذا؟ فقال

غابت صفات الإنسانية وظهرت أحكام الربانية. وسئل أبو الفوارس الكردي عن

التوحيد فقال: ما يُفتح منه عليك لا بك.

وقال سليمان بن عبد الله: كل نفس يكون فيه ذكر الله فهو متصل بالعرش.

وقال أبو حامد الإصطخري: سألت أبا يعقوب الزابلي عن التصوّف فقال: هو

أن يضمحل عنك عين الإنسانية ومعالم الأينية. وقال حبشي بن داود: «التصوّف

هو إرادة الحقّ في الخلق بلا خلق.» وقال يحيى بن معاذ: «من رأى مع الحبيب

غير الحبيب لم ير الحبيب.»

O risâlenin birçok konusu bu temeller üzerine oturmuştur. Buradaki hikâyelerin her bir lafzı, mânâlarının tahakkuku için, sûfilik ilminin temellerinin ele alındığı hazırlık bilgisine ve asıllarının üzerine inşa edilmesine muhtaçtır. Ben şimdi bunları açıklayacak bir hâlde değilim. Zira bu hâl,
5 kalbin fariğ ve himmetin hâlî olmasını gerektirir. Oysa ben bir tehlikeyle uğraşıyor ve takdirin başıma doladığı hapis, gözaltı ve zincir gibi şeylerle şaşırmış durumdayım.

*Yağdı musibetler başıma; onlar,
Yağsaydı gündüze, dönerdi geceye*

10 O risâleyi ben hayatta iyi bir isim yapma umuduyla, öldükten sonra bunu mütâlaa edenlerin bana rahmet okumaları maksadıyla tasnif ettim. Onun yüzünden gördüğüm ve görmekte olduğum cezalar hatırıma gelmiş olsaydı asla böyle bir şeye teşebbüs etmezdim.

*Diktim fidanı, yemişin umarak,
15 Bir gün hoş bahçe olsun, diye
Beklediğimden başka verirse, ürün
Yemişleri acı olmuş, bunda benim suçum ne?*

Âlimlerden ve sûfilerden hiç biri nezdimde makbul olan ve uzun olduğu için zikri de mümkün olmayan özürleri nedeniyle bu itirazlara cevap
20 vermiyorlarsa da ben sığınağım olan kalemi alarak onların itirazlarına bu risâlede itizar yoluyla cevap verdim.

*Uzaktakinden iyilik bekleyen, kim?
Elimi ancak elim tutar, felâketlerde.*

Sûfilerin sözlerinde birçok şey vardır ki, inat ve inkâr yoluyla onlara bakan biri muhakkak bol miktarda itiraz yönü bulur. Nitekim
25 Mâruf el Kerhî'den hikâye edildiği üzere o bir adama "Allah'ın bana bir parça beşeriyet vermesi için niyaz et!" demiş. Bunun çirkin oluşu açıktır. Zira karşı çıkan biri Mâruf el-Kerhî'nin kendisini Hz. Muhammed'den (s.a.) üstün tuttuğunu söyler. Hz. Muhammed (s.a.)

وكثير من تلك الرسالة يدور على هذه القواعد. وكلُّ لفظةٍ من هذه الحكايات تحتاج إلى تمهيد قواعد وتأسيس أصول من علم الصوفية حتى يُتحقق معناها ولست الآن أشرح ذلك فإنه يستدعي فراغ القلب وخلوَّ الهمِّ وأنا مشغول الخاطر متحيرٍ فيما ابتلاني به التقدير من الحبس والقيد وسائر الأُنكال:

٥ ضُبْتُ عَلَيَّ مَصَائِبُ لَوْ أَنَّهَا ضُبْتُ عَلَيَّ الْأَيَّامِ عُذْنَ لِيَالِيَا

ولم أصبِّف تلك الرسالة إلا متوقِّعا لحُسن الاسم في الحياة وترحُّم يلحقني ممَّن يطالعها بعد الممات. ولو خطر ببالي أنه يعقُبي ما رأيته وأراه لما أقدمت عليه قطُّ:

١٠ غَرَسْتُ غُرُوسًا كُنْتُ أَرْجُو لِقَاحَهَا وَآمَلُ يَوْمًا أَنْ تَطْيِبَ جُنَائِهَا
فَإِنْ أَثْمَرَتْ غَيْرَ الَّذِي كُنْتُ آمِلًا فَلَا ذَنْبَ لِي إِنْ حَنْظَلْتُ نَخْلَاتِهَا

وإذا لم يوجب أحد من العلماء والصوفية عن تلك الكلمات لعذر لهم عندي مقبول، ولا يمكنني ذكره فإنه ذو عرض وطول، تناولت القلم ومعولي عليه وأجبت عن قول المعترض معتذرا بهذه الرسالة إليه.

وَمَنْ يَرْجُ مَعْرُوفَ الْبَعِيدِ فَإِنَّمَا يَدِي عَوَّلْتُ فِي النَّائِبَاتِ عَلَيَّ يَدِي

١٥ كيف وفي كلمات الصوفية أشياء لو نظر فيها الناظر من طريق التعنُّت والإنكار لوجد فيها مجال الاعتراض رحبًا؛ كما حُكي عن معروف الكرخي أنه قال لرجل: «أدعُ الله تعالى أن يرِدَّ عليَّ ذرَّةً من البشرية.» فإنه شنيع الظاهر إذ يقول المتعنِّت إنه فضَّل نفسه على محمَّد المصطفى صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فإنه قال:

“Ben bir beşerim. İnsanların öfkelendiği gibi öfkelenirim.” derken Mâruf kendisinde beşeriyetten hiçbir iz kalmadığını iddia ediyor. Tahkik ehli nazarında bu durum bellidir. Başkaları bunu bilmez. Zira bir ilmi ancak onda derinleşen ve ömrünü onun hakikatlerini ve mânâlarını araştırarak geçiren kimse bilir.

5 Sûfilik ilmi, ilimlerin en şerefli ve en kapalıdır. Onun gizli ve açık hususlarını sûfilardan başkası bilmez. İtirazcıların sûfilardan ilminden haberdar olmadığı belli olsun diye öyle bir sorun ortaya koyacağım ki, o sorun sadece sûfilardan ilminde çözülebilir. Allah elçisinden (s.a.) sahih olarak haber verildiği üzere o kendisinin ve Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali (r.a.)
10 gibi sahabenin cennet ehli olduklarını haber vermiştir. Sahih hadislerde varid olduğu üzere Allah elçisi (s.a.) uzun bir sözünde şöyle der: “Rabbimin huzuruna girer, secdeye kapanır ve ümmetim için şefaât talep ederim.”

Sahîhayn'de de minberdeyken şöyle dediği rivâyet edilir: “Muhammed'in nefsi elinde olana yemin olsun ki, cennetlik mi yoksa cehennemlik mi olduğumu bilmiyorum.” İşte ortaya attığım sorun budur. Şathiyat bilmezsizin sûfilik yoluna giren nezdinde bunun cevabı bellidir.

Bayezid'in şu sözü: “Allah Teâlâ âleme bakıp ‘Ey Bayezid! Senden gayrı her şey benim kulumdur.’ dedi ve beni kulluktan çıkarttı.” Açıktır ki, inatçı bir kimse dese ki, Allah elçisi (s.a.) “Ben bir kulum.” diyor ve peygamberlerin “Rahmetinle beni kullarından eyle!” dedikleri belirtilmişken onlardan başkasının “Beni kulluktan çıkarttı.” demesi nasıl câiz olur? Bu husus sadece sûfilik yoluna girmeyenler için bir sorundur. Sûfiler nezdinde bunun cevabı güneşten daha açıktır.

Bayezid'in sözünü işittiğinde Şiblî'nin söylediği şu söz ondan daha açıktır: Cenâb-ı Hak bana ondan daha aızıyla tecelli etti ve “Senin dışındaki tüm mahlûkat benim kulumdur. Zira sen, bensin.” dedi.

Şiblî'nin şu sözü de bu cümledendir. Ona “Nefsin için bir ferahlık biliyor musun?” diye sorulmuş o da “Evet! Allah'ı zikreden olmadığımda..” demiş. Şâyet bunları inkâr eden biri dese ki, “Bu, küfürdür. Zira tüm peygamberler insanları Allah'a ve onu zikretmeye çağırarak için gönderilmiştir. Ancak onların davetine icabet edenler ferah bulur.” O zaman Şiblî'nin ‘Hiç kimse Allah'ı zikretmediğinde nefsim ferahlıyor’ demesi nasıl câiz olsun?

«أنا بشر، أغضب كما يغضب البشر.»^{٢٨} وقد ادعى معروف أنه لم يبق فيه أثر البشرية. وهذا عند أهل التحقيق ظاهر ولكن لا يعرفه غيرهم إذ كل علم لا يعرفه إلا من يخوض فيه ويؤني عمره في البحث عن حقائقه ومعانيه.

وعلم الصوفية أشرف العلوم وأغمضها ولا يعرف جليّه وخفيّه غيرهم. وأنا
 ٥ أورد إشكالا لا ينحلُّ إلا في علمهم ليظهر للمدعي أنه لا خبر عنده من علومهم. فقد صحَّ عن رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أنه أخبر غير مرّة عن نفسه وعن غيره من الصحابة كأبي بكر وعمر وعثمان وعلي رضي الله عنهم بأنهم من أهل الجنة. وقد ورد في الصحاح أنَّ رسولَ الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قال في حديث له طويل: «فأدخل على ربي فأخبرني له ساجداً وأشفع لأمتي.»

وقد ورد في الصحيحين عنه أيضاً أنه قال وهو على المنبر: «والذي نفس محمد بيده لا أدري أمن أهل الجنة أنا أم من أهل النار.»^{٢٩} وهذا إشكال واقع وجوابه ظاهر عند من سلك طريق الصوفية ولا يعرف الشطحيات.

وقول أبي يزيد: إنَّ الله تعالى اطَّلَعَ على العالم فقال: يا أبا يزيد كلُّهم عبيدي غيرك فأخرجني من العبودية. فمن الظاهر أن المتعنت لو قال: كان رسولُ الله يقول: «أنا عبد» وذكر عن الأنبياء أنهم قالوا واجعلني برحمتك من عبادك فكيف يجوز لغيرهم أن يقول: أخرجني من العبودية؟! وهذا إنمَّا يُشكل على من لم يسلك طريق الصوفية وجوابه عندهم أظهر من الشمس.

وأظهر من قول أبي يزيد قول الشبلي حيث سمع ما قاله أبو يزيد فقال لقد كاشفني الحق بأقل من ذلك. فقال: كل الخلائق عبيدي غيرك فإنك أنا.

٢٠ ومن ذلك قول الشبلي لَمَّا قيل له: هل تعلم لنفسك فرحاً؟ فقال: نعم إذا لم أجد لله ذاكرا. فلو قال المتعنت: هذا كفر؛ فإنَّ الأنبياء كلهم بعثوا لدعوة الخلق إلى الله والى ذكره وما كانوا يفرحون إلا بإجابة دعوته فكيف يجوز للشبلي أن يقول: لا تفرح نفسي إلا إذا لم يذكر الله أحد؟

٢٨ رواه أبو بكر أحمد الشيباني في الأحاد والمثاني. [٢/٢٠٠]

٢٩ لا يوجد في الصحيحين مثل هذا.

Yine Şibli: “Allah’ım! Düşmanlarımı Adn cennetine koy! Ve beni bir an olsun senden uzak kılma!” diye dua ederdi. Bunları inkâr eden biri dese ki, “Allah elçisi (s.a.) ‘Ey Allah’ım senden cenneti istiyor ve cehennemden sana sığınıyorum’ diye dua ederken Şibli’nin dediği gibi başkası için böyle dua etmek nasıl kabul edilebilir?” Bunun gibi, başka büyüklerden de nakiller vardır. Onlar “Bir şey karşılığında Allah’a kulluk edenler kınanmıştır.” derler.

Birçok sıkıntıya maruz kalanlardan biri olan Küleyb es-Sincavî “Şâyet Eyyüb (a.s.) hayatta olsaydı onunla yarıştım.” demişti. Bir dik kafalı “Bunu söyleyen biri, peygamberlere peygamberliklerinde karşı çıkmış olur, ki bu da küfürdür.” dese bu adam zâhir itibarıyla haklı olur.

Bunların en ilginç olanı Şakik el-Belhî’den nakledilen şu hikâyedir: O şeyhlerden birine âriflerin sıfatını sormuş o da demiş ki: “Onlar, verildiğinde şükreden, mahrum edildiğinde sabreden kimselerdir.” Şakik de ona demiş ki: “Bize göre bu, Belh köpeklerinin sıfatıdır.” Bunun üzerine şeyh ona “O hâlde âriflerin sıfatı nedir?” diye sorunca Şakik “Onlar, mahrum bırakıldıklarında şükrederler, bir şey verildiğinde onu başkalarına verirler.” demiş. Şâyet biri “Allah, kitabında birçok kez sabır ve şükür sahibi kimseleri överken Şakik’in bu kimseleri köpeklerle aynı seviyede kabul etmesi nasıl câiz oluyor?” dese onun bu sözü, bu taifenin sözlerindeki görüş ve alışkanlıklarını bilen kimseler hariç, gönüller üzerinde büyük bir tesir uyandırır.

el-Vâsitî Nisabur’a gelince Ebû Osman’ın bağlılarına “Şeyhiniz sizden ne yapmanızı istiyor?” diye sordu. Onlar da “İtaate sarılmayı ve onda kusurlu olduğumuzu düşünmemizi..” diye cevap verdiler. Bunun üzerine el-Vâsitî: “Desene, o size sırf Mecûsiliği emrediyor. O size itaati emredeni ve yürürlüğe koyanı görerek itaatten uzakta/gaybette durmanızı emretmiyor mu?” der. İtiraz eden biri, “Bu küfürdür. Çünkü itaate sarılmanın sırf Mecûsilik olduğunu iddia ediyor. Bu ise Allah’ın ve elçisinin söylediği şeylere aykırıdır. Zira Kur’ân baştan sona itaati ve itaat edenleri över.” dese onun bu sözü, işin zâhirine bakıp onunla yetinenler açısından doğrudur.

وكذلك كان الشبلي في دعائه يقول: «اللهم اسكن أعدائي جنة عدن ولا تخلني منك طرفة عين». فلو قال المتعبت إذا كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول في دعائه: «اللهم إنني أسألك الجنة وأعوذ بك من النار»^{٣٠} فكيف يُسلم لغيره أن يقول ما قاله الشبلي؟ وكذلك نُقل عن غير واحدٍ من الكبار أنهم قالوا:

ه «من عبد الله بعوضٍ فهو لئيم.»

وقال كليب السنجاي وهو من أهل البلاء: «لو كان أيوب في الحياة لصارعه». فلو قال المتعبت: «هذا القائل قد عارض الأنبياء في نبوتهم وهو كفر.» كان من حيث الظاهر محققاً.

وأعجب من هذا ما حُكي عن شقيق البلخي أنه سأل بعض المشايخ عن صفة العارفين فقال: «الذين إذا أعطوا شكروا وإذا مُنعوا صبروا.» فقال له شقيق: «هذه صفة الكلاب عندنا ببلخ.» قال له: «فما صفة العارفين؟» فقال: «إذا منعوا شكروا وإذا أعطوا آثروا.» فلو قال قائل: «قد أثنى الله في كتابه غير مرة على أهل الصبر والشكر فكيف يجوز لشقيق أن يُسوِّيهم بالكلاب؟» كان له في القلوب تأثيرٌ عظيمٌ اللهم إلا عند من عرف مذاهب القوم وعاداتهم في المخاطبات.

١٥ ولما دخل الواسطي نيسابور قال لأصحاب أبي عثمان: بماذا كان يأمركم شيخكم؟ فقالوا بالتزام الطاعة ورؤية التقصير فيها، فقال: كان يأمركم بالمجوسية المحضة هلاً أمركم بالغبية عنها برؤية منشئها ومجريها. فلو قال مُعترض هذا كفر فإنه ادعى أن ملازمة الطاعة مجوسية محضة وهذا خلاف ما قال الله تعالى وقال رسوله عليه السلام. فإن القرآن من أوله إلى آخره ثناء على الطاعة والمطيعين

٢٠ لكان قوله من حيث النظر إلى ظاهر الأمر والاقتصار عليه حقا.

٣٠ رواه أبو داود في سننه. [١/٢١٠]

Bilmen gerekir ki, tasavvufun birçok kısmı vardır ve onlardan her biriyle bir taife uğraşır. Bu kısımları çok az kimse ihata eder. Bu kısımlardan birine de sulûk ilmi adı verilir. Ciltler dolusu bir ilimdir o. Şiblî şu sözünü söylerken bu kısımlardan birine işaret etmiştir: “Otuz sene hadis ve fıkıhla uğraştım. Sonunda hakikati gördüm. Kendilerinden ilim tahsil ettiğim kişilere gelip onlara: ‘Ben Allah’ın fikhını öğrenmek istiyorum.’ dedim fakat kimse bana bir şey söyleyemedi.”

O risâlede aleyhime getirdikleri hususlardan biri de Allah’ın, başkaları şöyle dursun, peygamberlerin bile idrakinden münezzehe olduğu iddiasıdır. İdrak, idrak edenin idrak edileni tam bir şekilde ihata etmesidir. Böyle bir idrak, ancak Allah için düşünülebilir. O hâlde, tıpkı Cüneyd’in dediği gibi, “Allah’ı Allah’tan başkası bilemez.” Esasen “Onlar, Allah’ı hak ettiği şekilde takdir edemediler.” (Zümer 39/76), yani O’nu hak ettiği şekilde bilemediler diye tefsirde varid olmuştur. Allah elçisi de (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Şâyet Allah’ı hakkıyla bilmiş olsaydınız dualarınızla dağlar yok olur, denizlerin üzerinde yürürdünüz. Şâyet Allah’tan hakkıyla korkmuş olsaydınız içinde cahilliğin olmadığı bir bilgiyi bilmiş olurdunuz. Ne var ki bu seviyeye kimse ulaşmamıştır.” Bunun üzerine bir sahabi “Sen de mi ey Allah’ın elçisi?” diye sorar. O da cevaben “Evet ben de. Allah, bir kimsenin dahî O’nun bir emrine/işine ulaşmasından daha yücedir.” der.

Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.), “Allah’ın şânı ne yücedir. Marifetullahtan aciz oluş hariç, Allah halk için marifetullaha bir yol açmamıştır.” demiştir.

Ahmed b. Atâ da “Mârifetullâh hususunda kimseye bir yol açılmamıştır. Zira buna samediyeti mâni olmuş, rubûbiyyeti bunu gerektirmiştir.” demiştir.

Ebu’l-Huseyn en-Nûrî’ye “Ancak akıllarla bilindiği hâlde o niye akıllarla idrak edilmiyor?” diye sorulmuş. O da cevaben “Sınırlı olan sınırsız olanı nasıl idrak etsin?” demiştir.

Ebû’l-Abbas ed-Dineverî’ye “Allah’ı neyle bildin?” diye sorulmuş. O da cevaben “Onu bilemeyeceğimi bilerek.” demiştir.

واعلم أن علم التصوف أقسام كثيرة، وكل قسم منها يقوم به قوم. وقل من يحيط علماً بتلك الأقسام. ومن جملة تلك الأقسام قسم يُسمى علم السلوك وهو يشتمل على مجلدات كثيرة. وإلى بعض تلك الأقسام يُشير قول الشبلي حيث يقول: «كنت أكتب الحديث والفقهاء ثلاثين سنة حتى أسفر الصبح فجئت إلى كل من كتبت عنه فقلت: «أريد فقه الله تعالى». فما كلمني أحد».

ومما أنكروه علي في تلك الرسالة أن الله تعالى مُنزّه عن أن يُدركه الأنبياء فضلاً عن غيرهم، والإدراك أن يُحيط المدرك بكمال المدرك وهذا لا يتصور إلا لله. فإذا لا يعرف الله غير الله كما قال الجنيد. وقد جاء في تفسير قوله تعالى: ﴿وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ﴾ (سورة الزمر، ٦٧/٣٩) أي ما عرفوه حق معرفته. وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «لو عرفتم الله حق معرفته لزالّت بدعائكم الجبال ولمشيتم على البحور. ولو خفتم الله حق خوفه لعلمتم العلم الذي ليس معه جهل. وما بلغ ذلك أحد». قيل: «ولا أنت يا رسول الله؟» قال: «ولا أنا. الله أعظم من أن يبلغ أمره أحد».^{٣١}

وقال الصديق رضي الله عنه: «سبحان من لم يجعل للخلق سبيلاً إلى معرفته إلا بالعجز عن معرفته».

وقال أحمد بن عطاء: «لا سبيل إلى معرفة الله لأحد وذلك لامتناع صمدية وتحيق ربوبية».

وقيل لأبي الحسين النوري: «كيف لا تُدركه العقول ولا يُعرف إلا بالعقول؟» فقال: «كيف يُدرك ذو مدى من لا مدى له؟»

وقيل لأبي العباس الدينوري: «بم عرفت الله؟» قال: «بأنّي لا أعرفه».

Zünnun demiştir ki, “Allah’ı bilen, O’nu bilmemiştir. O’nun künhünü talep eden, O’nu bulamıştır. Temsil yoluyla hakikatini talep eden, isabet etmemiştir. Bu, Allah’ın varlığını ve ilim, kudret, hayat, irade, kelâm, semî, basar gibi sıfatlarının varlığını bilmenin Allah’ı bilmek ve hakikatini idrak etmek olduğunu zanneden kimseler için sorun teşkil eder. Oysa O’nu bilmek bu değildir.” Yine o demiştir ki: “Sûfiler, Allah’ı ilim yoluyla bilmek ile O’nu mârifet yoluyla bilmek arasında büyük bir fark gözetir. İlim yoluyla kadîm olan Allah’ın varlığını bilmek, açık bir husustur ve “Allah hakkında bir şüphe mi var?” (İbrahim, 14/10) âyeti buna işaret eder.”

Zâtın hakikatini ve hakiki mârifeti idrak etmek ancak Allah’a mahsusur. Az önce belirttiğim gibi bu hususta varit olan sözler hep buna işaret eder. Bu âlemden hareketle kadîm yaratıcının varlığını ilmen bilmek hakikat ehlinin sorunu değildir. Bilakis onlar nazarında bu, güneşten daha açıktır. Güneşin varlığı hususunda basiret sahiplerinin tartışmaları nasıl düşünülebilir? Evet, işiterek ona ulaşmaları için körlerin buna ihtiyacı vardır. Hakiki mevcudun varlığından nasıl şüphe duyulur? Onun sayesinde her şey ortaya çıkar ve ondan var olur. Şâyet o olmasaydı hiçbir mevcut asla ve kat’a var olmazdı.

Şâyet onun için yokluk düşünülse ki, o yokluğun imkânından münezzehtir, her şeyin varlığı batıl olurdu. Ârifler eşyadan hareketle Allah’a bakmazlar aksine Allah’ta eşyaya bakarlar. Nitekim Ebû Bekir es-Siddîk (r.a.) de demiştir ki “Öncesinde Allah’ı görmeden hiçbir şeye bakmadım.” Bu görme şekli âhirette hâsıl olacak bir görme değildir. Bilakis görmek fakihlerin ve sûfilerin birçok mânâ için kullandıkları ortak bir lafızdır. Amacımız da bunu şerh etmek değildir.

Sûfilerin şatahat denen sözleri vardır. Bunlar, sekr hâlinde ve yoğun bir vecd hâlinde olan kimsenin ağzından dökülen garip ifadelerdir. İnsan bu hâlde kendini tutamaz. Tıpkı (Hallâc’ın) şu beyitte söylediği gibi:

İçirdiler beni ve dediler ki, söyleme şarkı

Şurûrî Dağını da içirseydiler benim gibi, o da şarkı söylerdi

وقال ذو النون: ما عرف الله من عرفه ولا وجده من اكتنَّهه ولا حقيقته أصاب من مثله وإنما أشكل ذلك على من أشكل من حيث ظنَّ أنَّ العلم بوجود الله وبوجود صفاته من العلم والقدرة والحياة والإرادة والكلام والسمع والبصر هو معرفة الله وإدراك حقيقته وليس كذلك قال: الصوفية يُفرِّقون فرقًا عظيمًا بين العلم بالله وبين معرفة الله. والعلم بوجود القديم قريب وإليه يُشير قوله تعالى:

﴿أَفِي اللَّهِ شَكٌّ﴾. (سورة إبراهيم، ١٤/١٠)

فأما إدراك حقيقة الذات والمعرفة الحقيقية فليس ذلك إلا لله وإليه تُشير الكلمات الواردة في ذلك كما ذكرته آنفاً. وليس العلم بوجود صانع قديم لهذا العالم ممَّا يُشكل على أهل الحقائق بل ذلك عندهم أظهر من الشمس. وكيف يُتصور من ذوي الأبصار منازعة في وجود الشمس! نعم يحتاج الغميان إلى ذلك حتى يحصل لهم بطريق السمع ذلك. وكيف يُتصور الشك في وجود من هو الموجود الحق وبه يظهر ما سواه وعنه يوجد ولولاه لم يكن في الوجود موجود أصلاً والبتة؟!

ولو تُصور له عدم تعالى الله عن جواز العدم لبطل وجود كلِّ شيء. والعارفون لا ينظرون إلى الله من الأشياء بل ينظرون في الله إلى الأشياء، كما قال أبو بكر الصديق رضي الله عنه: «ما نظرت في شيء إلا ورأيت الله قبله.» وليست هذه الرؤية من الرؤية الحاصلة في الآخرة في شيء بل الرؤية لفظ مشترك يُطلقها الفقهاء والصوفية لمعانٍ كثيرةٍ ولا يتعلَّق غرضنا بشرح ذلك.

وللصوفية كلمات يسمونها شطْحًا وهو كلُّ عبارةٍ غريبةٍ تصدر عن قائلها في حالة السكر وشدة غليان الوجد، والإنسان في تلك الحال لا يقدر على إمساك نفسه كما قيل:

سَقُونِي وَقَالُوا لَا تَعْنِ وَلَوْ سَقَوْنَا جِبَالَ شُرُورِي مَا سَقَيْتَ لَعْنَتِ ۚ

Bu, Bayezid'in şu sözüne benzer: "Yılanın derisinden soyulduğu gibi ben de nefsimden soyundum ve baktım ki, ben O'yum." Yine onun şu sözü de böyledir: "Allah'ım beni vahdâniyetinle süsle! Enâniyetini giydir! Ahadiyetine yükselt ki, kulların beni gördüğünde seni gördüklerini söyle-
5 sinler! Sen o olasin ve ben orada olmayayım." Bu ve benzeri sözler oldukça çoktur. Bazılarının sözlerinde bunlar manzum olarak varid olmuştur. Nitekim birinin sözü şöyledir:

*Seninle benim aramda çekişiyor benimle "benliğim"
Lûtfunla kaldır aramızdan şu benliğimi benim!*

10 Hz. Peygamberin şu sözü de buna işaret ediyor: "Kul nafilelerle bana yaklaşmaya devam eder ve sonuçta ben onu severim. Onu sevdiğimde ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü ve konuştuğu dili olurum." Bu hâlin galebe çaldığı bir kimseden aklı alınsa Ezel nurlarının sultanının iş-
15 rakında yok olsa, "Kendimi tenzih ederim! Şanım ne yücedir." dese veya az önce işaret edilenlere benzer sözler söylese, muâheze edilmez. Çünkü âşıkların sözü kapalı olur, rivâyete gelmez. Nitekim rivâyet edilmiştir ki; bir kumru, eşiyile çiftleşmeyi istiyor, eşi ise bundan uzak duruyordu. Bu-
nunun üzerine kumru eşine: "Bana itaat etmezsen Süleyman'ın (a.s.) mül-
künü alt üst ederim." der. Bu sözü rüzgâr Süleyman'a (a.s.) taşır. O da bu
20 sözü söyleyen kumruyu çağırır ve onu sorgular. Kumru da: "Ey Allah'ın peygamberi! Âşıkların sözü hikâye edilmez." der. Süleyman da (a.s.) bu cevabı beğenir.

Ne var ki, bu sözler fasıllar içinde yayılmış olup, fasılların önü ve sonu iyice gözden geçirilirse itiraza gerek olmadığı anlaşılır. Allah'ın kelâmında
25 da elçisinin kelâmında da Allah'ın sıfatları hakkında farklı farklı ifadeler vardır. Bunlar, dalâlet ehlinin yaptığı gibi, bir seferde bir araya getirilip zikredilirse karışıklık, kuruntu ve muamma gibi büyük etkilere sebebiyet verir. Her bir kelime yerli yerince zikredilmiş olsa onları dinleyen şaşırmaz, insan tabiatı bundan rahatsız olmaz.

وذلك كقول أبي يزيد: انسلخت من نفسي كما تنسلخ الحية من جلدها فنظرت فاذا أنا هو. وقوله: اللهم زَيِّتِي بوحدايَّتِكَ وألبسني أنايَّتِكَ وارفعني إلى أحدىيَّتِكَ حتى إذا رأني خلقك قالوا رأيناك فتكون أنت ذلك ولم أكن أنا هناك. وأمثال ذلك كثيرة وقد ورد في كلامهم ذلك منظومًا أيضًا كما قال بعضهم:

بَيْنِي وَبَيْنَكَ إِنِّي يُنَازِعُنِي   فَارْفَعْ بِلُطْفِكَ إِنِّي مِنَ الْبَيْنِ

والى مثل ذلك يشير قوله صلى الله عليه وسلم: «لا يزال العبد يتقرب إلي بالنوافل حتى أحبه فإذا أحببته كنت سمعه الذي يسمع به وبصره الذي يبصر به ولسانه الذي ينطق به.»^{٣٣} والمغلوب في هذه الحال إذا سلب عنه عقله وتلاشى في إشراق سلطان أنوار الأزل لو قال: «سبحاني ما أعظم شاني.» وما يشبه ذلك كما سبقت الإشارة إليه، لم يؤاخذ به لأنَّ كلام العشاق يطوى ولا يروى كما يروى أنَّ فاختة كان يُراودها زوجها عن نفسها وهي تمتنع عنه فقال لها: «إن أظعتني وإلا قَلْبْتُ مُلك سليمان ظهرًا لبطن!» فبلغت الريح كلامه إلى سليمان فاستدعاه وقال له في ذلك فقال: «يا نبي الله كلام العشاق لا يُحكى!» فاستحسن ذلك سليمان عليه السلام.

على أنَّ تلك الكلمات مبثوثة فيما بين فصول إن تُصفح ما قبلها وما بعدها علم أنه لا مجال عليها للاعتراض ففي كلام الله تعالى وكلام رسوله ألفاظ متفرقة وردت في صفات الله عزَّ وجلَّ ولو أنَّها جُمعت وذُكرت دفعة واحدة كما فعلها أهل الضلال لكان لها من التلبيس والإيهام والإلغاز تأثير عظيم وإذا ذُكرت كل كلمة في موضعها اللائق بها ومع القرائن المُقتربة بها لم تُمجها الأسماع ولم تنب عنها الطباع.

Zâten şânı yüce olan Allah hakkında son derece mücmel lafızlar, hata ve doğruya ihtimali olan lafızlar varit olmuştur. Sözgeşi istiva, nüzul, gazap, rıza, muhabbet, şevk, ferah, gülme, tikslenme, duraksama, sûret, yüz, göz, el, parmak, görmek ve iştirmek böyledir. Yine âyetler: “Kim Allah’a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder.” (Bakara, 2/245),
 5 yine “Bilmiyorlar mı ki, kullarının tövbesini kabul eden Allah’tır, sadakaları kabul eden de O’dur.” (Tevbe, 9/104) Yine Hz. Mûsâ’ya söylenen şu söz gibi: “Hasta oldum gelmedin, acıktım doyurmadın.” Hz. Mûsâ bu sözlere şaşırıp, ne yapacağını bilemedi ve dedi ki “Ey Allah’ım! Sen hastalanır acıkır mısın?”
 10 o da “Fılan kulum hasta oldu, falan kulum da acıktı. Şâyet sen onu doyurmuş öbürünü ziyaret etmiş olsaydın beni onların yanında bulurdun.” İşte bu, “Ey Rab! Seni nerede arayayım?” sözünü söylerken Dâvûd’a (a.s.) “Beni, rızam için gönülleri kırık olanların yanında ara!” şeklinde vahyedilen şeye uygundur. Yine bu, Allah Teâlâ’nın Hz. Muhammed’e (s.a.) indirdiği kitabındaki şu âyeti gibidir: “Çünkü Allah takvâ ile hareket edip iyiliği seçenlerin yanındadır.” (Nahl, 16/128) Allah sadıklarla ve sabredenlerle beraberdir. “Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır. (Ankebût, 29/69) işte bunlar, mücmel lafızlar olup, onlar sebebiyle insanlar dalâlete düşmüş ve bir kısım insanlar da bunları kabul etmemiş ve demişler ki: “Peygamberlik hak ise Allah’ın elçisi, âlemin yaratıcısını
 15 cisimli bir varlığı gösteren vasıflarla tanıtmazdı. Zira cisim oluş sonradan olmayı gösterir.” Onlar hem bilgi seviyeleri hem de Arapça bilgileri az olduğu için bu noktaya gelmişlerdir. Nitekim şüirde denmiştir:

*Doğru sözü kusurlu gören nice kimseler vardır
 Bu âfetin sebebi, yanlış anlamadır.*

Şu âyetlerde Kur’ân buna işaret eder: “İşin gerçeği şu ki onlar, mahiyetini bilemedikleri ve henüz kendilerine yorumu yapılmamış olan şeyi yalanladılar.” (Yûnus, 10/39) Şu âyette bu husus hatırlatılır: “Onunla doğru yolu bulamadıkları için, “Bu eski bir yalandır” demeye devam edeceklerdir.” (Ahkâf, 46/11) İlimlerinde râsih olan âlimlere bu lafızların tevili gizli
 30 değildir. Bilakis bu lafızlar onlar nazarında güneşten daha açıktır. İnsanların çoğu bunların mânâsında şaşırıp kaybolur.

فقد ورد في حق الله تعالى جده ألفاظ مجملة غاية الإجمال ومُحملة للصواب والخطأ أظهر الاحتمال كالأستواء والنزول والغضب والرضى والمحبة والشوق والفرح والضحك والكراهية والتردد وكلفظ الصورة والوجه والعين واليد والإصبع والسمع والبصر كقوله: ﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُرْضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا﴾ (سورة البقرة، ٢/٢٤٥) وكقوله هو الذي: ﴿يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ﴾ (سورة التوبة، ٩/١٠٤) وكقوله لموسى صلى الله عليه وسلم: «مرضت فلم تعدني وجعت فلم تطعمني حتى اضطرب موسى وقام وقعد وقال: الهي أو تمرض وتجوع؟ فقال: «مرض عبيدي فلان وجاع عبيدي فلان ولو أطعمت هذا أطعمت وعدت ذلك لوجدتني عندهما.»^{٣٤} وهذا مطابق لما أوحاه إلى داود عليه السلام حيث قال: يا رب أين أطلبك؟ فقال: «عند المنكسرة قلوبهم لأجلي.» وهذا كقوله تعالى في الكتاب المنزل على نبيتنا محمد صلى الله عليه وسلم: ﴿إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ﴾ (سورة النحل، ١٦/١٢٨) وإن الله مع الصادقين والصابرين ﴿وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ﴾ (سورة العنكبوت، ٢٩/٦٩) وهذه ألفاظ مجملة وقع بسببها خلق كثير في الضلال وألحد بها قوم وقالوا: لو كانت النبوة حقا لما وصف رسول الله صلى الله عليه وسلم صانع العالم بأوصاف تدل على الجسمية فلأن الجسمية تدل على الحدث وهؤلاء إنما أتوا من قبل غلومهم وخفة بضاعتهم في علوم العربية كما قيل:

وَكَمْ مِنْ غَائِبٍ قَوْلًا صَحِيحًا
وَآفَتْهُ مِنَ الْفَهْمِ السَّقِيمِ^{٣٥}

وإلى هؤلاء يُشير القرآن حيث يقول: ﴿بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ﴾ (سورة يونس، ١٠/٣٩) وعليهم يُنبه حيث يقول: ﴿وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِنْكَ قَدِيمٌ﴾ (سورة الأحقاف، ٤٦/١١) والعلماء الراسخون في علمهم لا يخفى عليهم تأويل هذه الألفاظ بل هي أظهر من الشمس عندهم وأكثر الخلق تاهوا فيها وتحيروا في معانيها:

٣٤ روى نحوه مسلم في صحيحه. [١٩٩٠]

٣٥ البيت للمنتبي.

*Belâyı kaldıran ancak hür oğlu, yiğit olur
Ölümün sekerâtını görse de ona koşar!*

Şâyet bu mücmel lafızların teviline ulaşmak kolay olsaydı Hz. Peygamber Abdullah b. Abbas için “Allah’ım! Onu dinde anlayışlı kıl ve tevili öğret!” diye dua etmezdi. Umum nezdinde bunlar zor olsa da husus nezdinde onları idrak etmek kolaydır. Nitekim şiirde şöyle denmiştir:

*Teferruata kapalı gözüüm, uyuyorum rahat rahat
Halk ise onlarla sabahlıyor, oluyorlar hasım*

Kur’ânda ve hadiste mevcut olan bu mücmel lafızları bir inkârcı/mülhid bir araya getirse de bir imamdan fetva isteyip, “Nübüvvet iddia edip, Allah’ın acıktığını ve hastalandığını, öfkelenip sevinç duyduğunu, güldüğünü, sevdiğini, buğzettiğini ve kullarından borç isteyip, sadaka aldığını, yukarıdan aşağıya indiğini, sûretinin insanlar sûretinde olduğunu, yüzünün, işitmesinin, görmesinin, elinin ve parmaklarının olduğunu söyleyen biri hakkında ne dersiniz?” diye sorsa muhtemelen fetva sorulan imam, inkârcının niyetinden ve asıl maksadının ne olduğundan gafil olur ve “Bunu söyleyen kimsenin Cenâb-ı Hakk’ın hakikatinden haberi yoktur ve onun davası batıldır.” diye cevap verir.

Müftünün böyle cevap vermesinin sebebi, inkârcının ayrı yerlerde belirtilmesi gereken sözleri bir araya getirip ait olduğu karinelere koymasındır. Oysa yapılması gereken şey, bu sözlerin bağlamıyla birlikte belirtilmesidir ki, yanlış anlaşılmaya yol açılmasın. Bu lafızlardaki hata ihtimalini ortadan kaldıran karinelere biri de Allah Teâlâ’nın şu sözleridir: “O’na benzer hiçbir şey yoktur.” (Şûra, 42/11), “O halde yaratana yaratamayan bir olur mu?” (Nahl, 16/17). Sadece sözleri toplama yoluyla böyle bir tesir meydana geliyorsa bir lafız başka bir lafızla değiştirildiğinde olacakları sen düşün! Böylesi bir durumda nüzûl, hareketle; istivâ da istikrarla yer değiştirmiş olur. El yerine kol ve avuç, işitme yerine kulak ve iç kulak, yüz yerine et ve kemik, nefis yerine de beden belirtilmiş olur.

لَا يَكْشِفُ الْعَمَاءَ إِلَّا ابْنُ حُرَّةٍ يَرَى غَمَرَاتِ الْمَوْتِ ثُمَّ يَزُورُهَا

ولو كان الوصول إلى معرفة تأويل هذه الألفاظ المُجملة سهلا لما خصَّ رسول الله صَلَّى الله عليه وسلَّم حَبْرَ الأمة عبد الله بن عباس في دعائه بقوله: «اللهم فقهه في الدين وعلمه التأويل!»^{٣٦} وهي على ضُعوبتها عند العموم يسهلُ دركُها على الخصوص كما قيل:

أَنَا مِلءٌ جُفُونِي عَنْ شَوَارِدِهَا وَيَسْهَرُ الْخَلْقُ جَزَاهَا وَيَحْتَصِمُ^{٣٧}

ثمَّ هذه الألفاظ المُجملة المبنوثة في القرآن والحديث لو جمعها ملحد واستفتى إمامًا وقال: ما تقول فيمن يدعي النبوة ويزعم أن الله يجوع ويمرض ويغضب ويفرح ويضحك ويحبُّ ويغضبُ ويستقرض من الخلق ويأخذ الصدقة وينزل من علو إلى سفلى وصورته صورة الأدميين وله وجه وسمع وبصر ويد وإصبع؟ فربما غفل الإمام المستفتى عن مقصود هذا الملحد وأنه يُسرَّ حسوا في الارتغاء فأطلق القول بأنَّ من قال ذلك فلا خبر عنده من حقيقة الحقِّ وأنه مُبطل في دعواه.

ولم يكن لقوله هذا سبب إلا أنَّ الملحد جمع بين كلمات كان من حقِّها أن تكون متفرقة وعزَّاهَا عن قرائن كان الواجب أن لا تذكر تلك الكلمات إلا مع تلك القرائن كيلا تكون موهمة فإنَّ من القرائن التي تدفع احتمال الخطأ في هذه الألفاظ قوله تعالى: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾ (سورة الشورى، ١١/٤٢) وقوله: ﴿أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ﴾ (سورة النحل، ١٧/١٦) وإذا كان لمجرد الجمع هذا التأثير فما الظنُّ إذا بدَّل لفظا مكان لفظ فيتبدَّل النزول بالحركة والاستواء بالاستقرار وذكر الكفِّ والساعد مكان اليد والأذن والصمَّاخ مكان السمع أو اللحم والعظم مكان الوجه. أو البدن مكان النفس.

٣٦ رواه الحاكم في مستدرکه. [٣/٦١٥]

٣٧ البيت للمتنبي.

Nüzûl, istivâ, el, yüz ve diğer mücmel lafızlar Kur'ân ve hadiste vârid olduğu üzere, tağyir, tebdil, cem, tefrik, ziyâde, noksan, önceki ve sonraki kelimelerden soyutlama, bağlı olduğu karînelerden soymaksızın belirtilirse işte o zaman yanlış anlaşılma ortadan kalkar ve belirsizlik azalmış olur.

5 Bu sözleri tek bir kâğıtta bir defada belirterek bir araya getiren ile binlerce cümleler içinde onları belirten kimse arasındaki farkı idrak etmeyen kişi, tahsilden ne kadar da uzaktır! Zamanın âlimlerinin beni suçlamaları çok mu yani?

Her asırda büyük âlimlere haset edilmiş ve Malik, Ebû Hanife, Şafî, 10 Ahmed, Süfyân gibi (r.a.) birçok âlim mihnetlere maruz kalmıştır. Aynı şekilde sûfîlerin büyüklerinden olan Cüneyd, Şiblî, Bayezid-i Bistami, Zünnun el-Mısrî, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, Ebû'l-Hasen en-Nurî, Semnûn el-Muhîb de aynı durumla karşılaşmışlardır. İyi insanların başına gelen mihnetler hakkında birçok eser yazılmıştır. Bıkkınlık vermeyecek olsaydı 15 bir kısmını belirtirdim. Fakat içinde bulunduğum vakit sözü uzatmaya uygun olmadığı için bundan sarfı nazar ettim. Beyitte söylendiği gibi bir misalle yetindim:

*Çakınca parlak şimşek, dedim ki, ona
Ey şimşek! Seninle uğraşacak hâlim yok!*

20 Hasede uğramam, şaşılacak bir şey değildir. Ben gençken, yirmili yaşların üstündekiler için kitaplardan beslenerek birçok kitap yazdım, ki onların telifi ve tasnif edilmesi bir yana, elli ve altmışın üstündekiler onları anlamaktan dahî âcizdir.

*Haset ediyorlarsa bana, kınamam onları
25 Benden önce de fazilet ehli insanlar hasede uğramıştır.*

Söylediğim ve ortaya koyduğum her hususta ifade ettiklerimin doğruluğuna vakıf olmak isteyen kimse, tasnif ettiklerimi talep eder, içindekileri inceler, içerdiği mânâları araştırır ve onların gereğini görür. Bu eserlerim,

فإنَّ لفظ النزول والاستواء واليد والوجه وسائر الألفاظ المجملة إذا ذُكرت على ما وردت في القرآن والحديث من غير تغيير ولا تبديل ولا جمع ولا تفریق ولا زيادة ولا نقصان ولا تجريد عن الكلمات التي قبلها وبعدها ولا تعرية عن القرائن التي اقترنت بها زال عنها الإيهام وضعف فيها الإيهام. وما أبعد عن التحصيل من لا يدرك الفرق بين جمع هذه الكلمات في ورقة واحدة وذكرها دفعة واحدة وبين ذكرها فيما بين كلمات لعلها تزيد على ألف ألف كلمة! وما لي استبعد من علماء العصر إنكارهم عليّ.

ولم يزل أكابر العلماء في كل عصر محسودين وبأنواع المحن مقصودين كمالك وأبي حنيفة والشافعي وأحمد وسفيان الثوري رضوان الله عليهم أجمعين. وكذلك كان مشايخ الصوفية كالجنيد والشبلي وأبي يزيد البسطامي وذي النون المصري وسهل بن عبد الله التستري وأبي الحسن النوري وسمنون المحب وقد صنّف في محن الأخيار الكثير ولولا السامة ولذُكرت من ذلك طرفاً ولكنّ الوقت لم يحتمل التطويل فأعرضت عن ذلك وتمثلت بما قيل:

تَعَرَّضَ الْبَرُّقُ نَجْدِيًّا فَقُلْتُ لَهُ   يَا أَيُّهَا الْبَرُّقُ إِنِّي عَنْكَ مُشْعُولُ

ولا غرو أن أحسد وقد صنّفت وانا يافع ولأخلاف العشرين فما فوقها راضع كتباً يعجزُ أبناء الخمسين والستين عن تفهّمها فضلاً عن تأليفها وتصنيفها:

إِنْ يَحْسُدُونِي فَإِنِّي غَيْرُ لَائِمِهِمْ   قَبْلِي مِنَ النَّاسِ أَهْلُ الْفَضْلِ قَدْ حُسِدُوا

ومن أراد أن يقف على صحة ما ذكرت في جميع ما أوردت وأصدرت طلب مُصنّفاتي ونظر فيها وتصفّحها يستوعب به معانيها ويستوفيهَا كرسالتي الموسومة

Kura'l-Âşî ila Ma'rifeti'l-Averâni ve'l-E'âşî, Risâletu'l-Alâiyye, el-Muftelez Minet-Tasrif. Bu son ikisi tasnif ettiklerimin özüdür/ihtisarıdır. *Emâli'l-İştîyâk fî Leyâli'l-Firâk, Münyetul-Haysûb* ki, bu Hint matematiğine dairdir, *Ğâyetul-Bahs An Ma'na'l-Ba's, Savletu'l-Bâzili'-Emûn Alâ*
 5 *ibni'l-Lubûn* adındaki risâlelerim, *Zubdetül-Hakâik* adlı kitabım ki, bu yazdığım kitaplarımın sonuncusudur. O sıralar ben yirmi dört yaşlarında idim. Takdirin bu fitneye beni düşürdüğü sırada ise otuz üç yaşına gelmiş idim. Bu, Allah Teâlâ'nın şu sözünde zikrettiği olgunluk çağıdır. "Nihâyet olgunluk çağına gelip kırk yaşına varınca şöyle der..." (Ahkaf, 46/15)
 10 İnsan ancak kırkına ulaşınca kemâl erer. Gençlik yıllarındaki iken yazdığım şiirler de bunlar arasındadır. On gün içinde ben onları söyledim ve *Nuzhetül-Uşşâk ve Nuhzetül-Muşâtâk* diye bilinen eserde topladım. Aşağıdaki parça da onlardan bir kesittir.

Ma'din aslından bir savaşı
 15 *Asil bir baba ve ataya nispet edilir*
Aslanların heybeti eşlik eder ona
Çıplak atla savaşıır düşmanla
Eline ne gelirse, keskin kılıç olsun
İster ucu eskimiş ok olsun
 20 *Necid'de yatarken dostlarım etti bizi ziyaret*
Sâdın güzellerinin nöbetini tuttuğum sırada
Ki onlar, şan ve şerefın üstünde yaşarlar
Cömertlik namıyla anılmışlar
Şan ve ikram elbisesi giymişler
 25 *Hoş ve rahat bir hayatı sürmüşler*
Hint yanımdayken, keyifliydim ben
Şehvetle örtmüştü, öpülecek yerleri
Yanağından bir gülü, öperek kopardım

بقري العاشي إلى معرفة العوران والأعاشي وكرسالتني العلائية والمفتلذ من التصريف وهما من مختصرات التصانيف وكالرسالة الملقبة بأمالى الاشتياق في ليالى الفراق وكالكتاب المسمى منية الحيسوب وهو في علم الحساب الهندي وكالرسالة التي سميتها غاية البحث عن معنى البعث وكالأخرى المسماة صولة البازل الأمون على ابن اللبون وكالكتاب الذي لقبته زبدة الحقائق وهذا آخر ما صنفته من الكتب وكنت إذ ذاك من أبناء أربع وعشرين سنة ٥ وفي هذه السنة التي ابتلاني فيها التقدير بهذه الفتنة بلغت ثلاثا وثلاثين وهي الأشد التي ذكرها الله عز وجل في قوله تعالى: ﴿حتى إذا بلغ أشده﴾ (سورة الأحقاف، ١٥/٤٦) وإنما يستوي الرجل عند بلوغ الأربعين. ومن مؤلّفات خاطري ألف بيت في النسب سمح بها الخاطر في عشرة أيام وهي مجموعة في صحيفة تُعرف بنزهة العشاق ١٠ ونهزة المشتاق وهذه الأرجوزة منها:

وَعَادَةٌ مِنْ سَلْفِي مَعْدٍ	تُعْزَى إِلَى خَيْرِ أَبٍ وَجَدٍ
يَكْتَفُهَا جَحَاجِحٌ كَالْأَسَدِ	تَعْزُو الْعَدَى عَلَى جِيَادِ جُرْدٍ
بِكُلِّ صَمْصَامٍ صَقِيلِ الْحَدِّ	وَذَابِلٍ مِنَ الرِّمَاحِ الْمُلْدِ
زَارَتْ وَصَحْبِي هُجَّعٌ بِنَجْدٍ	فِي خَفَرَاتٍ مِنْ عَوَانِي سَعْدٍ
وَطِنَّ هَامَاتِ الرُّبَى وَالْوَهْدِ	إِلَى رَجِيبِ الْبَاعِ وَارَى الرِّزْدِ
يَلْبَسُنْ تَوْبِي كَرَمٍ وَمَجْدٍ	فَيْشَنَ فِي عَيْشٍ لَذِيذٍ رَعْدٍ
وَبِتُّ جَذْلَانَ وَهَنْدُ عِنْدِي	أَلْتَامُهَا مُتَّشِحًا بِالرِّزْدِ
وَاجْتَنِي بِاللَّثَمِ وَرَدَ الْحَدِّ	

Her biri on cilt ihtiva edece iki farklı kitap yazma niyetinde idim. Birisini adını “*el-Medhal ile’l-Arabiyye ve Riyâdatu Ulûmiha’l-Edebiyye*”, diğerininkine de “*Tefsîru Hakâiki’l-Kur’ân*” koymuştum. Ne var ki, dinden olan önemli şeyler ve farzı ayın olanları yerine getirme işi, bu kitapları tamamlamaktan beni alıkoydu. Haset, cahillik ve insafsızlığın engellemediği bir kimse yaşadığım hâllerin hakikatini anlamaya çalışırsa, içim daralmış, işim zora girmiş, zihnim bulanmış ve fikrim dağılmış bir durumdayken bu hâlde onlara burhan getirmekten âciz kaldığım bu iddianın doğruluğunu bilir. Bunu isteyen kimse, gayretini ona yöneltsin!

10 *Kuzâa’ya sor beni, verdiğim sözleri tutmuş muyum?*

Yoksa ayrıldığımda onları unutmuş muyum?

Belki de bir taburun malı, silahımın payı oldu.

Ve bir savaşın ateşiyle korkmadan savaştım.

Belki de onlar gibi kahramanlarla karşılaştım.

15 *Ve onlara ölüm şarabını tattırdım ve tattım.*

Çağırdığında misafirperverinin davetine icabet eden kardeş olurum

At gibi tozlu günde bile yolunu bulur.

Ahdim olsun ki, suça bulaşmadan şan arayacağım.

Ölümse ölüm, yaşamaksa yaşamak.

20 Bu lümada belirtilmesi gereken şeylerden biri de selef mezhebinin hakikatidir. Çünkü buna ihtiyaç var. Ben de bunu üç fasıl hâlinde belirteceğim. Zira imanın asıl konuları, Allah’a, elçisine ve âhiret gününe inanmaktır. Allah’a hamdederek, elçisine ve diğer peygamberlere salât u selâm getirerek her bir asıl hakkında bir fasıl açacağım. Allah bizi fazl u keremiyle hatalardan korusun!

25

ولقد خُضت في تصنيف كتابين مبسطين كانت نيتي أن يكون كل منهما مُشتملا على عشرة مُجلِّدات أحدهما في علوم الأدب وكنت قد وسمته بالمدخل إلى العربية ورياضة علومها الأدبية والآخر في تفسير حقائق القرآن ثم عاقتني مُهمّات الدين والإقبال على ما هو فرض عيني عن إتمام الكتابين. ومن تعرف حقيقة أحوالي ممن لا يمنعه الجهل والحسد وقلة الإنصاف عرف مصداق هذه الدعاوي التي أعجز في هذه الحال مع ما أنا عليه من ضيق الصدر وتشئت الأمر وتشعب خاطر وتوزّع الفكر عن إقامة برهان عليها فليصرف من أراد ذلك عنايته إليها:

سَأَلْتُ قُضَاعَةَ: هَلْ وَفَيْتِ بِدَمَّةٍ   أَمْ هَلْ أَضَعْتُ الْأَمْرَ حِينَ وُلِّيتُ
فَلَرُبَّ كَثِيبٍ كَتَبِيَّةٍ أَجْرَزَتْهُ   رُفْجِي وَنَارٌ لِلْحُرُوبِ صَلِيَتْ
وَلَرُبَّ أَبْطَالٍ لَقِيَتْ بِمِثْلِهِمْ   فَسَقَيْتُهُمْ كَأْسَ الرَّدَى وَسَقَيْتُ
وَأَخٍ يُجِيبُ الْمُسْتَضِيفَ إِذَا دَعَا   وَالخَيْلُ يَعْثُرُ فِي الْعَجَاجِ رُزِيَتْ
فَلَأَطْلُبَنَّ الْمَجْدَ غَيْرَ مُقْصِرٍ   إِنَّ مِثْ مِثٌّ وَإِنْ حِيِيَتْ حِيِيَتْ

وممّا لا بدّ من ذكره في هذه اللمعة حقيقة مذهب السلف فإنّ الحاجة ماسة إليه وأنا أذكر ذلك في ثلاثة فصول لأنّ أصول الإيمان هو الإيمان بالله وبرسوله وباليوم الآخر وانا أذكر في كل أصل فصلا حامدا لله ومُصليا على المصطفى محمد وعلى سائر أنبيائه والله يعصم من الزلل بمنه وفضله.

Birinci Fası Allah'a ve Sıfatlarına İman Hakkında

Bilmen gerekir ki Allah Teâlâ, mevcuttur, onun için yokluk tasavvur edilemez ve o birdir, kısımlara ayrılmaz. O melik, kerîm, rahmân, rahîm olup, celâl, ikram ve azametli isimlerin sahibidir. İnsanların kalbi onun elinde olup, âlemin kontrolü de ondadır. Hiçbir iş onu diğerinden alıkoymaz. Her sultanın boynu onun kibriyasında eğiktir. Vahdaniyetinde ortağı, ferdaniyetinde benzeri, samediyetinde zıddı, ahadiyetinde dengi yoktur.

Mülk ve melekût onundur. İzzet ve ceberut onun hâkimiyetindedir. O her şeyin ilki, her şeyden önce ve her şey fenâ bulduktan sonra bâkî olup, övülen, yüceltilen ve dilediğini yapandır. Yakınken uzak, uzakken yakın olandır. Bâtınken zâhir, zâhirken bâtındır. Nurunun yoğun işrakından dolayı insanlara gizlidir. O cebbar, kakhâr, kayyûm ve kadirdir. Evveliyetinde son, ahiriyetinde ilk olandır. İlmen her şeyi kuşatır.

İlmi ve rahmetiyle yer ve gök ehlini içine alır. İyiliği mülkte ve melekûtta feyzan etmiş olup, başkasının bilmediği gayb anahtarları onun nezdindedir.

Zâhir olan nimetler, ardı ardına gelen lütuflar, bol olan ihsanlar, güzel olan ürünler, en yüksek izzet, eşsiz olan işler, kerim olan bağışlama, ezeli olan ihsan, övülecek iyilik, zâhir olan mülk, görkemli izzet ve yüksek olan sultanlık onundur.

Yeri ve göğü o yarattı ve onlardaki ölçüyü dilediği gibi uyguladı. Onları en güzel biçimde ölçüp, düzene soktu. Her zerresinde nice ilginç sırlar vardır. Allah kullarına ihsanını artırırken onlar günahlara dalıyor, sevgisini onlara esirgemezken kullar mâsiyetle ondan uzaklaşıyor. Nimetleri hesaba gelmez, yardımını da sayısızdır. Hiçbir bakış ne işrakinin kemâline ne de ilkelerine güç yetirir.

Her şeyin O'nun azameti karşısında boynu eğiktir. Yerler ve gökler O'nun gücü ve kuvveti altındadır.

الفصل الأول

في الإيمان بالله وصفاته

اعلم أن الله تعالى موجود لا يتصوّر عليه العدم واحد لا يتصور فيه التجزي فهو المَلِكُ الكريم الرحمن الرحيم ذو الجلال والإكرام والأسماء العظام. قلوب الخلق بيده ونواصي العالمين إليه. لا يشغله شأن عن شأن وقد خضع لكبريائه كلُّ سلطان. لا شريك في وحدانيته ولا مثل له في فردانيته ولا ضدَّ له في صمديته ولا ندَّ له في أحديته.

له الملك والملكوت وتحت سلطانه العزّة والجبروت. أول كلِّ شيءٍ، وقبل كلِّ شيءٍ، وهو الباقي بعد فناء كلِّ شيءٍ فهو الحميد المجيد والفعل لما يريد. علا في دنوّه ودنا في علوّه، وظهر في بطونه وبطن في ظهوره، واحتجب عن الخلائق لشدة إشراق نوره. وهو الجبّار القهار والقائم القادر والآخر في أوّليته والأوّل في آخريته. أحاط بكلِّ شيءٍ علمًا ووسع أهل السماء والأرض رحمةً وعلمًا. قد فاض في الملك والملكوت خيره وعنده مفاتيح الغيب لا يعلمها غيره.

وله النعم المتظاهرة والمنح المتواترة والفضل الجزيل والصنع الجميل والعزُّ الرفيع والفعل البديع والصفح الكريم والإحسان القديم والكرم الفاخر والملك الظاهر والعز الباذخ والسلطان الشامخ.

خلق الأرض والسماء وصرّف المقادير فيها كيف يشاء فقدّر لها وربّها أحسن تقدير وترتيب. وكم له في كل ذرة من سر عجيب! يُسيء إليه العباد وهو يزداد إحسانا إليهم ويتبغضون بالمعاصي ويأبى إلا تعطفًا عليهم. لا تحصى نعمه ولا تُعدُّ أياديه ولا يُطاق النظر إلى كمال إشراقه ولا إلى مباديه.

كلُّ شيءٍ منقاد لعظمته والأرضون والسموات في قبضته وقدرته.

O kadîmdir, kîdemi için başlangıç yoktur. O bâkîdir, bekâsı için bir son yoktur. Zeval bulmayacak şekilde daima vardır, her hâlükârda zâtı tamdır. Kemâl sıfatlarıyla mevsuf, celâl ve cemâl sıfatlarıyla nitelenmiştir. Cisimlere benzemeksizin ve kısımlara ayrılmaksızın en güzel isimlere ve yüksek

5 sıfatlara sahiptir. Zâtı ezeli, sıfatları da sermedîdir. Yerleri ve gökleri yaratmadan önce de şimdi de tam olan sıfatlar ve yetkin vasıflar ile muttasıf idi.

Ne zâtında ne de sıfatlarında hiçbir mevcut O'na benzemez. Aksine onların tümü kudret denizinden bir damla, âyetlerinden bir âyettir. Toz vb. zerre miktarı bir şey, O'nun ezeli ilminden uzak değildir. Yerin dibinde

10 olanı bilmesi, semanın üstünde olanı bilmesi gibidir. Denizdeki damla ile çöldeki kum tanesi gibi, tüm mevcudat onun ilminde yer alır. Ne onun iradesi dışında bir bakış, ne de onun dilemesi dışında düşünüş vardır.

İstediği şey olur, istemediği şey olmaz. Olan her hâdis, Allah'ın ezelde dilediği ve bildiği şekilde ne bir eksik ne bir fazla ne bir öncelik ne de bir

15 sonralık olmaksızın belli bir vakitte mevcut olur.

O işiten ve bilendir. İşitilecek hiçbir şey onun işitmesinden, görülecek hiçbir şey de onun görmesinden uzak değildir. Bilakis açık ve gizli sözler, kalbin gizlediği ve ortaya koyduğu şeyler onun için eşittir. İnsanların

20 içindeki sırlar onun nezdinde alenîdir, sıfatlarının kemâlini idrak etmede insanların anlayışı yetersizdir.

O zâtıyla kaim ve mahlûkatın kelâmına benzemekten uzak olan kadîm kelâmıyla konuşandır. Muhkem yahut müteşâbih olsun, onun söylediği şeylerin tamamı, dediği ve dilediği gibidir. Emri ve nehyi haktır, ödüllendirme ve cezalandırmanın olacağı da doğrudur. Biz buna yakînî ve tahkîkî

25 bir imanla iman ederiz. Şüphe ilismeyecek şekilde de bunu tasdik ederiz.

Zâtı ulu, azameti yücedir, ölümün ilişmediği bir Hay, fenânın işlemediği bir bekâ sahibidir.

Kudretiyle mevcudatı ihtira ederek izhar etmiş, icat ve ibda yoluyla yaratarak onları egemenliği altına almıştır. Şanı yüce, burhânı zâhir, gücü

30 âşikâr, ihsânı bol, nimetleri çok veren Allah her şeyden münezzehtir. Kalpler onun güzelliğini ve azametini vafsetmeye bir yol bulamaz. Tam olarak onu kavramayı arzulayan ancak onun hazretinden gelen akislerle yetinir.

قديم لا أولٍ لقدمه، باقٍ لا آخرٍ لبقائه، دائم الوجود من غير زوال كامل الذات على كلِّ حال. الموصوف بصفات الكمال المنعوت بنعوت الجلال والجمال ذو الأسماء الحسنى والصفات العلى لا يماثل الأجسام ولا يقبل الانقسام. أزلي الذات، سرمدى الصفات. كان قبل أن خلق الأرضيين والسماوات وهو الآن على ما كان من أوصافه الثابتات ونعوته الكاملات. ٥

لا يشبه الموجودات في ذاته ولا في صفاته بل الموجودات كلها قطرة من بحر قدرته وآية من آياته لا يعزب عن علمه الأزلي مثقال ذرة كالهباء بل علمه بما تحت أرضه كعلمه بما فوق السماء والموجودات كلها في سعة علمه كقطرة في بحار ورملة في قفار ولا تخرج عن إرادته نظرة ولا عن مشيئته خطرة.

فما شاء كان وما لم يشأ لم يكن. وكلُّ حادث من الكائنات يوجد في أجله المعلوم كما أراحه في الأزل وعلمه في القديم من غير زيادة ونقصان ولا تقدّم ولا تأخر. ١٠

وهو السميع العليم الذي لا يعزب عن سمعه مسموع ولا عن بصره مبصر بل سواء عنده من جهر بالقول وأسرّه وما أضمره القلب وأظهره. أسرار الضمائر عنده علانية وأفهام الخلق دون إدراك كمال صفاته وإنية.

وهو المتكلم بالكلام القديم القائم بذاته المنزّه عن أن يشبه كلام المخلوقين. وجميع ما قاله من المحكم المتشابه على ما قاله وكما أراحه. أمره ونهيه حق ووعد ووعده صدق تؤمن به إيمان تحقيق ويقين وتصدّق به تصديقاً لا يتخالجنا فيه ريب. جلَّ وجهه وتعالى جدّه من حي لا يعارضه موت وبقا لا يلحقه فناء. ١٥

أظهر الموجودات بقدرته اختراعاً واستبدّ بخلقها إيجاداً وإبداعاً فسبحانه فسبحانه، ما أعظم شأنه وأظهر بُرهانه وأوضح سلطانه وأجزل إحسانه وأتم امتنانه لا تهتدي القلوب لوصف بهائه وعظمته ولا يطمع طامع في الإحاطة بكماله إلا زدّته سبحانه حضرته. ٢٠

Allah, celâlinde ne kadar yüksek, cemâlinde ne kadar güzel, kibriyasında ne kadar ulu, nurunun işrakında ne kadar açık, rubûbiyetinde ne kadar sabit, varlığında ne kadar devamlı, vahdâniyetinde ne kadar biricik, same-dâniyetinde ne kadar üstün, evveliyetinde ne kadar da eski, ezeliyyetinde
5 de ne kadar ilktir. O yer ve gök ehlinin varisidir. Hiçbir canlının olmadığı sırada o mülkünün devamında ve bekâsında hayat sahibidir. Zâtının kemâlini bir lisanın vafetmesinden ve ulvi sıfatlarının kühünü bir beyanın açıklamasından daha yücedir.

İkinci Fasıll

Nübüvve İman Hakkında

Bilmen gerekir ki, celâli ulu olan Allah peygamberleri müjdeleyici ve uyarıcı olarak göndermiştir. Hz. Muhammed'i de (s.a.) arap olsun acem olsun, siyah olsun kızıl olsun tüm insanlara elçi olarak gönderdi ve onu görünür mucizeler ve açık âyetlerle destekledi. Onun şeriatıyla, eski şeriatlardan dilediğini neshetti, dilediğini de takrir etti. O, peygamberlerin
15 sonuncusu ve insanların efendisidir.

Heyhat! Zaman onun benzerini doğurmaz.

Zaman onun mislini ortaya koymada cimridir.

Nübüvvet peygamberlerde hâsıl olan yetkinliklerden ibarettir. Kıt akılla
20 ona erişmek tasavvur edilemez. Akıl onu ancak açık ve seçik delil ve burhanları düşünerek tasdik eder. Akıllı kimsenin kıt akılla bu yetkinliklere erişmesine gelince bu, asla mümkün değildir. Nübüvvet tavrı, velâyet tavrından sonradır. Evliyânın sonu, enbiyânın başıdır. Velâyet tavrı da akıl tavrından sonradır. Akıllıların sonu evliyânın başıdır. Filozofların görüşünü benimseyip, peygamberin, akli derecelerin en sonuna ulaşan bir kişiden ibaret olduğunu zanneden ve emirler ve yasaklar hakkında kıt akılla tasarrufta bulunarak onların peygamberce hikmetin gereğine göre konulan kurallar olduğunu iddia eden kimse, İslâm dairesinden sıyrılmış ve cahillerin yolunu tutmuş olur. Oysa peygamber hevâsından konuşmaz. Onun sözü vahyedilen bir vahiydir.

فما أرفعَه في جلاله وأبهاه في جماله وأعظمه في كبريائه وأظهره في إشراق ضيائه وأثبته في ربوبيته وأدومه في كينونيته وأعزّه في وحدانيته وأجلّه في صمدانيته وأقدمه في أوليّته وأسبّقه في أزليّته. هو الوراث لأهل أرضه وسمائه وهو الحيّ حين لا حيّ في ديمومة ملكه وبقائه. عزّ أن يَصِفَ كمال ذاته لسان أو يفِي بكنه صفاته العلى بيان. ٥

الفصل الثاني

في الإيمان بالنبوة

اعلم أنّ الله جلّ جلاله بعث الأنبياء مُبَشِّرِينَ ومُنذِرِينَ وأرسل محمّداً إلى كافّة الخلق؛ العرب منهم والعجم والأسود والأحمر وأيّده بالمعجزات الظاهرة والآيات الزاهرة فَسَخَّ بِشَرَعِهِ مِنَ الشَّرَائِعِ ما شاء وقرّر منها ما شاء وهو خاتم الأنبياء وسيّد البشر: ١٠

هَيْهَاتَ أَنْ يَلِدَ الزَّمَانُ نَظِيرَهُ   إِنَّ الزَّمَانَ بِمِثْلِهِ لَبَخِيلٌ

والنبوة عبارة عن كمالات تحصل للأنبياء ولا يتصوّر الوصول إليها ببضاعة العقول. وليس للعقل إلا أن يُصَدِّقَ بذلك تصديقاً يستفيد منه طريق النظر في البراهين الواضحة والدلائل البيّنة. فأما أن يصلَ عاقلٌ ببضاعة عقله إلى تلك الكمالات فكلا وحاشى. وطور النبوة وراء طور الولاية، ونهاية الأولياء هي بداية الأنبياء وطور الولاية وراء طور العقل ونهايات العقلاء بدايات الأولياء. ومن ذهب من الفلاسفة وظنّ أنّ النبيّ عبارة عن شخص بلغ أقصى درجات العقل وتصرف ببضاعة عقله في الأوامر والنواهي وزعم أنّها أوضاع وضعها النبيّ وسوّاها على الحكمة فقد انخلع عن ربة الإسلام وانخرط في سلك أهل الغباوة ٢٠ بل لم ينطق عن الهوى وكان كلامه وحيا يوحى.

Allah elçisinden sonra hak olan imam, Ebû Bekir, sonra Ömer, sonra Osman sonra da Ali'dir. Allah cümlesinden razı olsun! Biz bunu tevatüren sabit olan kesin bir icmâ ile bildik. Ben, çocukluk çağlarında gönlün arzularından daha tatlı, uzun ayrılıktan sonra dostların kavuşmasından daha zevkli bir kaside yazmış ve orada Allah elçisini (s.a.) ve Raşid halifeleri (r.a.) methetmiştim. Hatta onunla ilgilendiğim sırada kendimi ve şiirimi de methetmiştim. Bu kaside yetmiş beyit olup, bir kısmı şöyledir:

Hızlı yürümekten yorulmuş, bitkin ve yorgun;

Develeri ona ben götüreceğim

Sürmeleyeceğim, arzu gözünü toprakla

Cismi toprağa gömüldü, doldu gözleri iltihapla

Kervanım ulaştırmazsa beni ona

Ne huzur bulsun ne rahatlık

Üçüncü Fası

Âhirete İman Hakkında

Bilmen gerekir ki, kabir âhret duraklarının ilkidir. Münker ve Nekir'in sorgularına dair haberler varit olmuştur. Kıt aklımızla bu konuda bir tasarrufta bulunamayız. Âhret hâllerinin çoğu nübüvvet nuruyla idrak edilir.

Onların bir kısmını velilerle derin âlimler idrak eder. Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçedir ya da cehennem çukurlarından bir çukurdur. Bahçeyi yahut çukuru, Münker ve Nekir'i görmeyişimiz ölünün onları görmediğine delâlet etmez. Zira biz mülk ve şehâdet âlemindeyiz; ölü ise melekût ve gayb âlemindedir.

Nitekim Hz Peygamber (s.a.) “Onlar sert ve haşin, mavi ve ön dişle-riyle toprağı kazan, saçları ayaklarına değen, sesleri gök gürültüsü gibi, gözleri şimşek çakması gibi olan iki melektir” dediği sıra Ömer b. Hat-tab “Ey Allah elçisi! O sırada bu aklım yanımda olacak mı?” diye sorar. O da “Evet.” der. Bunun üzerine Ömer “Bu bana yeter.” der.

والإمام الحقّ بعد رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أبو بكر ثمّ عمر ثمّ عثمان
ثمّ عليّ رضي الله عنهم أجمعين علمنا ذلك بالإجماع القاطع الثابت بطريق
التواتر. وقد حَبَّرت في عُنفوان الصبى قصيدة أحلى من المنى في الفؤاد والذِّ
من وصال الأحبّة بعد طول البعاد مدحت بها رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
والخلفاء الراشدين رضي الله عنهم أجمعين بل مدحت نفسي وشعري حين
تصدّيت لذلك وهي تشتمل على سبعين بيتاً وهذه الأبيات منها:

سَأُرْجِي إِلَيْهِ يَعْمَلَاتٍ سِوَاهُمَا   طَلَائِحَ أَنْصَاهَا التَّوَقُّصَ وَالْوَحْدَ
وَأَكْحُلُ أَجْفَانَ الْوَجَاءِ بِتُرْبَةٍ   ثَوَى جِسْمِهِ فِيهَا فَأَجْفَانُهُ رُمْدُ
وَإِنْ لَمْ تُبْلَغْنِي إِلَيْهِ رَكَائِبِي   فَلَا سِرُّهَا عُشْبٌ وَلَا ضُمَّهَا وَرْدُ

الفصل الثالث

في الإيمان بالآخرة

اعلم أنّ القبر أول منزل من منازل وقد ورد الإخبار بسؤال مُنكر ونكير ولا تنصّرَف
في ذلك ببضاعة عقولنا الضعيفة. فأكثر أحوال الآخرة إنّما يُدرك بنور النبوة وقليل منها
يدركه أفراد الأولياء وآحاد الراسخين من العلماء. والقبر إما روضة من رياض الجنة أو
حفرة من حفر النيران وعدم رؤيتنا للحفرة والروضة ولمنكر ونكير لا يدلُّ على عدم
رؤية الميت إذ نحن في عالم الملك والشهادة والميت في عالم الملكوت والغيب.

وقد قال النبيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إنّما هما ملكان فظان غليظان أزرقان
يبحثان الأرض بأنيابهما ويطآن شعورهما وأصواتهما كالرعد القاصف وأبصارهما
كالبرق الخاطف»^{٣٨} وعند ذلك قال عمر بن الخطاب: «يا رسول الله أفيكون
معني عقلي هذا؟» فقال: نعم قال: إذا أكفيها.

Dahası, kabirde bulunanlar çıkartılır, gönlündekiler ortaya dökülür, ruhlar cesetlere döndürülür, insanlar yalın ayak ve çıplak yürüyüp, miktarı elli bin sene olan bir günde gruplar hâlinde mahşer yerinde toplanır. Akıl, mümkün olan bu durumları tasdik etmekten başka bir şey yapamaz. Kıt aklıyla bunu idrak etmesi söz konusu değildir. Aksine akıl peygamberlerin doğruluğunu tasdik edip, onların yalan söylemelerinin tasavvur edilemeyeceğini idrak ederse onların haber verdikleri her şeyi tasdik etmeye mecbur kalır. Âhiret hâlleri de işte bunlardan biridir. Bu cümleden olan her şey doğrudur. Mizan da bunlardan biri olup, kulların iyi ve kötü amellerini tartar. Sırat da haktır. O, keskinlikte kılıç, incelikte kıl gibi, Cehennem'in ortasından geçen bir köprüdür. İnsanlar onun üzerinde değişik hâl üzere bulunur. Kimisi bir kuş gibi uçarak, kimisi yürüyerek, kimisi sürünerek geçer, kimisi de ateşin en dibine düşer.

Cennet ve cehennem, cehennemdeki her türlü elem ve orada hicap ile birlikte ebedi olarak kalış, cennetteki çeşitli lezzetler ve onların en üstünü olan âlemlerin rabbini görme lezzeti de haktır. Kur'ân'da geçen şeylerin hepsi, sahih haberlerin söylediği her şey haktır. Tartışmasız bir imanla onlara iman ederiz. İçen bir kimsenin bir daha asla susuzluk duymayacağı, baldan tatlı, süttten ak olan havuz da haktır. Şefaata de böyle olup, önce peygamberler sonra veliler daha sonra âlimler onlardan sonra şehitler ve tüm müminlerin şefaata etmesi haktır. Hz. Peygamberin söylediği gibi, "Her mümin için bir şefaata hakkı vardır." Bu selef-i salihin ile önceki imamların icmâ ettiği hak bir inançtır. Onlarda bizim için hoş ve iyi örnekler vardır. İmanın asılların tümüne dair şu beyitler benden sâdır olmuştur:

*Akıl yolundan vardım kesin bir burhana,
Cahilin iddiası değil, Kadîmin varlığına
Gören, işiten, alim ve konuşandır, o;
Dileyen, kadir, hayat ve fazilet sahibidir, o.
Kaimdir onunla, ne varsa yüksek semalarda
Kolay ve zor, ne varsa aşağı arzda.*

ثُمَّ يُبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ وَيُحْصَلُ مَا فِي الصُّدُورِ وَتُرَدُّ الْأَرْوَاحُ إِلَى الْأَجْسَادِ
وَالنَّاسُ يَمْشُونَ خُفَاةً عُرَاةً وَيُحْشَرُونَ عَلَى صَعِيدِ الْقِيَامَةِ أَشْتَاتًا فِي يَوْمٍ كَانَ
مُقَدَّرَهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ. وَلَيْسَ لِلْعَقْلِ إِلَّا التَّصَدِيقُ بِهَذِهِ الْأُمُورِ الْمُمْكِنَةِ فَأَمَّا
أَنْ يَدْرِكَ ذَلِكَ بِبِضَاعَةِ فَلَا بَلَّ إِذَا أَدْرَكَ الْعَقْلُ صَدَقَ الْأَنْبِيَاءُ وَأَنَّهُ لَا يُتَّصَرَفُ عَلَيْهِمُ
الْكَذِبُ كَانَ مُضْطَرًا فِي تَصَدِيقِهِمْ بِجَمِيعِ مَا أَخْبَرُوا عَنْهُ وَمِنْ ذَلِكَ أَحْوَالُ الْآخِرَةِ. ٥
وَكُلُّ ذَلِكَ حَقٌّ كَالْمِيزَانِ وَهُوَ الَّذِي يُعَرِّفُ الْعِبَادَ مَقَادِيرَ أَعْلَاهُمْ الْحَسَنَاتِ مِنْهَا
وَالسَّيِّئَاتِ. وَكَذَا الصِّرَاطُ وَهُوَ جَسْرٌ مَمْدُودٌ عَلَى مَتْنِ جَهَنَّمَ كَالسِّيفِ فِي حِدَّتِهِ
وَالشَّعْرُ فِي دِقَّتِهِ وَالنَّاسُ مُتَفَاوِتُونَ عَلَيْهِ: فَمِنْ طَائِرٍ يَطِيرُ وَمِنْ سَائِرٍ يَسِيرُ وَحَابٌ
يَحْبُو وَهَوَا يُهْوَى بِهِ إِلَى النَّارِ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ.

١٠ وَكَذَا الْجَنَّةُ وَالنَّارُ وَمَا فِيهَا مِنْ أَنْوَاعِ الْأَلَامِ وَأَشَدُّهَا الْخُلُودُ فِي النَّارِ مَعَ
الْحِجَابِ، وَأَقْسَامُ اللَّذَاتِ وَأَعْلَاهَا النَّظَرُ إِلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ. وَجَمِيعُ مَا وَرَدَ فِي
الْقُرْآنِ وَنَطَقَتْ بِهِ الْأَخْبَارُ الصَّحِيحَةُ فَهُوَ حَقٌّ وَصِدْقٌ نَوْمَنُ بِهِ إِيْمَانًا لَا نَتَمَارَى
فِيهِ. وَكَذَا الْحَوْضُ الْمُرُودُ الَّذِي مِنْ شَرَبٍ مِنْهُ شَرِبَةٌ لَمْ يَظْمَأْ بَعْدَهَا أَبَدًا، أَحْلَى
مِنَ الْعَسَلِ، أَشَدُّ بِيَاضًا مِنَ اللَّبَنِ. وَكَذَلِكَ الشِّفَاعَةُ فَهِيَ حَقٌّ يَشْفَعُ الْأَنْبِيَاءُ ثُمَّ
الأَوْلِيَاءُ ثُمَّ الْعُلَمَاءُ ثُمَّ الشُّهَدَاءُ ثُمَّ عَمُومُ الْمُؤْمِنِينَ وَلِكُلِّ مُؤْمِنٍ شِفَاعَةٌ كَمَا قَالَ ١٥
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذَا هُوَ الْإِعْتِقَادُ الْحَقُّ الَّذِي أَجْمَعَ عَلَيْهِ السَّلَفُ
الصَّالِحُونَ وَالْأئِمَّةُ الْمُنْقَرِضُونَ وَلَنَا فِيهِمْ أَسْوَةٌ حَسَنَةٌ وَقِدْوَةٌ مُرْضِيَةٌ. وَقَدْ قَلْتُ
فِي جَمَلِ أَصُولِ الْإِيْمَانِ أَبْيَانًا وَهِيَ:

تَيَقَّنْتُ بِالْبُرْهَانِ مِنْ طُرُقِ الْعَقْلِ   وَجُودَ قَدِيمٍ لَا كَدَعُوهُ إِلَى جَهْلٍ
سَمِيعَ بَصِيرٍ عَالِمٍ مُتَكَلِّمٍ   مُرِيدٌ قَدِيرٌ ذِي حَيَاةٍ وَذِي فَضْلِ
يَقُومُ بِهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ الْعُلَى   وَفِي أَرْضِهِ السُّفْلَى مِنَ الْحَزَنِ وَالسَّهْلِ

Yoktur ondan başka yaratan ve şekil veren bize
 Yukarıda ve aşağıda kayyum olan Vahid'den başka
 Yok şüphem, odur cihanı helâk edip hayat veren
 Odur, yenileyen ve eskiten
 5 Allah'ın elçisi en erdemlisidir halkın
 Değildir şaka, aksine erdemlidir, sözüm.
 Muhammed'in getirdiği her şey bize
 Asıl olsun fer olsun, dediği şekilde haktır;
 Ölümden sonra olacakların hepsi
 10 Son elçi Mustafa'nın söylediği gibidir.
 İtikadım budur, şeyhlerimin itikadı budur
 Vallahi, benden önceki selefleriminki de budur
 Yerin doğusu ve batısında var mı bir Müslüman?
 Akıl ve nakil sahibi olup da buna muhalefet eden.
 15 Ne de çokmuş, gölgemde olup da
 Hasımlık yapar, kötü söz ve çirkin işle.
 Mina'ya rakedenlerin Rabbi, n'eyleyim?
 Yoğunluğuma rağmen Allaha dua etmekten başka!
 "İlâhî! Arzın yüzünü onlardan pak eyle!
 20 Dedikleri doğruysa benim gibisini pak eyle!

Bana uygun olan, içim daralmış olsa da bu kadarla yetinmek ve sözü
 uzatmamaktır. Ben, ilmin hukukunu heder eden, hilim sahiplerinin ahlâ-
 kıyla uyuşmayan, hemen sultana haber yetiştiren, bana büyük bir bühtan
 atan bu topluluğu Allah'a şikâyet ediyorum. Bir kısmıyla dost bir kısmı-
 25 la düşman olduğum fırak/mezhep âlimleri ile eski-püskü giyen (derviş)ler
 hakkımı gereği gibi savunmadılar ve beni hasımlara teslim ettiler. Şairin şu
 sözü onlara ne kadar da uygundur:

Hakkı eda edilmeyen yakınlığın anlamı ne?
Merhamet edilmeyen akrabalığın anlamı ne?

وَأَيْسَ لَنَا مِنْ خَالِقِي وَمُصَوِّرِ سِوَى الْوَاحِدِ الْتَيْبُومِ فِي الْعُلُوِّ وَالسُّفْلِ

وَلَا رَيْبَ لِي فِي أَنَّهُ مَهْلِكُ الْوَرَى وَمُحْيِيهِمْ فَهَوَ الْمُجَدِّدُ وَالْمَبْلِي

وَأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ أَفْضَلُ خَلْقِهِ وَقَوْلِي ذُو فَضْلٍ وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ

وَأَنَّ الَّذِي أَدَى إِلَيْنَا مُحَمَّدٌ كَمَا قَالَهُ حَقٌّ مِنَ الْفِرْعِ وَالْأَضْلِ ٥

وَأَنَّ الَّذِي بَعْدَ الْمَمَاتِ جَمِيعُهُ عَلَى مَا حَكَاهُ الْمَضْطَمِّي خَاتَمَ الرُّسْلِ

فَهَذَا اعْتِقَادِي وَاعْتِقَادُ مَشَايخِي وَأَسْلَافِي الْمَاضِينَ وَاللَّهُ مِنْ قَبْلِي

فَهَلْ بَيْنَ شَرْقِ الْأَرْضِ وَالْعَرَبِ مُسْلِمٌ يُخَالِفُ فِيهِ مِنْ ذَوِي الْعَقْلِ وَالنُّقْلِ؟

وَكَمْ زَنْ مَنْ فِي بُرْدَتِي حُصْمَاؤُهُ بِعَوْرَاءَ مِنْ قَوْلٍ وَشَنْعَاءَ مِنْ فِعْلِ

فَمَالِي وَرَبُّ الرَّاغِبَاتِ إِلَى مَنِي سِوَى دَعْوَةٍ أَدْعُو بِهَا مِنَ اللَّهِ مِنْ شُغْلِ ١٠

إِلَهِي طَهَّرَ وَجْهَ أَرْضِكَ مِنْهُمْ وَإِنْ صَحَّ مَا قَالُوا فَطَهَّرَهُ مِنْ مِثْلِي.

والأولى أن أقتصر على هذا القدر. وإن لا أطول الكلام مع ما أنا فيه من ضيق

الصدر وأنا أشكو إلى الله أقواماً أهدروا حقوق العلم، واعتمدوا غير المعروف من

سجايأ أولي الحلم، وسعوا بي إلى السلطان، واخترعوا عليّ عظيم البهتان. ولم

يقم بواجب حقي علماء الفرق ولا ذوو المرقعات والخرق وأسلموني للخصوم ١٥

أصادقهم وأعايدهم فما أجدرهم بأن يُنشد قول الشاعر فيهم:

مَا هَذِهِ الْقَرْبَى الَّتِي لَا تُتَّقَى مَا هَذِهِ الرَّحْمُ الَّذِي لَا تُرْحَمُ

Allah da biliyor ki, ben, onların talep ettikleri konularda yardım etmeye, maksatlarına ve hedeflerine ulaşmalarında gayret göstermeye, elimle dilimle onları desteklemeye, kötülüklerine iyilikle karşılık vermeye, kırıklarını onarmaya, esirlerini bırakmaya, fasitlerini ıslah etmeye, hasetçilerini aralarından kovmaya, zanlarını ve emellerini gerçekleştirmeye, Allah'ın bana öğrettiklerini cahillerine öğretmeye, kulaklarını eşsiz sözlerle ve kalplerini de latif hikmetle doldurmaya devam edeceğim.

Günahım yok, en iyi şeyleri saçmaktan başka

Şarka ve garba. Bir de düğümleri sağlam yapmaktan başka!

10 Öyleyse Allah konuşamayacakları ve özürlerinin kabul edilmeyeceği bir günde beni de onları da hesaba çekecektir.

Tezahür eden nimetlerinden ötürü âlemlerin rabbi Allah'a hamd ü senalar olsun! Hz. Muhammed ve pak ailesine salât u selâm olsun! Allah bize yeter, o en güzel vekildir.

والله يعلم أنني لم أزل أعينهم على مطالبهم، وأقوم بمقاصدهم وتحصيل مآربهم، وأنضّرهم باليد واللسان، وأجازي مُسيئهم بالإحسان، وأجبرُ كسيرهم، وأفكُ أسيرهم، وأصلح فاسدهم، وأدفع عنهم حاسدهم، وأحقّق ظنونهم وآمالهم، وأعلم ممّا علّمني الله جهّالهم، وأملأ أسمعهم غرائب الكلم وقلوبهم لطائف الحكم.

لا ذنبَ لي غيرَ ما سيّرتُ من غررٍ شَرَقاً وَغَرْباً وَمَا أَحْكَمْتُ مِنْ عُقْدٍ

فالله حسيبي وحسيبهم يوم لا ينطقون ولا يُؤذن لهم فيعتدّون.

فالحمدُ لله ربِّ العالمين على نعمه المتظاهرة والصلاة على محمّد وعترته

الطاهرة. وحسبنا الله ونعم الوكيل.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Koleksiyonu, No. 1209'da kayıtlı bulunan *Zübdetü'l-Hakâik*'in yazmasının başı ve sonundan görüntüler.

الى عين اليقين • وقد ذكرت في الرسالة الغلا
التي علمتها في مذنب السلف الصالحين •
رضي الله عنهم وعن سلك طريقهم اجمعين • ما لا
يستغنى عن اعتقاد هذه العوام في تلك الاصول
واما الذي يشفي غليل الجواض فقد اعربت
عن نيانه في هذه النصول • وقد سخرت الله
عز وجل في املائها • فسلط على خواطر لم اجد
بدا من امضائها • ولولا الخير في ذلك
لما انتج القدر في هذه المسالك • فما استحا
عبد في امر من امور الدين والدنيا الا يسرت
له اسباب الوصول الى درجته العليا • ولقد
كان اخواني يتوقعون ذلك مني اذ كنت مستغلا
تخصيل العلم واستفادته • وقد اكببت طول

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
رِيَاضُهَا وَمِنْ مُرَادٍ أَرَادَ أَنَا اللَّيْلُ جِيَا ضَاهَا
وَأَصْلِي عَلَى سَيْدٍ وَلِدَادُ قَوْمِهِ وَجِزْمٌ مِنْ زَيْنِ بَحَالِهِ
الْعَالَمِ مُحَمَّدٍ صَاحِبِ شَرِيعَةِ الْإِسْلَامِ وَوَدَّ
الْقَلْبَيْنِ إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَعَلَى آلِهِ الْمُتَّبِعِينَ
بِأَنْوَارِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمُتَّقِينَ بِأَنْوَارِهِ وَعَدَدُ
فَهْدِ اللَّعْنَةِ مَوْسُومَةٌ بِزَيْنِ الْحَقَائِقِ مُشْتَبَلَةٌ
عَلَى كَشْفِ الْفِطْرِ عَنِ الْأَصُولِ الثَّلَاثَةِ الَّتِي تَعْبُدُ
بِهَا كَافَّةَ الْخَلَائِقِ وَقَدْ أَوْدَعْتُهَا بِمِائَةِ فَضْلِ
وَوَسَّخْتُهَا بِنَكْتِ دَقِيقَةٍ مِنْ كُلِّ أَصْلٍ وَهِيَ عَدَّةٌ
كَامِلَةٌ لِلظَّالِمِينَ فِي أَصُولِ الدِّينِ وَعُنْيَةٌ
وَاقِبَةٌ بِمَقَاصِدِ السَّالِكِينَ مِنْ عِلْمِ الْيَقِينِ

هَذَا الْمَقَالُ الْمَجْمُوعُ مِنْ عِبْرَاتٍ
 فِي سُلْطَانِ التَّجَلِّي فَلَا مَوْجُودَ الْأَمْوَالِ وَالْكَفَالِ
 عَنْ التَّشْبِيهِ مَنْ قَدْ عَلَا وَجُودَهُ عَنْ حَيْثُ أَوْلَانِ
 لَمْ يَأْتِ خَاصِرٌ لِلْحَقِّ مَجْمُوعَانِ لَا يَفْرَقَانِ
 كَانَ مَوْجُودًا وَلَا شَيْءٌ يَمْنَعُ وَجُودَهُ وَهُوَ كَذَلِكَ
 لِنَاكَانِ تَعَالَى وَلَا يَكُونُ فِي التَّحْقِيقِ لِأَصْدِقِ
 لِنَا عَدَدٌ وَنَحْوُهُ عَنِ الْكَلَامِ بِالْمَعْقُولِ وَاللَّسَانِ
 عَنْ الْحَوْضِ إِذَا الرُّغْصُ فِي مَجْمُوعَاتِهِ لَمْ يَكُنْ

بَلْ وَجَدْتُمْ مِنْ غَيْرِ فَرَقٍ عَلَى حَكْمِ السَّوَامِرِ حَصْرُ الْأَمْتِ
وَلَيْسَ لِلْعَالَمِ مَعَهُ وُجُودٌ بَلْ وُجُودُ الْحَقِّ مَا مَعَهُ ثَابِتٌ
بَلْ مَعَ وُجُودِ الْحَقِّ مَا تَمَّ مَوْجُودٌ حَقِيقًا وَهَذَا يُدْرِكُ
لَا تَوْجِدُ الْأَجْسَامَ أَصْلًا إِذْ أَحْيَتْ وُجُودَ الْحَقِّ بِالْحَقِّ يَأْتِي
نَعْمَ وَحَيْثُ الْحَقُّ سُبْحَانَهُ فَلَا زَمَانَ مِثْلًا لِأَمْكَانٍ
وَهُوَ مُحِيطٌ بِهَا جَلُّ بَلْ بِكُلِّ مَوْجُودٍ مُحِيطٌ وَذَلِكَ
وُجُودُهُ سُبْحَانَهُ سَابِقٌ وَالْكَفِيُّ وَالْإِيمَانِيُّ جَلِيلٌ
ثُمَّ عَلَى مُسْتَقْبَلِ سَبْقِهِ كَمَا عَلَى الْمَاضِي سَوَاءٌ وَزَانٌ
تَرَاهُ عَنْ جِسْمٍ مَكَانِيٍّ وَدَعِ مَا ظَنَنْتُمْ فِيهِ عَوَامٌ
وَعُلَمَا لَمْ يَرَوْا مِثْلَ ذَلِكَ أَوْ سَأَوْا قَوَالَ الْعَقْلَ لَهُ بِإِقْتِرَافٍ
وَإِيمَانُهُمْ جَدًّا بَعِيدًا عَنِ الْإِيمَانِ بِالْكَشْفِ الصَّغِيرِ وَالسَّابِقِ
أَبْنِ الْخَفَائِشِ مَعَ الشُّبْرَانِ أَسْرَقَ سُلْطَانَ الضَّمَانِ
فَأَنْصَحَ لِنَفْسِهِ تَبَعَتْ حَطَّتْهَا وَسَاهِدِ الْحَقِّ وَقُرْيَانِ

DİZİN

A

- Abdek es-Sûfi 256
Abdullah Ensârî 194
Âb-ı hayat 220
Affîf Useyrân 26, 27
âhîret 20, 29, 32, 42, 54, 198, 202, 218, 300, 308
Ahmed b. Hanbel 264
Ahmed b. Vehb ez-Zeyyad 258
Ahmed Gazzâlî 21, 22, 26, 170
akıl ötesi 24, 28, 29, 30, 32, 88, 90, 94, 98, 104, 182, 208, 214, 216, 218, 238, 240, 242
akide 54
âlemin kîdemi 24
âlim 30, 72, 74, 102, 174, 246, 296
Allah'ın sıfatları 29, 30, 68, 290
Amr b. Sinan el-Münbeccî 244
araz 254
ârif 30, 126, 154, 178
aritmetik 166
Arş 196, 272, 274, 276, 278
aruz 254
arz 26, 28, 168, 238
astronomi 19, 20
aşk 21, 26, 30, 50, 94
Aşkî 26
ayne'l-yakîn 30, 182
azamet 30, 98

B

- Bağdat 23, 27, 256, 264
bahsî felsefe 28
bâkî 132, 186, 272, 302
basiret 48, 56, 62, 144, 240, 288
Basra 260, 264, 266, 268
bâtunî 22
Bayezid-i Bistâmî 21
Behmenyâr b. Merzûbân 19
Berâhime 252
Berkyaruk 19
Beşşâr 230
bittabi 32, 198
burhânî 54

C

- Câbir b. Zeyd 266
cehalet 46

- cehd 33, 264
celâl 30, 194, 272, 302, 304
cemâl 30, 94, 98, 194, 198, 304
cevher 254
cisim 128, 140, 142, 188, 198, 254, 292
Cüneyd 166, 258, 262, 266, 268, 270, 276, 286, 296
cüz'iyât 30, 58, 78

D

- dalâlet 44, 46, 48, 290
darb-ı mesel 150
Dergezîni 23
Deylemî 21

E

- ebedî 32
ebediyet 144, 148
Ebû Ali es-Sekafî 266
Ebû Ali Üsvârî, 264
Ebû Bekir eş-Şâşî 266
Ebû Bekir et-Tiflisî 278
Ebû Bekr el-Kisâî 260
Ebû Cafer Saydelânî 264
Ebû Firâs 50
Ebû Hamza el-Bağdâdî 264
Ebû'l-Abbas ed-Dineverî 286
Ebû'l-Hasen en-Nurî 296
Ebû Nuaym el-İsfahânî 260
Ebû Tâlib el-Mekkî 248, 256, 272
Ebû Tayyib 50, 276
Ebû Temmâm 238
edebiyat 20
ehadiyet 110
ehl-i hak 106
el-Alâiyye 20
el-Munkız 25
el-Mûsevî 50
er-Risâletu'l-Alâiyye 27, 38
Ervend 230, 234
evveliyât 29
ezelî 32, 44, 52, 54, 70, 76, 78, 82, 84, 86, 88, 90, 94, 98, 104, 114, 118, 130, 132, 134, 138, 154, 156, 166, 192, 194, 198, 218, 220, 302, 304
ezelî kudret 150
ezeliyyet 144, 148

F

felsefe 20
 felsefî 20, 27, 33
 fesahat 42
 fitrat 26, 102, 220
 filozof 28
 filozoflar 32
 Furkan 256

G

gayb 302, 308
 gaybî mârifet 44
 Gâye 20
 Gâyetü'l-Bahs 27, 42
 Gâyetü'l-İmkân 27
 Gazzâlî 19, 20, 21, 22, 25, 26, 32, 48, 50,
 58, 242, 244
 Gîsûdirâz 26

H

Habeşî b. Dâvûd 278
 Habîb 230
 Habîr 68
 hacamat 102
 hâdis 24, 60, 64, 176, 186, 202, 272, 304
 hakikat 21, 42, 44, 58, 60, 68, 78, 82,
 106, 114, 118, 120, 122, 126, 128, 140,
 154, 158, 178, 188, 204, 206, 216, 244,
 260, 288
 Hakîm 68
 hâkim 30, 38, 212, 276
 Hakk 30, 44, 56, 70, 92, 94, 106, 124,
 142, 144, 160, 164, 170, 182, 190, 194,
 278, 294
 hakka'l-yakîn 30
 Hakk-ı Evvel 194
 hâlik 30
 Hallâc 21, 288
 Halvet 276
 Hameveyh 20, 268
 Hasan-ı Basrî 260
 havâtır 40
 Hayy 70, 158, 160
 Hemedân 19, 20, 21, 23, 50, 230
 Hızır 162
 Hikmetü'l-İşrâk 28
 Horasan 20, 266

I-İ

II. Mahmud 19, 23
 Irak 232
 Izutsu 28
 İblis 22, 26
 İbn Sinâ 32
 İbnü'l-Arabî 28
 İbnü'l-Cevzî 19
 icmâ 106, 112, 308, 310
 icmâlî 42
 İhyâu Ulûmî'd-din 25
 ilhâm 25
 illet 254
 ilme'l-yakîn 30, 182
 İmâmiyye 24
 iman 26, 32, 42, 54, 86, 94, 96, 142, 206,
 240, 242, 246, 304, 310
 İmriü'l-Kays 232
 indiyet 212
 irade 31, 110, 114, 130, 168, 288
 istidlâl 58, 60, 72, 74, 88, 158
 işrâk 28
 itikadî 21, 38
 izafî 210

K

Kader 200, 260
 kadîm 24, 58, 60, 64, 70, 72, 74, 116,
 118, 120, 140, 176, 202, 244, 246, 288,
 304
 kalp 26, 268, 278
 Kâmilü'd-Devle 26
 kat'î 44, 60, 150
 Kayyum 158, 160, 220
 kayyûm 74, 302
 kayyümiyyet 30
 kelâm 20, 58, 134, 210, 288
 kelâmî 27
 kemâl 40, 62, 80, 98, 172, 174, 176, 298
 kerrûbî 156
 kesb 254
 keşif 44, 276
 Keyyâlî 25, 27, 33, 34
 kıyamet 184, 210, 212, 214
 kibriyâ 30
 kudret 31, 70, 84, 88, 110, 112, 114, 116,
 130, 134, 136, 156, 166, 274, 288, 304
 Kûfe 242

kurb 266, 272
küfür 26, 48, 272
Kürsî 158, 196, 272, 274

L

Latîf 68
Lebîd 108
Levâ'ih 27
Levkerî 19

M

ma'dûm 30, 70, 118, 124, 134, 136, 176
Mahmâlik Hatun 23
makdûr 70, 74
manevî 20, 22
mârifet 26, 92, 94, 104, 106, 144, 150,
152, 156, 158, 160, 162, 166, 178, 192,
194, 264, 266, 272, 288
Mâruf el-Kerhî 280
matematik 20, 92
Mavşan 232, 234
mecâzî hüviyet 194
Mecûsî 252
Medine 262
Mehmet Tapar 19
Mekke 234, 242, 264
Mektûbât 19, 26
Melekût 30, 68, 274
melekût âlemi 44
meşîet 112, 114, 168
metafizik 27, 28
Mısri 264, 268
Mîcenne 236
mistik 28
Mişkâtü'l-Envâr 25, 242
muhâl 70, 84, 106, 108, 136
Muhammed b Hameveyh 22
Muhammed Ma'sûk 22
Muhyî 31
mukaddime 62
Mumît 31
Mûsâ 162, 214, 274, 276, 292
Mûsâ el-Eşec 264
mücâhede 254, 256, 258
Mücâhede 256
mücmel 244, 246, 292, 294, 296
mülk âlemi 44
mümkünün imkânı 136
Münzevî 20, 22, 23, 24, 26

mürşid 170
Müstevfî 22, 26
müşâhede 50, 132, 158, 164, 192, 194,
220, 272
müşekkek 168
müteşâbih 146, 162, 164, 168, 304

N

nahiv 70, 166, 252, 256
Nasr b. Recâ 264
nazar 30, 46, 58, 60, 62, 98, 158, 186,
190, 198, 244, 296
nazar ehli 62
nazarî 27, 28, 54, 56, 88, 94, 174, 186,
208, 222
nazariyat 56
nebî 30
nefis 32, 184, 186, 192, 294
nefsin kaynağı 32
Nehrevan 260
Nihavend 240
Nizâmülmülk 19
Nuhzetü'l-Muştâk 298
Nuzhetül-Uşşâk 298
nübüvvet 20, 25, 29, 42, 94, 250, 272,
308

O-Ö

Osmanlı 19, 26
Ömer Hayyâm 19, 20

P

pîr 25
Pürcevdî 26

R

Râbiatü'l-Adeviyye 21
Rahîm 68
Rahmân 68
Rey 264
ruh 26, 156, 276
rûhânî 156
ru'yet 214, 272, 276

S-Ş

sadakat 42
sâlik 104, 170, 212, 278
Sâlimiyye 264
sânî' 30, 98
Sâriye 240

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî 296
 Sehl b. Abdullah Tüsterî 264
 sekr 21, 272, 288
 Selçuklu Devleti 19
 selef-i salihîn 20
 semâ 26, 156
 Semnûn el-Muhib 296
 Sencer 19, 23
 Sevânihu'l-Uşşâk 21
 seyr u sülûk 46
 sezgisel felsefe 28
 sırât-ı müstakîm 44
 Sudûr 120
 sûfi 22, 27, 250, 264
 Sübkî 20, 23, 27
 Sühreverdî 28
 sülûk 25, 38, 44, 170, 174, 184, 236, 254,
 256, 258, 262, 272
 Süreyc 166
 Şakik el-Belhî 284
 Şam 262
 şartlı kıyas 254
 Şehristânî 19
 Şekva'l-Garîb 19, 23, 24, 25, 34
 Şerh-i Kelimât-ı Baba Tâhir 27
 şevk 30, 92, 94, 222, 264, 266, 272, 292
 Şeyh Bereke Hemedânî 22
 Şeyh Fetha 22
 Şiblî 21, 282, 284, 286, 296

T
 tahayyüz 254
 tahkik 26, 34, 54, 58, 60, 102, 154
 Tahmân b. Amr 232
 takvâ 164, 220, 256, 276, 292
 Tarsus 264
 tasallut 172
 tasavvuf 238, 244, 256, 258, 264, 278
 tasdik 42, 54, 86, 94, 96, 128, 158, 160,
 172, 202, 206, 208, 216, 242, 304, 306,
 310

tecelli 21, 98, 218, 282
 Tefsîru Hakâiki'l-Kur'ân 300
 Temhîdât 19, 20, 21, 25, 26
 temyiz 104, 208, 214, 256
 teşâbüh 44, 78
 teşbih 206
 tevhid 20, 68
 tıp 92, 166, 256

U-Û

ulemâ 46
 Usayl 234
 ünsiyet 44, 94

V

vâcib 60, 70, 74, 110, 112, 116, 120, 124,
 130, 134, 136, 156, 176, 216, 254
 vahdet 28, 110
 vahdet-i vücûd 28
 vecd 21, 230, 272, 288
 vech 74
 vefâ 222
 velâyet 24, 29, 94, 240, 242, 306
 veli 214, 274, 276
 Veysel Karânî 242
 vuslat 46, 54, 164, 170, 220

Y

Yahyâ b. Muâz 264
 yakîn 44, 158
 Yazdânşinâht 27
 yüklem 254

Z

zâhir 54, 92, 112, 126, 128, 134, 144,
 166, 200, 276, 278, 284, 302, 304
 Zebur 258
 zevkî keşif 29
 zühhd 264
 Zünnun el-Mısırî 278, 296

